

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

İMAM HATİP LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN EĞİTİM
YAŞANTILARI HAKKINDA ÖĞRETMEN VE
ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ: KUŞAKLAR ARASI BİR
ARAŞTIRMA

ÜMMÜGÜLSÜM AKKUŞ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Muhammed Fatih TURANALP

KONYA-2023

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ümmügülsüm AKKUŞ		
	Numarası	17810201095		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri/Din Eğitimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Eğitim Yaşantıları Hakkında Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri: Kuşaklar Arası Bir Araştırma			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ümmügülsüm AKKUŞ

İmza

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ümmügülsüm AKKUŞ		
	Numarası	17810201095		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri/Din Eğitimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		X
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muhammed Fatih TURANALP		
Tezin Adı	İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Eğitim Yaşantıları Hakkında Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri: Kuşaklar Arası Bir Araştırma			

Nitel araştırma yöntemi ve fenomenoloji (olgu bilimi) deseni kullanılan “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Eğitim Yaşantıları Hakkında Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri: Kuşaklar Arası Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın amacı, kuşak farklarının din eğitimi alanındaki eğitime nasıl yansıdığını sorgulamak ve Z kuşağı ile karşı karşıya kalan eğitimcilerin din eğitimi alanında ne gibi değişikliklere gitmesi gerektiği ile ilgili öneriler sunmaktır.

Araştırmanın kuramsal kısmının oluşturulması için öncelikle kuşaklarla ilgili yurtiçi ve yurtdışı çalışmalar taranmış ve değerlendirilmiştir. Daha sonra Konya ilinde, imam hatip lisesi okuyan 16 öğrenci ve 8 öğretmenle yarı-yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucu ortaya çıkan veriler içerik ve betimsel analiz teknikleri ile analiz edilmiştir. Ayrıntılı biçimde tanımlanan ve sunulan bulgular, teorik bilgilerle desteklenerek değerlendirilmiş ve kuşak farklarının eğitime yansıyan sorunlarına cevap aranmaya çalışılmıştır.

Üç bölümden oluşan araştırmanın giriş bölümünde, araştırmanın problemi, amacı ve önemi, sınırlılıkları ve tanımlarına yer verilmiş, birinci bölümde kuşak kavramının kuramsal temelleri, farklılıkları ve çatışmalarının işlevsel yönü incelenmiş, ikinci bölümde araştırmanın yöntemi incelenmiş, üçüncü bölümde araştırma bulguları yorum ve tartışma ele alınmış, sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Din Eğitimi, İmam Hatip Lisesi, Meslek Dersleri, X-Y-Z Kuşağı, Öğretmen ve Öğrenci.

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Ümmügülsüm AKKUŞ		
	Student Number	17810201095		
	Department	Philosophy And Religious Sciences / Religious Education		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Doç. Dr. Muhammed Fatih TURANALP		
Title of the Thesis/Dissertation	Teacher and Student Opinions About the Educational Experiences of Imam Hatip High School Students: An Intergenerational Study			

The aim of the study titled "Teacher and Student Perspectives on the Educational Experiences of Imam Hatip High School Students: An Intergenerational Research Using the Qualitative Research Method and the Phenomenology Design" which utilized the qualitative research method and the phenomenology design is to examine how generational differences are reflected in religious education and to provide suggestions regarding the changes that educators facing Generation Z should make in the field of religious education.

For the construction of the theoretical part of the research, domestic and international studies on generations were reviewed and evaluated. Subsequently, semi-structured interviews were conducted with 16 students and 8 teachers who are studying at an Imam Hatip High School in the city of Konya. The data obtained from the research were analyzed using content and descriptive analysis techniques. The findings, which are described and presented in detail, were evaluated with the support of theoretical knowledge, and attempts were made to find answers to the problems of generational differences reflected in education.

The research, consisting of three parts, includes the introduction section where the research problem, aim, significance, limitations, and definitions are presented; the first section where the theoretical foundations, differences, and conflicts of the concept of generation are examined; the second section where the research method is discussed; the third section where the research findings are interpreted and discussed; and the conclusion and recommendations section.

Keywords: Religious Education, Imam Hatip High School, Vocational Courses, X-Y-Z Generation, Teacher and Student.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	VIII
TABLOLAR LİSTESİ	IX
ÖNSÖZ	X

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konu ve Problemi	5
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	6
3. Araştırmanın Varsayımları.....	7
4. Araştırmanın Sınırlılıkları	7
5. Araştırmanın Tanımları.....	8
6. İlgili Araştırmalar.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kuşak Kavramı	11
1.2. Kuşak Ayrımı.....	12
1.2.1. X Kuşağı	16
1.2.2. Y Kuşağı	21
1.2.3. Z Kuşağı	25
1.3. Kuşaksal Farklılıklar	27
1.4. Kuşak Çatışmaları	32
1.5. 21. Yüzyılda Öğretmen ve Öğrenci Etkileşimi.....	34
1.6. Mesleki Din Eğitimi ve Meslek Dersleri Öğretmenleri	35
1.7. İmam Hatip Liseleri	37

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli	41
2.2. Çalışma Grubu	42
2.3. Veri Toplama Araçları.....	44
2.4. Veri Toplama Süreci	46
2.5. Verilerin Analizi	49
2.6. Geçerlik ve Güvenirlik	50
2.6.1. İç Geçerlik/İnandırıcılık.....	51
2.6.2. Dış Geçerlik/Aktarılabirlik.....	52
2.6.3. İç Güvenirlik/Tutarlık.....	52
2.6.4. Dış Güvenirlik/Teyit Edilebilirlik	53
2.7. Araştırmacının Rolü.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR, YORUM VE TARTIŞMA

3.1. ÖĞRENCİLERLE YAPILAN GÖRÜŞMELERDEN ELDE EDİLEN BULGULAR.....	55
3.1.1. Bireysel Farkındalıkları Boyutunda Z Kuşağının Görüşleri.....	55
3.1.1.1. İmam Hatip Lisesi Öğrencisinin Sosyal Çevresini Belirlemesi.....	74
3.1.2. Okula Yönelik Tutumlar Çerçevesinde Z Kuşağının Görüşleri	86
3.1.3. Sınıf İçi Yaklaşımlar Açısından Z Kuşağının Görüşleri	91
3.1.3.1. Öğretmenlerin ve Derslerin Değerlendirilmesi.....	93
3.1.3.2. Meslek Derslerinin Öğrencilerde Meydana Getirdiği Değişimler.....	115
3.1.3.3. Öğrencilerin Öneri ve Beklentileri.....	125
3.2. ÖĞRETMENLERLE YAPILAN GÖRÜŞMELERDEN ELDE EDİLEN BULGULAR.....	129
3.2.1. Öğrenciye Yüklenen Anlam Boyutunda Öğretmenlerin Görüşleri	129
3.2.1.1. Öğrencinin Kimliğinin Oluşmasında Etkili Olan Faktörler.....	140
3.2.2. Okula Yönelik Tutumlar Çerçevesinde Öğretmenlerin Görüşleri	149
3.2.3. Sınıf İçi Yaklaşımlar Açısından Öğretmenlerin Görüşleri	155
3.2.3.1. Öğrencilerin ve Derslerin Değerlendirilmesi.....	156
3.2.3.2. Meslek Derslerinin Öğrencilerde Meydana Getirdiği Değişimler.....	168

3.2.3.3. Öğretmenlerin Öneri ve Beklentileri.....	181
3.3. GÖRÜŞLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	189
3.3.1. Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerinin Ortak Değerlendirmesi	189
3.3.2 X ve Y Kuşağı Öğretmenlerinin Görüşlerinin Değerlendirmesi.....	192
3.4. TARTIŞMA.....	194
SONUÇ VE ÖNERİLER	
1. Sonuç.....	204
1.1. Öğrenciler Açısından Elde Edilen Sonuçlar.....	204
1.2. Öğretmenler Açısından Elde Edilen Sonuçlar.....	205
2. Öneriler	206
2.1. İleri Araştırmalar İçin Öneriler.....	208
EKLER	209
Ek-1: Yarı-yapılandırılmış Görüşme Formu Soruları (Öğrenciler).....	209
Ek-2: Yarı-yapılandırılmış Görüşme Formu Soruları (Öğretmenler)	210
Ek-3 : Öğrencilerin En Sık Kullandığı Sözcükler	211
Ek-4 : Öğretmenlerin En Sık Kullandığı Sözcükler	211
KAYNAKÇA.....	212

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.k.	Adı geçen kaynak
a.g.m.	Adı geçen makale
AB.	Avrupa Birliği
BB	Bebek Bombardımanı
BTS	Bangtan Sonyeondan - Kurşun Geçirmez İzci Erkekler
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
Ed.	Editör
GSM	Global System for Mobile Communications: Mobil İletişim için Küresel Sistem
Haz.	Hazırlayan
İHL	İmam Hatip Lisesi
Inst	Instagram
LGBT	Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transseksüel
Mif.	Müellif
PC	Personal Computer
s.	Sayfa
sav	Sallallahu aleyhi ve sellem (salat ve selam O'na olsun)
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TV	Televizyon
vb.	Ve benzeri
KK	Kur'an-ı Kerim

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Kuşakların Kronolojik Olarak Tanımlaması	15
Tablo 2. Türkiye Nüfusunda Kuşakların Dağılımı	16
Tablo 3. Kuşak Sınıflandırmalarının Temel Özellikleri	28
Tablo 4. Kuşakların karakteristik özellikleri, aile yapıları, tüketim harcamalarının karşılaştırılması	30
Tablo 5. X,Y ve Z Kuşakları Arasındaki Farklılıklar	31
Tablo 6. İmam Hatip Liselerinde Haftalık Ders Programında Yer Alan Meslek Dersleri	39
Tablo 7. Çalışma grubunun demografik özelliklerine göre dağılımı	43
Tablo 8. Yarı-yapılandırılmış Görüşme Formu Hazırlık Aşamaları	44
Tablo 9. Veri Toplama Süreci	47
Tablo 10. İmam Hatip Kimliğinde Z Kuşağının Tanımı	56
Tablo 11. Sosyal Çevre Belirlemede Ortaya Çıkan Kavramlar	75
Tablo 12. İmam Hatip Lisesi Tercih Sebepleri	86
Tablo 13. Öğretmene ve Derse Yönelik Tutum	92
Tablo 14. Meslek Derslerinin Öğrencide Meydana Getirdiği Değişimler	114
Tablo 15. Öğrencilerin Öneri ve Beklentileri	125
Tablo 16. İmam Hatip Kimliğinde Z Kuşağının Tanımı	130
Tablo 17. Öğrencinin Kimliğinin Oluşmasında Etkili Olan Faktörler	140
Tablo 18. İmam Hatip Lisesi Tercih Sebepleri	149
Tablo 19. Dersin İşlenişi İle Ortaya Çıkan Durumlar	155
Tablo 20. Meslek Derslerinin Öğrencide Meydana Getirdiği Değişimler	167
Tablo 21. Öğretmenlerin Öneri ve Beklentileri	181

ÖNSÖZ

Günümüzde bilgiye erişimin teknoloji sayesinde ne kadar hızlı ve kolay olduğuna şahitlik etmekteyiz. Küresel dünyada kuşaklar arasındaki farklılıkların da eğitime yansımaları kaçınılmaz olmaktadır. Eğitimin merkezinde olan öğrenciler eğitim yaşantıları boyunca başta aileleri olmak üzere zamanlarının çoğunu birlikte geçirdikleri öğretmenlerinin de etkileri altındadır. Çalışmada, Z kuşağının din eğitimi yaşantısına yönelik araştırma yapılmış, öğrenci ve öğretmenlerin görüşleri dikkate alınarak eğitim ve öğretim süreçlerine katkılarının neler olduğu incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırma sürecinin başından sonuna kadar yanımda olan ve desteğini esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Muhammed Fatih Turanalp'e teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Araştırma boyunca yaptıkları tespit ve önerileri ile çalışmamın bu hale gelmesine katkı sunan değerli hocalarım Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu, Prof. Dr. Muhittin Okumuşlar ve Doç. Dr. İrfan Erdoğan'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca savunma sınavı jüri üyelerim Doç. Dr. Ali Dadan, Doç. Dr. Mustafa Başkonak ve Doç. Dr. İbrahim Nacak'a müteşekkirim.

Araştırmamın veri toplama sürecinde değerli vakitlerini ayırdıkları ve gönüllü katılım sağladıkları için Konya ilinde bulunan imam hatip lisesi öğrencileri ve öğretmenlerine teşekkür ediyorum.

Ümmügülsüm AKKUŞ

KONYA-2023

GİRİŞ

Eğitim, birçok alandan etkilendiği gibi aynı zamanda birçok alanı da etkileyen bir bilimdir. Eğitimin amaçlarından biri de bireyleri toplumsal yaşam biçimine ve mensubu oldukları toplumun kültürel değerlerine uygun bir şekilde hazırlanarak yaşamalarına imkân sunmasıdır. Din eğitiminin temel amaçlarından birisi ise bireyin içinde yaşadığı toplumun temel kodlarını öğrenmesidir.

Türkiye'de 2000-2020 yılları arasında doğan Z Nesli, teknolojiyle bütünleşmiş, akıllı telefon, tablet ve bilgisayar gibi elektronik cihazlarla adeta bir bütün halinde olan bir nesildir. Bu nesil, geçmiş kuşaklardan önemli ölçüde farklı özelliklere sahip olmasıyla dikkat çekmektedir (Aydın, 2014). Bu nesil, yetiştirici ebeveynlerinden oldukça ayrı düşünce tarzları, sosyalleşme biçimleri, iş yapma yöntemleri ve hatta tutku ve istekleriyle dikkat çekmektedir. Bu kuşak, toplumsal değerlerin daha az önemli olduğu ve kültürel birikimlerimizin ve manevi değerlerimizin daha az hayatlarına taşındığı bir dönemde yetişmektedir. Bu durum, sadece değişen yaşam tarzlarının değil, aynı zamanda eğitim ve aile kurumunun değişiminin bir sonucudur (Barbarosoğlu, 2021).

Öğrenme öğretim ortamının en önemli değişkenlerinden biri (Sönmez, 2008: 148) belki de eğitim sisteminin en temel ögesi (Eskicumalı, 2002: 9) öğretilendir. Öğretmenlik, tarih boyunca toplumsal değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında ve bilgiye talep edenler arasında bir köprü olarak görülen en itibarlı mesleklerden biridir (MEB, 2017). Eskicumalı (2002) formal eğitim kurumlarında, eğitim faaliyetlerini gerçekleştiren uzman bireyleri "öğretmen" olarak adlandırılır. Bir millet olarak güç ve değer kazanma, sağlıklı bir toplumsal yapı oluşturma, bilginin belirli hedefler doğrultusunda etkili bir şekilde öğretilmesiyle mümkün olmaktadır. Bu durum, toplumun güçlenmesi, sağlıklı bir sosyal yapı oluşturulması ve bilginin belirli hedefler doğrultusunda etkili bir şekilde aktarılması için eğitim ve öğretim faaliyetlerinin hayati bir rol oynadığını göstermektedir (MEB, 2017). Bir ülkenin gelişimi için, nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi, toplumda huzur ve sosyal uyumun sağlanması, bireylerin sosyal hayata uyum sağlaması ve toplumun kültürünün ve değerlerinin yeni nesillere aktarılması gibi konularda, öğretmenlerin büyük bir rolü vardır. Öğretmenler, toplumların gerçek mimarlarıdır ve insan karakterinin şekillenmesinde sanatkâr gibidirler (Eskicumalı, 2002: 9). Eğitim sistemlerinin bu temel işlevleri etkin bir şekilde yerine getirilebilmesi, sistem içerisindeki öğretmenlerin kalitesine bağlıdır. Bu sebeple, bir ülkede eğitimle ilgili çıktılarını iyileştirmenin yolu, öncelikle öğretmen niteliklerini geliştirmekten geçmektedir. Öğretmenler, eğitimin

başlatıcısı, geliştiricisi ve uygulayıcısı olarak eğitim sisteminin en kritik unsurudur. Bu nedenle, nitelikli öğretmen yetiştirme çabaları ve endişeleri her zaman toplumların gündeminde önemli bir yer tutmaktadır (MEB, 2017). Öğretmenlik, diğer öğreten kişi veya gruplardan farklı olarak uzmanlık gerektiren bir meslektir. Çünkü öğretmen olmak, sadece öğreten olmaktan oldukça farklıdır. Öğreten kişi veya grupların düzenlediği yaşantılar genellikle rastgele ve plansızdır. Ancak öğretmen, belirli bir programa göre planlanmış ve programlanmış eğitim-öğretim yaşantıları düzenleyerek öğrencilerde istenilen davranış değişikliklerini meydana getirmeye çalışır (Eskicumalı, 2002: 8). Öğrencilerin tanınması, istenilen davranış değişikliklerini gerçekleştirmek için en temel koşuldur. Günümüz toplumunda öğrenci profillerinin değişmesi nedeniyle öğrencilerin tanınması daha da önem kazanmıştır. Nesillerin yetişme koşulları, etkilendikleri faktörler vb. hem öğrenme stillerini hem de etkili bir öğretmenin nasıl sağlanabileceği konusunu etkilemektedir. Bu nedenle, öğretmenlik mesleğinin çağa uygun bir şekilde güncellenmesi ve öğretmenin zamanın koşullarına uyum sağlayarak öğretimini planlaması gerekmektedir.

Benzer zamansal periyotlarda dünyaya gelen, iktisadi ve toplumsal hareketlerden meydana gelmiş veya belirli bir sosyal çevreye ait olanları belirtmek amacıyla gerçekleştirilen tanımlara kuşak; bir diğer ifadeyle de jenerasyon adı verilmektedir (Adıgüzel vd., 2014: 166). Birey, yaşamı boyunca karşılaştığı zorluklarla uğraşırken bazen kendi stratejilerini geliştirebilirken, bazen de olumsuz olaylara karşı pasif kalabilir. Bireyin hayata anlam verme şekli, genel düşüncelerini ve davranışlarını etkilediği gibi, problemlere bakış açısını, karşılaşılan sorunlara yönelik tutumunu ve dolayısıyla sorun çözme sürecini de etkilemektedir. Hayata anlam yüklerken, benimsenen dini inançlar önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü din, yalnızca inançla sınırlı kalmayıp ibadet, ahlak, insanlar arası ilişkiler, kişisel alışkanlıklar gibi birçok alanda etkisini göstermektedir. Ayrıca, doğru bir şekilde yönlendirildiğinde din, insanın psikolojik olarak olumlu bir ruh haline ulaşmasına katkıda bulunmaktadır (Yüksel, 2017). 'Kuşak anlaşmazlığı', genç ve yaşlı bireyler arasında, bireysel, toplumsal, kültürel ve sosyal yaşamın çeşitli alanlarında ortaya çıkan, uzun yıllardır var olan bir fenomendir. Jenerasyonlar, hayat buldukları kültür dâhilindeki normlara göre şekillenmektedir. Dolayısıyla bir kuşak hakkında daha belirgin tanımlamalarda bulunabilmek ve onun tüm hatlarını gün yüzüne çıkarabilmek adına, ilk öncelik olarak içerisinde yaşam imkânı bulunduğu tarihe, medeniyete ve kültüre ayrıntılı bir biçimde bakmak gerekmektedir (Yelkikalan vd., 2010: 500). Ayrıca, eğitim-öğretim ortamını iyileştirmek amacıyla düzenlemeler yapılmaktadır. Eğitim sürecinde akıllı tahta, tablet gibi teknolojik gelişmelerden yararlanmak ve bunları teşvik etmek de önemli bir

yer tutmaktadır. Son yıllarda özellikle öğretmen merkezli eğitim anlayışından öğrenci merkezli eğitime geçiş yapılmıştır. Öğretimin öğrenci odaklı olması, öğretmenin sorumluluğunu azalttığı düşünülmekte ve bu bağlamda öğrencilere daha fazla sorumluluk yüklenmektedir. Bunun yanı sıra, son yıllarda öğrenci-okul-veli üçlüsü incelendiğinde, velilerin çocuklarına büyük bir güven duyduğu, öğretmenleri ise daha fazla sorguladığı gözlemlenmektedir. Öğretmenlerin ise öğrencilerin üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmediği ve çalışmadığı yönünde bir algı olduğu gözlenmektedir. Bu durumda, öğretmen-veli ikilisinin kararsız bir durumda olduğunu söylemek mümkündür (Örekli, 2018). Öğretmenlik, bireylerin yaşamı üzerinde dönüştürücü etkiye sahip olan bir meslektir. Bu mesleğin doğasında, öğrencilere sadece öğretme faaliyetleri değil, aynı zamanda onlara rol model olma ve onları yaşama hazırlama görevi de vardır. Millî Eğitim Bakanlığı (2012), öğretmen niteliklerini profesyonellik, adalet, dürüstlük, doğruluk, mesleki bağlılık, sürekli gelişime açıklık, hizmette sorumluluk, eşitlik, yolsuzluk yapmama, tarafsızlık, saygı, kaynakları etkili kullanabilme, sağlıklı ve güvenli bir ortam sağlama olarak belirlemiştir.

Öğretmen, eğitim sisteminin bir parçası olduğundan, dönemin ekonomik, siyasi ve toplumsal etkilerine dayanır. Bu nedenle, öğretmenlik mesleği ve öğretmenden beklenen nitelikler, dönemin özelliklerinden etkilenerek dönüşmektedir (Ünal, 2016). Öğretmenlik mesleği, öğrencilere bilgi ve becerilerin aktarılmasını sağlayan eğitim profesyonelleri tarafından icra edilen bir meslektir. Öğretmenler, öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarını belirler, eğitim programlarını planlar, ders materyalleri hazırlar ve sınıf ortamında öğretim faaliyetleri yürütür. Aynı zamanda öğrencilerin ilerlemesini takip eder, değerlendirme yapar ve gerektiğinde öğrencilere rehberlik eder. Öğretmenler, toplumun geleceği üzerinde büyük bir etkiye sahip olup, öğrencilerin bilgi ve yeteneklerini geliştirerek onların potansiyellerini ortaya çıkarmayı hedeflerler. Millî Eğitim Bakanlığı (2012), öğretmenin niteliklerini öğrencilere ilham verme ve motive etme yeteneği, iyi iletişim becerileri ve empati, alanında uzmanlık ve bilgi sahibi olma, öğrenci ihtiyaçlarını anlama ve uyum sağlama yeteneği, öğretim yöntemlerini etkili bir şekilde uygulama, öğrenci gelişimini takip etme ve değerlendirme yeteneği, disiplin ve sınıf yönetimi becerileri, yaratıcı düşünme ve problem çözme yeteneği, iş birliği ve takım çalışması yeteneği olarak tanımlamıştır. Öğretmen, eğitim sisteminin bir parçası olduğu için, dönemin ekonomik, siyasi ve toplumsal etkilerine dayanır. Bu yüzden, öğretmenlik mesleği ve öğretmenden beklenen nitelikler, dönemin özelliklerinden etkilenerek değişmektedir.

Öztürk (2014), teknolojinin hızla ilerlemesi, öğrenme ortamlarında öğretmen ve öğrenciler için dönüşüme yol açtığını genç kuşaktaki insanların teknolojiyi daha kolay bir

şekilde kullanabilirken, yaşlı bireylerin teknoloji kullanımında zorluk çektiği görüldüğünü dile getirmiştir. Bu durum, toplumsal bir olgudur ve nesiller arasındaki farklılıklar, dijital vatandaşlık kavramının tartışılmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, teknolojiyle büyüyen nesil (Y ve Z kuşağı), "dijital vatandaş" olarak adlandırılırken, teknolojinin yaygın olmadığı dönemde doğan nesil (X kuşağı), "göçmen" olarak tanımlanmaktadır (Prensky, 2001). Yaşlı öğretmenler bazı çalışanlar tarafından az potansiyel ve düşük seviyedeki performans olarak tanımlanırken (Baugh ve Sullivan, 2008), genç öğretmenler de deneyimsiz olarak algılanabilmektedir. Oysa her kuşağın avantaj ve dezavantajı vardır. Her bir kuşak, diğer kuşağın zayıf yönünü tolere edebilir. Bu nedenle kuşaklar arasındaki farklılıkların bilinerek etkili yönetilmesi, her örgüt için önemli bir husustur. Bu durum, eğitim ortamlarında öğretmenlerin çağın gerisinde kaldığı izlenimini bazı öğrencilere vermekte ve öğretmenlik mesleğinin kuşak farklılıklarına bağlı olarak dijital vatandaşlık ve göçmenlik arasında bir dönüşüm sürecinden geçtiğini göstermektedir. Eğitimdeki yenilik hareketleriyle birlikte, öğrenme-öğretme kuramlarında gerçekleştirilen değişiklikler, öğretmen ve öğrenciye atfedilen rollerde dönüşüme yol açmıştır (Kayaalp ve Şimşek, 2021).

Gerçek hayatta elde edilen başarılar, eğitim yoluyla kazanılan becerilerle doğru orantılı olduğu ifade edilebilirken, günümüzde bireylerin eğitim ve öğretiminin büyük çoğunluğu okullar aracılığıyla elde edildiği savunulabilir. Eğitimin önemli aktörlerinden biri olan öğretmenlerin bu konudaki katkıları, nesillerin şekillenmesinde büyük bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, öğretmenlerin nesillerin genel özelliklerini ve etkilendikleri durumları fark etmeleri, öğretimi planlamak açısından önemlidir. Eğitim, toplumsal ilerlemelere bağlı olarak sürekli evrim geçirmekte ve gelişmektedir. Sosyal, ekonomik, politik ve teknolojik gelişmeler, eğitim ve bu sürecin bir parçası olan öğretmen ve öğrencilerin algılarını etkilemektedir. Ekonomik, siyasi, sosyal ve teknolojik değişimler, kuşakların yaşam tarzlarını değiştirirken, toplumda farklı kuşakların eğitim, öğretmen ve öğrenci algılarının incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Günümüzde eğitimi geliştirmek adına yapılan çalışmalar oldukça yoğundur. Daha kaliteli bir eğitim sunabilmek için çeşitli öğretim teknikleri geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Bu bilgilerin tamamı göz önünde bulundurulursa, farklı kuşaktan bireylerin bir arada çalıştığı örgütlerde bu bireylerin etkileşimde bulunmasını sağlayacak alanlar oluşturulmalıdır. Kuşaklararası alan sağlanmasıyla birlikte kuşaklararası dayanışma meydana gelecek, farklı kuşaktan bireyler arasında bilgi paylaşımı kendiliğinden gerçekleşecektir. Kuşaklararası öğrenme, bu kavramlar arasındaki etkileşimin doğal bir sonucu haline gelecektir. Her şeyin yenilendiği ve değiştiği bir dünyada meselenin din eğitimindeki

yerine gelindiğinde, imam hatip lisesi gençleri Z kuşağını temsil etmektedir. Öğretmenleri ise Y ve X kuşağına örnektir. Eğitim yaşamında kuşaklar arasında anlam ve algı farklılıklarını ortaya koymak önemlidir.

Çalışmamızın bu bölümünde araştırmanın problem durumu, amacı ve önemi, varsayımları, sınırlılıkları ile ilgili araştırmalara yer verilmektedir.

1. Araştırmanın Konu ve Problemi

Kuşak ve kuşak olgusu; içinde insan olan sosyolojik, psikolojik, tarihsel, dinsel birçok bilimsel disipline konu olmuştur. Son yıllarda gittikçe önem kazanan kuşak kavramı, eğitim dünyasında da boy göstermiştir. Eğitim alanlarındaki uygulamaların varlığı ve bu uygulamaların niteliği aynı zamanda öğretmenlerin yeri geldiğinde öğrencilerin ve yöneticilerin diğer bir ifade ile sürecin parçası olan herkesin nitelikleri ile ilgilidir.

Bilginin her geçen gün bir öncekinden daha da hızlanarak artması, başta eğitimciler olmak üzere toplumun her tabakasındaki bireyleri sürekli gelişime zorlamaktadır. Yeni nesillerin yetişmesinde büyük sorumluluk taşıyan eğitimcilerin bu baskıyı üstlerinde hissetmeleri oldukça olağandır (Bakioğlu & Dalgıç, 2014, s. 1-9). Kuşaklararasılık kavramının gerçekleşmesi için; ortak hedefleri sağlamak amacıyla karşılıklı etkileşim ve iş birliği olması gerekmektedir (Bjursell, 2015: s.285). Ropes (2011), kuşaklararası öğrenmeyi, farklı kuşaktan bireyler arasında bir veya iki tarafın da öğrendiği etkileşimli bir süreç olarak tanımlamaktadır. Bu noktada kuşaklararası öğrenmenin gerçekleşmesi için öncelikle farklı kuşaktan bireyler arasında etkileşimin kurulabilmesi gerektiği, bu etkileşimin kurulabilmesi için de uygun ortam şartlarının düzenlenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu düzenlemeler sonucunda farklı kuşaktan olan bireylerin birbirlerinden öğrenme sürecine girmeleri söz konusu olabilmekte, bu süreç kuşaklararası öğrenme kavramı ile açıklanmaktadır.

Farklı kuşaktan bireylerin bir arada çalışmak durumunda olması kuşaklararası kavramı hemen hemen her örgüt için önemli hale getirmiştir. Farklı kuşaktan bireyler arasında dayanışmanın olması, bilginin paylaşılması, farklı kuşaktan bireylerin birbirlerine bir şeyler öğretmek eksiklerini tamamlamalarına yardımcı olmaları aranır bir nitelik haline gelmiştir. Bu örgütlerden biri de okullardır. Okul gruplarında kuşaklararası bilgi paylaşımı (transferi), farklı kuşaktan öğretmenlerin öğrenmesini ve bilginin bileşenlerini içermektedir (Geeraerts, Vanhoof ve Bossche, 2000: s.150).

Bu bilgilerin tamamı göz önünde bulundurulursa, farklı kuşaktan bireylerin bir arada çalıştığı örgütlerde bu bireylerin etkileşimde bulunmasını sağlayacak alanlar oluşturulmalıdır.

Kuşaklararası alan sağlanmasıyla birlikte kuşaklararası dayanışma meydana gelecek, farklı kuşaktan bireyler arasında bilgi paylaşımı kendiliğinden gerçekleşecektir. Kuşaklararası öğrenme, bu kavramlar arasındaki etkileşimin doğal bir sonucu haline gelecektir.

Kısacası, okullarda artık farklı kuşaktan öğretmenler arasında öğrenmelerin gerçekleşmesi, bu yolla topluma katkı sunmaları beklenmektedir. Günümüzde Z kuşağı öğrencisi olan okullardan imam hatip lisesi öğrencileri, Y ve X kuşağı olan öğretmenlerinden eğitim almaktadırlar. Araştırmada kuşak farkının dini boyutlu eğitim yaşamlarındaki yansımaları ele alınmaktadır. Bu yönüyle araştırmanın temel problemi “Z kuşağı imam hatip lisesi öğrencilerinin din eğitimi süreçlerinde öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre eğitim yaşantısını etkileyen faktörler”dir.

Araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

- 1) Z kuşağı imam hatip kimliğinde kimdir?
 - a) Öğrencilere göre Z kuşağının anlamı nedir?
 - b) Öğrenciler sosyal çevrelerini belirlerken nelere dikkat etmektedir?
- 2) Öğrenciler imam hatip lisesi seçme sebeplerini nasıl anlatmaktadır?
- 3) Öğrenciler ‘din eğitimi’ meslek dersleri açısından nasıl değerlendirmektedir?
 - a) Öğrencilerin öğretmenlere karşı tutumu nasıldır?
 - b) Öğrenciler meslek derslerini nasıl değerlendirmektedir?
 - c) Öğrencilerin eğitimden beklentileri nelerdir?
- 4) Öğretmenler Z kuşağını nasıl tanımlamaktadır?
 - a) Z kuşağı tanımını etkileyen faktörler nelerdir?
 - b) Öğrenciler sosyal çevrelerini nasıl belirlemektedir?
 - c) Velilerin öğrencilere karşı tutumları nasıldır?
- 5) Öğretmenler öğrencilerin İHL seçme sebeplerini nasıl anlatmaktadır?
- 6) Öğretmenler meslek dersleri açısından ‘öğrenciler din eğitimi’ nasıl değerlendirmektedir?
 - a) Öğrenciler meslek derslere nasıl yaklaşmaktadır?
 - b) Meslek derslerinin öğrencilerde meydana getirdiği değişimler nelerdir?
 - c) Öğretmenlerin eğitimden beklentileri nelerdir?

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın amacı, Z kuşağı öğrencilerinin meslek derslerinde aldıkları din eğitimi etkileyen faktörleri incelemektir. Çalışmada öğrencilerin din eğitimlerini etkileyen faktörlerin

hem öğrenci hem öğretmen görüşlerinden faydalanılarak ele alınmasıyla ilgili sorunlar belirlenmeye çalışılmıştır.

Akademik alanda, öğrenci merkezli çalışmalar yapılmasına rağmen öğrencilerin Z kuşağı adı altında dini boyutlu eğitim yaşantılarını inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Öğrencinin din eğitimini etkileyen faktörleri farklı başlıklar altında inceleyen çalışmalar olsa da hem öğrencinin hem de öğretmenin görüşlerine göre din eğitimini etkileyen çok fazla çalışma yapılmamıştır. Bu bakımdan bu çalışma Z kuşağının kuşaklar arası eğitim yaşantısı hakkında ilk araştırma özelliğini taşımaktadır. Çalışma, değişen öğrenci profili ve öğrenme durumlarının gözler önüne serilmesi ve çeşitli fikirler sunarak öğretmenlere yol gösterici nitelikte olması açısından önemli görülmektedir.

Din eğitimi alan bireylerin kendilerini ve inançlarını daha iyi tanımlayabilmelerine olanak sağlayacak bir sorun tespitini ortaya koyan bu çalışmanın Z kuşağını anlayarak verilen din eğitiminin, Din öğretimi derslerinde öğrencilerin dini öğretileri daha iyi nasıl anlamlandırabilecekleri konusunda katkı sağlaması beklenmektedir. Bu nedenlerle araştırmanın ilgili alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. Araştırmanın Varsayımları

Bu çalışma yürütülürken şu varsayımlar göz önünde bulundurulmuştur;

- Çalışma grubunu oluşturan X ve Y kuşağını temsil eden meslek dersleri öğretmenlerinin ve Z kuşağını temsil eden lise öğrencilerinin veri toplama aracına cevap verirken doğru ve samimi oldukları,
- Kullanılan veri toplama aracının geliştirilmesi sürecinde alan uzmanlarından alınan görüşlerin yeterli olduğu,
- Çalışmada seçilen X, Y ve Z kuşaklarının katılımcılarının kendi dönemlerinin kuşaksal özelliklerini yansıtacak yanıtlar verdiklerini,
- Katılımcılarının tamamının kontrol edilemeyen dış etkenlerden aynı oranda etkilendikleri varsayılmıştır.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Yaptığımız çalışmanın uygulama kısmında kuşaklar, eğitim hayatında yer alan X, Y, Z ile sınırlandırılmıştır.

Araştırma, 2021-2022 eğitim öğretim yılında Eylül-Haziran ayları arasında gerçekleştirilmiştir. Konya ilinde biri kız biri erkek imam hatip liselerinde olmak üzere iki

lisede, 8'i kız 8'i erkek 16 Z kuşağı öğrencisi, 2'si kadın 2'si erkek olan 4 X kuşağı meslek dersi öğretmeni ve 2'si kadın 2'si erkek 4 Y kuşağı meslek dersi öğretmeninden oluşan 24 katılımcı ile sınırlı tutulmuştur.

Uygulanan veri toplama aracındaki sorular öğrenciler ve öğretmenlerin görüşlerinin belirlenmesi hedeflendiği için sondaj sorularla desteklenmiştir. Sorularımız din eğitimi etkileyen faktörler arasından aile, medya ve meslek dersleri ile sınırlandırılmıştır.

5. Araştırmanın Tanımları

Kuşak: Türk Dil Kurumu kuşak kavramını iki şekilde tanımlamaktadır. İlk tanıma göre kuşak kavramı, benzer yıllarda doğan, aynı dönemin koşullarına sahip olan ve böylece benzer sıkıntıları, olayları yaşamış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişiler topluluğu olarak belirtilmiştir. İkinci tanıma göre ise kuşak kavramı, yaklaşık yirmi beş, otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler öbeği olarak ifade edilmiştir (www.tdk.gov.tr, Erişim Tarihi: 06.07.2019)

X Kuşağı: 1965-1980 yılları arasında doğan kuşak X kuşağı olarak adlandırılmaktadır (Çetin & Karalar, 2016).

Y Kuşağı: 1981-2000 yılları arasında doğan kuşak Y kuşağı olarak adlandırılmaktadır (Altuntuğ, 2012).

Z Kuşağı: 2000 yılından sonra doğanlar Z kuşağı olarak adlandırılmaktadır (Kuran, 2018).

6. İlgili Araştırmalar

Ülkemizde kuşak üzerine yapılan çalışmaların çoğu yüksek lisans tezi ya da makale niteliğinde olup bu konuda yapılmış bir doktora çalışması bulunmamaktadır. Kuşak teorisi ve din eğitimi etkili olan faktörleri X, Y ve Z kuşakları için daha önce çalışılmadığı görülmüştür. Aynı zamanda dini araştırmalar alanında benzer konularda son yıllarda artış olduğu gözlenmektedir.

Beşe (2016) tarafından yapılan “Yetişkin Kur'an kurslarının kuşak çatışmalarını önlemedeki rolü (Keçiören örneği)” isimli, nitel araştırma yöntemi ve yarı biçimsel mülakat yöntemi ve anket formu tekniği ile hazırlanmış olduğu yüksek lisans tezinde, Kur'an kurslarına gelen öğrencilerle yapılan mülakatlar sonucunda “kuşaklar, aile tipleri, Kur'an kurslarındaki

din eğitimi' gibi kavramları tanıtarak Kur'an kurslarının kuşak çatışmalarına karşı nasıl bir tutum sergilemesi gerektiğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Kartal (2016) tarafından yazılan "Kuşak çatışması ve din ilişkisi 'Y kuşağı örneği' adlı yüksek lisans tezinde kuşak çatışmasını birçok yönden incelenirken Y kuşağının din ve dini değerlere bakışına özellikle yer verilmiştir. Araştırmada Y kuşağının dini değerlere bakışını "inançta ve ibadette özgürlük/esneme" olarak gördüğü sonucuna varılmıştır.

Al (2021) tarafından yazılan "Z kuşağı ve ailede kanaat eğitimi" isimli, nitel araştırma yöntemi ve olgu bilimsel (fenomonoloji) tekniği ile hazırlanmış olduğu yüksek lisans tezinde, farklı liselerde okuyan gençlerle ebeveynleri arasındaki ilişki yorumlanmıştır. Çalışma sonucunda kanaat eğitiminde çocuklarının istekleri karşısında ebeveyn tutumunun önemli olduğu ortaya çıkmıştır.

Gökçe (2021) "Kuşaklara göre dindarlık eğilimleri: Y ve Z kuşaklarının dindarlık eğilimleri üzerine bir inceleme" adlı yüksek lisans tezinde, araştırmacı yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğiyle yapılan bu çalışmadan her iki kuşağın da kendini dindar görmediği, dini bilgiler edinmeyi önemsedikleri ortaya çıkmıştır. Z kuşağını Y kuşağından ayıran özellikler arasında dini bilgiye ulaşma yönteminin teknoloji olması yer almaktadır. Ayrıca arkadaş seçimlerinde her iki kuşak da dinin etkisinin olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Özensel (2004), "Türk gençliğinin değerleri: Liseli gençlik üzerine bir araştırma" adlı çalışmasında nitel veri araştırması betimleyici metot kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları arasında dini-geleneksel değerlerde lise gençliğinin bir değişim talebinde bulunduğu ama Türk toplumunda kısa süre içinde değerler sisteminin ana unsurlarında bir kayma beklenmediği ifade edilmiştir.

Hiçyılmaz (2021), "Kuşak dostu okul: Kuşaklararası alan, dayanışma ve bilgi paylaşımı ile kuşaklararası öğrenme arasındaki ilişki" adlı doktora tezinde karma yöntem desenlerinden keşfedici sıralı desen kullanmıştır. Araştırma sonucunda kuşaklararası alanın kuşaklararası dayanışma, kuşaklararası bilgi paylaşımı ve kuşaklararası öğrenme üzerinde etkili olduğu; kuşaklararası dayanışmanın kuşaklararası bilgi paylaşımı üzerinde etkili olduğu; kuşaklararası dayanışma ve kuşaklararası bilgi paylaşımının kuşaklararası öğrenme üzerinde etkili olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Akgün (2001) tarafından "Okul Müdürlerinin Öğretimsel Liderliği" adlı çalışma, Bolu il merkezinde bulunan 8 resmi ve 2 özel ilköğretim okulunda bulunan öğretmen ve yöneticilerle

görüşme yöntemiyle yapılmıştır. Veriler, içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Öğretmenlerin mesleki gelişimlerini sağlama konusunda, öğretmenleri mesleki gelişim olanaklarından haberdar ettikleri; hizmet içi eğitim faaliyetleri konusunda öğretmenleri teşvik ettikleri; öğretmenlere kaynak sağlama noktasında çaba gösterdikleri ancak kaynak kişi olarak yeterli davranışı sergileyemedikleri tespit edilmiştir.

Kazak (2016), "Okul yöneticilerinin öğretim liderliği davranışları ile okulda kuşaklararası iklim ve kuşaklararası öğrenme arasındaki ilişki" adlı doktora tezi ilişkisel tarama modelinin kullanıldığı, ilişkisel nitelikte betimsel bir çalışmadır. Kuşaklararası iklim ile kuşaklararası öğrenme arasında pozitif yönlü orta düzey bir ilişki olduğu, örgüt iklimi ve öğrenmenin önemli ölçüde ilişkisi tespit edilmiştir. Yani öğrenme, örgüt ikliminden etkilenen bir durumdur. Etkili bir okul iklimi, öğrenme ortamı üzerinde önemli etkiye sahip olabileceği sonuçlar arasındadır.

Smith (2005), "Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers" adlı kitap, Amerikan gençlerinin dini ve ruhsal yaşamlarını incelemektedir. Kitap, farklı nesiller arasındaki dini inanç ve uygulamaların dinamiklerini anlamamıza değerli bir içgörü sağlamaktadır. Kültürel değişimler, teknolojik ilerlemeler ve bireysel deneyimler gibi faktörler, her neslin dinle olan ilişkisini şekillendiren etkenlerdir. Bu konuda yapılan araştırmalar, farklı yaş grupları arasındaki dini bağlılık, katılım ve inançlardaki farklılıkları keşfetmeyi amaçlamaktadır.

Putnam (2010), "American Grace: How Religion Divides and Unites Us" adlı kitap, dinin Amerikan toplumunu nasıl böldüğünü ve birleştirdiğini ele almaktadır. Kitap, Amerikan gençlerinin dini ve ruhsal yaşamlarının incelendiği "Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers" adlı çalışma gibi kaynaklarla birlikte, farklı nesiller arasındaki dini inanç ve uygulamaların dinamiklerini anlamamıza değerli bir içgörü sağlamaktadır. Kültürel değişimler, teknolojik ilerlemeler ve bireysel deneyimler gibi faktörler, her neslin dinle olan ilişkisini şekillendiren etkenler olduğunu ele almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kuşak Kavramı

Kuşak olgusunun tarihsel geçmişi incelendiğinde bazı kaynaklarda tartışmanın yazılı temellerinin Antik Yunan'a, bazılarında ise Eski Mısır Uygarlığına kadar uzandığı görülmektedir (Özer, 2013). Kuşak kavramının tarihçesinin net çizgilerinden bahsetmek zordur.

Kuşak kavramını ele aldığımızda Hint-Avrupa dil ailesindeki kökü “gen-”, “var olmak” anlamına gelen (Strauss & Howe, 1997) “generation” sözcüğünün dilimizde jenerasyon, nesil ya da kuşak kelimeleriyle karşılandığını görmekteyiz. Kullanıldığı yüzyıla vurgu yaparak değerlendirme yapıldığında, “sözcük anlamıyla kuşak, 12.yüzyılın ilk yarısında kullanılan ve “aynı dönemi yaşayan insanlar” anlamına gelen Latince generatiun kelimesinden batı dillerine geçmiştir” (Fırat, 2014). Türkçede kullanılan nesil sözcüğü, Arapça ve Osmanlıcada soy, şecere, anlamına gelmekteyken nihai olarak bu dönemde (1908) yeni anlamı olan -aynı yaşta kişilerden oluşan topluluk anlamında- jenerasyon manasını almıştır.

Tarihin dairesel ya da doğrusal olarak sosyal değişim aşamalarıyla ilerlemesi ve ebeveyn çocuk gerilimlerinin toplumu bir aşamadan diğerine iten gücü sağlamasına dair keşifleri nedeniyle Polybius ve İbn Haldun sıklıkla modern sosyal teorinin öncüleri olarak görülmüştür. Fransız Devrimi'nden sonra, her iki kavramın etkisi hızla büyümüş, 19. yüzyıla kadar eğitimli insanların çoğu, tarihin organik ve gelişimsel aşamalara göre ilerlediğine inanmış, aynı şekilde kuşaksal akışın bu hareketi yönlendirmede hayati bir rol oynadığını varsaymışlardır (Strauss & Howe, 1997). İbni Haldun'un da dikkatini çeken bu zaman dilimi, belirli bir toplum bünyesindeki varoluş biçimlerinde, deneyimlerde, sosyalizasyonlarda ve beklentilerde, nitel bir değişikliğin ortaya çıkması için gerekli süreye işaret eder (Özer, 2013). Türk Dil Kurumu ise kuşak kavramını iki şekilde tanımlamaktadır. İlk tanıma göre kuşak kavramı, benzer yıllarda doğan, aynı dönemin koşullarına sahip olan ve böylece benzer sıkıntıları, olayları yaşamış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişiler topluluğu olarak belirtilmiştir. İkinci tanıma göre ise kuşak kavramı, yaklaşık yirmi beş, otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler öbeği olarak ifade edilmiştir (www.tdk.gov.tr, Erişim Tarihi: 06.07.2019).

Sosyoloji biliminin kurucusu olarak kabul edilen ve tarihin hızını anlamak için kuşaksal yaklaşımları tartışan felsefeci Auguste Comte (Lester, 2011), kuşaksal değişikliklerin

tarih içinde hareket etmekte olan kuvvetler olduğunu ve kuşakların kendinden sonraki kuşaklara kendi birikimlerini aktarırlarsa sosyal olarak ilerleme sağlanabileceğini ifade etmiştir (Latif & Serbest, 2014). Aynı zamanda kuşak, ulusal sınırlar dâhilinde bir toplumun değer yargılarının ekonomi değil kültür bazlı şekillendirildiğini vurgular. Fakat bununla beraber kuşak sosyolojisi, küresel kuşak kavramını geliştirmek zorundadır (Turner & Edmunds, 2005). Bu görüşü savunan araştırmacılar küresel bazda gençlerin her geçen gün daha çok birbirine benzediğini, nihayetinde ekonomik ideolojinin kültürel değerleri şekillendirebileceğini söylemektedir. Auguste Comte'nin felsefelerinden yola çıkan Karl Mannheim ve José Ortega y Gasset akran grupları içinde olayların ve tutumların tekrarlayan bir doğası olduğunu fark etmişlerdir (Lester, 2011). Karl Mannheim tarafından yapılan 'Toplumsal kuşak ortak sorun, değer ve deneyimlerden meydana gelir' tanımını dikkate alan araştırmacılar için kuşak kavramını şekillendiren iki esas mevcuttur. Bunlar; aynı dönemde aynı bölgede yaşamak ve bu dönemde meydana gelen tecrübe ve olaylara odaklı biçimlenen ortak bilinçtir. Kişilerin gençlik yıllarında tecrübe ettiği kritik önemli ulusal ve uluslararası vakalar ortak bir algı ve bilincin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bahsedilen ortak bilinç ve algı haliyle gelecekte sergilenecek tutum, davranış, tercih ve eğilimleri de biçimlendirmektedir (Lower, 2008). Aynı kuşağın bireyi olmak aynı duyguyu paylaşan bireyler olmak demektir.

Tarihte yaşanan her olay, suya atılan bir taşın dalgalar oluşturmasına benzer şekilde hem toplumu hem de bireyleri etkilemektedir. Topluma kuşak "lensi" ile bakmak, davranış kalıplarını incelemek ve anlamlandırmak günümüze, geçmişe ve geleceğe dair bir kavrayış geliştirmemizi sağlayabilir (Kuran, 2018). Toplumsal sorunlara doğru cevaplar vermek için kuşakların dönemlerini doğru yorumlamak gerekir.

1.2. Kuşak Ayrımı

Kuşak tanımlaması yapabilmek için aynı yaş aralığında olmanın veya aynı dönemi paylaşmanın yeterli olup olmadığı da tartışma konusu olmaktadır. Mannheim'a göre, 19. yüzyılın başlarında Auguste Comte, bir kuşağın bir kişinin yaşamını kapsadığını ve her bir zaman diliminin yaklaşık 30 yıllık bir süreç olduğunu varsayarak yaşam süresi uzadıkça ilerlemenin yavaşlayacağını çünkü eski kuşakların toplumu daha uzun süre etkileyeceğini düşünmekteydi. Gelecek kuşak teorisyenleri bu tartışmayı desteklememiş ve kuşak zaman çerçevesini "20 ila 25 yıllık bir artışa" indirmişlerdir ancak yaşam süresi önemli ölçüde artmıştır (Agati, 2012). Yaşam süresi önemli olduğu kadar o süreci etkileyen olaylar da önemlidir.

Biyolojik temelli tanım her ne kadar kuşağı, ebeveynler ve çocuklar arasında geçen doğum aralığı olarak nitelese de evlilik yaşı giderek ötelenmiş ve daha önceki 20-25 yıllık

zaman dilimi gerçekten de önemini yitirmiştir. Bu yüzden uzun bir zaman aralığını dikkate alarak yapılan kuşak tanımlamalarının da doğru sonucu vermeyeceği kanaatindeyiz. Diğer taraftan sosyolojik tanımlamalar biyolojik tanımlamalara nazaran daha kuşatıcı olarak kuşak kavramını ele almaktadır. Aynı dönemde aynı olaylara muhatap olmuş kişilerin oluşturduğu bir dönemi ifade etmek için kullanılan sosyolojik tanımlamalar benzer sorumluluklar yüklenen bireylere vurgu yapmaktadır. Diğer taraftan yaş ve kuşak arası ayrımlar da göze çarpmaktadır. Aynı olaylara muhatap olan aynı yaştaki neslin karşılaştığı olayları, değer ve inanç sistemlerini yorumlama biçimlerinin olgunlaşma arttıkça değişeceğinin de söylenmesi, kuşak tanımlamaları yapılırken dikkate alınmayan hususlardandır. Sosyolojik tanımlamalar genelde kültüre vurgu yapar ve ulusal alt kültür ya da kolektif ortak bilincin o kuşak dönemi tarafından oluştuğunu söyler (Özer, 2013). Çünkü ortak kültür ortak bilinç oluşturur.

Mannheim (1952), çoğu görüşün kuşakların ait olduğu zamanın ortalama 15 yıl olarak değerlendirilmesi gerektiği yönünde olsa da birçok görüşün de bu sürenin 30 yıl olduğu, çünkü hayatın ilk 30 yılında insanların hâlâ öğrenmekte olduğu, bireysel yaratıcılığın ortalama olarak ancak bu yaşta başladığı ve bir insanın kamusal yaşamdan 60 yaşında ayrıldığı temel alınması gerektiği yönünde olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte bir kuşağın doğal başlangıcını bulmak zordur çünkü bir bütün olarak toplumda doğum ve ölüm sürekli olarak birbirini takip eder. Kuşakların değişimi, hemen elde edilen bir veri olarak ve aynı zamanda akademik alanın çok dışına uzanan bir sorun olarak ortaya çıkmıştır; bu sorun örneğin anketler yayınlamaya gerçek hayat üzerindeki etkisi somut bir şekilde gözlemlenebilen bir sorundur. Kuşak kavramını ve kuşakları anlamak “Sosyal ve entelektüel hareketlerin yapısının anlaşılabilmesinde vazgeçilmez kılavuzlardan biridir” bu yüzden kuşaklar sorunu, ciddi bir değerlendirmeyi hak edecek kadar önemlidir. Kuşakların başlangıç ile bitişi gösteren zaman aralıklarını belirlemenin zorluğuna rağmen kuşaklar sorunu yine de verimli ve önemli bir araştırma alanı olarak kalacaktır.

Kuşak kavramının hem biyolojik hem de sosyolojik anlamıyla ele alındığına dair örnekler de mevcuttur. Örneğin Cumhuriyet dönemi toplumcu gerçekçi temayla yazan yazarların roman ve hikâyelerinde nesiller arası bir uyumsuzluk ve çatışma görülmektedir. Burada kuşak, yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, dönemin ortak şartlarında yetişmiş, aynı duyuş ve düşünüşe sahip, benzer algı ve kabuller edinmiş, ortak tutum ve davranışlarla birbirine yakın kişilerin oluşturdukları topluluktur. Toplumda yer alan bir kuşağın bireyleri, aynı sorumluluklarla yükümlüdür ve davranışlarını da buna göre tanzim ederler. Bu, bu dönemde

kuşağın hem sosyolojik hem biyolojik temelli anlaşıldığının ifadesidir (Erol, 2011). Aynı dili konuşmak kadar aynı duyguyu paylaşmak da önemlidir.

Mannheim (1952) eski kuşakla yeni kuşak birlikte aynı zamanı, tarihsel süreçleri yaşasalar bile; yine de aynı kuşak konumuna sahip olduklarının söylenemeyeceğini yani farklı kuşaklar olarak değerlendirilmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bu farklı kuşakları etiketlemek için kullanılan isimlendirmeler standardize edilmemiştir çünkü kuşaksal farklılıkları araştıran ve yazan farklı araştırmacılar, belirli kuşakları etiketlemek için farklı isimlendirmeler yapmışlardır (Reeves & Oh, 2008). İsimlendirmeler kuşağın özelliklerini yansıtmaktadır.

Kurama göre günümüzde çeşitli isimlere sahip altı farklı kuşaktan bahsedilmektedir:

- Sessiz Kuşak (Silent Generation), Sessizler (Silents), Gelenekçiler (Traditionalists), Olgun Kuşak (Matures), (1900-1945).
- Bebek Patlaması (BabyBoomers), Patlayan Kuşak (Boomers, Boom Generation), (1946-1964).
- X Kuşağı (Generation X, Generation Xers, Gen-Xers), 13.ler (Thirteeners), 13. Kuşak (13th Generation), İnançsız Kuşak (Disbelieving Generation), (1965-1979).
- Y Kuşağı (Generation Y), Milenyum Kuşağı (Millennial Generation, Millennials), Eko Patlaması (Echo Boomer), Bebek Avcıları (Baby Busters), Gelecek Kuşak (Generation Next), Dijital Kuşak (Digital Generation), Bir Sonrakiler (Nexters), (Gen-Me, Gen-Y, NetGen, Milenyum, nGen ve iGen), 2000 Kuşağı, Bilgisel Kuşak (Informational Generation), (1980-1999).
- Z Kuşağı (Generation Z) , 2020 Kuşağı (Generation 2020), Milenyum Sonrası Kuşak (Post-Millennials), Kristal Kuşak (Crystal Gen), Ben Kuşağı (I Gen, iGeneration), Teknoloji Kuşağı (Gen Tech), Dijital Yerliler (Digital Natives), Kurucular (Founders), Yüz Yıl Kuşağı (Centennials), Emoji Kuşağı (emoji-onal generation), Anavatan Kuşağı (evci kuşak) (Homeland Generation), Yeni Sessiz Kuşak (New Silent Generation), (2000 – 2020).
- Alfa Kuşağı (Alpha Generation), (2021 - ...).

Kuşakları sınıflandırırken; tarihte yaşanan önemli olaylar, toplumsal olaylar, yaşanmışlıklar, değişen anlayış, dünya görüşleri ve değerler de dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda Batı toplumu için yapılan sınıflama ve tanımlamaların doğrudan Türkiye için geçerli olmadığı söylenebilir. Türkiye için genellikle kabul edilen kuşak sınıflaması şu şekildedir:

- 1945'ten önce doğanlar: Kuruluş nesli (Medyasız kuşak)

- 1946-1964 arası doğanlar: Demokrasiye geçiş nesli (Radyo kuşağı)
- 1965-1980 arası doğanlar: Araf kuşağı (Renksiz TV Kuşağı)
- 1980-1997 arası doğanlar: Özal kuşağı (Renkli TV-İnternet göçmen kuşağı)
- 2000 civarı doğanlar: Erdoğan Kuşağı (Digital kuşak)” (Bir, 2014).

Kuşakların tanımlanmasında genel eğilim belli tarihler belirlenmesi ve bu tarihler arasında doğan herkesin bir kuşak halinde toplanmasıdır. Bu, kuşaklar arasında çizgileri belirlemek için uygun bir yoldur (Grubb, 2017). Zemke vd., (2000) çalışmalarında kuşakların zaman aralıklarını belirledikleri son noktalarda, tarihlerde örtüşmelerin olduğunu belirtip bir kuşağın ne zaman bitip diğerinin ne zaman başladığını gösteren ani durakların veya yol işaretlerinin olmadığını altını çizmişlerdir. Alanyazındaki çalışmalara göre aşağıdaki tabloda yer alan kuşakların farklı zaman dilimlerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Kuşakların Kronolojik Olarak Tanımlanması

Araştırma	Kuşaklara Ait Farklı Zaman Dilimleri				
	Sessiz Kuşak	Bebek Patlaması Kuşağı	X Kuşağı	Y Kuşağı	Z Kuşağı
Spitznas (1998)	1925-1945	1946-1964	1965-1980	-	-
Howe & Strauss (2000)	1925-1943	1943-1960	1961-1981	1982-2000	-
Zemke vd., (2000)	1922-1943	1943-1960	1960-1980	1980-2000	-
Lancaster vd., (2002)	1900-1945	1946-1964	1965-1981	1982-2000	-
Coomes&DeBard(2004)	1925-1942	1943-1960	1961-1981	1982-2002	-
Senbir (2004)	1929-1939	1945-1965	1965-1977	1977-1994	1994-2003
Reeves & Oh (2008)	1925-1945	1946-1964	1965-1980	1981-2000	2001-.....
Twenge vd., (2010)	1925-1945	1946-1964	1965-1981	1982-1999	2000-.....
Keleş (2011)	-	1946-1964	1965-1979	1980-1999	2000-.....
Altuntuğ (2012)	-	1946-1964	1965-1980	1981-2000	2000-.....
Akdemir vd., (2013)	1925-1945	1946-1964	1965-1979	1980-2000	2000-.....
Grubb (2017)	-	1946-1964	1965-1980	1981-1997	1998-.....
Gaidhani vd.,(2019)	-	1946-1964	1965-1980	1980-2000	2000-.....

Yüksekbilgili (2015) Türkiye’deki Y kuşağının zaman dilimini belirlemeye yönelik yaptığı çalışması sonucunda bu kuşağın 1983-1995 doğumlulardan oluştuğunu ileri sürmüştür. Uluslararası alanyazının genelinden farklı olarak bu kuşağın başlangıcının 1980 yerine 1983 yılı olmasını Türkiye’ye bazı teknolojilerin bu yıllarda gelebilmiş ve kullanımının da ancak bu yıllardan sonra yaygınlaşabilmiş olmasına bağlar; öte yandan bu kuşağının bitişinin 2000 yerine 1995 yılı olmasını ise Türkiye’de internet erişiminin 1994’ten sonra yaygınlaşmasına bağlamıştır. Türkiye için genellikle kabul edilen kuşak sınıflaması şu şekildedir (İnce, 2018):

1925-1945 arası Sessiz Kuşak, 1946-1964 arası Patlama Kuşağı, 1965-1979 arası X kuşağı, 1980-1999 arası Y kuşağı, 2000 ve sonrasında doğanlar ise Z kuşağı olarak kabul edilmektedir.

Çalışmalarda, kuşakların zaman aralıklarına dair bu tarihler iki kuşak arasındaki sınırı belirlemek için bir kural olarak değil yol gösterici olarak düşünülmelidir (Sago, 2001). Gerçekte, doğum yılları, kuşaklar arasında ayırım yapmada dikkate alınması gereken faktörlerden sadece bir tanesidir ve oldukça az etkiye sahiptir. Bunun yerine uzmanlar kuşakların kronolojik zamanlardan çok tarihe göre şekillendiğini savunur (Reeves & Oh, 2008). Her kuşak tarih tarafından şekillendirilirken aynı zamanda sonraki tarihi de şekillendirmektedir (Strauss & Howe, 1997). Kuşaklar, gözlemlenebilir tarihsel kalıpları takip etmektedir. Bundan 20 yıl sonra 40 yaşındakilerin nasıl olacağını tahmin etmek için, bugünün 40 yaşındakilerine değil, 20 yaşındakilerine bakmak gerekir (Howe & Strauss, 1997). Gençler geleceğin aynasıdır.

Türkiye’de yaşayan kuşakların nüfus dağılımı şöyledir:

Tablo 2. Türkiye Nüfusunda Kuşakların Dağılımı

KUŞAKLAR	DOĞUM YILLARI	NÜFUS	YÜZDELİK DİLİMİ
SESSİZ KUŞAK	1945 ve Öncesi	3.140.691	% 3,77
BB KUŞAĞI	1946-1964	12.217.592	% 14,69
X KUŞAĞI	1965-1979	16.228.544	%19,51
Y KUŞAĞI	1980-2000	27.314.358	% 32,84
Z KUŞAĞI	2000-...	24.253.812	% 29,16
TOPLAM		83.154.997	%99,97

TÜİK verisine göre Türkiye’de %29,16 oranında Z kuşağı bireyi, %32,84 oranında Y kuşağı, %19,51 oranında X kuşağı bireyi bulunmaktadır. Genç nüfusun giderek artması gençlerin ihtiyaçlarının ve isteklerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini bir kez daha hatırlatmaktadır.

1.2.1. X Kuşağı

1965-1979 yılları arasında doğan X kuşağı bireyselciliği temsil etmektedir. X kuşağı Türkiye nüfusunun yaklaşık olarak yüzde yirmisini oluşturmaktadır. X kuşağının adı “ex olmak”tan (ölmekten) gelmektedir (Özkoç&Bayrakdaroğlu, 2017). X kuşağı yakın zamana kadar kimsenin gerçekten fark etmediği, tam olarak tescil etmediği bir kuşak olmuştur. Kendinden önceki Bebek Patlaması kuşağının uzun gölgesinde yaşamaktan doğan bu görünmezlik, kimlik inşası fırtınasından önceki sessizlikti. Bir kuşak olarak, birçok yönden ne olduğundan çok ne olmadığı ile tanımlanmıştır (Zemke vd., 2000). Her kuşak kendinden sonraki kuşağı etkilemektedir. BB kuşağı da X kuşağını etkilemektedir.

X kuşağı yaşadığı dönemin toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürle koşulları, bu kuşağın hem daha çok üretici ve yaratıcı işlerle uğraşmasına hem de teknolojik araçların kullanmasına olanak tanımıştır. Zira bu dönem dünyada teknolojik ürünlerin günlük yaşamda çok fazla kullanılmaya başlandığı bir dönemdir. Merdaneli çamaşır makinesinden, transistörlü radyoya, kasetçalardan ses kayıt cihazlarına varıncaya kadar pek çok buluşun gerçekleştiği bu dönemde X kuşağı hem bu araçların kullanıldığı hem de anne ve babanın her ikisinin çalıştığı çekirdek bir aile içinde büyümüştür. Bu dönemde toplumsal kurallara uyumlu, aidiyet duygusu gelişmiş, otoriteye saygılı ve çalışmaya, iş yaşamına önem veren bir nesil söz konusudur. X kuşağının en önemli özelliği, aile ve akrabalık ilişkilerine değer veren bir nesil olmasıdır (Duman, 2019). X kuşağının BB kuşağındaki geleneksel yapıyı özümstediklerinin göstergesidir.

70'li yıllarda yaşanan petrol krizi ve bunun sıkıntılı sonuçlarının yaşandığı zor bir dönemde dünyaya gelen X kuşağı bundan dolayı “Kayıp Kuşak” olarak da adlandırılmaktadır (Özkoç&Bayrakdaroğlu, 2017). Bu kuşağın genel olarak kullanılan diğer isimleri arasında “twenty something” ve “f-you generation” bulunmaktadır (Adıgüzel ve diğ.,2014). “MTV Kuşağı”, “Me (Ben) Kuşağı”, “Boynunda Anahtar Olan Çocuklar”, “13. Kuşak” isimlerini görmekteyiz. Bizim ülkemizde ise bu kuşağa verilen bir diğer isim “Özal Kuşağı”dır (Kuran, 2020). Siyasi ve ekonomik olaylar kuşakların isimlendirmesinde etkili olmuştur.

Alanyazında, X kuşağına dair belirlenen genel özelliklerin başında şüphecilik gelmektedir. Şüphecilik bu kuşak için anahtar kelimedir ve onların temel, iş ve ahlaki değerlerinden en önemlisidir (Grubb, 2017; Lancaster & Stillman, 2002; Young, 2009; Zemke vd., 2000). araştırmacılar genellikle onları bireysel, özgüven sahibi, bağımsız, yaşamlarını etkileyebilecek konularla karşılaştıklarında taleplerini belirten, muazzam küresel farkındalık sahibi, girişimci, hırslı ve yeni beceriler öğrenmek için istekli, adaptasyon ve öğrenme kabiliyeti yüksek, pragmatik, tedbirli, kuşkucu bireyler olarak tanımlamaktadır (Yusoff ve Kian, 2013; Kuran, 2019). Çünkü bu kuşak doğum kontrol haplarının yaygınlaştığı, boşanma oranlarının yükseldiği, çalışan ebeveynler yüzünden evde yalnız kalan, ebeveynleri ile ilişkileri yakın olmayan, çocukken yabancılaştırılmış latchkey (anne babası çalışan) çocuklardı ve güvenmemeyi aileden başlayarak öğrendiler. İlişkilerinde de şüpheli, karşısındakine güven düzeyi düşük bir kuşak oldular (DeBard, 2004; Zemke vd., 2000). Bu kuşağın üyeleri önceki kuşaktan daha çok iş-yaşam dengesi aramakta, belirsiz bir gelecek nedeniyle daha kaygılı ve daha materyalist bir yapıda, kendilerine verilen hedefleri gerçekleştirir gerçekleştirmez ödüllendirilmeyi bekleyen, terfi olanakları olduğu ve işlerini ilginç buldukları sürece çalıştıkları kurumda kalan kişilerdir. Bu kuşak üyeleri sadık, kanaat duyguları yüksek, teknolojiyi zorunlu

olarak kullanmaya başlamış ve otoriteye saygılıdır. Bu kuşağın iş yaşamı ile ilgili duruşu, pek çok çalışmada, bir önceki kuşaktan farklı biçimde ‘yaşamak için çalışmak’ olarak özetlenmektedir (Özer, 2013:126). Tuşlu telefonların olduğu bir dönemde doğan X kuşağının (Young, 2009), kişisel bilgisayar, internet ve e-posta ile mesajlaşma kavramları ile tanışması çocukluk ve genç yetişkinlik dönemlerine rastlamıştır (Grubb, 2017). X Kuşağında ortaya çıkan ve artık kırılma noktası yaratan obje paradır. Çünkü Osmanlı toplumunda para statü kazandıran bir obje olmamış tam tersine devlete hizmet ve bu hizmetin seviyesine göre belli bir miktar para kazanmak önemli olmuştur. Gerek sosyal şartlar ve yaşanılanlar gerekse paranın böyle bir obje olarak ortaya çıkışı Türk toplumunun kültürel kodlarındaki kırılmayı ortaya çıkarmış ve yeni kuşak da paranın merkeze alındığı bir kuşak olarak ortaya çıkarken “yuppie” şeklinde tarif edilen bir nesli sahneye çıkarmıştır (Lüküslü, 2013, Kolnhofer, 2017). Burada maddi yoksunluklarla büyüyen bir neslin çocuklarını maddi refahlık içinde büyütme isteği ön plana çıkmaktadır.

“Ne işe yarar? Hayatta kalmam için gerekli mi? sorularının cevapları X kuşağının bilmek istedikleriydi diğer bir deyişle hem temel değerlerinde hem de eğitim anlayışlarında pragmatizm ön plandaydı (DeBard, 2004; Zemke vd., 2000). Pragmatik X kuşağının anahtar kelimelerinden biri “hayatta kalmak” (Howe & Strauss, 1997), temel sorularından biri ise “Bunun hayatta kalmamla ne ilgisi var?” sorusudur (Zemke vd., 2000). X kuşağı işkolik bir neslin çocukları olduğu için görmezlikten geldiğini hissetmiş ve bundan dolayı da kendine güvenen kişiler olması öğretilmiş bir kuşaktır. Kendilerinden önceki kuşağa göre bağımsız olma ve kendi kendine yetebilme eğilimindedirler. Kuşağın “Ben Nesli” şeklinde anılmasının sebebi de bu bireyseldir (Özkoç&Bayrakdaroğlu, 2017). Howe’a (2010) göre birçok X kuşağı, ortak çıkarların olmadığı ve insanların kendi çıkarlarını gözeterek en iyisini yaptıkları bireysel bir dünyada yaşadıklarına inanmaktadır. Çalışma hayatında zayıf yönleri olarak yapıya bağlı olmayan, yapı ve kuralları reddeden bir kuşak olarak nitelendirilen X kuşağını (Grubb, 2017), motive eden mesajın “Kendi yönteminle yap” olduğu ve kendinden önceki diğer kuşaklarında onlar için “Her şeyi kendi yöntemleriyle yapıyorlar” dediği (Zemke vd., 2000) belirtilmektedir. X kuşağının liderlik tarzında “Herkes aynıdır” mesajı vardır (Young, 2009). Hiçbir zaman gerçekten “iyi asker” olmayan bu kuşağın ebeveynleriyle hiyerarşik değil eşitlikçi bir ilişkileri vardı. Farklı bakış açılarını teşvik eden bir sistemde okula gitmişlerdi, okudukları şeylere katılmamaları, sınıf arkadaşlarıyla tartışmaları ve bir yetişkinin istediğini asla yapmamaları için teşvik edildiler. Her zaman “Neden?” diye sordular. Bu yüzden X kuşağı sihir ve liderliği eşit tutmaz (Zemke vd., 2000). Bu durum X kuşağının netliğini göstermektedir.

Bir önceki kuşak BB ile kıyaslandığında teknoloji ve bilgi ile daha barışık, girişimci, amaç odaklı ve bağımsız oldukları ifade edilmiştir. Değişen dünya dinamikleri göz önüne alındığında X Kuşağının olabildiğince kanaatkâr, toplumcu, sadık ve idealist bir kuşak olduğu da belirtmiştir. Bu kuşak döneminde eğitim, sağlık ve nüfus alanında yaşanan değişim ve iyileşme kuşağın geçiş dönemi çocukları olarak adlandırılmasını beraberinde getirmiştir. Ülkemizde bu dönemde hayat standartları da önemli düzeyde iyileşmiştir (Ayhun, 2013). Refah seviyesi kuşağın özelliklerini etkilemektedir.

Dünya ölçeğinde yaşanan bu önemli değişim ve dönüşümün yanında X Kuşağı, global düzeyde önemli olaylara da tanıklık etmiştir. Darbeler, Vietnam Savaşı, Berlin Duvarının yıkılması önemli sayılabilecek toplumsal, tarihi olaylardan bazılarıdır. Soğuk savaşın bitmesi, liberal ekonomiyle birlikte globalleşme gibi tarihi evrelere şahit olmuş, zaman zaman beklentilerini karşılayamamaktan da şikâyetçi olmuştur (Öztürk, 2014). Sahip oldukları teknoloji bağlamında değerlendirildiğinde X Kuşağı, dünyaya gözlerini merdaneli çamaşır makinesi, transistörlü radyo, kasetçalar ve pikapla açtığı söylenebilir. Önceki kuşaklara oranla dünyanın petrol krizi, ülkemizin sağ-sol çatışmalarını yaşadığı yıllara rağmen KİA'larından TV teknolojisiyle içli dışlı olma fırsatını elde etmiştir (Arslan, 2014). Teknolojinin seyri kuşağın toplumsal yapısını şekillendirmektedir.

Çalışmanın yapıldığı 2019 yılı itibariyle Türkiye'de X kuşağının nüfusu (Tablo 2) 16 milyon kişidir. Özellik olarak ekonomik krizden etkilenen işten ayrılmış anne babalara sahip, iş yerlerine bağlı olan, zorunlu kalmazlar ise işlerini değiştirmeyen, teknolojiyle sonradan tanışan kuşaktır (Kömürcüoğlu, 2014). Türkiye'deki X kuşağı hem 68 Kuşağı'nın (önceki Bebek Patlaması kuşağının gençlik döneminin) hem de 1980 Askeri Darbesinin etkisinde, ağır siyasi koşullar bakımından arada kalmış (Taş & Kaçar, 2019) ve yaşanan bu iç ve dış karışıklıklardan dolayı tedirgin ve korku içinde büyüyen, siyasi olaylara karşı hassas yapıda bir kuşaktır (Şan, 2018). Evrim Kuran, *Tabletten Telgrafa* (2018) kitabında X kuşağını şöyle betimlemektedir: "Türkiye'de X kuşağı büyürken kapitalizmin ayak sesleri iyiden iyiye duyulmaya başlamaktadır. Postal seslerinin karıştığı çocukluktan, duvarları pop şarkıcılarının posterlerinin süslediği bir gençliğe geçen kuşak benim kuşağım. Daha renkli, daha fazlasının mümkün olduğu daha rekabetçi bir dünya ile tanışıyor benim kuşağım. İlk renkli televizyonu ilk cep telefonunu, ilk e-postayı deneyimlemektedir. Onun gençliğinde önceki dönem Türkiye'de 9 olan üniversite sayısı 53'e fırlıyor; ondan önceki kuşakta 3000 olan üniversite mezun sayısı 33000 olmaktadır. Ve onun artık fark yaratması gerekmektedir. Daha çok çalışması, daha erken başlaması, daha geç bitirmesi, eve daha çok iş götürmesi, hep daha fazla olması, daha fazla yapması gerekmektedir. Paraya daha fazla odaklanan bu kuşağın kadınlarının

da iş gücüne daha fazla katılmaya başlaması ile X jenerasyonu daha az çocuk sahibi olunan bir dönem olarak tarihteki yerini almaktadır. X jenerasyonunun işe dair tutumunu şu sözcükler özetliyor: “Yaşamak için çalışma!”

Türkiye'nin 70'li yıllarını ifade eden “sokak” kelimesi sadece sosyal ve siyasi bir anlam değil o dönemin çocukları için en önemli kavram ve mekândır (Kaynar, 2020). Ülkemizin X kuşağının yaşadığı yıllara baktığımız zaman oldukça sancılı ve zor yıllar olduğu görülmektedir. Türkiye’de X kuşağı ara kuşak anlamına gelen geçiş dönemi çocukları olarak adlandırılmaktadır. X kuşağı o dönemde yaşanan ekonomik krizlerden ve sosyal olaylardan etkilenmiştir (Kuran, 2020). En yaşlısı 55 en genci de 41 yaşında olan bu kuşağın bireyleri doğduklarında ve çocukluk dönemlerinde teknoloji anlamında siyah-beyaz televizyon, merdaneli çamaşır makinesi ve kasetçalar gibi cihazlarla tanışmışlardır. X kuşağının imkânları çocukluk ve gençlik yıllarında sınırlı olmuştur (Adıgüzel vd., 2014). Anne babalarıyla birlikte bu zor döneme tanıklık etmiş ve onlar tarafından tutumlu bireyler olarak yetiştirilmişlerdir (Tekin, 2015). Bu durum aile yapısının şekillenmesinde etkili olmuştur.

Türkiye’de X kuşağı, çocukluk ve gençlik zamanlarında siyasal açıdan kutuplaşan ve ekonomik sıkıntı çeken bir ortamda büyüdüklerinden elindekiyle yetinebilen, tedbirli davranabilen, sorumluluklarını bilen ve mücadele edebilen bir kuşak olmuştur (Tekin,2015). Emir almaya yatkın, otoriteye saygılı (Taş & Kaçar, 2019); çalışma hayatında iletişim anlamında resmiyeti sevmeyen (Taş & Kaçar, 2019; Tekin, 2015) ve kendine güvenen, bireysel çalışmayı seven, teknolojiye uyum sağlayan, takdir bekleyen, iş yaşamı kadar sosyal yaşama da önem veren bir kuşaktır (Taş & Kaçar, 2019). Türkiye’de TV yayınları, 1968 yılında Ankara’da dar bir alanda başladığında o güne değin hiç TV izlememiş, TV nedir bilmeyenlerin evlerinde alıcı olmasa dahi TV’ci Halit Kıvanç’ın “TV” ve “misafir” sözcüklerini bir araya getirerek ürettiği “telesafirlik”, yani “TV misafirligi” nin yapıldığı belirtilmiştir. Bu yıllarda TV’si olmayan, olan komşunun, hısımın, akrabasının evinde bu teknolojiyle buluşmak için bir araya gelmişlerdir. TV’nin, radyo ve sinemaya oranla daha eğlenceli, oyalayıcı ve elverişli olması onun bu kuşak tarafından benimsenmesi ve tutulmasını beraberinde getirmiştir. Çok kısa süre içinde toplum tarafından benimsenen TV, medya kullanım alışkanlıklarında da yeni bir dönem başlatmıştır. Bireyin değişen ihtiyaçlarına cevap vermeyi başarmakla birlikte, yeni teknolojilere de duyarsız kalmayan TV krallığını sürdürmüştür. Kilometrelerce uzaktaki insanların görüntü ve sesleriyle evlere misafir olmasının gerisindeki teknik mantık bilinmeksizin TV bu dönemin bireylerince olağan kabul edilmiştir (Başer, 2010). Televizyon ile birlikte hayata bakış açısı da değişmeye başlamıştır.

Kuşakların medya gelişim ve kullanım alışkanlıkları bağlamında bakıldığında Sessiz Kuşağın o yıllarda TV'yi gördüğü ancak çok da tanıyamadığı gibi X Kuşağı da kendi döneminde bilgisayarı bir nebze de olsun görmüş ancak onu o dönemde yeterince tanıma fırsatı bulamamıştır (Özdemir, 2017). Kuşakların sınıflandırılmasında teknoloji bazlı bakıldığında ilk defa 2001 yılında ABD'den Marc Prensky “dijital yerli, dijital göçmen” isimli makalelerinde bu kavramlara yer vererek; X Kuşağı için dijital göçmen, Y Kuşağı için dijital yerli terimlerini kullanmıştır. Böylece bu kavramlar da literatürdeki yerini almıştır.

Balcı & Bozkurt'a göre (2013) Türkiye'deki X kuşağı öğretmenleri kendilerini “işyerinde otoriteye saygı gösteren, katı kurallara uyum sağlayan, işleriyle özdeşleşebilen, danışmanlığa ihtiyaç duyan, deneyimleyerek öğrenmeyi tercih eden bireyler” olarak tanımlamaktadırlar. Işık'ın belirttiğine göre (2019), X kuşağı öğretmenleri teknolojik cihazların okulda kullanımının yararlı olduğunu düşünerek Z kuşağı öğrencilerine uyum sağlamaktadır.

1.2.2. Y Kuşağı

1980 ile 2000 arası dönem olarak bilinmektedir. İş hayatında aktif oldukları dönemler ise 2011-2050 arası olarak gösterilmektedir. En önemli özellikleri özgürlük tutkuları, bilgiye hızlı ulaşmaları, teknolojiyi çok iyi kullanmaları, kendilerine güvenmeleri ve akran onayına önem vermeleridir (Başal, 2014). Y kuşağının etkilendiği siyasi ve tarihi olayların başında, Oklahoma City bombalaması, Columbine Lisesi katliamı gibi okul çatışmaları (Grubb, 2017) ve Körfez savaşı (1991), 11 Eylül (2001) saldırıları gelmektedir. Bu yüzden Y kuşağı bir çatışma, stres ve korku iklimi içinde büyümüştür. Y kuşağını korumak için tasarlanmış yasalar diğer önceki kuşaklardan daha fazladır (Lancaster & Stillman, 2002). Bu durumu etkileyen toplumsal durumlar vardır. Her kuşağın kendi içinde belli durumlar vardır.

“Y Kuşağı” kavramı ilk defa ABD'de yayınlanan Advertising Age Dergisi'nin Ağustos 1993 yılı sayısında kullanılmıştır (Özdemir, 2013). Kabul gören ortak görüş Y Kuşağı'nın 1980-2000 yılları arasında doğmuş olanları kapsıyor olmasıdır. Batı kültüründe Y Kuşağı bu tarihler arasında doğanlara denmektedir. Kuşağın en temel özellikleri medya araçlarından bilgisayar, internet ve cep telefonunu iyi kullanıyor olmaları ve bu teknolojilerin içinde doğmuş olmalarıdır. Bazı araştırmacılar ülkemizde Y Kuşağı zaman aralığını 10 yıl ileriye atarak 1990-2010 yılları arasında değerlendirilmesi gerektiği görüşünü savunurken, dönem itibarıyla Y Kuşağı, teknolojiyi takip eden, hiçbir şeyden geri kalmayan, okuyan, araştıran, öğrenen, paylaşan, bilmeyeni ayıplamayan ve öğreten kuşak olarak ifade edilmektedir (Türk, 2013). Kendini geliştiren bireylerin olduğu kuşakta her şey yeniliğe muhtaçtır.

Bu kuşak aynı zamanda “İnternet Kuşağı”, “Milenyum Kuşağı”, “Ben Kuşağı” ve “Bumeranglar”, Bir Sonrakiler (Nexters), olarak da anılmaktadır (Özkoç&Bayrakdaroğlu, 2017). Y kuşağına verilen diğer isimleri şöyle sıralayabiliriz; Millennials (Milenyum Kuşağı), Generation Next (Gelecek Kuşak), Digital Generation (Dijital Kuşak), Why Generation (Niçin Kuşağı), i-Generation (İnternet Kuşağı), Easy Life Generation (Kolay Yaşam Kuşağı), Generation Next (Gelecek Kuşak) gibi bu kuşağın farklı yönlerini yansıtan çeşitli isimler almışlardır. Bu kuşağın üyeleri aynı zamanda kendilerini The Wannabees (Taklitçiler), Cyber Kids (Sanal çocuklar), Non-Nuclear Family Generation (Çekirdek olamayan aile kuşağı), Searchingfor an Identity Generation (Kimlik arayışında olan kuşak), The Nothing is Sacred Generation (Hiçbir şeyin kutsal olmadığı felsefesiyle hareket eden kuşak) gibi isimlerle ifade etmektedir (Martin, 2005). Böylece kendini ön planda tutan bir nesil ortaya çıkmıştır.

Y kuşağına “Ben Kuşağı” isminin verilmesindeki ana etkenin bu kuşağın bireylerinin bencil olarak görülmesinin olduğu bilinmektedir. “Bumerang” isminin verilmesinin sebebi ise, finansal başarısızlıklar sonucu kolay vazgeçen bireyler olmaları sebebiyle aile evine dönüşün onlar için kolay olmasıdır. Bundan dolayı işsizlik onlar için çok büyük bir problem değildir (Özkoç&Bayrakdaroğlu, 2017). Ebeveynleri bu kuşağın yetiştirilmesi sırasında onları sürekli soru sormaya teşvik ettiği için bugün Y kuşağı üyeleri her şeyin nedenini sorgulayan bireyler olmuşlardır. Bu durum onlara Y harfinin İngiliz dilindeki okunuşunun “Why (neden)” ile sesteş olması sebebi ile Y Kuşağı ismini kazandırmıştır. Kendilerini rahatsız eden konularda çekinmeden tartışan, tercihlerini belirtmekte sıkıntı yaşamayan bir yapıları mevcuttur. (DeWall vd., 2011). Y kuşağının özgüveni ön plana çıkmaktadır.

Y kuşağı Prens William'dan Britney Spears'a kadar herkesle büyüdü ve Columbia Uzay Mekiği felaketini yaşadı (Lancaster & Stillman, 2002). Prenses Diana'nın Ölümü, Clinton skandalları, TV sohbet programları (talk shows), Spice Girls, Ninja Kaplumbağalar, çağrı cihazları, (Zemke vd., 2000) ile medya ve teknolojideki gelişim, uyuşturucu çeteleri, yaygın şiddet, zengin ve fakir arasındaki genişleyen uçurum ve benzeri görülmemiş göç artışı (Lancaster & Stillman, 2002) onların sosyal ve kültürel açıdan etkileyicileri arasındadır. Çoğul kimlik özelliklerini barındıran bir kuşak olan Y Kuşağı hem bireyci hem özgürlüğüne düşkün hem küresel hem de yerel kültürü yaşamaktadır. Tüketim Kültürü kuşağı olarak da adlandırılabilirler. Ancak ortaya bir Y Kuşağı kavramı attıktan sonra dünyadaki bütün Y Kuşaklarının aynı örüntüye sahip olduğunu söylemek zordur. Kültürel farklılıklar, sosyal statü farklılıkları vs. kuşakların farklılaşmasına neden olabilmektedir (Bayhan, 2014). Her kuşağın belirgin özelliği kuşağın yaşadığı toplumsal olgularla ilgilidir.

Y kuşağı üyeleri daha yüksek hane gelirlerinin, kadınlar için istihdam fırsatlarının, daha yüksek sosyal statülerin, ev ve okullarda bilgisayarların olduğu muazzam ve hızlı bir değişim döneminde büyümüşlerdir (Hawkins vd., 2001). En başta Y kuşağını diğer kuşaklardan ayıran en önemli özellik, başta iş yaşamı ve örgütlenme olmak üzere sosyal organizasyon ve mesleki uzmanlaşmada dijital bir dünyanın egemen olmaya başladığı bir dönem bu kuşağın doğmuş olmasıdır. Nitekim literatürde de dijital kuşak olarak geçen Y kuşağı, bilgi tabanlı teknolojiyi çok iyi kullanan, iş yaşamında proaktif ve girişimci olan, sosyal hayatta da diyaloga açık, kendine güvenen ve rekabeti, dayanışmayı ve paylaşmayı seven bir kuşak olarak tanımlanmıştır (Duman, 2019). Y Kuşağının genel olarak çalışkan, neşeli, ciddi ve kurallara uyan bireyler olduğunu belirtip, diğer kuşakların onlar hakkındaki görüşlerini de içeren temel bazı kişilik özellikleri arasında, geleneksel düşünme ve performans gösterme konusunda müdahaleci ebeveynlerinin baskısı altında olmayı sıralamışlardır.

Doğduklarında bile arabaların arkasına asılan “arabada bebek var” yazısı da ne kadar özel ilgi içinde büyütüldüklerini göstermektedir. Ebeveynleri ile olan yakın ve samimi ilişkileri onların çocuk sahibi olma konusunda kesin kararlar alabilmelerine neden olmuştur (DeBard, 2004). Bununla birlikte kürtaj ve boşanma oranları azaldıkça, popüler kültürde bebek sahibi olmak ve ebeveyn stilleri tekrar gözde olmuştur. Y kuşağı ebeveyn denetimini desteklemekte ve disiplinsizliğin ülkedeki sosyal sorunlara neden olduğuna inanmaktadır. Pek çok genç “akıllı olmanın havalı” olduğunu düşünmekte ve geleceğe hazırlanmak için okula gitmeyi dört gözle beklemektedir (Howe & Strauss, 1997). Grubb (2017)’ye göre eğitim fırsatlarının artması ile üniversitedeki kadın sayısının erkekleri geçtiği hatta kadınların daha iyi notlar aldığı ilk kuşak olduğu ifade edilmektedir.

Çalışmanın yapıldığı 2019 yılı itibariyle Türkiye’de Y kuşağının nüfusu (Tablo 2) 27 milyon kişidir. İlic ve Yalçın’a göre (2017) Türkiye’deki Y kuşağının etkilendiği siyasi olayların başında; 82 Anayasası ve 97’deki 28 Şubat Kararları gelmektedir. Latif & Serbest’in belirttiği üzere (2014), Y kuşağının etkilendiği ekonomik olayların başında ise, Özal’ın 83-97 yılları arasında uygulanan serbest piyasa modeli ile X kuşağının gördüğü karne ile alışveriş gibi maddi zorlukların olduğu bir ortamda değil; daha fazla maddi, teknolojik imkânların ve eğitim fırsatlarının olduğu bir ortama sahip oldukları gelmektedir. Türkiye’de 1980-2000 yılları arasında doğan kişiler olarak ifade edilen bu kuşak, PC (Personal Computer)’nin ve GSM teknolojilerinin doğduğu, teknoloji dostu, bireysel, rahat ve küreselleşmeye başlayan dünyanın çocukları olarak da gösterilmektedir. Eğlence, gezme, yaşama, yeni şeyler deneme, başarı, para, alışveriş, ne istediğini bilme, yoğun çalışma, hayallerinin peşinden koşma, sorgulama ve

sevdiklerine zaman ayırma gibi unsurlara önem verdiği ifade edilmektedir. Bu özellikleriyle de Y Kuşağı, önceki kuşaklardan ayrılmaktadır (Ayhun, 2013). Kuşağın hayat felsefesi ebeveynliklerini de etkilemektedir.

Sarıoğlu'nun belirttiğine göre (2018), ülkemizde son zamanlarda toplumsal yapıda gözlenen değişimlerin Y Kuşağı ve bu kuşağın taşıdığı değerlerle alakalı olduğu düşünülmektedir. Y Kuşağı ile yaygınlaşan yeni nesil iletişim biçimleri sadece Y Kuşağını değil, kendinden önceki kuşağı da önemli ölçüde etkilemektedir. Bu yüzden Y kuşağını iki grupta ele almaktadır: Birinci grup toplumun ve iş yaşamının göz bebeği ve umudu olan yaratıcı ve gelişime katkı sağlamaya yatkın araştırmacılar, ikinci grup da ailelerini ve toplumu zorlayan, kendilerini tüketme eğiliminde olan bağımlılardır. Tezcan, Gençlik, Kültür ve Toplum'da belirttiğine göre (2015), 1980'lerin başlarında doğanların hayatlarında gösterdikleri tipik davranışlar şunlardır: teknoloji hayranı, narsist ve bireyci olma, uzun vadeli plan yapmaktan kaçınma, sabırsız olma, çabuk sıkılıyor olma, beklenti ve ilgilerin değişkenlik göstermesi, akran ilişkilerini önemsememesi, kişiliklerinde televizyonun en önemli referans kaynağı oluşturması, kendilerini beğenmeleri, eleştiriye kapalı olmaları, haksızlığa tahammül etmemeleri, aşırı duygusal ve tepkisel davranmaları, eğlenceyi ve para kazanmayı sevmeleri, otoriteye başkaldırmaları, yüksek beklenti içinde olmaları, tüketim toplumunun sadık üyeleri olmaları ve kitlesel olana değil kişisel olana değer vermeleridir.

Tüketim ve sosyalleşme davranışları göz önüne alındığında Y kuşağının dijital teknolojiler ve ağ eksenli geliştiğini söylemek mümkündür. Ekran bağımlısı olarak da ifade edilen bu kuşak, ekranları sevmekle birlikte, ışıltılı cep telefonları, iPad'lar, netbook'lar, demode olmasına rağmen TV'lerle içli dışlı bir jenerasyon olmuştur. Y Kuşağı çok yönlü olmasıyla da dikkat çekmiştir. Ekranlarda gezinirken birçok işi aynı anda yapabilme yeteneğine sahip olmuştur. Mesaj yazmak, aynı anda klip seyretmek, ödev yapmak, sosyal medyada yazışmak bir arada yapabildiği işleri arasında bulunmaktadır. Y Kuşağı, bu yönüyle de sosyal medyayı tetikleyen kuşak olarak kabul görmüştür (Türk, 2013).

Y kuşağı bilgi edinmek için interneti hayatlarının merkezine almışlardır. Cep telefonu reklamları 89 yılında yayınlanmaya başlamış ve bu kuşak cep telefonları ile tanışıp büyümüşlerdir. Türkiye Y kuşağı yenilikçiliği önemli görmekte, kendilerini yenilikçi bireyler olarak tanımlamakta, girişimci ve yaratıcı olmanın ve yeni iş fırsatları yaratmanın "gelecekte yenilikçi bir bireyin sahip olması gereken en önemli özelliklerden" olduklarını düşünmektedirler (Ağırdır, 2013). Türkiye'nin dünya ile bağlantısının artması bu dönemde alınan kararlar ile birlikte teknolojiye canlanma ve internet kullanımının yaygınlaşması

sonucunda daha aktif bir konuma gelmiştir (Kırık, 2018). Teknoloji sosyolojik ve psikolojik bir çok durumu etkilemektedir.

Alanyazında Türk tipi Y kuşağından bahsedilebileceğini ileri süren Yüksekbilgili (2013), ulusal kültürümüzün kuşaklara özgü özellikler ve kuşaksal farklılıklarda yarattığı değişikliklere yer verildiğini dile getirmektedir. Ayrıca Y kuşağının sosyal becerilerinin teknik ve teknolojik becerilerinden daha güçlü olduğunu dile getirmektedir. Eriş'e göre (2013); Y kuşağı öğrencileri artan işsizlik nedeniyle kötümser ve uzun vadeli plan yapmayan kişilerdir. Aynı zamanda aile, sağlık ve kariyere hayatında çok değer veren bireylerdir. Bu kuşağın üniversite öğrencileri de Kuran'a göre (2015), kendilerini sorumluluk ve sadakat duygularına sahip bireyler olarak tanımlamaktadır. Türkiye'deki Y kuşağı öğretmenleri iş hayatında daha yüksek teknolojiyi kullanan, sıralamadan çok performans ve becerilere değer veren, yaşam giderlerini karşılamak için bir araç olarak gören (yaşamak için çalışan), iş-yaşam dengesinde özel hayatlarını işlerine tercih eden bireylerdir (Balcı & Bozkurt, 2013). Bireysellik ön plandadır.

1.2.3. Z Kuşağı

Harber'a göre (2011), teknolojinin dünyanın merkezinde yer alması ile birlikte geçmişteki ansiklopedilere hiç bakmadan internetteki Wikipedia ile büyüyen 2000 doğumlu kuşak Z kuşağıdır. Kuran'a göre (2015), Z kuşağı ülkemiz nüfusunun yaklaşık olarak yüzde otuzunu oluşturmaktadır. Şu anda en büyüğü 22 yaşında olan bu kuşak, ebeveynleri teknoloji ile büyümüş olan Y kuşağının çocuklarıdır. Z kuşağı Hammill tarafından X ve Y kuşak teorilerinin yetersiz kalması sebebiyle geliştirilmiştir. Z kuşağına verilen diğer isimler; Generation V (Virtual-Sanal Kuşak), Gen Tech (Teknoloji Kuşağı), The New Silent Generation (Yeni Sessiz Kuşak), Google Generation GG (Google Kuşağı) gibi isimlerdir. Z kuşağı için başka harfler de kullanılmaktadır: C "community/communication – topluluk / iletişim ya da cynical – içten pazarlıklılık", İ "internet, interactivity, i-Pod vb", E- "elektronik", D "dijital", M "mobil, millennial – binyıl veya ben kuşağı", H "hip hop kuşağı" ve "@ Kuşağı" gibi isimlerle de anılmaktadır. Ülkemizde ise "Kristal Nesil" olarak da bilinmektedir. Strauss ve Howe'a göre "Yeni Sessiz Kuşak" ismi uygun olmaktadır.

Çalışmanın yapıldığı 2019 yılı itibariyle Türkiye'de Z kuşağının nüfusu (Tablo 2) 24 milyon kişidir. Şan (2018)'e göre, Türkiye'deki Z kuşağının etkilendiği olayların başında, 2001 ve 2008 yıllarındaki ekonomik krizler, 2002 yılından itibaren halen devam etmekte olan Adalet ve Kalkınma Partisinin (AKP) iktidarı gelmektedir. 2013 yılındaki Gezi Parkı Olayları ve 15

Temmuz 2016 Darbe Kalkışılması da diğer önemli olaylar arasındadır. Ayrıca 2019 yılında Çin’den dünyaya yayılan COVID-19 salgını önemli bir olaydır.

Tweng’e göre Z kuşağı önceki kuşaklara göre farklı özelliklere sahiptir. Bireylerin davranış ve tutumları, din ve maneviyat yönelimleri, sosyal ve politik düşünceleri bu farklılıklar arasındadır. “zaman geçirme” sorunu bu kuşağın en büyük sorunu halindedir. Z kuşağı gençleri günlerinin büyük bir kısmını telefonla mesajlaşarak, internette dolaşarak, online oyunlar oynayarak geçirmektedir. Onlar hayatlarını çevrimiçi ve herkesin gözü önünde yaşayan bir kuşak olarak karşımıza çıkmaktadır. Z kuşağının gençleri bu mecralarda çok mutlu görünmekte; fakat gerçekler Z kuşağının yaşam memnuniyetinin oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Türk’e göre ise büyük teknolojik yeniliklerin içine doğan Z Kuşağı çocuklarının akıllı telefonlar ve diğer teknolojik aletlerin kullanımında oldukça yetenekli olduğu görülmektedir. Vakitlerinin çoğunu bu mecralarda geçiren Z kuşağı bireyleri yaşamlarını bu teknolojiler üzerinden sürdürmektedir. Bunun etkisiyle çabuk ve hızlı tüketen bir kuşaktır. Z kuşağı bu özellikleri itibarıyla şu ana kadar ki en bağlantılı kuşak. Bundan dolayı da onlarla iletişim kurmak oldukça zor olmaktadır.

Artık, bir dönem ev ödevlerini yapamadıklarında öğretmenlerine cevap olarak elektrikler kesildiği için ödevini yapamadığını söyleyen kuşak değil de “İnternet bağlantım kopuktu” diye savunma yapan bir kuşak karşımızda bulunmaktadır. Bugün sahip oldukları teknolojik imkân ve ellerindeki araçlarla zaman ve mekâna meydan okuyan, uzakta olsalar dahi her an sözel, hatta görsel iletişim kurarak, birbirlerine bağlanabilen Z Kuşağı gençleri olarak da çeşitli ağların üyeleriyle iletişim kurup, etkileşimde bulunabilmektedirler (Arslan, 2014). Z kuşağı bireylerinin genel özellikleri arasında, üretimde becerikli, görselliği seven, çoğunlukla pragmatik yaşayan, teknolojiye bağımlı, aceleci, anlık tüketen bireylerdir. Hayatlarını çevrimiçi yaşadıklarından mahremiyet ve mutluluk algıları da değişmiştir. Yaşam memnuniyetleri ise düşüktür. Anne babaları çalışan bir nesil olan Z kuşağı çocukları eğitim hayatlarına çok küçük yaşlarda başlamışlardır. Birden fazla işi aynı anda yürütebilseler de bir işte konsantre süreleri kısadır. İşlerinin sonuçlarını hemen istemektedirler. Teknoloji çağında yaşadıkları için küresel değerlere sahiptirler.

Saklambaç, körebe, beştaş, uzuneşek gibi sokak oyunları ile büyüyen Y kuşağının çocukları tabletle sosyalleşmişlerdir. Sokakta top oynamanın yerini internette futbol maçlarına, evcilik oyunları yerine barby bebek sanal oyunlarında kıyafet giydirme gibi oyunlara hayatlarında yer veren X nesli, yönetim ve idare alanındaki bilgi tecrübelerini küçük yaşlardan

itibaren oynadıkları internet oyunları sayesinde kazanmışlardır. Kütüphanelerin yerini bile e-kütüphane almıştır. Bu sayede hızlı erişim ve hızlı paylaşım imkânına sahip bu nesil teknolojinin uzmanı sayılmışlardır. İnternetsiz bir dünyayı hiç tanımadan büyüyen bu kuşak, maymun iştahlı olma lakabıyla tanımlanarak aynı anda birçok işle uğraşıp hepsinden azar azar faydalanarak karşımıza çıkmaktadır.

Z kuşağına göre her şey bölünüp parçalanıp küçük lokmalar halinde yutulabilmelidir. Mini videolar, kısa mesajlar, TV dizileri, internet şakaları, dilde kısaltmalar bunlara örnek teşkil etmektedir (Uçkan, 2007). Dijital dünyaya doğan “çip” li kuşak olarak da tanımlanan Z Kuşağının, Y Kuşağından en büyük farkı, internetsiz bir dünyayı hiç tanımamış olmalarıdır. Öyle ki bu kuşağın sosyal ağlarda durum güncellemesi yapması için bir içerik olması gerekmemektedir. Duygu durumlarında yaşanan değişimleri ve o an yaptıkları onlar için bir güncelleme nedeni olabilmektedir. Sosyal medyayı bir çeşit “günlük” gibi kullanmaktadırlar. O kadar hızlı yaşıyorlar ki günlük tabiri, gün içerisindeki sık paylaşımlarından ötürü “anlık” olarak da ifade edilebilmektedir (Yurdakul, 2013). An’ı yaşamak bu kuşak için bir felsefedir.

Z kuşağını tanımlayan karakteristik özellikleri ve değerleri için ilgili alanyazına bakıldığında; sosyal hayatta, iş yaşamında ve siyasette henüz aktif rollerde olmayan bu kuşağa dair sınırlı kaynak vardır (Erdoğan, 2019), bu yüzden henüz bu genç kuşak hakkında yeterli bilgi yoktur (Al Safi, 2019). Z kuşağı üç kuşaktan ebeveyne (Bebek Patlaması, X, Y) sahip ilk kuşaktır. Fakat genelde ebeveynleri X ile kısmen Y kuşağı arasında bölünmüş görünse de çoğunlukla X kuşağından anne-babalara sahiptir (Harber, 2011). “Büyüdüğü ortam, onları büyüten ve şekillendiren ebeveynleri, aile yapıları hakkında çok şey bilinmektedir” (Al Safi, 2019). Ebeveynler, yasa koyucular ve medya üreticileri olarak X kuşağı, Z kuşağını büyük ölçüde şekillendirmektedir (Howe & Strauss, 2007). Bu neslin çocukluktan ergenliğe geçişleri ve yetişkin olmaları önceki kuşaklara göre daha yavaş gerçekleşmektedir. Bu, esasında ailelerin koruyucu tutumlarının bir sonucudur (Twenge, 2018). Ailenin her tutumu diğer kuşağın yeni bir özelliği anlamına gelmektedir.

1.3. Kuşaksal Farklılıklar

Herhangi bir kuşağı düşündüğümüzde ilk dikkat çeken şey, bireylerinin kimlik bilincini oluşturan ortak ayırt edici özelliklere yönelik verilerdeki büyük benzerliktir (Mannheim, 1952). Kuşaksal özellikler okula başlama, ergenlik, mezun olma, işe başlama, evlenme ve çocuk sahibi olma gibi temel yaşam deneyimlerinin tanımladığı bazı ortaklıkları, temel ortak inançları yansıtır (Young, 2009). Yaklaşık 20 yıllık bir zaman diliminde doğan insanların, tarihsel deneyimlere, ekonomik ve sosyal koşullara, teknolojik ilerlemelere ve sahip

oldukları diğer toplumsal değişikliklere dayanan ortak bir özellik kümesini paylaştığı teorisi olan “kuşaksal farklılıklar” terimi ilk olarak 1960'larda asi Bebek Patlaması kuşağını ebeveynlerinden ayırmak için kullanıldığında popüler olmuştur (Reeves & Oh, 2008). İki birey birbirine benzemese de özellikler kuşaklar arasındaki zıtlığı oluşturmaya yardımcı olur (D. Oblinger & Oblinger, 2005). “Mevcut bir kuşağın değerlerinin, tutumlarının ve davranışlarının kendisinden önceki kuşaklarla aynı olduğu varsayılmamalıdır” (Coomes & DeBard, 2004). Her kuşak bir diğer kuşağı bir yönden etkilemektedir.

Kuşaksal sınıflandırmaların temel özellikleri Solmaz'ın aktardığı (2013) gibi tablolastırılmıştır.

Tablo 3. Kuşak Sınıflandırmalarının Temel Özellikleri

	Sessiz Kuşak (1925-1944)	Bebek Patlaması Kuşağı (1944-1964)	X Kuşağı (1965-1979)	Y Kuşağı (1980-2000)	Z Kuşağı (2000-...)
Dönemi Etkileyen Olaylar	-İkinci Dünya Savaşı -Kore Savaşı -Büyük Bunalım -Atom Bombası -TV'nin İcadı	-Sivil Haklar -Vietnam S. -Kadın Hakları Har. -Soğuk S. -Suikastlar	-Watergate Skandalı -AIDS -Petrol Krizi -Cinsiyet Eşitliği -Kadının Çalışması -Boşanma Artışları -Toplu işten çıkarılmalar	-Dijital Medya -11 Eylül Terör Saldırısı -Basra Körfezi S. -teknolojinin gelişmesi -bilgisayar, cep telefonu, internet ağları	-Bilgi Çağının Hızlı Yükselişi -İnternetin Yaygınlaşması -Küreselleşme
Türkiye'de	-1923 TC'nin Kuruluşu -1927-1945 Dünya Savaşı -Atatürk Devrimleri	-Çok Partili Dönem -1960 Darbesi -1961 Anayasası	-1968 Öğrenci ve İşçi Hareketleri -Kentleşme -Ekonomik Sıkıntılar -Arabesk Kültürü -Sinemanın Yükselişi -Kadın İşgücü	-1980 Darbesi -1982 Anayasası -Tüketim Toplumu -Ekonomik Değişimler -İnternet ve teknolojinin gelişimi -Aile yapısının değişimi	-28 Şubat -27 Nisan e-muhıtrası -2001 krizi -Gezi Olayları -15 Temmuz Darbe Girişimi -Demokrasi Nöbetleri -Teknolojik hızlı ilerleme
Kişisel Özellikler	-Uyumlu -Aile odaklı -Fedakar -Sorumlu -Sabırlı -Vatansever -Hiyerarşiye Saygılı -Sadık -Çalışkan	-Savaş Karşıtı -İyimser -Takım Odaklı çalışma -İşe bağlı -Azimli -Girişken -İlişki ve Memnuniyet Odaklı	-Dengeli -Girişimci -Eğlenceli -Kurallara Uyan -Teknolojik Bilgiye Sahip -Pragmatik -Sonuç odaklı	-iyimser -Vatansever -Özgüveni Yüksek -Sosyal Çevreci -Gerçekçi -Çoklu Görev Kabiliyeti -Teknoloji meraklısı	-Kendinden emin -Çoklu görev kabiliyeti -Farkındalığı yüksek -Esnek -Bilinçli

	-Dikkatli -Çekingen -Değişime açık değil	-Süreç odaklı			
Türkiye’de	-İçine Kapanık -Muhafazakâr -Milli ve Aile duyguları yüksek -Geleneksel -Sabırlı -Dürtüst	-Fedakar - İtaatkar -Kriz anında serinkanlı -İyimser -Kuralcı -İdealist	-Sonuç Odaklı	-Süreç odaklı -İletişime Açık -Özgüveni Yüksek -Aile Odaklı	-Özgüveni Yüksek -Bağımsız -Ne istediğini bilen -Kendini iyi ifade edebilen -Kontrolü elinde tutmak isteyen
Karşılaşılan Sorunlar	İçine kapanık bir nesil olmuştur. Sürekli bir yaşam mücadelesi vermişlerdir. Bu da gelecek nesli etkilemelerine sebebiyet vermiştir.	Yaşadıkları olaylar sebebiyle bencillik özelliği gösterenler olmuştur.	Teknolojinin hayatlarında yer alması sebebiyle bu nesil şüpheli ve sabırsız olmaya başlamışlardır.	Sürekli iş değiştirme gibi bir huy edinmişlerdir. Sabır yetenekleri zayıftır. Depresyona yatkınlardır. İnatçılık huyu yaygın hale gelmiştir. Bu yüzden bireyselci yaşam sürmek istemektedirler. Doyumsuz ve tüketici bir nesildir.	Sanal dünyanın etkisinde kaldıklarından sosyal ilişkilerde zayıftırlar. Hazırcı ve sabırsızlardır. Tüketim ön plandadır.

Tabloya genel olarak baktığımızda dönemi etkileyen olaylarla ülkemizi etkileyen olayların ışığında kuşakların bazı psikolojik ve sosyolojik tutumlarının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. X ve Y kuşağı dönemseller etkilerindeki değişim gözlemlenirken Z kuşağında çok daha fazla değişimlerin yer almasının sebebi teknolojinin hızlı ilerlemesidir. Teknolojinin kendi içindeki hızı, sosyolojik ve ekonomik olguları da değişime sürüklemektedir.

Bir kuşağın benzer duygu ve düşüncelere sahip olmasının temel sebeplerinden biri aynı dönemde yaşadıkları olaylardır. Bir olayın bıraktığı etki her bireyde aynı olmasa da benzer hislerin oluşması kaçınılmazdır. Aynı kuşağın bireyleri yetiştirdikleri evlatlarla yeni bir kuşağın oluşmasına vesile olur. Z kuşağının teknoloji ile büyümesi ebeveynlerinin teknoloji ile tanışmasının etkisidir. X kuşağının temkinli bireyler olmasının sebebi savaş dönemleriyle büyüyen BB kuşağının evlatları olmalarıdır. Dönemsel yaşanan ekonomik, psikolojik, sosyolojik olaylar kuşakların hayatlarında önemli etkiler bırakmaktadır.

Kuşak sınıflandırmalarının temel özellikleri demografik, sosyal ve kültürel farklılıklara dayanır. Kuşaklar, doğum yılları ve yaşanan dönemler gibi faktörlere göre belirlenir. Her kuşağın benzersiz özellikleri vardır ve genellikle toplumsal değişimlere ve teknolojik ilerlemelere bağlı olarak şekillenirler. Kuşaklar arasında iletişim, değerler, tutumlar ve beklentiler gibi konularda farklılıklar gözlemlenebilir. Kuşak sınıflandırmaları, sosyolojik ve psikolojik araştırmalarda kullanılarak kuşaklar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları anlamak için bir araç olarak kullanılır.

Tablo 4. Kuşakların karakteristik özellikleri, aile yapıları, tüketim harcamalarının karşılaştırılması

Temel özellikler	X	Y	Z
Karakteristik özellikler	Otoriteye şüpheyle yaklaşma, otoriteyi sorgulama, şüphecilik, eğlence, resmi olmama, duygusallık rasyonelliğin dengesi, değişime açık olma, farklılıklara karşı hoşgörü, yaratıcı/yetenek sahibi olma, bağımsızlık	Otoriteye güvensizlik, gerçekçilik, ekstrem eğlence, sosyal bilinç, sonuç odaklılık, duygusallık, dijital yatkınlık, değişim ve farklılık, fark yaratma, özgür ruh, sabırsızlık, küresel bakış, sorumluluk alma isteği, neden sorusu, aynı anda birden fazla konuyla ilginebilme.	Teknolojik bağımlılık, sorumluluk verildiğinde başarıyla tamamlama, küresel dünya vatandaşlığı, 7/24 çevrimiçi olma, sürekli bağlı olma, sabırsızlık, hemen isteme, aynı anda birden fazla konuyla ilgilenbilme yeteneği, hız.
Aile yapısı (çocuk olarak)	Çalışan aile, yüksek boşanma oranı.	Birleşmiş aile, yüksek ilgili helikopter aile, aile için çok önünde olan en değerli şey, her konuda aileye danışma.	Yüksek ilgili, her isteği yerine getiren ikinci tür helikopter aile.
Aile sahibi olma	Geç evlenme, bebek sahibi olmaya şüpheli yaklaşım, aileye değer verme.	Geç evlenme, bebek sahibi olunmalı.	
Eğlence aracı	Carpediem kuşağı, MTV, alternatif müzik tarzları, mutlu sonla biten filmler.	Dijital kuşak, internet, az miktarda televizyon, teknolojik ve çevrimiçi oyunlar.	İnternet,çevrimiçi oyunlar,teknoloji temelli oyunlar.

İş dünyası, X kuşağından sonra iş dünyasına katılan Y kuşağı ile yaşadığı sık problemler sebebiyle, kuşaksal özelliklerin bilinmesiyle bu sorunların çözüleceğine ilk kulak veren sektör olmuştur. Kuşak analizi çalışmalarının çoğu da Birchmore & Kestle'ye göre (2011) ya işyerinde nasıl yönetileceği ile ilgili ya da ürünlerin nasıl satılacağı ile ilgili olmuştur. Sago (2001)'e göre kariyer sorunları kuşaklar için hayatın bir gerçeği haline gelmiştir. Sladek & Grabinger, (2018)'e göre sürekli değişen bir toplumda ayakta kalabilmek için daha önce hiç

düşünmedikleri yeni pozisyonlar yaratmak zorunda kalacaklardır. Günümüzün en kazançlı işlerinden bazılarının (mobil uygulama geliştiricisi, sürdürülebilirlik uzmanı, kullanıcı deneyimi tasarımcısı vb.) 10 yıl önce var olmadığı ve okula yeni başlayan çocukların %65'inin şu anda var olmayan işlerde çalışacağına öngörülmesi bunun bir kanıtıdır. Kuşakların karakteristik özellikleri, aile yapıları, tüketim harcamalarının karşılaştırıldığı tabloda Z kuşağı ile ilgili değişimler dikkat çekmektedir.

Tablo 5. X ve Y Kuşakları Arasındaki Farklılıklar

KRİTER	X KUŞAĞI	Y KUŞAĞI
Güven düzeyi	Otoriteye karşı zayıf güven düzeyi	Otoriteye karşı yüksek güven düzeyi
Kurumlara sadakat	Toy düşünen	Bağlı, adanmış
İstek	Girişimci	Bir lideri takip etme
Kariyer hedefi	Esnek bir kariyer	Çoklu kariyer sahibi olma
Ödül	Yapmama özgürlüğü	Anlamli iş
Ebeveyn-çocuk ilişkisi	Mesafeli	İzinsiz, müdahaleci
Çocuk sahibi olma	Şüpheli	Şüphesiz, kesin
Aile hayatı	Çocuk olarak yabancılaşmış	Çocuk olarak korunan
Eğitim	Pragmatist, faydacı	Sorumluluk sahibi
Değerlendirme	“Pardon, nasıl iş çıkarıyorum sizce?” diye soran	“Ne zaman istersem, geri bildirim alırım” diye düşünen
Politik eğilim	İlgisiz, bireysel	Topluluk, örgüt için istek duyan
Büyük soru	Bu çalışıyor mu?	Bunu nasıl kurgularız?

Bu tabloya göre X ve Y karşılaştırılmıştır. Okuduğumuz alanyazı çalışmalarına göre Z kuşağı için de bu sorulara şöyle cevap verilebilir: güven düzeyi, Otoriteye karşı sorgulayıcı güven düzeyidir. Kurumlara sadakat, Kısa süreli bağlılıktır. İstek kriteri, Kendi doğrusundaki çoğunluğa uymadır. Kariyer hedefi, çoklu sahadır. Ödül, yetenek ve ödül odaklıdır. Ebeveyn-çocuk ilişkisi, mesafelidir. Çocuk sahibi olma, istemiyor/şüphelidir. Aile hayatı, helikopter ebeveyn ağırlıklıdır. Eğitimi, yetenek eğilimlidir. Değerlendirmesi, “doğrumu ödüllendir, yanlışımı yönlendir, fikrimi dinle” diye düşünendir. Politik eğilimi, apoliktir. Büyük sorusu, bunun alternatifini ne olabilir? sorusudur.

Bir taraftan iş yaşamındaki performansı, yaratıcılığı ve üretkenliği artırırken diğer taraftan kuşaklar arasındaki anlaşmazlıkları, çatışmaları çözmek ve bunları yönetmek amacıyla

kuşakların çalışma hayatındaki farklılıklarını, güçlü ve zayıf yanlarını, onların özelliklerini, becerilerini ve değerlerini anlayabilmek için kapsamlı birçok çalışma yürütülmüş ve halen bu alanda günümüzde de yeni çalışmalar devam etmektedir. Howe ve Strauss'a (1997) göre akademisyenlerin odak noktası, yeni kuşaklar ortaya çıktıkça ve eski kuşaklar çekildikçe, sürekli olarak gelişen ulusal bir karakter yaratmak için kuşaksal kişilikleri ve toplumda nasıl bir araya geldiklerini anlamaktır.

1.4. Kuşak Çatışmaları

Osmanlı Türkçesindeki 'müsâdeme', günümüzdeki kullanımıyla 'çatışma' kavramı; genel olarak duygu, düşünce ve davranışlarda 'içsel' ya da 'dışarıdan' gerçekleşen psikolojik ve sosyal engellenme haliyle ilgili olup; "farklılaşan amaç ve isteklerin karşıtlıklar içinde mücadele etmesi" anlamına gelmektedir (Özcan, 2018).

'Çatışma' ve 'düzen', kavramları, 'tarihsel olarak' Antik Yunan'dan İslam filozoflarına kadar, ilk dönemlerden itibaren üzerinde düşünülen iki problem olsa da (Aydınalp, 2010); Kuşaklararası çatışma tarihin her döneminde gözlenen bir olgudur. Başta doğa olmak üzere dünyada bulunan her şey gibi aile kurumu ve bu kurumu oluşturan evlilikler, değerler ve ilişkiler de zaman içinde değişmekte ve dönüşmektedir. Aile yapılarının değişmesinde toplumsal ve ekonomik faktörler daha fazla etkilidir. Zira üretim ilişkilerinde yaşanan herhangi bir değişim en başta aile üyelerinin geleneksel rol ve statülerini değiştirmektedir. Geleneksel sosyal düzenin bozulması en başta toplumun temel birimi konumundaki ailenin yapısal ve kurumsal açıdan farklılaşmasına yol açmaktadır. Bu farklılaşma aile üyelerinin duygu ve düşüncelerine, tutum ve davranışlarına yansımakta ailenin yaşlı ve genç kuşaklarında kimi zaman çatışmaya varan sorunların yaşanmasına neden olmaktadır (Duman, 2019). Çiftçi (2015: 44-45) kuşak çatışmasının başlıca nedenlerini beş başlık altında toplamaktadır: Bireysel farklılıklar/kişilik farklılıkları, yaşayış farklılıkları, toplumsal/kültürel değerlerde ayrışmalar, yaş grupları ile ilgili etkenler, ailelerdeki yetişme ortamları.

"Kuşaklar Arası Çatışma" yazısında Çiftçi'nin de belirttiği gibi aile ortamları çocuğun yetişmesinde temel etken olmaktadır. Geliştirici aile ortamlarının çocuğun gelişimine olumlu katkı yaptığı görülmektedir. Çocuğun en önemli dönemi olan ergenlik süreci çalışmamıza da yansımaktadır. Lise dönemi bireylerin ergenlik sürecinin en tepe noktasıdır. Eğitim yaşantısına da yansımalarını gösterdiği bu süreçte bireylere karşı verilen tepkilerin nasıl olacağı konusunda Yavuzer (2019) şöyle özetlemektedir:

- Anne ve babalar, öncelikle çocuklarını tanımalı; onları ilgi ve yetenekleri doğrultusunda yönlendirmelidirler. Bu konuda, kendi tutku ve arzularına göre değerlendirme yapmamalıdır.

- Anne ve babalar, çocuklarının kendi kendilerini yönetmeleri yolunda başlattıkları girişimleri, 'yaş küçüklüğü' vb nedenlerle engellememelidirler.

- Anne ve babalar, çocuğun gelişiminin doğal evrelerini ve zorlu dönemlerini bilmeli, davranışlarını ona göre düzenlemelidirler.

- Anne ve babalar, her çocuğun kendine özgü niteliklerle donatılmış, ayrı bir birey olduğunu düşünerek, diğer çocuklarla ve kardeşlerle kıyaslama yoluna gitmemelidirler. Oyunun çocuğun gelişim ve eğitimi için olduğu düşünülerek, bu faaliyete zaman ayırmaya çalışmalıdırlar.

Yavuzer'in önerileri genç bireylerin kendi dönemlerine uyum sağlamaları açısından çok önemlidir. Genel yargı olan "bizim zamanımızda.." ibaresinin dışında daha geniş perspektiften bakarak gençlerimizi kendi çağlarına göre yetiştirmemiz hem ebeveynlerin hem de eğitim sisteminin asli görevidir. Ayçiçek'e göre (1994) aslında kuşaklar arasında yaşanan iletişim bozukluğunun temel nedeni "farklı tarihsel dönemlerde, farklı ortamlarda sosyalleşmiş olan bireyler arasındaki duygu ve düşünüş farklılığının yanlış metotlarla ele alınması ya da hiç ele alınmamasından" kaynaklanmaktadır. Kuşak çatışmasına yol açan nedenleri ise Ayçiçek şu şekilde özetlemektedir:

- Sosyalleşme süreçlerini farklı koşullarda yaşamış olan iki kuşak, düşünce, inanç ve eylem bakımından, yaşanan tarihsel dilimin ve sosyal mekânın özelliklerine göre dozu değişen farklılıklara sahiptir. Ebeveynin özümlediği ve karakterinde somutlandığı sosyal ve kültürel biçimler, ahlaki değerler çocuklarınkinden farklı olmaktadır. Bu farklılık iki kuşak arasındaki diyalogu kesintiye uğratan bir sonuç doğurmaktadır.

- Artık, zihinsel ve bedensel yetenekler açısından çocuk bireyden daha geniş olanaklara sahip olan genç-birey, yetişkin kimliğiyle kabul edilmek istemektedir. Oysa değişimi yeterince özümseyememiş olan ebeveyn bu konuda tutarsızlık içindedir. Bazen yetişkin sorumluluğu istediği gence bir başka zaman henüz çocuk olduğunu hatırlatmakta pedagojik bir sakınca görmemektedir. Ebeveynlerinin, artık çocukluktan çıkmış bir bireyle karşı karşıya olduklarını kabul etmeleri bir hayli zor olmaktadır. Eşitlenme mücadelesi vermekte olan gencin davranışları bu nedenle özellikle yaşlılıkta var kabul edilen üstünlükler (deney birikimi, perspektif genişliği vb) ileri sürülerek kırılmaya çalışılır.

- Ergenlik çağının özelliklerini kavrayamamış konumda olan ebeveynler, gencin ailede otoritenin temsilcisine yönelik başkaldırma duygularını yanlış değerlendirip bir otorite kavgası

içine girebilmektedirler. Oysa gencin otoriteye yönelik başkaldırısı bu çağın en tipik özelliğidir. Özerkliğini kazanmak isteyen genç, sadece otoritenin bütün temsilcisine karşı değil, toplumda otoritenin bütün temsilcilerine karşı da böylesi bir duygu ve eylemi yaşamaktadır. Yetişkin kuşağın anlayamadığı veya anlamakta zorluk çektiği nokta da budur.

Buradaki ifadelerin gençlerin durumunu anlamlandırma açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz. Gençlerin eğitim yaşantılarını etkileyen durumlar ailesel olgularla iç içedir.

1.5. 21. Yüzyılda Öğretmen ve Öğrenci Etkileşimi

Bilgi ve iletişim teknolojileri, 21. yüzyılda evrensel olarak yaygınlaşmıştır, bu da teknolojinin gelişimi ve değişimi sayesinde gerçekleşmiştir. Bu teknolojilerin toplumsal etkisi çok yönlüdür. Bilgi iletişim teknolojilerinin yaygın olarak kullanıldığı toplumlarda, bu teknolojilerle büyüyen ilk öğrenciler benzer özellikler gösterir ve önceki nesillere kıyasla farklıdır. Günümüz çocukları, iletişim tarzlarından yaşam tarzlarına kadar çeşitli alanlarda farklılıklar sergiler. Bu durum, nesiller arasında büyük bir ayrım veya kopukluk olduğunu ortaya koymaktadır. Bu geri dönüşü olmayan değişim, dünya çapında yayılan dijital teknolojilerin bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyal bir dönüşümün işaretidir. Yeni Binyılın Öğrencileri kavramına farklı kaynaklarda farklı isimlerle rastlanmaktadır. Alan yazında dijital teknolojilerle büyüyen öğrenciler için birbirine benzer anlamlarda kullanılan bazı kavramlar şunlardır; *Millennials, Digital Natives, Net Generation, the Gamer Generation, Next Generation, N-generation, Cyber Kids, Homo Zappiens, Grasshopper Mind* (Pedro,2006, s.1).

Yeni binyılın öğrencilerinin diğer nesillerden farklı düşündüğü iddia edilmektedir. Bu düşüncenin ardında nöro-biyolojide *Neuroplasticity* (Beynin Şekil Alabilirliği) kavramı etkili olmuştur. *Neuroplasticity*, beyin sinir hücrelerinin tekrar oluşmasından, yayılmasına ve bir araya gelip şekil almasına kadar bazı nöro-biyolojik süreçleri tarif etmek için kullanılan bir kavramdır (Jones, 2008, s.37-39). Bu kavram özetle, beynin yaşam boyunca şekil alabilirliğini koruduğunu, ölen hücrelerin yenileriyle değiştirildiğini ve farklı yaşantılara göre beynin farklı şekil almasıyla sonuçlandığını ifade etmektedir. Beyin öğrenme deneyimleri sırasında değişmekte, *Neuroplasticity* özelliği sayesinde kendini farklı koşullara göre şekillendirebilmektedir (Winters, 2004, s.55-56).

OECD'nin 2006 yılında yayınladığı "New Millenium Learners Project" adlı raporunda Yeni Binyılın Öğrencileri'nin ortaya çıkmasıyla eğitimde karşılaşılan zorluklar şu üç alt başlıkta incelenmektedir: Alternatif Bilişsel Özellikler, Kültürel ve Sosyal Değerler, Öğretme-Öğrenme Üzerine Beklentiler (Pedro,2006, s.10-15). Eğitimciler ve karar vericiler için büyük bir soru olan yeni binyılın öğrencilerine nasıl yaklaşılmalıdır konusunda öncelikle öğrencilerin

özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Yeni binyılın öğrencileri, demografik yapıdan etkilenerek ülkeler arasında, ülke içinde ve sosyo-ekonomik düzeylerde farklılaşmaktadır. Yapılan araştırmalar, koşulların büyük ölçüde çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle, bir ülkenin eğitim sistemi veya bir okul, henüz netleşmemiş bir öğrenci profilinin üzerine kurulmamalıdır. Yeni binyılın öğrencilerinin özellikleri, farklılık gösterse de değişimin ve teknolojinin yayıldığı tüm dünyada fark edilmektedir.

1.6. Mesleki Din Eğitimi ve Meslek Dersleri Öğretmenleri

Türkiye’de genel eğitim sistemi içinde ortaöğretim düzeyinde mesleki din eğitimi ve öğretimini veren kurumlar imam hatip liseleridir. Mesleki din eğitimi, din eğitimi ve öğretimi faaliyetlerinde din hizmetlerinde görev alacak kişileri yetiştirmek üzere verilen eğitimidir. Farklı bir deyişle dini bilgilerin meslek bilgisi olarak okutulmasıdır (Cebeci, 2015). Meslek dersleri öğretmeni, eğitim uzmanları tarafından “yetişmekte olan nesle din hakkında doğru bilgi vermek, onların toplumda yaygın olan zihniyetler üzerinde düşünmelerini sağlamak ve gençliği bilinçlendirmek” şeklinde belirtilen din eğitiminin amacını imam hatip liselerinde öğrencilere öğretmeye ve benimsetmeye çalışan kişilerdir. Meslek dersleri öğretmeni, diğer okullardaki gibi sadece temel dini bilgiler veren, dini tanıtıcı ve benimsetici bir tutum takınmaktan ziyade mesleki anlamda kendini yeterli hissedecek bilgi ve beceriyi öğrenciye kazandırmak zorundadır (MEB, 2010).

Merkezde belirlenen din eğitimi politikalarının, yerelde uygulama mecrası olan imam-hatip liselerinde, eğitim ve öğretim hizmetleri öncelikle ele alınmakta; eğitimin daha nitelikli şekilde sunulması için gerekli bina ve diğer donanım da ihmal edilmemektedir (Bozan,2007). Öğrenme süreçleri içerisinde öğrencilerle doğrudan etkileşim içinde olan öğretmenler, bir yandan öğretim sürecini tasarlarken, diğer yandan öğrencilerin istedik davranışlar kazanmasına rehberlik etmektedirler. İmam-hatip liselerinde gerek öğretim programının uygulanması gerekse öğrencilere istedik bilgi, beceri, davranış ve değerlerin kazandırılmasında etkin bir görev üstlenen öğretmenler, belirli ölçüde genel kültür ve yeteneğe, yoğun bir öğretmenlik meslek bilgisine ve kendi alanlarına özgü bilgiye sahip olmalıdır. Böylesi bilgi birikimiyle donanmış olan öğretmenlerin, kendi alanlarındaki gelişmeleri takip eden ve bildiklerini yeni gelişmeler ışığında güncelleyen nitelikte olmasının yanında bilgisini en uygun şekilde öğrencilere aktaracak öğretmenlik becerilerini edinmesi beklenir (Baltacı, 2018). Öğretmenlerdeki nitelik eğitimin kalitesi demektir.

Nitelikli imam-hatip lisesi öğretmenlerinin, öğrencilere ve okulun sosyal çevresine yönelik gelişimsel bir vizyonu olmalıdır. Ancak böylesi ideal öğretmen tanımlamalarının pratikte karşılık bulmadığı, öğretmenlerin çeşitli mesleki sorunlar sebebiyle gerçek potansiyellerine ulaşamadıkları bilinmektedir (Can & Ermeýdan, 2017). Türkiye’de yapılan din eğitimi literatüründeki öğretmenlerin yaşadıkları sorunlarla ilgili araştırmalara bakıldığında, imam-hatip lisesinin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik çevre, donanım olanakları ile anlık oluşabilen ihtiyaçlar gibi unsurlar, öğretmenlerin mesleki potansiyellerini kullanılmasına engel olabildiği (Helvacı, 2011) görülmektedir. Öğretmenlerin okulda karşılaştıkları sorunlar, çoğunlukla (1) din öğretimi müfredatı, (2) öğrenci ve veliler, (3) okul yöneticisi ve diğer personel, (4) mali kaynaklar ile (5) okulun fiziki ve öğretimsel imkânları olarak kategorileştirilebilir (Aşlamacı, 2007). Öcal’ın yaptığı çalışmada (2011), imam hatip lisesi öğrenci ve öğretmenlerinin içsel ve dışsal sorun kaynaklarının olduğu görülmüştür. İçsel kaynaklar; öğrenci, öğretmen ve eğitim sistemi iken dışsal kaynaklar; aile ve diğer demografik değişkenlerdir.

İmam hatip liseleri, din eğitimi ve genel lise müfredatı ile birlikte öğrencilere hizmet veren okullardır. Bu nedenle, imam-hatip lisesi öğretmenleri hem din hem de akademik konularda yetkin olmalıdır.

Nitelikli bir imam-hatip lisesi öğretmeni, öncelikle din konusunda yeterli bilgiye sahip olmalıdır. Kur'an-ı Kerim, hadis, siyer gibi temel dini kaynaklara hâkim olmalıdır. Ayrıca İslam tarihi, fıkıh ve akaid gibi alanlarda da bilgi sahibi olması gerekmektedir. Bununla birlikte, imam-hatip lisesi öğretmeni, genel lise müfredatındaki derslerde de öğrencilere rehberlik edebilmelidir. Matematik, fizik, kimya gibi fen derslerinde dahi yeterli düzeyde bilgi sahibi olmalıdır. Ayrıca, öğrencilerin Türkçe, sosyal bilgiler ve yabancı dil gibi derslerde de başarılı olmalarını sağlamak için gerekli bilgileri aktarabilmelidir.

Nitelikli bir imam-hatip lisesi öğretmeni, sadece dini ve akademik bilgiye sahip olmakla kalmamalı, aynı zamanda öğrencilerinin dini ve ahlaki gelişimine katkıda bulunmalıdır. Öğrencilere örnek olacak davranışlar sergilemeli ve onların ahlaki değerlerini güçlendirmek için çalışmalıdır.

Nitelikli bir imam-hatip lisesi öğretmeni hem din hem de akademik konularda yeterli bilgiye sahip olmalıdır. Ayrıca, öğrencilerinin dini ve ahlaki gelişimine katkıda bulunacak

davranışlar sergilemelidir. Bu özelliklere sahip olan öğretmenler, öğrencilerin gelişimine katkıda bulunarak, topluma faydalı bireyler yetiştirilmesine yardımcı olacaklardır.

Baltacı öğretmenlerin sorunlarına yönelik yaptığı çalışmasında (2019) şu ifadelere yer vermektedir: İmam-hatip liselerinde yukarıda kategorize edilen sorunların sadece öğretmenin bireysel çabasıyla çözüme kavuşturulması beklenilemez. MEB, imam-hatip liselerini modern yönetim anlayışı ile yönetilen kurumlar olarak ifade etmekte; öğretmenlerin yönetim sürecine aktif katılımının sağlanmasını ve okullarda demokratik bir ortam oluşturulmasını önermektedir. Öğretmenlerle iş birliği içinde olan okul yöneticisi, pek çok sorunun sanılandan daha kolay ve çabuk çözüldüğünün farkına vararak okulunda daha demokratik bir okul iklimi sağlayabilir. Ancak öğretmen sorunlarının çoğunlukla öğrenci davranışları ile sınıf yönetimi kaynaklı olması ve öğretmenlerin, yaşadıkları her sorunu yönetime aksettirmesinin kendi imajına zarar vereceğini düşünmesi gibi nedenlerle öğretmenler, sorunlarını görmezden gelmeyi tercih etmektedir.

Baltacı imam hatip liselerinde çalışan öğretmenlerin mesleki sorunlarının analizi ve çözüm önerileri çalışmasında (2019:259) şu önerileri sıralamaktadır:

-İmam hatip liseleri, fiziki bakımdan iyileştirilmeli, öğretmen ve diğer personel eksikliklerinin giderilmesi için imam hatip liselerine özel özendirici çalışma ilkeleri belirlenmelidir.

-Öğretmenlerin neredeyse tamamı pedagojik formasyon eğitimi aldıklarını dile getirirler de eğitim bilimleri alanında kendilerini yetersiz hissetmektedirler

-Din öğretim programı, çağın gereklerini karşılayacak şekilde yenilenmeli; özellikle sosyal medya ve diğer teknolojik imkânların din eğitimini olumsuz etkileyen yönleri üzerine odaklanılmalıdır.

-Öğretmenler ile imam hatip liselerinin bağlı olduğu üst yönetim birimleri arasında etkileşimin artması ve karşılıklı görüş alışverişinin sağlanması amacıyla çeşitli toplantılar ve hizmet içi eğitimleri düzenlenerek eğitime ilişkin sorunların çözümüne katkı sağlanabilir.

1.7. İmam Hatip Liseleri

İmam hatip okulları, İslam eğitim geleneğinin devlet himayesindeki Nizamiye medreseleriyle başlayan, Selçuklu - Osmanlı - Türkiye tecrübesi çizgisinde geline nokta temsil eden Türkiye'nin kendine özgü geliştirdiği İslam eğitim modelidir (Aşlamacı, 2014). İmam-Hatip Liseleri, Tevcih-i Cihat Nizamnameleri ile vaizler yetiştirmek amacıyla 1912'de

kurulan Medresetü'l Vaizin (vaizler okulu) ve 1913'de kurulan Medresetü'l-Eimme ve'l Huteba (İmamlar ve Hatipler Okulu) ile başlamıştır. Bu okullar bugünkü imam hatip liselerinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Öcal, 2013). İmam hatip liseleri resmi olarak din öğretimi yapan, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Din Hizmetleri alanı için eleman yetiştiren orta öğretim kurumlarıdır (Gültekin, 2017). İmam hatip okulları tarihsel açıdan bakıldığında Türk eğitim tarihinin köklü yapılarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İmam hatip okulları Türkiye'nin modernleşme tarihi sürecinde özgün tecrübe ile ortaya çıkan bir eğitim modelidir. Medrese ıslah çalışmalarının yoğunlaştığı II. Meşrutiyet döneminde “gelenek-modern” uyumunu sağlayan eğitim sistemiyle imam hatip okulları somutlaşıp ortaya çıkmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu 3 Mart 1924 de kabul edilmiştir. Kabul edilen bu kanununun birinci maddesi gereğince bütün medrese ve mektepler Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır (Tevhidi Tedrisat Kanunu, 1.md.). Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ikinci maddesi gereğince, din işleri ve vakıflar bütçesindeki medrese ve okullar Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda öngörülen okullar “İmam Hatip Mektepleri” adı altında 1924 yılında 29 merkezde açıldı. Bu okullar İstanbul'daki Medresetü-l İrşad ve İstanbul dışındaki “Taşra Medreseleri”nin yerini aldı. Okulların ilk öğrencilerini yine bu medreselerin öğrencileri oluşturdu. İmam Hatip Mektepleri'nin eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiş ve dört yıllık ortaokul seviyesinde tutulmuştu. İmam Hatip Mektepleri'nin ömrü sadece altı yıl oldu. Aradan 21 yıl geçtikten sonra Tevhid-i Tedrisat Kanununun 4. maddesine dayanarak 17 Ekim 1951 tarihinde 7 ilimizde yeni imam hatip okulları öğretime açılmıştır. Sonraki yıllarda bu okulların sayısı artmıştır. Bilhassa 1973'te Milli Eğitim Temel Kanunu yürürlüğe girip okulun adı “İmam-Hatip Lisesi”ne çevrilip mezunlarına üniversiteye giriş hakkı tanındıktan sonra okul sayısı yüzlerle ifade edilirken öğrenci sayısı da yüzbinlere ulaşmıştır. Turgut Özal'ın kurduğu hükümet döneminde, Almanya'da yaşayan Türk işçilerinin çocuklarının din eğitimi alarak, Almanya'da din görevlisi olmak üzere görevlendirilmesi amacıyla yabancı dili Almanca olan Anadolu İmam hatip liseleri açılmıştır. (Öcal,2011).

İmam hatip liselerinde 1998 yılından itibaren de önemli değişiklikler olmuştur. 28 Şubat 1997 tarihinde toplanan MGK'da irticayla mücadele için alınmış olan kararlar Türkiye'yi yıllarca etkilemiştir (Öcal, 2017). 2012 yılında alınan kararla kesintisiz eğitim kaldırılarak İmam hatip ortaokulları yeniden açılmıştır. 2017 senesinde yapılan son düzenlemeler 2018-2019 öğretim yılı itibariyle uygulamaya konulmuştur. Proje İHL'ler ortaöğretim başarı puanına göre 1/10'luk dilimden öğrenci kaydederken diğer okullara ikametinin yakınlığına göre kayıt imkânı oluşturulmuştur.

Tablo 6. İmam Hatip Liselerinde Haftalık Ders Programında Yer Alan Meslek Dersleri

Dersler	Sınıflar			
	9	10	11	12
Kur'an-ı Kerim	5	4	4	3
Arapça	4	3	-	-
Mesleki Arapça	-	-	3	3
Temel Dini Bilgiler	1	-	-	-
Siyer	-	2	-	-
Fıkıh	-	2	-	-
Hadis	-	2	-	-
Tefsir	-	-	2	-
Akaid	-	-	2	-
Hitabet ve Mesleki Uygulama	-	-	2	-
Dinler Tarihi	-	-	-	2
Kelam	-	-	-	2
İslam Kültür ve Medeniyeti	-	-	-	2
Osmanlı Türkçesi	-	1	-	-
Toplam	10	14	13	12

İmam hatip liselerinde meslek dersleri, imam hatip liselerini diğer liselerden ayıran derslerdir. Meslek dersleri 9. sınıftan başlayarak 12. sınıfa kadar devam etmektedir. İmam hatip liselerinde, 9. sınıflarda 10 saat, 10. sınıflarda 14 saat, 11. sınıflarda 13 saat ve 12 sınıflarda 12 saat meslek dersleri okutulmaktadır. Bu ders saatleri imam hatip liselerinde uygulanan program türüne göre farklılık gösterebilmektedir (Karaca, 2016). Proje liselerinde Arapça ağırlıklı olabilmektedir.

Ders içeriklerine bakıldığında %75 oranında Fen ve Sosyal bilimler (kültür) dersleri, %25 oranında ise Temel İslam Bilimleri dersleri yer almaktadır. İmam hatip liselerinde öğretim kurumu; düz, Anadolu ve proje okulu olarak üç kategoride karşımıza çıkmaktadır. Anadolu imam hatip liseleri de program çeşitliliğine giderek; Fen ve Sosyal Bilimler programı uygulanan AİHL, Klasik/Çağdaş-Musiki ve Spor programı uygulanan AİHL, Hazırlık Sınıfı

Uygulanan AİHL, Hafız Öğrencilerin eğitim gördüğü AİHL, Uluslararası Anadolu İHL şeklinde eğitim vermeye devam etmektedir. 1980'lerden itibaren uluslararası bir boyut kazanmaya başlayan imam hatip okulları, müfredatı ve yetiştirdiği insan modeli ile dünyanın pek çok yerindeki Müslüman toplumlar tarafından birer model olarak görülmüştür. İmam hatip liselerinin ülkemizdeki sayısal değeri de artmaktadır. Bu durum imam hatip okullarının nicel-nitel önemini gündeme getirmektedir. Okulların sayısının fazla olması kalitesini ne derece etkilediğini ortaya koyan çalışmalar ele alınmaktadır.

Hükümetin katsayı engelini kaldırıldığında imam hatip liselerinde okuyan öğrenci sayısı, 2008-2009 eğitim öğretim yılında, 2002-2003 eğitim öğretim yılına kıyasla %102 artarak 143.637'e yükselmiştir. 4+4+4 kademeli eğitim sisteminin yürürlüğe girmesiyle, imam hatip okullarının sayısında artış hızla devam etmiştir. İmam hatip okullarındaki artış niteliğe de yansımış ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın nitelikli okullar diye tanımladığı liseler arasında imam hatip liseleri de yerini almıştır. Günümüzde ise 2018-2019 eğitim öğretim yılı MEB resmi istatistik verilerine göre 1623 adet Anadolu İmam hatip lisesi vardır (MEB, 2019).

İmam hatip Liseleri, başlangıçtan beri kültürel olarak çok yönlü, sosyal ve sanatsal yetenekleri olan ve kaliteli bir nesli temsil eden gençler yetiştirmek amacıyla faaliyet göstermiştir. Din görevlisi ihtiyacının karşılanmasında, Müslüman'ca bir düzen kurulmasında, eğitimde imkân ve bireylere fırsat eşitliğinin sunulmasında sorumluluk üstlenmiştir (Cebeci, 1999).

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, veri toplama süreci, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarına verilerin analizine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Modeli

İmam hatip lisesi öğrencilerinin eğitim yaşantıları hakkında öğretmen ve öğrenci görüşleri üzerine inceleme yapılan bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi ve fenomenoloji (olgu bilimi) deseni kullanılmıştır.

Nitel araştırma, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlendiği araştırma türüdür. Nitel araştırmalar, gözlem, görüşme ve doküman inceleme gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik sürecin izlendiği araştırmalardır. Nitel araştırmalarda elde edilen sonuçlar evrene genellenememekle birlikte, elde edilen sonuçlar, konuya ilişkin bir bakış açısı sağlaması bakımından önemlidir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu araştırma, bir kavram ve bu kavramla ilişkili olan deneyimler ile ilgili derinlemesine incelemeler yapabilmek amacıyla fenomenoloji (olgu bilim) deseni temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Fenomenoloji deseni, bilgiye ulaşabilmek için temel basamağı bireylerin sahip olduğu yaşantılara ilişkin görüşlerini derinlemesine inceleme üzerine kurmaktadır. Araştırma aşamalarının çeşitli özelliklerden oluşması sebebiyle fenomenoloji deseni de kendi içerisinde alt dallara ayrılmaktadır. Bu çeşitler araştırmacılar tarafından farklı şekilde adlandırmalar ve tanımlamalara sahiptir. Hermenötik fenomenoloji ve soyut fenomenoloji olarak iki alt dala ayrılan fenomenoloji literatürde yorumlayıcı ve açıklayıcı fenomenoloji olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada araştırmacının veri toplama aşamasında etkileşimi, sürece dâhil olma boyutu bu alt dalları ayıran niteliklerdir. Bu sebeple hermenötik ve yorumlayıcı fenomenoloji deseninde araştırmacının sürece dahil olduğu, soyut ve açıklayıcı fenomenoloji deseninde ise araştırmacının etkileşim sürecinden uzak olduğu söylenebilir (Creswell, 2013).

Fenomenoloji çalışmaları bireylerin zihinlerinde var olan yapıları, merkezi kavramları, bu kavram ve deneyimlerin nasıl anlamlandırılmış olduklarını ve bunlar arasındaki ilişkileri inceler. Yapılandırma her bir birey için farklı olduğundan elde edilen tanımlar da farklı olmaktadır (Christensen, Johnson & Turner, 2015). Fenomenoloji araştırmalarının esas hedefi,

öznel deneyimleri daha geniş bir düzleme taşımaktır. Yaptığımız araştırmada bireylerin eğitim yaşantılarını nasıl algıladığı, tanımladığı ve anlamlandırdığına odaklanılmıştır. Burada amaç olayı araştırmacının değil katılımcının penceresinden görebilmektir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan X, Y ve Z kuşağı bireyleri için öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Doğum tarihleri açısından; X kuşağını temsil eden bireylerin 1965 ve 1980 yılları arasında doğan, Y kuşağını temsil edenlerin 1981 ve 2000 yılları arasında doğan ve Z kuşağını temsil eden bireylerin ise 2000 yılı sonrasında doğan kişiler olduğu kabul edilmiştir. Çalışma grubunu öğrencilerde 15-18, öğretmenlerde 32-57 yaş aralığındaki gönüllü bireyler oluşturmaktadır.

Araştırma grubunun seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bu yöntem, sınırlı kaynakların en etkin şekilde kullanılabilmesi için bilgi açısından zengin örneklerin belirlenmesi ve seçilmesi için kullanılır. Bu yöntem, ilgili konuda bilgili ve deneyimli olan bireylerin veya grupların belirlenmesi ve seçilmesini içerir. Amaçlı örnekleme seçimi yaklaşımında üç etken bulunmaktadır: (1) çalışmaya kimlerin örneklem (veya mekanların) olarak seçileceğine, (2) karakteristik örnekleme yöntemlerine ve (3) çalışılacak örneklemin büyüklüğüne karar vermedir (Marshall & Rossman, 2013;). Amaçlı örneklemin mantık ve gücü bilgi bakımından zengin durumları kapsamasında yatar (Patton, 2002). Örneklemin uygulanması temelde bir karar verme süreci olsa da büyük ölçüde araştırmacının, araştırma yöntemleri bilgisine, araştırma becerisine ile tecrübesine ve alan bilgisine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Amaçlı örneklemede çalışmanın özellikleri belirlenir, ardından listelenir ve bu liste ile eşleşen bir çalışma birimi bulunur. Bulunan çalışma biriminde maksimum çeşitlilik örnekleme kullanımında amaç çalışılan durum ile ilgili daha kapsayıcı bilgilere ulaşmak için maksimum veri kaynağı çeşitliliğine gitmektir (Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu sebeple farklı okullardan, farklı sınıf düzeylerinden, farklı cinsiyetteki öğrencilerle; farklı branşlardan, farklı cinsiyet ve yaş gruplarındaki öğretmenlerin çalışma grubunda yer alması eğitim yaşantısı hakkında daha zengin veri elde edilmesine olanak sağlamıştır.

Araştırmanın temel problemi “öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre dini eğitim yaşantısını etkileyen faktörler” dir. Bu yüzden araştırmada, çalışma grubunun çoğunluğunu oluşturan 8’i kız 8’i erkek olan Z kuşağı öğrencisi bulunmaktadır. Ayrıca araştırmada 2’si kadın 2’si erkek olan 4 X kuşağı meslek dersi öğretmeni ve 2’si kadın 2’si erkek 4 Y kuşağı meslek

dersi öğretmeni de yer almaktadır. Araştırma Konya ili merkezinde yer alan biri kız diğeri erkek olan 2 farklı Anadolu İmam hatip lisesinde gerçekleştirilmiştir. Toplamda araştırmada 24 katılımcı yer almaktadır. Nitel araştırmalarda katılımcı sayısının 5 ile 25 arasında olması gerektiği söylenmektedir (Creswell, 2013). Çünkü nitel araştırmalarda elde edilen verilerin derinlemesine ve ayrıntılı olması gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu sebeple çok sayıda kişiyi araştırmaya dahil etmek mümkün değildir. Katılımcı sayısının fazla olması halinde verileri dikkatle incelemenin ve ilgili deneyimleri anlamının zor olacağı düşünülmektedir (Güler, Halıcıoğlu ve Taşgım, 2013). Görüşmeler, 2021-2022 eğitim öğretim yılında araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Gizlilik sebebiyle katılımcıların isimleri kullanılmamış, görüşme verileri raporlaştırılırken görüşülen öğrenciler sınıf ve cinsiyet ayrımına göre kodlanmıştır. Örneğin 9.sınıf öğrencileri K1, K2- E1, E2 olarak kodlanmıştır. 10.sınıf öğrencileri K3, K4 – E3, E4 / 11.sınıf öğrencileri K5, K6 – E5, E6 / 12.sınıf öğrencileri K7, K8 – E7, E8 olarak kodlanmıştır.

Öğretmenler ise kuşak ve cinsiyet ayrımına göre kodlanmıştır. Örneğin XK1, XK2 – XE1, XE2 / YK1, YK2 – YE1, YE2 şeklinde kodlanmıştır. Çalışma grubunun demografik özellikleri Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Çalışma grubunun demografik özelliklerine göre dağılımı

Değişken	Çalışma Grubu	N	%		
YAŞ	Öğrenci	E1,E2,K1,K2	14 YAŞ	16	66,6
		E3,E4,K3,K4	15 YAŞ		
		E5,E6,K5,K6	16 YAŞ		
		E7,E8,K7,K8	17 YAŞ		
	Öğretmen	YE1, YE2	33, 36 YAŞ	8	33,3
		YK1, YK2	32, 33 YAŞ		
		XE1, XE2	45, 57 YAŞ		
		XK1, XK2	46, 50 YAŞ		
TOPLAM		24	100		
CİNSİYET	Öğrenci	Kadın	8	8	66,6
		Erkek	8		
	Öğretmen	Kadın	4	4	33,3
		Erkek	4		
	TOPLAM		24	100	
	Eğitim Durumu	Öğrenci (İHL okuyor)	E1,E2,K1,K2	9. SINIF	16
E3,E4,K3,K4			10.SINIF		
E5,E6,K5,K6			11.SINIF		
E7,E8,K7,K8			12.SINIF		
Öğretmen (İlahiyat mezunu)		YE1, YE2	8, 13 YILLIK	8	33,3
		YK1, YK2	9, 11 YILLIK		
		XE1, XE2	20, 22 YILLIK		
		XK1, XK2	25, 26 YILLIK		
TOPLAM		24	100		

Çalışma grubu, 12 kadın ve 12 erkek olmak üzere toplam 24 bireyden oluşmaktadır. Katılımcılar arasında 15-18 yaş aralığında olan 16 kişi, 32-57 yaş aralığında ise 8 kişi bulunmaktadır. Katılımcılardan 16'sı öğrenci olup imam hatip lisesinde okumaktadır. 8 öğretmen de İlahiyat mezunudur.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri, yarı yapılandırılmış görüşme formundan elde edilen bulgularla sınırlıdır. Bu form tarafımızdan geliştirilmiştir. Görüşme sırasında katılımcılardan alınan izin doğrultusunda eğitimciler için ses kayıt cihazı kullanılmıştır.

Tablo 8. Yarı-yapılandırılmış Görüşme Formu Hazırlık Aşamaları

Aşama 1	Yarı-yapılandırılmış görüşme formu, öğrenci ve eğitimciler için üçer ana soru ile oluşturulmuştur
Aşama 2	Her bir sorunun içeriğini yansıtan hatırlatıcılar ve sondaj sorular alanyazının taramasından elde edilen bilgiler ışığında geliştirilmiştir.
Aşama 3	Yarı-yapılandırılmış görüşme formu, nitel araştırmalar konusunda deneyimli iki uzmana incelettirilmiş ve uzmanlardan alınan görüşler doğrultusunda madde ifadeleri yeniden değiştirilmiş ve tekrar uzmanlara incelemeleri için gönderilmiştir.
Aşama 4	Uzmanlardan gelen öneriler üzerine biçimlendirilen sorular ve hatırlatıcılar, sondaj sorularla birlikte son hâline getirilmiştir.
Aşama 5	Pilot çalışma için iki öğrenciye ve iki eğitimeciye yarı-yapılandırılmış görüşme formundaki sorular sorulmuş, anlaşılamayan ifadeler varsa tekrar sorularak bazı düzeltmeler yapılmıştır.
Aşama 6	Pilot çalışmadan sonra anlaşılmayan maddelerin anlaşılabilir duruma getirilmesi için görüşme soruları tekrar nitel araştırmalar konusunda deneyimli yine üç uzmana incelettirilmiştir
Aşama 7	Yarı-yapılandırılmış görüşme formu, araştırmada kullanıldığı son hâline getirilmiştir

Veri toplamada şu sıralama gözetilmiştir (Ek1, Ek2):

- Kuşağı Tanımlama: Kuşak kavramı katılımcıların bilgi dâhilinde olduğu düşünülerek ele alınmaktadır. Birey kendi dini inancını oluşturma ve koruma sürecinde içinde bulunduğu toplumdaki kendini soyutlamadan yaşayabilmektedir. Bu durumda kendi döneminin,

akranlarının, kuşağının bir numunesi olduğunu düşünecektir. Birey kendi düşünce ve davranışlarındaki dini değerleri ile ilgili farklı bir soru veya durum ile karşılaşabilir. Bu süreçte daha önceden aldığı dini eğitim birikimiyle, almakta olduğu din eğitiminin kendisini etkilediğini görmektedir. Bunun yanı sıra aile, internet, sosyal çevre de etkili olmaktadır. Bu durumda sorgulamaya, tanımlamaya, anlamlandırmaya gitmektedir. Kuşağını ve kendisini etkileyen faktörleri tanıdığı anda eğitim hayatına dair daha verimli çıkarımlar yapacaktır.

- Lise Tercih Sebeplerini Sorgulama: Bireyin liseyi tercih etme sebebindeki temel faktör lise hayatı boyunca kendisini etkileyen bir durum olarak karşısına çıkacaktır. Bu yüzden liseye geliş sebeplerinin incelenmesi ve bu sebeplerin bireyde hangi duyguları ortaya çıkardığının tespit edilmesi önemli olacaktır.

- Meslek Derslerini ve İşlenişini Yorumlama: Katılımcıların dini inançlarının oluşum ve gelişim süreçlerinde, günde en az bir ders saati muhatap oldukları meslek dersleri yer almaktadır. Bu derslere eleştirel düzeyde bakmaları hem kendilerinin gelişimini hem de eğitim sistemini sorgulamalarına işaret etmektedir.

Birey aldığı din eğitiminde, kendinden beklenen düzey ile kendinin olmak istediği düzey arasındaki ilişkiyi sorgulamaktadır. Eğitimin inancına, düşüncesine ve davranışlarına olan katkılarını anlamlandırmaktadır. Bu aşamada şu sorular ortaya çıkabilmektedir:

- Bu dersi neden almalıyım?
- Kendi doğrularımın bu derslerde yer almamasının nedeni nedir?
- Toplumsal çoğunluk doğru olduğu anlamına mı geliyor?
- Düşüncelerimi neler etkiliyor?
- Davranışlarımın yargılamasını kimler nasıl yapmalıdır?
- Kendi dönemimin dine yeni bir bakış açısı olabilir mi?

Bu aşamadaki sorgulamaların temel amacı, din eğitimine karşı akla yatkın tanımlamaların yapılması ve teorik bilgilerin pratik hayata etki etmesine olanak sağlamaktır. Bireyler bu konuda düşünebilecek ve sorularına cevaplar arayacaktır.

- Meslek Derslerinin İzlerini Tartışma: Sürecin son aşamasında öğrencinin kendi kuşağına nasıl bakması gerektiği ve Din Eğitimi almasının kendince ne anlam ifade ettiği kazanımına ulaşması beklenmektedir. Öğretmenlerin de öğrencileri tanımaya çalışarak Din Eğitimi derslerini çağın beklentilerine uygun yöntemlerle, doğru bir üslupla sunmaya istekli olması beklenmektedir.

Öğrencilerin kendi inançlarının temellerini attığı eğitim sistemi, bireyin kendisini de tanımaya devam ettiği uzun bir süreçtir. Bu süreç birçok faktörün etkisi altında şekillenebilir. Önemli olan sürecin birey için en sağlıklı biçimde ilerlemesini sağlamak olacaktır.

- Öneri ve Beklentileri Ele Alma: Bireyler eğitim yaşantısı içerisinde eğitimin eksik ve iyi yönlerini görüp yorumlayabilmektedirler. İşin içerisindeki bireylerin konuya katkıları işin dışındaki kişilerden daha verimli olmaktadır. Bu açıdan tezin işlenişinde bu soruların varlığı hem eğitim sistemine hem yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Çalışmada araştırmacı tarafından; X kuşağı (1965-1980), Y kuşağı (1981-2000) olan meslek dersleri öğretmenleri ve Z kuşağı olarak 9-10-11-12. sınıf öğrencilerine yönelik araştırmanın alt problemlerine yanıt bulmak amacı ile veri toplama aracı olarak, “görüşme” formu hazırlanmıştır. Araştırmada lise eğitimi gören her sınıf derecesindeki aktif öğrenci ve dersine giren aktif öğretmenleri ile görüşmeler yapılmıştır.

Araştırmada kullanılan görüşme formundaki soruların iç ve dış geçerliğini sağlamak için iki din bilimci uzman görüşü alınarak oluşturulmuştur. Uzmanlardan alınan dönütlerle forma son şekli verilmiştir. Araştırma öncesinde 4 katılımcı ile bir pilot çalışma yapılmıştır. Çalışma grubu ölçüt örneklem yoluyla belirlenerek 9 ve 12.sınıf iki öğrenci 45yaş üstü 2 öğretmenden seçilmiştir. Ön çalışmada iki sorunun katılımcıların çoğu tarafından yanlış anlaşıldığı fark edilerek ilgili soruların formu değiştirilmiştir. Pilot çalışmanın sonuçları uzmanlarla tartışılarak görüşme formundaki araştırma sorularına son şekli verilmiştir.

Çalışmada öğrenci ve öğretmenlerin eğitim yaşantıları hakkında duygu, düşünce ve tecrübelerini ortaya koymak için nitel araştırma yöntemlerinden yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği (mülakat) kullanılmıştır. Araştırma sırasında öğrencilerin ve öğretmenlerin görüşlerini ve tecrübelerini daha rahat ifade edebilmeleri için birebir görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme öncesinde katılımcılar araştırmanın amacı ve kapsamı hakkında bilgilendirilmiş ve yapılan tüm görüşmeler gönüllülük esasına göre yürütülerek ve katılımcıların rızası dâhilinde ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Her biri 45’ ile 80’ arasında süren görüşmeler için katılımcının kendisini rahat hissedeceği okul ortamı seçilmiştir. Öğrencilerle görüşülürken veli görüşme odası, öğretmenlerle görüşülürken öğretmenler odası tercih edilmiştir. Her bir görüşmeci ile bir oturum yapılmıştır. Görüşme ortamında araştırmacı ve katılımcı dışında üçüncü bir kişinin bulunmamasına dikkat edilmiştir

2.4. Veri Toplama Süreci

Görüşme formlarında bulunan her bir ana soruya ait oluşturulan hatırlatıcılar aracılığıyla bireyin duygu ve düşüncelerinin derinliğine inilmeye çalışılmıştır. Araştırmaya katılan öğrenciler ve eğitimcilerden izin alınmıştır. Ses kayıt cihazıyla kaydedilen görüşme kayıtlarının çözümlemesi yapılarak elde edilen veriler, önce formun üzerinde oluşturulan anahtar düşüncelerden yola çıkılarak hazırlanan özel bir forma yerleştirilerek her bir satır

kodlanmıştır. Kodlanan sayfalar tek tek okunarak anahtar düşünceler özel olarak hazırlanan çözümleme sayfalarının kenarlarına yazılmıştır. Araştırma, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'ndan alınan onayla gerçekleştirilmiştir.

Tablo 9. Veri Toplama Süreci

Aşama 1	Her bir ana soruya ait oluşturulan hatırlatıcılar aracılığıyla bireyin duygu ve düşüncelerinin derinliğine inilmeye çalışılmıştır.
Aşama 2	Etik kurul kararı ve araştırmaya katılan öğrenciler ve eğitimcilerden izin alınmıştır.
Aşama 3	Ses kayıt cihazıyla kaydedilen görüşme kayıtlarının çözümlemesi yapılarak elde edilen veriler, anahtar düşüncelerden yola çıkılarak hazırlanan forma yerleştirilerek her satır kodlanmıştır
Aşama 4	Kodlanan sayfalar tek tek okunarak anahtar düşünceler özel olarak çözümleme sayfalarının kenarlarına yazılmıştır.

Örnekleme, belirli bir evrenin tümünden bilgi toplanmasına imkân olmadığı durumlarda kullanılır. Nicel araştırmanın genellemeye dayalı ve çoğunluk vurgulu örneklem yöntemlerinden ziyade nitel araştırmalar, belirli bir örneklemin detaylarına odaklanır. Nitel araştırmada farklı örnekleme biçimleri bulunsa da genellikle araştırılan konunun en iyi şekilde açıklanmasına olanak tanıyacak ve araştırma probleminin çözümüne en iyi katkıyı sunacak örneklere ulaşılmaya çalışılır (Baltacı, 2019). Araştırmada yer alan katılımcılar, araştırma konusu hakkında bilgi, duygu ve düşüncelerini aktif şekilde ifade ettikleri, yaşamlarına dair hikayelerini paylaştıkları bir veri toplama tekniği olan görüşme yöntemiyle bilgi toplanmıştır. Görüşmenin hedefi, katılımcıların iç dünyalarına ulaşarak kendi benzersiz bakış açılarını belirlemektir. Görüşme, araştırılan konu hakkında bireyin yaşam tecrübeleri, farklı deneyimleri, tutumları, düşünceleri, niyetleri, yorumları, zihinsel algıları ve tepkileri gibi gözlemlenemeyen bilgilere erişim sağlar. Yaptığımız araştırmada veri toplama amacıyla görüşme tekniği kullanılmıştır. Olgu bilim araştırmalarında veriler toplanırken genelde görüşme yöntemi kullanılır, uygulanacak görüşme tekniği ise yapılandırılmamış ya da yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğidir (Güler, Halıcıoğlu, Taşgın, 2013). Önceden belirlenmiş bir dizi görüşme prosedürünü temel alarak sürdürülen yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği, araştırmacıya daha sistematik ve karşılaştırılabilir bilgi sağlar. Yarı-yapılandırılmış görüşme, nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılır ve görüşmeci görüşme sorularını kesin hatlarla belirlemez. Genellikle yol

gösterici çerçeve sorulara sahip olan bu teknik, görüşülen kişinin ilgisine ve tutumuna göre yol gösterici soruları derinleştirerek yeni sorulara olanak sağlar. Bu sayede, görüşmeci hem temel sorulara sadık kalır hem de araştırılan konunun farklı yönlerinin ortaya çıkmasına imkân verir (Yıldırım & Şimşek, 2018).

Yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğinde, sorular oluşturulur fakat daha fazla ayrıntı ve açıklamaya ulaşabilmek için fazladan sondaj sorusuna yer verilebilir. Bu yönüyle kuşakların dini eğitim yaşantısını etkileyen faktörleri incelemeyi amaçladığımız çalışmanın fenomenolojik desen ve yarı-yapılandırılmış görüşmeyle gerçekleştirilmesi uygun görülmüştür. Bu çalışmada araştırmacı tarafından; X kuşağı (1965-1980), Y kuşağı (1981-2000) olan meslek dersleri öğretmenleri ve Z kuşağı olarak 9-10-11-12. sınıf öğrencilerine yönelik araştırmanın alt problemlerine yanıt bulmak amacı ile veri toplama aracı olarak, “görüşme” formu hazırlanmıştır. Araştırmada lise eğitimi gören her sınıf derecesindeki aktif öğrenci ve dersine giren aktif öğretmenleri ile görüşmeler yapılmıştır.

Araştırmada kullanılan görüşme formundaki soruların iç ve dış geçerliğini sağlamak için iki din bilimci uzman görüşü alınarak oluşturulmuştur. Uzmanlardan alınan dönütlerle forma son şekli verilmiştir. Araştırma öncesinde 4 katılımcı ile bir pilot çalışma yapılmıştır. Çalışma grubu ölçüt örneklem yoluyla belirlenerek 9 ve 12.sınıf iki öğrenci 45yaş üstü 2 öğretmenden seçilmiştir. Ön çalışmada iki sorunun katılımcıların çoğu tarafından yanlış anlaşıldığı fark edilerek ilgili soruların formu değiştirilmiştir. Pilot çalışmanın sonuçları uzmanlarla tartışılarak görüşme formundaki araştırma sorularına son şekli verilmiştir.

Araştırma sırasında öğrencilerin ve öğretmenlerin görüşlerini ve tecrübelerini daha rahat ifade edebilmeleri için birebir görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme öncesinde katılımcılar araştırmanın amacı ve kapsamı hakkında bilgilendirilmiş ve yapılan tüm görüşmeler gönüllülük esasına göre yürütülerek ve katılımcıların rızası dâhilinde ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Her biri 45’ ile 80’ arasında süren görüşmeler için katılımcının kendisini rahat hissedeceği mekânlar seçilmiştir. Bu yüzden görüşme ortamı her katılımcı için değişmektedir. Görüşme ortamında araştırmacı ve katılımcı dışında üçüncü bir kişinin bulunmamasına dikkat edilmiştir. Verilerin çözümlenmesi için yarı-yapılandırılmış görüşmeler sonucunda elde edilen ses kayıtları düzenlenerek Word formatında metinleştirilmiştir. Veriler analize hazır hale getirilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Nitel veri analizi, nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan bir veri analizi yöntemidir. Nitel araştırmalar, niceliksel verilerin aksine daha derinlemesine ve açıklayıcı bir şekilde incelenmesi gereken konularda kullanılmaktadır (Creswell, 2014). Bu nedenle, nitel araştırmalar genellikle küçük örneklem gruplarıyla yapılır. Nitel veri analizi, nitel araştırmalar için toplanan verilerin incelenmesi ve yorumlanması sürecidir. Nitel veri analizi, araştırmacının verileri kategorize etmesine, kodlamasına ve tema çıkarmasına olanak tanır. Bu süreç, verilerin anlamlı bir şekilde yorumlanmasını sağlar ve araştırmacının bulgularına dayalı sonuçlar çıkarmasına yardımcı olur (Patton, 2014).

Nitel veri analizi, farklı tekniklerle yapılabilir. En yaygın kullanılan tekniklerden biri, verilerin kodlanması ve sınıflandırılmasıdır. Bu teknikle, benzer veriler aynı kategoriye yerleştirilir ve ortak temalar bulunabilir. Bir diğer teknik ise, içerik analizidir. Bu teknikle, verilerin içeriği ayrıntılı bir şekilde incelenir ve anlamlı kategorilere ayrılır (Creswell, 2014). Nitel veri analizi nitel araştırmalarda kullanılan önemli bir veri analizi yöntemidir. Bu yöntem, araştırmacıların verileri daha derinlemesine incelemelerine ve anlamlı sonuçlar çıkarmalarına olanak tanır (Patton, 2014). Örneğin, Miles ve Huberman (1984) nitel veri analizi sürecini, birbirini takip eden üç aşamalı bir sınıflandırma içerisinde incelemektedir. Bu aşamalardan ilkinin gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi çeşitli tekniklerle toplanan “verilerin azaltılması” (data reduction) aşaması oluşturmaktadır. Bu aşamada, alandan toplanmış ve henüz işlenmemiş durumda bekleyen veri seti, ayıklama, özetleme ve dönüştürme işlemlerinden geçirilmektedir. Veri azaltma aşaması, araştırma raporunun tamamlanmasına kadar süren uzun bir süreci kapsamaktadır. Veri azaltma sürecinde araştırmacı, araştırmanın amacına göre hangi verileri araştırmanın dışında bırakacağına, hangi verileri kullanacağına ve veri setini nasıl sınıflandıracağına karar vermektedir (Özdemir, 2018). Görüşme kayıtları yazıya aktarılırken veri setindeki gereksiz ifadelerden arındırılmıştır. Veri seti araştırmacı tarafından birkaç kere okunarak katılımcıların deneyimlerindeki ortak anlamlar keşfedilmeye çalışılmıştır.

Miles ve Huberman (1984) verilerin görsel hale getirilmesinin gerekçesini, insan zihninin belirli bir anda çok fazla enformasyonu işleyemeyeceği varsayımı ile açıklamaktadırlar. Bu varsayımın çıkış noktasını Wertheimer, Köhler ve Koffka gibi sosyal bilimcilerin geliştirdikleri “gestalt psikolojisi” yaklaşımı oluşturmaktadır (Rock, 1975). Bu yaklaşıma göre insan zihni, uyarınları parçalar halinde değil, bir bütün olarak algılamaya eğilimindedir (Solso, 1991). Miles ve Huberman (1984) verilerin görsel hale getirilmesi

sürecinde matrisler, grafikler ve tablolar kullanılmasını önermektedirler. Çalışmamızda okuyucunun verileri daha kolay anlamlandırabilmesi için temalara yönelik tablolar kullanılmıştır.

Miles ve Huberman'ın (1984) önermiş olduğu veri analiz sürecinin son basamağını ise “sonuca ulaşma ve teyit etme” oluşturmaktadır. Bir bakıma nitel araştırmacı araştırma sürecinin başından itibaren sürecin her aşamasında toplamış olduğu verilerin ne anlama geldiğini anlamaya çalışmaktadır. Araştırma sürecinin başında belirsiz bir biçimde ve bir bakıma verilerin içinde saklı duran gerçeklik son aşamada keşfedilmekte ve gün yüzüne çıkarılmaktadır. Betimsel analiz, verileri derinlemesine analiz etmeyi gerektirmeyen, içerik analizi ise verinin yakından incelenip ilgili kavram ve temalara ulaşılmasını gerektiren analiz türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Söz konusu verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır, veriler derinlemesine incelenerek kodlanmış, ardından temalara ulaşılmıştır.

Verilerin çözümlenmesi için yarı-yapılandırılmış görüşmeler sonucunda elde edilen ses kayıtları düzenlenerek Word formatında metinleştirilmiştir. Veriler analize hazır hale getirilmiştir.

2.6. Geçerlik ve Güvenirlik

Geçerlik, ölçülen özelliğin gerçek durumunu yeterince yansıtıp yansıtmadığını ifade eder. Geçerli bir ölçüm, gerçek duruma uygun sonuçlar verirken, geçersiz bir ölçüm yanlış sonuçlar verebilir. Geçerlik, ölçme aracının doğru sonuçlar verme olasılığını artırır. Bir ölçme aracının güvenilirliği ve geçerliği arasında bir ilişki vardır. Geçerlilik, güvenilirliği sağlamak için gerekli olan koşullardan biridir (Karasar, 2010).

Araştırmacının, belli yöntemler kullanarak bulgularının doğruluğunu kontrol etmesi, nitel geçerlik olarak tanımlanabilir. Nitel geçerlik, araştırma sürecinin tüm adımları boyunca söz konusudur (Creswell, 2013). Geçerlik ve güvenilirlik, türüne bakılmaksızın herhangi bir araştırmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulması, verilerinin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanması ile bulgularının sunulması aşamalarını ilgilendiren önemli kaygılardır (Merriam, 2015). İçsel geçerlik, araştırmanın doğruluğunu ve bulguların gerçekliğe uygunluğunu ifade ederken, dışsal geçerlik, sonuçların genelleştirilebilirliğini belirtmektedir. Güvenirlik ise, ölçülen özelliklerin zaman içinde tutarlı bir şekilde tekrarlanmasını ifade ederken, nesnellik ise, araştırmacının fenomene mesafeli ve tarafsız bir şekilde yaklaşmasını ifade etmektedir.

Araştırmamızda bulguların sunumu esnasında sıkça doğrudan alıntılara yer verilmesi ve araştırma sürecinin başkaları tarafından tekrarlanmasına imkân verecek şekilde detaylı bir şekilde betimlenmesi araştırmamızın geçerliği ve güvenilirliğini artıran özelliklerdir.

Güvenirlik ise, bir ölçme aracının zaman içindeki tutarlılığıdır (Sencer & Sencer, 1978). Bir ölçme aracının güvenilirliği, ölçme aracının tekrarlanabilirliği ve özdeşliği ile ilgilidir. Ölçme aracı, tekrarlanabilir olduğunda ve her ölçümde aynı sonuçları verdiğinde güvenilirdir. Özdeşlik ise, ölçme aracının farklı zamanlarda veya farklı deneklerle yapılan ölçümlerde aynı sonuçları vermesidir. Güvenirlik, bir ölçme aracının doğruluğuna dair bir gösterge olmasa da, doğru sonuçlar verme olasılığını artırır (Sencer & Sencer, 1978).

2.6.1. İç Geçerlik/İnandırıcılık

İç geçerlik, bir ölçme aracının kendi içerisindeki tutarlılığını ifade eder. İç geçerlilik, ölçme aracının farklı ölçümlerde aynı sonuçları vermesiyle ilgilidir. Yüksek iç geçerlilik, aynı sonuçların elde edilmesini sağlarken, ölçülen kavramın doğru bir şekilde yansıtılmasını mümkün kılar. İç geçerlilik, ölçme aracının güvenilirliği için önemli bir gösterge olsa da, ölçme aracının geçerliği için yeterli değildir. Merriam ve Tisdell'e göre ise (2015) Pozitivist paradigmadaki içsel geçerliğin nitel araştırmadaki karşılığı inandırıcılık olarak belirtilir. Araştırmayı güvenilir hale getirmeye yönelik olarak inandırıcılık (credibility), aktarılabilirlik (transferability), dayanılabilirlik (dependability) ve doğrulanabilirlik (confirmability) gibi ölçütler vardır. İnandırıcılık, bulguların gerçekliğin ne kadar yakın olduğunu belirtmektedir. Aktarılabilirlik, bulguların diğer ortamlara ne kadar uyarlanabildiğinin ölçüsüdür. Güvenirlik, aynı ortamda aynı katılımcılarla aynı sonuçların elde edilmesi anlamına gelir. Onaylanabilirlik ise, bulguların araştırmacının değil, katılımcıların deneyimlerinden ve düşüncelerinden kaynaklandığını göstermektedir. Nitel araştırmada geçerlik, araştırmacının araştırdığı olguyu, olduğu biçimiyle ve olabildiğince yansız gözlemesi anlamına gelmektedir. Araştırmacının elde ettiği bulguların gerçekliğine, benzer ortamlarda sonuçların geçerliğine, süreçlerin birbiri ile tutarlı olmasına ve verilerin nesnel bir yaklaşımla toplandığına ve yine nesnel bir yaklaşımla sonuçlar ortaya koyduğuna ilişkin kanıtlar sunması gereklidir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Nitel araştırmanın temel özellikleri geçerlik açısından önemli artılar ortaya koymakta ve araştırmacıya önemli stratejiler belirleme fırsatı sunmaktadır.

Araştırmamızda elde edilen verilerde inandırıcılığı artırmak için, verileri toplama, çözümleme ve yorumlama süreçlerinde denge ve tutarlılık sağlanmaya çalışılmıştır. Verilerin, çalışmanın amacına uygun olduğu düşünülmektedir. Araştırma sorularının katılımcılar

tarafından doğru anlaşıldığından emin olmak için ön deneme yapılmış, yanlış anlaşılan soruların formatları değiştirilmiştir. Görüşme öncesinde araştırmacıya doğru bilgilerin verilmesi için her katılımcıya çalışmanın amacı ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Her katılımcı ile görüşmenin rahat geçeceği ortam seçilmiştir. Katılımcılara kimlik bilgilerinin kullanılmayacağına dair bilgi verilerek cevaplarının dürüst ve samimi olmasına zemin sağlanmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin doğru anlaşıldığını teyit maksatlı her görüşme sonrasında katılımcılardan geri bildirim alınmıştır. Katılımcıların bizzat kendilerinden veri sağlandığı için bulguların gerçeği yansıttığı düşünülmektedir. Bulguların kontrolü araştırmacı dışında bir uzman tarafından da incelenerek tutarlık teyit edilmiştir.

2.6.2. Dış Geçerlik/Aktarılabirlik

Nitel araştırma, genellenebilen teoriye yönelmekten çok, özel durumların genellenemeyen niteliklerini görmemizi sağlayan yöntemler geliştirme eğilimindedir. Okuyucunun araştırma sonuçlarını kendi ortamına doğrudan genellemesi değil, sonuçlardan kendi ortamına uyarlayabileceği ders çıkarması beklenmektedir. Araştırma sonuçlarının benzer ortamlara genellenebilmesi, araştırmanın tüm aşamalarının detaylı bir biçimde okuyucuya sunulmasını gerektirmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2018). Dış geçerlik veya aktarılabirlik, bir ölçme aracının ölçtüğü kavramın başka bir bağlama uygulanabilirliğidir. Bir ölçme aracının dış geçerliliği, ölçme aracının ölçmek istediği kavramın başka bir bağlama uygulanabilirliği ile ilgilidir. Dış geçerlik, elde edilen sonuçların benzer gruplara ya da ortamlara aktarılabirliğine, iç geçerlik ise araştırma sonuçlarına ulaşırken izlenen sürecin çalışılan gerçekliği ortaya çıkarmadaki yeterliğine ilişkindir. Aktarılabirlik; daha evvel tamamlanmış bir araştırmanın belirli bulgularının anlam ve çıkarımları korumak kaydıyla benzer bağlam veya durumlara ne derecede uyarlanabildiğiyle ilgilidir.

Araştırmacı okuyucuya araştırmanın dış geçerliliğini sağlamak için araştırmanın soruları, araştırmanın modeli, veri kaynakları, veri toplama araçları, veri toplama süreci, verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması ve bulguların nasıl düzenlendiği hakkında bilgiler sunmuştur. Pilot çalışmanın sonuçları araştırma sonuçları ile karşılaştırılarak tutarlılığın olduğu görülmüştür. Doğrudan yapılan alıntılar aracılığıyla yorum katmadan yapılan tarafsız sonuçlar ile dış geçerliliğin sağlandığını söylemek mümkündür.

2.6.3. İç Güvenirlik/Tutarlık

Le Compte ve Goetz, iç güvenirliği sağlamak üzere verilerin önce betimlenmesi daha sonra yorumlanmasını, araştırmaya birden çok araştırmacının dahil edilmesini, araştırma yönteminin çeşitlendirilmesini, araştırma sonuçlarının başka bir araştırmacı tarafından teyit

edilmesini, zengin bir kavramsal çerçeve oluşturup ona bağlı olarak verilerin analiz edilmesini önermektedir (Le Compte ve Goets, 1982; Akt: Yıldırım ve Şimşek, 2018). Nitel araştırmalarda güvenilirlik, desenin dikkatli bir şekilde izlenmesi ve denetim izi tekniğinin kullanılması ile sağlanabilir. Denetim izi, veri toplama ve analiz çalışmalarının etkilerini, temaların, kategorilerin ve modellerin gelişimini ve analiz ve yorumlama sürecinin seyrini detaylı bir şekilde kronolojik olarak izlemektedir. Bu raporlar, araştırma ile ilgisi olmayan bir uzman tarafından incelenmeli ve güvenilirlik değerlendirmesi yapılmalıdır. Araştırmacının kendisini ve bulgularını sürekli olarak eleştirel bir şekilde sorgulaması ve sonuçların gerçeği yansıtmayı yansıtmadığını denetlemesi beklenmektedir. Tüm bu aşamaların açık ve anlaşılır bir biçimde açıklanması okuyucuyu tatmin edebilmek için önemlidir.

Bu aşamada amaç, araştırmaya bir uzman gözüyle bakılarak araştırmanın tutarlılığının ortaya konulmasıdır. Bu yüzden çalışmamızda kavramsal çerçeve oluşturulup verilerin analizinde uygun kodlama ve temalandırılma yapılmıştır. Sonuçlar aşamasında önce bulgulara sonra sonuçlara yer verilmiştir. Süreç ve sonuçlar uzman tarafından kontrol edilmiştir. Araştırmamız veri kaynaklarının çeşitlendirilmesi, derin odaklı veri toplama, uzun süreli etkileşim ve uzman incelemesi ile güvenilirliği sağlamaktadır.

2.6.4. Dış Güvenirlik/Teyit Edilebilirlik

Dış güvenirlik, araştırma sonuçlarının benzer koşullarda tekrarlanabilirliğidir. Dışsal geçerlik ya da teyit edilebilirlik, bir ölçme aracının farklı bağlamlarda kullanılabilirliğini ifade eder. Bir ölçme aracının dışsal geçerliliği, ölçmek istediği kavramın farklı ortamlarda da geçerli olduğunu gösterir. Bu nedenle, ölçme aracının dışsal geçerliliği yüksek olduğunda, ölçülen kavramın farklı ortamlarda da ölçülebileceği doğrulanır. Ancak, dışsal geçerlik, ölçme aracının güvenilirliği ve geçerliliği için yeterli değildir. Onaylanabilirlik, bulguların araştırmacının inançları, arzuları ve önyargılarından bağımsız olarak araştırılan fenomeni mümkün olduğunca yansıtmasıyla ilgilidir. Bu yaklaşıma göre, bulguların bütünlüğü toplanan verilerde yatmaktadır.

Nitel çalışmalarda araştırmacıların araştırma sürecindeki konumunu ve rolünü açıkça ifade etmesi, araştırmaya dahil edilen katılımcıların açık bir şekilde tanımlanması, araştırma sürecindeki sosyal ortam ve süreçlerin detaylandırılması, kavramsal çerçevenin ve varsayımların ortaya konulması, veri toplama ve analiz sürecinin detaylı bir biçimde anlatılması dış güvenirliği sağlayan hususlardır (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Araştırmacı araştırmacının dış güvenilirliğini sağlamak için, süreçte üstlendiği rolü, görüşme ortamları, veri toplama ve analiz süreçlerini ve veri kaynaklarını ayrıntılı bir biçimde tanımlamıştır. Katılımcıların gizliliğine açısından kişisel özellikler değil sayısal verileri ele alınmıştır. Bu açıdan katılımcı çeşitliliğinin sağlandığı düşünülmektedir.

2.7. Araştırmacının Rolü

Nitel araştırmacı bizzat alanda zaman harcayan, deneklerle doğrudan görüşen ve gerektiğinde deneklerin tecrübelerini yaşayan, alanda kazandığı perspektifi ve tecrübeleri toplanan bilgilerin analizinde kullanan kişidir. Bilgi kaynaklarına yakın olma, ilgili kişilerle konuşma, gözlemler yapma, ilgili dokümanları analiz etme ve araştırılan konuyu yakından tanıma ve anlama nitel araştırmada oldukça önemli yer tutar.

Araştırmacı, araştırma sürecinde öncelikle temel kaynakları ve ilgili araştırmaları inceleyerek kuramsal bilgi kazanmış ayrıca nitel çalışmanın gerektirdiği dikkat ve motivasyonu korumaya dikkat etmiştir. Alanyazında imam hatip lisesi başlığı altında kuşaklar arası araştırmalara sık rastlanmadığından araştırmacı uzman görüşü alınarak oluşturulan soruları araştırma öncesinde pilot çalışma yaparak denemiştir. Alanyazın ve ilgili araştırmaların incelenmesi sonucunda meslek derslerinde branşlaşmaya gidilmemesi sebebi ile nitel araştırma yönteminin kullanılmasının uygun olduğu görülmüştür. Araştırmacının görüşme yaptığı öğrenci ve öğretmenlere araştırma konusu ve süreç hakkında bilgi vermesi ve onayları alınarak görüşmelerin kayıt altına alınması sağlanmıştır. Ses kayıtlarının dökümü katılımcı bilgilerinin gizliliği sebebiyle bizzat araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacının da görüşme yapılan öğrenciler ve öğretmenler gibi imam hatip lisesi'nde okumuş olması katılımcıların duygu ve düşüncelerini anlamasını kolaylaştırmıştır. Görüşmeler boyunca toplanan verilerin samimiliğini olumlu yönde etkilemiştir. Verilerin analizi araştırmacı tarafından elle tahlil edilmiştir. Çünkü bilimsel araştırmalarda elde edilen sonuçların araştırmacı tarafından yorumlanması ve literatür çerçevesinde tartışılması gerekli görülmektedir. Nitel araştırmada gerçek, insan tarafından oluşturulan yorumsal bir süreçtir. Bu nedenle gerçek onu yorumlayan ve oluşturan bireylerden bağımsız düşünülemez. Olay ve olguların ancak içerden geliştirilen bir bakış açısıyla anlaşılabilceğini varsayar (Yıldırım & Şimşek, 2018). Araştırma süresince araştırmacı kendi düşüncelerini katılımcılara ifade etmemiştir. Böylelikle araştırma sonuçlarının raporlaştırılması sürecinde araştırmacı kendi yorumlarını ayrı olarak ele alınıp alanyazındaki araştırmaların sonuçları ile tartışılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR, YORUM VE TARTIŞMA

Araştırmamızın bu bölümünde, elde edilen bulgu ve yorumlara yer verilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen bulgular, araştırma sürecinin içerik analizi yapılarak, veriler kodlanıp temalara göre düzenlenerek yorumlanmıştır.

Araştırma sorularına dayalı olarak elde edilen sonuçlar ise yapılan içerik analizleri ile temalara ayrılmıştır. Bulgular, temalar doğrultusunda tablolaştırılıp 16 öğrenci ve 8 öğretmen görüşlerine doğrudan atıflara yer verilip ele alınmıştır.

Araştırma bulguları, araştırmanın 6 temel sorusuna yanıt veren 6 ana tema altında düzenlenmiştir. Ulaşılan temalar şu başlıklarda toplanmıştır:

3.1. Öğrencilerle Yapılan Görüşmelerden Elde Edilen Bulgular

3.1.1. Bireysel Farkındalıkları Boyutunda Z Kuşağının Görüşleri

3.1.2. Okula Yönelik Tutumlar Çerçevesinde Z Kuşağının Görüşleri

3.1.3. Sınıf İçi Yaklaşımlar Açısından Z Kuşağının Görüşleri

3.2. Öğretmenlerle Yapılan Görüşmelerden Elde Edilen Bulgular

3.2.1. Öğrenciye Yüklenen Anlam Boyutunda Öğretmenlerin Görüşleri

3.2.2. Okula Yönelik Tutumlar Çerçevesinde Öğretmenlerin Görüşleri

3.2.3. Sınıf İçi Yaklaşımlar Açısından Öğretmenlerin Görüşleri

Temalar düzenlenirken sorulan sondaj sorularla ara temalar oluşturulmuştur. Temaların içeriğinin daha rahat anlaşılması için başlıklar altında ‘en sık tekrarlanan kelime’ye göre tablolar oluşturulmuştur.

3.1. ÖĞRENCİLERLE YAPILAN GÖRÜŞMELERDEN ELDE EDİLEN BULGULAR

Bu bulgular, sorulan sorular çerçevesinde üç ana temada toplanmıştır.

3.1.1. Bireysel Farkındalıkları Boyutunda Z Kuşağının Görüşleri

Öğrencilerle yapılan görüşmelerden elde edilen bulguların “bireysel farkındalıkları boyutunda Z kuşağının görüşleri” ana teması altında “İmam hatip kimliğinde Z kuşağının tanımı ve imam hatip lisesi öğrencisinin sosyal çevresini belirlemesi” alt temaları yer almaktadır.

Araştırmaya katılan öğrencilerden Z kuşağını tanımlamaları istenmiştir. Öğrenciler “Z kuşağı sizin için ne ifade ediyor?” sorusu ile “Z kuşağını etkileyen faktörler sizce nelerdir?” sondaj sorusunu; özgürlük, teknoloji, aile çatışması, dine farklı bakış, sosyal çevreden etkilenme” çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Katılımcıların araştırma boyunca kuşak kavramını tanımlarken kullandıkları değişkenler, görüşmeler sonucunda elde edilen verilerle araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 10. İmam Hatip Kimliğinde Z Kuşağının Tanımı

Z Kuşağının tanımı	Özgürlük	10
	Teknoloji	16
	Aile çatışması	12
	Dine farklı bakış	10
	Sosyal çevreden etkilenme	9

Katılımcı ifadelerinde en sık tekrarlanan kod *teknoloji* iken en az tekrarlanan kod *dine farklı bakıştır*.

Z kuşağı kavramı bazı katılımcılar tarafından *özgürlük* olarak ifade edilmiştir.

Ben bir Z kuşağıyım. Mesela ben bana sorulan bir soruya kitaptan ezberlediğim bir şeyi değil de bana göre doğru gelen şekilde cevaplamayı tercih ederim. Çünkü ben özgürüm eski öğrenciler gibi kendi düşüncemi korkarak gizlemiyorum. E2

Z kuşağı olarak inatçılık özelliğimizin arttığını ama saygı konumuzun sanki azaldığını düşünüyorum. Bencillik arttı gibi. “Bence şöyle” deyip geçiyoruz birçok yerde. Bir de çok sorguluyor ve araştırıyoruz. İmkânlarımız var çünkü. Diğer nesiller daha çok itaat ederken biz araştırıp reddedebiliyor ya da kendi düşüncemizi söyleyebiliyoruz. K6

Din eğitimi açısından değerlendirildiğinde, Z kuşağı gençleri özgürlüklerine önem vermektedirler. Eski öğrenciler gibi korkarak düşüncelerini gizlemeye gerek duymadan kendi düşüncelerini ifade etmeyi tercih etmektedirler. Bu yaklaşım, din eğitimi alanında öğrencilerin karşılıklı diyalog ve tartışma yoluyla düşüncelerini paylaşmalarını kolaylaştırabilir. Ancak, bazı Z kuşağı gençleri, inatçılık özelliklerinin arttığını ve saygı konusunda eksiklikler olduğunu düşünmektedirler. Bu durumda, din eğitimi verenlerin bu özellikleri dikkate alarak öğrencileri yönlendirmeleri ve onlara saygı duymanın önemini vurgulamaları gerekmektedir. Gündücü (2021)’e göre geçmişte, çocukluktan yetişkinliğe geçiş kısa bir süreç olmasına rağmen günümüzde sosyal, ekonomik, psikolojik ve hatta teknolojik faktörlerin etkisiyle bu süreç daha uzamaktadır. Ayrıca, Z kuşağı gençleri araştırmacı bir yaklaşımla din eğitimlerini sorguluyor ve reddedebilmektedirler. Bu durum, din eğitimi verenlerin öğrencilerin merak ve sorgulama

özelliklerini destekleyerek, onların daha fazla bilgi edinmelerine yardımcı olmalarını gerektirmektedir. Z kuşağı gençlerinin özgürlük ve sorgulama özellikleri, din eğitimi alanında yeni bir yaklaşımın benimsenmesine neden olabilmektedir. Verilen eğitimin öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi, öğrencilerin din konusunda daha fazla bilgi edinmelerine ve kendi düşüncelerini ifade etmelerine yardımcı olabilmektedir.

Bizim dönemin insanları eskiye göre daha özgür. Tamam, yani kapı önünde-mahallede saatlerce ailemiz başımızda olmadan oyun oynayamıyoruz ama en azından arkadaşlarımızla buluşabiliyoruz. Ne kadar benim dediğim olmasa da aileme bazı konularda hayır deme özgürlüğümün olması bile beni mutlu ediyor. K4

...Dünya anne ve babaların söylediği fikirler üzerine kuruluydu ve çocukların bu fikirleri sorgulama ihtiyacı yoktu. Sorgulasalar dahi ya çift yönlü iletişim olmuyordu ya da susturuluyorlardı. Bu yüzden ben geçmişteki nesillerin 'baş kaldırmak' eylemini çok kullan(a)madıklarını düşünüyorum. Ama Z nesli bunun tam tersi bence...'kendi ayaklarının üzerinde dur' 'kimseye kendini ezdirme' vs vs uyarılarını (telkinlerini) verdiler. İnsan psikolojisi nasıl işler tam bilmiyorum ama Z kuşağı doğru olmadığını düşündüğü şeyin doğru olmadığını savunan bir kesim olarak gözüküyor gözümde...' sözlerini söylemektedir. E5

K4 ve E5 ifadeleri, eğitim psikolojisi açısından değerlendirildiğinde, gençlerin özgürlük ve sorgulama ihtiyaçlarını yansıtmaktadır. Bu ihtiyaçlarla birlikte, gençlerin ailelerinin ve öğretmenlerinin desteğine ihtiyaçları vardır. Öğrenciler, sorgulama ve düşünme becerilerini geliştirme konusunda cesaretlendirilmeli ve özgürce fikirlerini ifade etme konusunda desteklenmelidirler. Ayrıca, Z kuşağını öğrencilere özgürlük ve sorgulama özelliklerinin yanı sıra saygı, iş birliği ve takım çalışması gibi diğer beceriler de öğretilmelidir. Bu sayede, öğrencilerin kendi düşüncelerini ifade etmeleri ve birbirleriyle diyalog kurmaları kolaylaşabilir. Cioletti (2018) çalışmasındaki gibi bu kuşağın öğrencilerinin kavram farklılığına değindiklerini söyleyebiliriz.

Başörtüsü bir özgürlüktür. Eski siyasi olaylara baktığımızda bizim gençliğimiz özgür. Sınıflarda, iş hayatında farklı özgürlüklerimiz var. Fikirlerimizi saniyeler içinde sanal dünyada yayabiliyoruz. Özgürüz tabi ki. K7

Katılımcıların kuşaklarını “özgürlük” olarak tanımlamalarının sebebi, örgün ve yaygın eğitimde, medya iletişim araçlarında ve günlük hayatta sıklıkla bu kelimeye vurgu yapılmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Özgürlük kavramını ele alırken de sözlükteki anlamından ziyade kendi hissettiklerini dile getirmeleri dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra kendilerini tek bir yolla tanımlamamaları ve çoklu bakış açıları ön plana çıkmıştır. ‘Özgürlük’ açısından kızlar ve erkekler arasındaki bakış açısı farklılığı da dikkat çekmiştir. Kızlar bu kavramı ele alırken daha çok bireysel dünyalarına hitap eden olaylar çerçevesinde

değerlendirirken, erkekler daha çok rahat hareket edebilme mantığında yorumlamışlardır. Aynı zamanda özgürlük kavramını diğer kuşaklara nazaran baskıdan ya da şiddetten korkulduğu için oluşan kısıtlamaya karşı bir kavram olarak düşünmeleri, öğrencilerin dış etkenlere bakış açısını ortaya koymaktadır.

Bana göre Z kuşağı özgür fikirli insanlardır. Herkes özgürce düşünüp yaşayabilir. K1

Z kuşağında fikir özgürlüğü var, hareket özgürlüğü var. Mesela bizim kuşakta dayının biri gelip 'n'apıyosun sen edepsiz' dediğinde kendilerini, doğrularını ve yaptıkları şeyin onlara göre edepsizlik olmadığını savunmaktan çekinmiyorlar. Saygının tanımı da değişti gibi. Büyüklere cevap verilmez mantığından küçük büyük fark etmeden herkese gerektiği gibi cevap verilir mantığı başladı. Laf sokma popüler oldu. Uzun lafın kısası; Türkiye'de yaşadığımız için maddi özgürlüklerimiz çok olmayabilir ama fikir özgürlüklerimizin arkasındayız. K2

Bu ifadeler, Z kuşağı gençlerinin özgürlüğe ve kendi düşüncelerini ifade etmeye verdiği önemi vurgulamaktadır. Özellikle, geleneksel olarak büyüklerin otoritesine saygı gösterme anlayışından uzaklaşarak, herkesin gerektiği gibi cevap verebileceği bir ortamın oluşmasını savunmaktadırlar. Bu durum, din eğitimi alanında da karşımıza çıkabilir ve öğrencilerin sorgulama ve tartışma ile fikirlerini açıkça ifade etmesine olanak tanıyabilmektedir. Ancak, bu özgürlüklerin yanı sıra saygı, iş birliği ve takım çalışması gibi diğer becerilerin de öğretilmesi gerekmektedir. Bu sayede, öğrencilerin kendi düşüncelerini ifade etmeleri ve birbirleriyle diyalog kurmaları kolaylaşabilmektedir.

Kendi aile sınırlarımın içerisinde özgür olamasam da bireysel farkındalığım açısından özgür olduğumu düşünüyorum. Yani ailem eve giriş çıkış saatlerime karışıyor ama düşüncelerimi ya da varlığımı kabulleniyor. Bana 'asi' bile deseler bu benim için fikir özgürlüğü oluyor. Ya da bana teknolojik ürün aldıklarında sanal dünyadaki sınırlarımı sadece ben belirliyorum. Ülkemizde gençlere de bir sürü hak veriliyor. Bu açılardan özgürüz yani. E8

Bu ifade, bireysel farkındalık ve düşünce özgürlüğüne verilen önemi vurgulamaktadır. İnsanların aileleri veya toplumun genel kabulü tarafından belirlenen sınırlar içinde bile, kendilerini ifade etmek ve düşüncelerini açıklamak için bir fırsat bulabilecekleri bir ortam yaratılması önemlidir. Bu, gençlerin de özgürce ifade edebilecekleri düşünceleri olması gerektiği anlamına gelmektedir.

Aile; evrensel bir kurum olmasına rağmen modern toplumun aile tanımı ile geleneksel toplumun aile tanımı birbirinden farklıdır. Bu farklılığın temeli aileye yüklenen işlevlere ve beklentilere dayanmaktadır (Bozkurt, 2005). Katılımcıların aile ile ilgili cümleleri incelendiğinde uyumsuzluklara verdikleri tepkiler gözlemlendiğinde konuya sorun çıkartmak olarak değil de kendi dönemlerinin farkındalıklarının rahatlığı içerisinde olduğu görülmektedir.

Özgürlüklerinin sınırlarını kitlesel olarak belirlediklerini düşünmektedirler. Teknolojinin özgürlüklerine katkı sağladığına emindirler.

Bizim kuşak özgür yani. Duygu düşüncelerimizde özgürüz. Özgüvenimiz de yerinde bu yüzden. E4

Yaygın bir düşünce var. Hocalarla aynı düşünce yapısına sahip değilseniz ve siz kendi hakkınızı savunuyorsanız saygısızınız. Bu sadece hoca öğrenci değil insan ilişkisinde de aynı konumda. Saygı aynı düşüncede olmak değil, düşünce farklılıklarında ortaya çıkar. Bu tutumlarımız özgürlük haklarımızda var. K8

Özgürlüğün sınırlarını ortaya koyan katılımcılar, saygı sınırını ihlal etmeden bir yaşam tarzı benimsediklerini söylemektedirler. Kendi doğrularını böyle oluşturduklarından kendilerine gelen eleştirilere kapalı olduğu görülmektedir. Doğrularını oturttukları zeminin öncelikle kendilerine fayda sağladığı fark edilmektedir. Kendi kuşaklarını özgür olarak tanımlamaları da kitlesel düşünmeye örnektir. Grup olarak hareket etme içgüdüğü ahlaki yapılanmada kendini göstermektedir.

Z kuşağı kavramı, katılımcıların çoğu tarafından **teknoloji** ile tanımlanmıştır.

Katılımcıların birçoğu kendi kuşaklarının isminin Z olmasından ziyade kendi dönemlerini en çok etkileyen faktörün teknoloji olduğunu vurgulamaktadır.

K8; “Bence teknoloji bizim hayatımızın merkezinde yer almaktadır. Yani adımız Z mi değil mi bilmiyorum ama ben bir teknoloji çocuğuyum o kesin.”

Ergenlik dönemi kimlik ve hayat tasavvurunun şekillendiği, çoğunlukla arayış ve sorgulamalarla geçen bir dönemdir. Bu dönemde birey pek çok etkiye açık haldedir ve son yıllarda sosyal medya bireylere etki eden en etkili mekanizmalardan biri haline gelmiştir. Artık sosyal medya kullanmayan neredeyse kalmamıştır ve günün en az 3 saati sosyal medyaya ayrılmaktadır. Sosyal medyada geçirilen süre arttıkça doğal olarak din, inanç ve ahlaka dair - olumlu ya da olumsuz- pek çok düşünce ve söylemle karşılaşma olasılığı da yükselmektedir (Arıcı, 2021). Sosyal medya, kullanıcıların özellikle de gençlerin, gerçek hayattaki olaylara ve durumlara karşı duyarsızlaşmasına neden olabilmektedir. Çünkü sosyal medya, sürekli olarak insanları kendi hayatlarına odaklandırırken, başkalarının hayatlarına ilgisiz kalmalarına yol açmaktadır. Bu durum, insanların empati ve duyarlılık yeteneklerinin zayıflamasına neden olabilmektedir.

Bilgi kaynağımız internet oldu. Meslek derslerinin ilgisi mi sosyal medya mı desek sosyal medya ağır basıyor. Videolarda bir dini durum denk gelince dinlemeden hemen geçilebiliyor. Dinlenmiyor bile ne olduğu. Doğru bilgi mi yanlış bilgi mi değerlendirmeye alınmıyor bile. Bilgi

kirliliği de var bazı konularda. İnsanların kafası bu yüzden de karışabiliyor. Cevabını bulamadığın bir şeyden de zamanla vazgeçersin. Sınıflardaki derslerden çok ellerdeki telefon/internette daha çok bilgi alıyor bu nesil. K6

Global Web Index' in 2020 yılının 3. çeyreğinde yaptığı araştırmaya göre tüm dünyada günde ortalama 6 saat 54 dakika internette geçirilmektedir. Buna sosyal medya, haber kanalları, TV ve alışveriş de dâhil. Türkiye'de oran biraz daha artmaktadır. Bizde günlük olarak internette geçirilen zaman 7 saat 57 dakika. Bu sürenin 2,25 saati sosyal medyada geçmektedir. Türkiye'de bireyler 3 saate yakın vaktini sosyal medyaya ayırmaktadır (<https://wearesocial.com/>, E.T.: 01.01.2020). Sosyal medya, insanların sürekli olarak diğer insanların hayatlarını takip etmelerini sağlar. İnsanlar, diğer insanların paylaşımlarına bakarak, kendileriyle karşılaştırma yaparlar ve kendi hayatlarına olan memnuniyetsizliklerini artırmaktadırlar. Bu, kaygı ve depresyon gibi zihinsel sağlık sorunlarının artmasına neden olabilmektedir.

Televizyonu çocukken severdim. Ama internet ve telefon şuan vazgeçilmezim. Düşüncelerini çok ifade etmeseler de arkadaşlarımla birçoğunun benim gibi olduğunu düşünüyorum. Aslında teknoloji ilk başlarda özgürlük hissi verse de sonralarında esaret hissi verebiliyor. Çünkü insanlar sadece haber/bilgi için değil de sırf kendini diğer insanlara sevdirmek için inandırmak için kullandıkları bir yer haline geliyor bir süre sonra. Gerçekçi olmuyor yani sahteye kaçıyor artık. K7

Z kuşağı eşittir internet. İnterneti alın elimizden bence birçoğumuz depresyona girer. Evde ara sıra internet gidince çıldırıyorum. O yüzden kitap okuma alışkanlığının da kazanılması gerekiyor. Benim böyle bir alışkanlığım yok. İnternet gidince insan sıkılıyor. Çünkü alışmışım ona bakıyorum her zaman. İnternet gittiğinde elime kitabı almama rağmen gözümün internette olması ve okuduğumdan pek bir şey anlamam alışkanlığımın çok oturmadığını gösteriyor. Sanırım bağımlıyım. Göz sağlığım bozuldu hatta. Biraz uzaklaştım sayılır. Ortaokulla kıyaslayınca daha az bakıyorum internete. K4

Öğrencilerimizin ifade ettiği internetsiz yaşayamama algısı tüm dünya gençliğinin gerçeği konumundadır. COVID-19 pandemisinden en çok etkilenen gruplardan biri olan Gen Z ve Millennials'in %93'ünün pandemi sürecinde etkilendiği belirtilmektedir. Bu süreçte, önceliklerin netleşmeye başladığı ve yaşadığımız çağa uygun cevapların verilmeye başlandığı ifade edilmektedir. Yapılan bir araştırmada, "eğer ıssız bir adada mahsur kalsanız ne ile birlikte olmak istersiniz?" sorusuna verilecek cevapların artık netleştiği belirtilmektedir. Bu doğrultuda, Gen Z ve Millennials'in nelerden vazgeçemeyeceklerini de belirlemeye yönelik araştırmalar yapılmaktadır. Örneğin, bir anket çalışmasında (<https://wearesocial.com/>, E.T.: 01.01.2020) 13-39 yaş arası katılımcılara karantina sırasında neye sahip olmadan yaşayamayacaklarını sormuş ve en çok verilen yanıtların yemek, telefon ve internet/Wi-Fi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu

sonuçlar, Gen Z ve Millennials'in önceliklerinin nerede olduğunu tam olarak bildiğini göstermektedir.

Diğer (okullardaki) Z kuşakları gibi biz de teknolojiyi kullanıyoruz. İnternetle aram çok iyi ama video filan çekmiyorum. Kendime ait bir cihazım da yok çoğunlukla ailemin telefonundan giriş yapıyorum. Çoğunlukla dev için izinli alıp bakıyorum. Sosyal medyaya giriş yaptığımda da daha çok bilgilendirici şeyleri takip etmeyi seviyorum. Ya da eğlence amaçlı örneğin dünya liderlerinin komikleştirilmiş videolarını izleyebiliyorum. Grup dansları gibi şeyleri sevmiyorum. Çıplak ya da vücudu sergileyen çekimleri sevmiyorum. Bir bilgi alabiliyorsam daha çok takip ediyorum. 'Bir yerlerde karşıma çıkar, bana da sorulabilir' diye dikkatimi çeken şeylerin takibini yapıyorum. K3

Öğrencilerin verdikleri cevaplardan bu kuşağa verilen isimler akla gelmektedir: Oblinger ve Oblinger (2005) bu gruba 'binyıl sonrası' diyor, aynı zamanda "facebook üretimi" olarak adlandırılan dijital yerliler (Prensky, 2001), zappers, anahtarlayıcılar, "anında evrimii" grup, "dotcom" ocuklar anlamına gelen nesil tanımlamaları mevcuttur. Z Kuşağının dünyadaki ilk küresel nesil olduğunu belirtmek önemlidir. Çünkü onlar aynı kültürü kullanarak yetişirler, genellikle benzer yemekleri sevme eğilimindedirler, moda ve şehirler arasında benzerlikler mevcuttur. Küreselleşme, kendi dillerinde de meydana gelmiştir. Ayrıca, diğer nesillerin üyelerinin kullandığı kelimeler ve ifadeler kullanılmamaktadır. Aynı olaylardan etkilenerek ve benzer tepkiler verilmektedir; web ve sosyal ağlar vasıtasıyla birbirleri ile iletişime geçebilmektedirler. Bu tür durumlar küreselleşmeyle ilgili faktörlerdendir. Öğrencilerin verdikleri cevaplar bu tür teşhisleri doğrulamaktadır. Hız ve haz toplumu olarak adlandırabileceğimiz güncel yaşam tarzı, sosyal medya kullanımı gibi teknolojik araçlarla desteklendiği sürece 'gerçeklik' algısında bir değişim olacaktır.

Katılımcılar Z kuşağını tanımlarken kavram tanımından ziyade pratik hayatta gördüklerini yorumlamaktadır. Katılımcılara göre teknoloji kendi kuşaklarının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu durumun, küçük yaşlardan itibaren teknolojik aletlerle muhatap kalınmasının ve çağın teknolojiye dönük olmasının sonucu olduğu düşünülmektedir. Gökçearsan'ın (2005) alışması konumuza paraleldir. Teknolojiyi yorumlamaları ise kendi kullandıkları sosyal medya platformlarına göre olduğu görülmektedir.

İnternet bizi şekillendiriyor. Yeni bir akım var mı diye TikTok sayfalarında geziyoruz. Daha eğlenceli bir ortam. İstediğimiz alanları takip ediyoruz. Okulun sıkıcılığından kurtulup internete gidesim var. E5

Bizim kuşağın en belirgin özelliği teknoloji bence. Yeniliğe açığız. Farklılıklara saygımız var. Sosyal medya gerçekten bir çukur, dev gibi, pis kirli bir çukur, ama dışarıdan çok cazibeli gözüküyor, serap gibi yani... Uygulamanın bir önemi yok, Z neslindeki bireylerin neredeyse

hepsinin en az 1 sosyal medya hesabı var, gerçek olsun, fake olsun. ...Tablette çok fazla vakit geçiriyordum. Dönem içi ve yaz tatili dahil. Annem sonra tabletimi sakladı. Ve dedi ki “tabletsiz de vakit geçirebilirsin”. Sonra alışmaya başladım. Gerçek dünyada da yapacak çok şey varmış. Sadece ödevler için tablete bakar oldum. Televizyona meylim oluştu ama internetteki gibi bir bağımlılık söz konusu değil burada. Televizyonun başından kalkınca sorun etmiyorum. Gözümüzü açtığımızdan beri teknoloji ile muhatap olduğumuz için bir bağımlılık var. Aslında bizim muhataplığımız kesilmiş olsa teknolojiyle, ya da sınırlı olsaydı muhtemelen bu düzene de alışırdık. K1

Birçok insan, sosyal medya araçlarını kullanarak günde ortalama üç saatlerini sosyal platformların etkilerine maruz bırakmaktadır. Bu durum, küresel bir anlayışın oluşmasına neden oluyor hem inançlı hem de inançsız kişilerin hayat perspektiflerinde ve yaşam tarzlarında benzerlikler görülmektedir. Ayrıca, inançlı bireyler hayatlarını modern dünyanın referanslarına göre düzenleyerek dini referanslardan vazgeçmektedirler. Günümüzde, sosyal medya platformları hayatımızın bir parçası haline geldi ve birçok insan sosyal medyayı her gün kontrol etmekten kendini alamamaktadır. Sosyal medyanın hızlı doğası, insanların hız ve haz duygularına yönelmesine neden olup bu da toplumun hassasiyetlerinin köreldiği anlamına gelmektedir. İnsanlar artık sosyal medyada gördükleri her şeyi kabul etmeye başladılar. Sosyal medya, insanların gerçek hayatta karşılaşacakları zorluklara veya sorunlara karşı daha az hassas olmalarına neden olmaktadır. Örneğin, birçok insan sosyal medyada sürekli olarak şiddet içerikli videolar veya haberlerle karşılaşmaktadırlar, bu da gerçek hayatta şiddetle karşılaştıklarında daha az tepki vermelerine neden olmaktadır. Ayrıca, sosyal medya platformları insanların hızlı bir şekilde bilgiye erişmelerini sağlamaktadır. Ancak, bu hızlı bilgiye erişim insanların gerçekliği sorgulamadan her şeye inanmasına neden olmaktadır. Sahte haberlerin hızla yayılması ve insanların bu haberlere inanması, toplumun hassasiyetlerinin köreldiğinin bir göstergesidir.

Ördek sendromu “duck syndrome”, suyun yüzeyinde rahat bir şekilde yüzen ördeklerin, suyun altında çok hızlı hareket eden bacaklarını hiç kimseye göstermedikleri gerçeğine dayanmaktadır. Benzer şekilde, K1 kişisi, teknolojinin bağımlılık yaratan etkilerinin farkında olsa da, ona karşı koyamadığını ve sınırlı bir teknoloji erişimine alışabileceği fikrine karşı direnemeyeceğini belirtmektedir. Bu örnek, teknolojinin insanlar üzerindeki güçlü etkisine dikkat çekiyor ve genç nesillerin bu etkiyi kabul etmeye hazır olduğunu göstermektedir.

Sosyal medya çevreleri son zamanlarda sadece gösteriş yeri olmaya başladı... bir de sosyal medyada insanlar sürekli birbirlerini yargılıyor, laf atıyor, gömüyor, küçümsüyor vs.. yani aşırı bir siber zorbalık var. Eğlenmek amaçlı kısa süreliğine giriş yapıyorum. İnternetin hayatımı tamamen etkileyebileceğini şu an için düşünemiyorum. E3

Sosyal medyada yalanlar gerçekmiş gibi sunuluyor. Tamam, bizim kuşağımız sosyal medyayı çok kullanıyor bir şey diyemem ama şunu biliyoruz ki favori olmak için kendi doğrularını hiçbir şeye değişmeyen kişiler ürün tanıtımında tüm yalanları rahatlıkla söyleyebiliyorlar sırf para için. En azından ben herkesi takip etmiyorum. Kendi kişiliğimi koruduğumu düşünüyorum. Sosyal medyayı bence 28 yaş üstü kullanınca dine daha çok yöneliyor. Dini araştırmaları daha çok oluyor gibi. O yaşın altındakiler daha çok açılma (başörtüsü), LGBT, kıyafet stilleri, partileri yorumlama, fenomene benzeme meyli...gibi alanlara yöneldikleri oluyor. Takip ettiğimiz sayfalar ister istemez bizi etkiliyor. Benim sadece Instagram hesabım var başka bir sosyal medya kullanıcısı değilim. İlk başlarda ünlüleri takip ediyordum ve onların paylaştıkları en saçma ürünün bile linkine bakıyordum. Sonra biri erkek biri kız olan dini iki hesap var. Onları takip ettikten sonra, onların konuşmalarını dinledikçe daha çok meal okumaya dini hassasiyet gerektiren şeylere yönelir oldum. Meslek derslerini de daha ciddiye alır oldum. K5

Oyun amaçlı kullanılıyor gençler arasında çoğunlukla. Paylaşım yapalım da az. Biz ya oyun oynuyoruz ya da TikTok'ta geziyoruz. E6

Z kuşağı mensupları önceki genç kuşaklarla aynı sorunları yaşıyor, ancak teknik imkânları, yaşamlarında davranışlarını yaşlı nesiller için anlaşılabilir hale getiren yeni tutumlar sağlamaktadır. Günümüz gençleri, interneti kullanarak büyüyen, internetin sözel ve görsel dünyasını bilen neslin mensuplarıdır. Bu kısa, güncel, gerçek zamanlı bilgileri resimlerle ele aldıkları anlamına gelmektedir. Kısa dikkat süresi bu kuşağın tipik bir özelliğidir, bu nedenle onlar için mesajlar “az çoktur” yaklaşımı dikkate alınarak oluşturulmalıdır. Sadeleştirme ve sonuca varmak verimli olabilmektedir. Gençler boş zamanlarının çoğunu sosyal medyayı kullanarak geçiriyor, bu da ya hareketsizlik ya da mobil bir şekilde zaman tüketimi anlamına gelmektedir.

K5'in “sosyal medyada yalanlar gerçekmiş gibi sunuluyor” cümlesi dikkate değer bir cümledir. Lauren Windle tarafından yazılan makalede (2017), “Son zamanlarda yaşanan bir vaka, doğru ve yalanların kitle iletişim araçlarında nasıl kafa karıştırıcı bir şekilde yayıldığını haklı olarak göstermektedir. 15 Haziran 2017'de The New York Post şu manşeti yayınladı: "Nefes Alan Çift Yemek Yerine Evrenin Enerjisiyle Hayatta Kalıyor." The New York Post büyük bir gazete- Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tiraj bakımından altıncı en büyük gazete- ve 1801'de Alexander Hamilton tarafından kurulan eski bir gazete. Ancak bunun gibi manşetler, ana akım medyanın bile bazen gerçeği esnetebildiğini veya tamamen görmezden gelebildiğini göstermektedir. Genel olarak medya, ilgili tarafların kamuoyundaki imajını yatıştırmak veya kamu eylemini yönlendirmek için halkta bir duygu akımı uyandırmak için gerçeği veya düpedüz yalanları değiştirir.” ifadeleri yer almaktadır. Buradan da anlaşıldığı üzere yalan bilginin varlığı kabul ediliyor ama kaynak yani ister reyting ister tiraj ister dikkat çekmek gibi sebep ne olursa olsun internet vazgeçilebilir bir noktada durmaktadır. Bunun sonuçları arasında

güvensizlik duygusunun oluştuğu bir gerçek. İnterneti ‘canlı’ konumuna getiren bu duygu yüz yüze iletişimde de kendini göstererek inanç, güven duygularıyla oynayabilmektedir. Doğru medya kullanımı eğitiminin derslerde yer verilmesinin ne kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

Televizyonu filan boş verin internet her şey. Dünyanın bir ucunda neler oluyor anında haberimiz oluyor. Müthiş bir şey. En çok müzik takipçisiyim ben. Takip ettiğim grupların fanıyım. Bence dinlediğim müziklerde günah ya da kötü bir şey yok. Hatta kendime güvenim geliyor. İnternetsiz ne yapardım düşünmek bile istemiyorum.” sözlerini söylemektedir. K2

İnternet ve teknoloji hayatın vazgeçilmezi adeta. Hele pandemi dönemi kendi sınırlarımız sadece ailemizin elimizden telefonu almasına kadardı. Z kuşağı interneti çok iyi kullanıyor. Bir kişinin derslerinin kötü olması ya da toplumda silik bir tip olması interneti kullanıp sosyal medya hesabında çığır açmasına engel değil. Yüz yüze söyleyemediğimiz her şeyi yayınlayabileceğimiz bir mecra var. Hem çok güzel hem çok tehlikeli. E1

Ben ve yaşlılarım telefonsuz/internetsiz sanırım yaşayamayız. Onun bağımlısı bir kuşak olma yolundayız. Ama nedense bu bize yanlış gelmiyor. Dünyayı takip etmek, her şey hakkında bilgi sahibi olmak neden yanlış olsun ki. Sadece derslere, iş hayatımıza engel olduğu düşünülüyor. Ama bunu da ancak biz ayarlayabiliriz. E7

Sosyal medya her türlü bilgiye erişimin mümkün olduğu bir platformdur. Gençler bu ortamda dini tutum ve davranışlarına etki edebilecek içeriklerle de karşılaşmaktadırlar. Üstelik bu içerikler herhangi bir filtreye tabi tutulmaksızın, insanların karşısına çıkıvermektedirler. Sosyal medya zaman ve mekân kısıtlaması olmadığı ve gençler sosyal medyada eğlendikleri için ailesi ve yakın çevresine göre daha fazla etkiye maruz kalmaktadırlar (Haberli, 2018). İçinde yaşadığımız, küresel değerlerin ön plana çıktığı ve teknolojik gelişmelerin yarattığı dönüşümle birlikte bilgi toplumu etkilenmektedir. Bu gelişmeler, toplumsal yapıların değişmesine ve yeniden yaratılmasına sebep olmaktadır. Yaşanan bu hızlı değişim, yeni kavramlar ve olgular oluşturmuştur (Karabulut, 2015). Gelişen teknolojiler ve iletişim araçları sayesinde bilgiye erişim artmakta ve daha kolay hale gelmektedir. Bilgiye dayalı yeni bir toplumsal yapı oluşmaktadır ve hızlı iletişim, sürekli değişen teknolojiler bilgiyi temel bir güç ve kaynak olarak kabul etmemize ve hayatımızın vazgeçilmez bir ihtiyacı haline gelmesine yol açmaktadır. Sosyal medya kullanımı, özellikle yüz yüze iletişim kurmaya alışkın olan kişilerde, bazı duyguların körelmesine neden olabilmektedir. Örneğin, sosyal medya kullanımı, yalnızlık hissini artırabilir. Bu nedenle, gerçek hayatta sosyal etkileşimlerin önemi daha da artmaktadır. Sosyal medya kullanımı, aynı zamanda empati duygusunu da azaltabilir. Sanal ortamda, insanlar genellikle kendilerini daha az kısıtlı hissettikleri için, diğer insanların duyguları hakkında daha az endişe duyabilmektedirler.

Zaman kavramı elimizden internet/telefon alındığı zaman işlemez oluyor. Vakit bir türlü geçmiyor. Telefonu evde unutmak kimliği evde unutmaktan beter artık. Belki de telefon bizim kimliğimiz oldu. Telefonun markasından kullandığımız sosyal medya hesaplarına kadar kişiliğimizi konuşturuyoruz. Birilerinin yayınladığı sözleri davranışları like'layarak onaylıyoruz. Orada olduğumuzu hissettiriyoruz. Bir kişiyi fenomen yapan da biziz aslında. Bilemiyorum bizim kuşak teknolojisiz olmaz. E8

Telefon, bilgisayar, internet bizim için gerçek dünya gibi. E4

İnternet çok önemli. Ödevlerimizi yaparken ilk başvuru yerimiz. Hem hızlı hem çeşitli. Onun dışında günlük hayatta kendimizi ifade ediş şeklimiz. Fake hesapları kastetmiyorum. Gerçek kimliği ile sosyal medyada var olanlar bence gerçek hayattakinden daha iyi kendini tanıtıyorlar. Oraya kendimizle ilgili bir anı defteri oluşturuyoruz gibi. Hep iyi şeylerin konulması hep iyi olduğumuz anlamına gelmiyor ama kim kötü hallerini koyar ki. İnternet annem için bile gerekli. Yemek tariflerine bakıyor. Bizim kuşak çok kullanıyor olabilir ama herkes internette sanki. E2

Öğrencilerin internet bağımlılığı ile ilgili çalışmasında Arğın (2019), bu bağımlılığın nelere yol açabileceğine de değinmiştir. Çalışmamızda öğrenciler internet kullanımlarının bağımlılıklarına ve sağlık sorunlarına etki ettiğini ifade ederken internette neler yaptıklarına da değinmektedirler. Ayrıca bireysel cevaplarında akranlarının da böyle olduğunu sık sık dile getirmeleri yaptıklarının doğru olduğunu düşünmelerine sebep olduğu düşünülmektedir. İnterneti bilgi kaynağı olarak görmektedirler. Ama bu bilgi kaynağından kasıt gündemi takip etmelerini kastetmektedir. Dini içerikli videolara denk geldiklerinde direk geçmeleri, içeriğin konusundan bağımsız olarak dikkatlerini çekmediğini göstermektedir.

Türkiye'deki nüfusun %60'lık diliminde yer alan 48 milyon insan, internete erişim sağlamaktadır. Rapor, etkin sosyal medya kullanıcısı olarak da 48 milyon kişiyi göstermektedir, ancak bu sayının bireysel kullanıcılardan oluşmadığının vurgulanması önemlidir. Türkiye'de mobil kullanıcı sayısı 71 milyon iken, sosyal medyaya mobil cihazlar aracılığıyla erişen kullanıcı sayısı ise 42 milyondur (Ayvaz, 2017). Sosyal medyanın kendilerini ve yaşam tarzlarını etkilediklerini de inkâr etmemektedirler. Fakat bu durumu yadsımamaktalar. Çünkü aynı anda kendisi gibi bir akranının da o kullanıcıyı takip edip etkilendiğini bilmektedirler. Zamanlarının çoğunu internette geçirmelerini tam olarak yanlış bulmadıkları göze çarpmaktadır. Bunun sebebini de kendilerine alternatifin sunulmadığı olarak görmektedirler. İnternetin zararlı yönlerinin farkında olmaları, kendisine zarar veren kişi/kanal/platformu engelleyerek/takipten çıkarak kendilerini ve kimliklerini koruduklarını düşünmeleri de kayda değer bir bilgi olarak görülmektedir.

Katılımcıların bir kısmı Z kuşağı kavramını **aile çatışması** çerçevesinde yani aile içindeki duygulardan ya da kendi aileleri ile aralarındaki farklardan yola çıkarak tanımlamaktadır.

Ailemin kuşaktan anladığını zannetmiyorum. Beni sadece namazım ve kıyafetlerimle yargılıyorlar. Tamam, bunlar da önemli ama ne yani Kore müzikleri dinleyince dinden mi çıkıyoruz? Onlardan gizli dinliyorum ben de... Ailemde uyum sağlama sorunum pek yok ama çeliştiğimiz yerlerde özgürlüğümü hissetmiyorum. K2

Günümüzde birçok öğrenci, ailelerinin kuşak farkından dolayı anlayamadıklarını düşünmektedir. Bu noktada din ve kültür farklılıkları, özellikle de gençliğin popüler kültürle ilgilenmesi konularında çatışmalar yaşanabilmektedir. Özellikle din ve inanç konularında ailelerin çocuklarını sadece namaz kılmadıkları ya da uygun giyinmedikleri için eleştirdikleri sık görülen bir durum. Ancak, gençlerin din ve inanç konularında kendi yollarını bulmalarına izin verilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Ayrıca, din ve inanç konuları sadece uygun davranışlarla değil, içten bir inançla da ilgilidir.

Benzer bir şekilde, kültür farklılıkları da öğrenci-ebeveyn ilişkisinde bir gerilim kaynağı olabilmektedir. Özellikle, popüler kültürün çocuklar tarafından benimsenmesi ve aileler tarafından eleştirilmesi, çatışmalara yol açabilmektedir. Ancak, bu durumda da her iki tarafın da birbirini anlamaya ve saygı göstermeye çalışması önemlidir. Son olarak, özgürlük konusu da öğrenci-ebeveyn ilişkisinde önemli bir konudur. Gençler, kendi hayatlarını yönetme konusunda özgür olmak isteyebilmektedirler ancak aileler, güvenlik ve sorumluluk konularına dikkat çekerek çocuklarını kontrol altında tutmak isteyebilirler. Bu noktada, ailelerin çocuklarının özgürlüklerine saygı duymaları ve onların kendilerini ifade etme fırsatı bulmalarına izin vermeleri önemlidir.

Aileme göre Z kuşağı anne babasına asi olan kuşak demekmiş. Hatta onlara “ben de Z kuşağıyım” dediğimde “işte sözümüzü dinle onlar gibi olma” diyorlar. Bence bilmiyorlar... Biz sadece ailemizde var olduğumuzu hissetmek istiyoruz. Onlardan farkımız biz onlara danışıyoruz onlar bizim fikrimizi almıyor. Hani telefondaki bazı uygulamaları güncelliyoruz ya bence Z kuşağının ailesini de güncellemek lazım. Elimize telefonu verip kendi işlerini yapıyorlardı biz küçükken. Şimdi biz büyüdük elimizden telefonu alıp kendi istediklerini yapmamızı istiyorlar. Bu biraz adaletsiz.” sözleriyle ifade etmektedir. K5

Hangi kuşak olduğum annem babam için çok da önemli değil. E5

Teknolojik gelişmeler deyince aileyi etkileyen en önemli iki gelişmenin televizyon ve internet olduğu bir gerçektir. Teknolojik gelişmeleri, aile içi ilişkileri sosyallikten bireyselliğe sürükleyen, çoğu zaman da aileyi olumsuz etkileriyle şekillendiren bir unsur olarak görmek

mümkündür (Ekici, 2014). Z kuşağı olarak adlandırılan gençler, anne babalarına karşı çıkarak daha özgür ve bağımsız bir yaşam sürdürmek istediklerini ifade etmektedirler. Ancak, ailelerinin onları anlamadığını düşündükleri için, bu nesil ile önceki nesiller arasında bir anlaşmazlık yaşanabilmektedir. Z kuşağı üyeleri, ailelerinin kendilerine daha fazla güvenerek, kararlarını kendileri alabileceklerini düşünmektedirler. Ayrıca, ebeveynlerin de kendilerini güncellemeleri ve teknolojiyle uyumlu hale gelmeleri gerekmektedir. Eskiden çocuklarına telefonlarını verip kendi işlerini yaptıran ebeveynler, şimdi çocuklarına telefonlarını verip kendi istediklerini yapmalarını istemektedirler. Bu durum, öğrencilerin adaletsizlik hissetmesine neden olabilmektedir.

Öğrenci-ebeveyn ilişkileri, din, kültür ve özgürlük gibi faktörlerin etkisi altında karmaşık bir hal almaktadır. Ancak, saygı ve anlayışla yaklaşıldığında, her iki tarafın da mutlu olacağı bir denge sağlanabilir. Bu nedenle, ailelerinin onlara daha çok özgürlük tanımlarını ve onların fikirlerini de dikkate almalarını istemektedirler.

Ailelerde erkekler üzerinde daha çok baskı var bence. E1

Anne baba ilişkimiz televizyonlardaki gibi değil. E4

Aileler arasında öğrenci- ebeveyn ilişkisi oldukça önemlidir. Bu ilişki, din, kültür ve özgürlük gibi faktörlerden etkilenebilir. Bazı öğrencilerin, ailelerindeki baskı nedeniyle özgürlüklerinin kısıtlandığı düşünülmektedir. E1, ailelerde erkekler üzerinde daha çok baskı olduğuna inanmaktadır. Bu baskının nedenleri arasında, kültürel normlar, din ve gelenekler yer almaktadır. Özellikle erkek çocukların, ailelerindeki geleneksel rolleri nedeniyle daha fazla baskı altında olduğu düşünülmektedir. Bu durum, çocukların özgürlüklerini kısıtlayabilir ve aileleri ile aralarında çatışmalar yaşanabilir. E4 ise, anne baba ilişkilerinin medyada gösterildiği gibi olmadığını söylemektedir. Bu durum, aileler arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını ve farklılıklarını vurgulamaktadır. Kültürel ve dini farklılıklar, ailelerin iletişimde bazı zorluklara neden olabilmektedir. Ancak, açık ve anlayışlı bir iletişim, bu farklılıkların üstesinden gelmek için önemlidir.

Öğrenci- ebeveyn ilişkisi, din, kültür ve özgürlük faktörlerinden etkilenebilir. Ailelerin, çocuklarının özgürlüklerine saygı duymaları ve açık iletişim kurmaları, sağlıklı bir ilişki kurmak için önemlidir.

Aile her şeydir. Eğer aileden bağımsız bir kuşak olduğumu söylesem yanılırım. Çünkü onlar bizi şekillendiriyor. Babamın her konudaki baskısı beni özgür bir Z kuşağı yapmıyor. Ama onun da bildikleri böyle. Bazen anlayışlı olsam da bazen sindiremiyorum hakkımda verilen

kararları. Evden ayrılmak evlenmekle mümkün. O zaman bile ailelerin karıştığı bir aile kuruyorsun. K8

Bence Z kuşağı olup olmadığımız ailemizde başlıyor. Yani mesela benim ailem telefonuma karışmaz. Bazen sınırlandırır ama karışmaz. Ailemde kararlar ortak alınıyor diye düşünüyorum. Böylece kendimi ifade edebildiğim sürece bir birey olma yönünde ilerliyorum. O yüzden aile önemli.” cümlesi ile ailesinin yaşadığı döneme etkisini söylemektedir. K3

Bu iki cümle, öğrenci-ebeveyn ilişkisi konusunda eğitim psikolojisi açısından önemli ipuçları vermektedir. İlk olarak, K8'in ifadesinde ailenin etkisi vurgulanmaktadır. Aile, birçok kültürde çocukların yetişmesi ve gelişmesinde en önemli faktör olarak kabul edilmektedir. Ancak, baskıcı bir aile ortamı, çocukların özgürlüklerini kısıtlayabilir ve bu da çocuğun kendine güvenini azaltabilir. Bu durum, çocukların ilerideki hayatlarına da olumsuz etki edebilir. K3'ün ifadesinde ise ailede alınan kararların ortak alındığı ve çocukların kendilerini ifade edebildikleri bir ortamın önemi vurgulanmaktadır. Bu durum, çocukların özgüvenlerini artırır ve bireysel gelişimlerine katkı sağlar. Ayrıca, ailelerin çocukların hayatına müdahale etmeden önce onların fikirlerine saygı duyması, çocukların kendilerine güvenli bir şekilde ifade etmelerine yardımcı olur. Bu nedenle, eğitim psikolojisi açısından, ailelerin çocukların özgürlüklerine saygı duyması ve onların bireysel gelişimlerine katkı sağlayacak ortamlar yaratması önemlidir. Bu ortamlar, çocukların daha özgüvenli ve mutlu bir şekilde yetişmelerine yardımcı olabilmektedir. Bu ifadeler öğrenci-veli ilişkisi açısından önemli bir noktayı vurguluyor: öğrencilerin kendilerini ifade edebilmeleri ve ailelerin de bunu desteklemeleri. Bu destek, öğrencilerin kendi düşüncelerini ve değerlerini oluşturmalarına yardımcı olur ve bu da onların özgürlüklerini artırır. Aynı zamanda, ailelerin sınırlandırıcı olmadan, öğrencilerin güvenliğini ve iyi oluşunu sağlamak için bazı kurallar koymaları da önemlidir.

Bizi yaşitlarımızla kıyaslıyorlar. Meslek ya da para kazanma sorunumuz var bizim. Bu yüzden ailemizle çoğu konuda tartışıyoruz. İsteklerimiz pek de dinlenmiyor. E6

Aile hakkında herkes bir sürü şey yazıp/ video çekip aile baskısından, ailede cinsiyet ayrımı yapılmasından vs. yakınıyorlar. Hatta bu durumların çok ağır olmasından dolayı intihar etmek isteyen insan sayısı çok fazla bence, hatta böyle bir sanal arkadaşım vardı; ciddi ciddi intihar etmeyi düşünüyordu... Bana anlattığı aile sistemi ise gerçekten çok bunaltıcıydı... İşte bu tür nedenlerle insanlar ailede olması gereken ama olmayan şeylerin eksikliğini sosyal medya arkadaşlıklarıyla, K-pop'la veya self-harm'la (ve belki daha başka ve daha fazlasıyla) kapatmaya çalışıyor... K7

Yani yıl olmuş 2020. Biz hâlâ evde 'okumazsam sanayiye gideceğimi' tartışıyoruz. E8

Yavuzer'e göre (2010), kuşaklar arasında yaşanan çatışmaların sosyal ve kültürel temellerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Birincisi, her kuşak doğup büyüdüğü mekânın

ve zamanın ruhuna uygun bir kişilik ve kimlik edinir. Sosyal çevre, aile yapısı, kültürel iklim, politik düzen gibi bireyi hem toplumsal ve kamusal açıdan hem de ailesel ve akrabalık ilişkileriyle kuşatan, onu çevreleyen koşulların etkisinde kalır. Bir nevi bireysel kimlik aile ve toplumun süzgecinden geçerek şekillenilir. Dolayısıyla bireyin maruz kaldığı toplumsallaşma biçimi onun karakterinin oluşmasında ve dolayısıyla kendisiyle farklı toplumsallaşma yaşamış diğer bireylerle bir yapı uyumsuzluğu yaşamasına neden olur. Bu uyumsuzluk kendisini hem düşünce, inanç ve eylem bazında hem de ideolojik tutum ve davranışlarla ortaya koyar. Bunun yanında yaşın ilerlemesi, sosyalleşmenin azalması ve topluma uyumda belirgin bir azalmanın görülmesi de kuşaklar arası boşluğu dolayısıyla anne-baba ve çocuklar arasında sosyal ve kültürel mesafeyi artırdığı için söz konusu kesimlerde doğrudan iletişimi engeller.

Yasaklar var ailemde. Telefon yasağı gibi. Kurallara uyunca sorun olmuyor. Kuşak olarak bizi farklı görüp değerlendirmiyorlar. Şuna buna benzedin diye yargılanıyorum çoğunlukla. K1

Ailede öğrendiğimiz her şey hayatımız boyunca etkili olacaktır. Ailelerin geçim derdinden başka bizimle ilgili daha iyi atmosfer sunacakları bir hedefleri olsaydı keşke. Diğer toplumlara bilemem ama bence en azından bu çevredeki ailelerin çocukları tam bir Z kuşağı değil. Yanlış anlaşılmasın, ailemi seviyorum ama şartlar/ortam daha ılımlı olabilirdi sanki. K6

Katılımcılar kendi kuşaklarını tanımlarken etkili olan faktörlerden birinin aile olduğunu ifade etmektedirler. Teknolojiye uymakta zorluk çeken ebeveyn ile teknoloji ile büyüyen çocukların anlaşmaları zordur. Aynı ortamda var olmaları bireylerin anlaşması için yeterli değildir. Aynı zamanda aynı dili de konuşabilmeleri gerekmektedir. İletişim dili kuşaklar arasında görülen en önemli sorundur. Z kuşağı hem kendi dönemlerinde yeni bir dil oluşturmuşlardır hem de internet dünyasında farklı bir dille iletişim kurmaktadır. Bu dilsel farklılaşma beraberinde iletişimsizliği de getirmektedir. Katılımcıların aileden bağımsız hareket etmemeleri ailelerine bağlılıklarını dile getiriyor olsa da aileden bağımsız karar alma ihtiyaçlarını dile getirmeleri kendi özgürlük düşüncelerine aykırı olduğundan ifade edildiği düşünülmektedir. Katılımcılara göre aile sadece yaşam koşullarını geçirdikleri yer değil aynı zamanda kimliklerini de oluşturdukları yerdir. Bu durumun, eğitimin ailede başlaması ve ileride aile kurulması yönünde alınan öğretilerin sonucu olduğu düşünülmektedir. Aile baskısı ile ilgili gençlerin sosyal medyada yaptıkları paylaşımlar diğer gençlerin dikkatini çekmektedir. Paylaşımları yorumlamaları öğrencilerin aile ortamlarını da sorguladıklarını göstermektedir. Aile ile ilgili neredeyse tüm disiplinlerde makale ve tez çalışmaları yapılmıştır. Aile, bireylerin hayata hazırlanmasındaki en temel yerdir.

Z kuşağını tanımlarken kullanılan ifadelerden biri de **dine farklı bakış** kavramıdır. Katılımcıların Z kuşağını tanımlarken din, ahlak ve değerlere de değinerek tanımlama yaptıkları görülmüştür.

İmam hatipli yani başımız kapalı olduğu için diğer okullardan farklı oluyoruz. Yaşadığımız dünyada diğer akranlarımıza göre farklı bir Z kuşağıyız. Diğer okullara göre argo kelimeler, yanlış alışkanlıklar filan çok olmuyor bizde. Rahat özgür Z kuşağı kavramından biraz uzağız (iyi anlamda). İmam hatipli olmak (ahlaki değerlerini yitirmiş ve çeşitli bağımlılığı olan diğer akranlarımıza göre) bizi bu kötü görüntüden kurtarıyor. K6

Bence bizler kız İHL 'de okuduğumuz için diğer lisedekilere göre daha dindarız. Kıyafetlerimiz dine uygun. Erkeklerle görüşmüyoruz. Evde zaten aile kontrolü var. Bizim gibi olan dindar bir kesim var bence. En azından bu okuldaki/çevredeki Z kuşağı dindar. K4

Eski nesillere göre imanımız güçlü olmayabilir ama diğer okullardaki Z kuşağına göre daha imanlı olduğumuzu düşünüyorum. Okulumuzda dini dersler olduğu için diğer okullara göre farkımız var. K5

Ailem imam hatipe gelmemi istedi. Yani dinimi doğru öğreneyim diye hatta ne bileyim buraya gelmesem dinimi yaşayamayacağımı düşündükleri için gönderiyorlar. Sadece Cumaları kılıyorum... Ama tüm yaşıtılarına bakıyorum herkes din ile ilgili değil normal konular konuşuyor. Yani çok da dindar bir nesil olduğumuz söylenemez bence. Dine daha çok farklı bakıyoruz. Yani bir dini konuyu artık kitaplara göre değil topluma/genel ihtiyaçlara göre yorumluyoruz. E7

Koyu dindar değilim. Müslüman'ım. Müslüman ülkede yaşıyorum. Kendi yaşıtılarımızın olduğu kuşak çoğunlukla Müslüman... Yani Z kuşağını Müslümanlıktan ayırmaya gerek yok. Ama Müslümanlığı kuşağa göre yorumlarız. E8

Z kuşağı dini sorguluyor bence. Çok fazla yasak var onları esnetmek istiyoruz. Başörtüsü, moda, kıyafet, kızlarla/ erkeklerle görüşme... Ahlak daha önemli gibi geliyor. Benim doğrularına saygı duyup aynı kafada olduğum kişilerle oluşturduğum çevre, dindar olarak yaşayıp giybet eden bizi dışlayanlardan daha önemli. K3

Bireyler, toplumdaki baskın değer ve inançlarla büyürler. Bir süre sonra da topluma katılarak değer ve inançlar konusunda kendilerinden bir şeyler katarlar. Hayatlarını da bu değerlere göre yaşamaktadırlar. Geleneksel değerlerle büyüyen bireylerin modern değerlerle büyüyen çocuklarıyla anlaşmaları bu yüzden zor görünmektedir. Tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar hızlı akıp giden ve değişip dönüşen dünyasında yetişen bireyleri kendi dönemlerinin gelenek ve inançlarıyla örtüşmeyen değer yapısına sahip X ve Y kuşağı ile anlaşamamaları normal görünmektedir.

Bu kuşağın dini ile çok uğraşılıyor. Bizim iş kaygımız din kaygımızdan daha yüksek. Bizim değerlerimiz dikkate alınmadan sürekli "şunu yap/şöyle yapmazsan böyle olur/ben demedim mi" ifadelerini kullanıyorlar... Dünya parmaklarımızın ucunda ama hala üniversite

kazanamazsam sanayiye gideceğim. Bu dinin neresinde var? Bu kuşağın dini algısı çok değişti bence. E5

Sosyal medyayı bilinçli kullanımda ilerletemezsek yani bir dini araştırma için başlayıp ilerleyen sayfalarda istemediğimiz alanlara kaymalar oluyorsa burada sosyal medya bize fayda değil zarar vermeye başlar. Dini durumlarda da aslında konuşulduğunda kırmızı çizgimiz olan yerler sosyal medyada komik/yanlış şekillerde ele alına alına gözümüzde normalleşiyor. Hatta "bunda ne var/bundan daha beter şeyler var" deme kıvamına geliyoruz. Sonra dini konuda hassas davranan bireyler yobaz oluyor gerisi medeni. 'Dine farklı bakış açısı getirdik' diyorlar. K8

Sosyal medyada hemen hemen her bilgi açık büfe bir tarzda sunulmakta, "Açık büfe din" anlayışı gençlerde senkretik bir din tasavvuru meydana getirmektedir (Haberli, 2018). Postmodernizm ile birlikte, gerçeklik kavramı değersizleşiyor ve değerler, özünden koparılarak nesneleştiriliyor. Sabit bir değer olmaması, evrensel değerleri kişiselleştirmeye yol açmaktadır. Böylelikle inançlar ve ahlaki değerler kişiye özel bir şekil almaktadır. Öyle ki sosyal medyada gerçekleştirilen her türlü eylem ahlaki kabul edilir hâle gelmektedir (Arıcı, 2021).

Sosyal medya, günümüzde yaygın olarak kullanılan bir iletişim aracıdır. Sosyal medya platformlarında kullanıcılar, neredeyse her türlü bilgiye kolayca erişebilirler ve bu bilgiler açık bir şekilde sunulmaktadır. Bu durum, özellikle gençler arasında farklı bir din algısı oluşmasına neden olabilmektedir. "Açık büfe din" kavramı, sosyal medya üzerinden sunulan çeşitli bilgilerin, farklı dinlere ait öğretilerin bir araya getirilmesi sonucu ortaya çıkan sentetik bir din anlayışıdır. Bu durum, farklı dinlerden gelen öğretilerin karıştırılması ve yeni bir din algısının oluşması sonucunu doğurabilir. E5 ve K8'in ifade ettiği sosyal medyada kaybolma durumu, gençlerin din algısını olumsuz yönde etkileyebilmekte ve gerçek din öğretilerinden uzaklaşmalarına neden olabilmektedir. Bu nedenle, sosyal medyadaki bilgilerin doğru ve güvenilir kaynaklardan elde edilmesi, gençlerin doğru bir din algısı oluşturmada önemlidir. Bununla ilgili okullarda doğru internet kullanımına yönelik ders verilmesi önerilmektedir.

Ramazan ibadetleri bile eskisi gibi değil. İnsanlar oruçlarını bile rahat rahat yiyor. Dini algı çok değişti bence. E2

...Körü körüne inanmıyoruz yani. O yüzden her bilgiyi de kabul etmiyoruz. E1

Hâlâ korkutularak ibadet etmemiz isteniyor. Yani biz öyle bakmıyoruz artık. Birçok şeyi sorguluyoruz. E3

Evlerimizde de düzenli ibadet yok. İnsanlar başları sıkışana kadar dini konuları açmıyor. Din komedi ürünü olabiliyor. Fanatik değiliz. E6

...Şöyle düşünüyorum, ileride mesleğimi elime alacağım ve gençliğimin en önemli yıllarını dini temelli bir okulda geçirmiş olacağım.. Ayrıca bana sorulan sorulara çok farklı pencerelerden cevap verebileceğim. K2

İnternetteki -Sokak Röportajları- gerçek. Yani artık ilk sırada dini bilgiler yer almıyor hayatımızda. Hep bir para kazanma derdi var. E4

Ülkemizde internet yaygınlığına bakıldığında %60 gibi bir oranla ortalamanın üstünde olduğu görülmektedir (Report, 2021). Sosyal medya, normal hayatta değerli olan olguların önemini yitirdiği, toplumsal açıdan değerli olanların popülerlik kazanamadığı, dini ve ahlaki açıdan uygun olmayan yaşam tarzlarının magazinsel olaylar olarak sunulduğu, merak, gözetleme, dedikodu, alay, mahremiyet ihlalleri gibi davranış kalıplarının normalleştirildiği ve takdir edildiği bir ortamdır. Katılımcıların imam hatip lisesi okuyor olmaları kuşak tanımlaması yaparken bu konuyu vurgulamalarına sebep olduğu düşünülebilir. Katılımcıların yaşam biçimlerini din algısından daha çok ahlak ve değer algısına göre şekillendirdiği görülmektedir. Bu durumun, dini algının kültürel etkiye yansımaları, kitle iletişim araçlarındaki vurgulamalar ve eğitim sistemindeki öğretiler sonucu olduğu düşünülmektedir. Dini kaygılarının hayat kaygıları kadar önemli olmadığı ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu durumu normalleştirmeleri göze çarpmaktadır. Bu konuyla ilgili kendi yaptıkları sorgulamaların kendilerini tatmin etmeyen cevaplar sebebiyle dini etkisizleştirdiğini düşünmektedirler. İmam hatipli olmanın dini hassasiyetli olmayı göstermediğini de ifade etmekte. Verdikleri örneklerin yine sosyal medyaya bağlanmasından dini kaynaklarla irtibatlarının olmadığını da göstermektedir.

Katılımcıların bazıları kuşaklarını etkileyen faktörler arasında **sosyal çevreden etkilenmeye** değinmektedir.

Bence aileden daha çok arkadaş çevremiz bizim değerlerimizin oluşmasında daha etkili. Okulum ya da mahallem değişince arkadaşlarımla görüşme imkânım olmadığına bile internet üzerinden iletişim kuracağım kişilerin varlığı beni mutlu ediyor. Benim gibi çok kişi var. Birbirimizi etkiliyoruz. E1

Bence öğretmenler de bizi çok etkiliyor. Bir öğretmenin tutumu dersi sevip sevmememizi etkiliyor mesela. Ve daha birçok şeyi. Bir Z kuşağı ise bize rehberlik eden eğitimcilerin de eseriye demektir. E6

Onaylanma ihtiyacı duymadan değerlerini oluşturmaya çalışan gençler, kendilerini rahat ifade edebildikleri internet ortamlarını ve kendileri gibi düşünen arkadaşlık ilişkilerini önceleyebilmektedirler. Bu durum gençlerin birçok şeyin farkında olduğunu göstermektedir. Hayatlarının büyük bölümünü geçirdikleri okul ortamında oluşturdukları kimlik hayatlarını etkileyebilmektedir.

Bence gelenek göreneklerimiz, medya, okul, okuduğumuz kitaplar, izlediğimiz filmler birçok şey bizi oluşturuyor. E3

Bence yaşadığımız şehir kendimizi gerçekleştirebilmemiz adına çok önemli. Yani eğer burada yaşamıyor olsaydım mesela İzmir’de olsaydım daha farklı biri olurum diye düşünüyorum... Şehir dışına hiç çıkmadım ama merak ediyorum. Kartal İHL öğrencisi olsaydım nasıl olurdu acaba? O yüzden bence herkes yaşadığı şehri, seçtiği arkadaşları, kendi aile gelenekleriyle bir bütünlük oluşturuyor. Siz şu kuşaksınız şöylesiniz derken genellememek lazım. K2

Normalde sessiz biriyim. Pek iletişimi sevmem. İnsanların birbirlerine davranışlarını gözlemlediğim yer olan gerçek hayat bana göre değil. Çünkü burası insanları hiç istemedikleri şekilde şekillenmeye zorlayan bir yer... Ego tatmini, zorbalık, hakaret, üstün görme var yani. Eskiden böyle miydi bilmiyorum. Ama bakın sosyal medyaya, filmlere filan bizim yaş grubu ile ilgili hep bir olaylı süreç var. Filmlerdeki kadar olmasa da buralarda da var. Sosyal çevrem beni bu hale getirdi. K7

Gençlerin gençlik sürecinde ortak bir bilinç kazandığı dikkat çekmektedir. Bunun sebebinin kitle iletişim araçlarını çok iyi kullanıp kendilerini iyi ifade etmelerine bağlayabiliriz. Herhangi bir sorun, istek veya beklentide gerekli kişi veya kurumlarla yüz yüze görüşmektense medya gündemine taşıyarak taleplerini kabul ettirebilmenin gücüyle belli bir özgüvenin arkasında durmaktalar. İnternet sayesinde birçok sosyal konuya erişim sağlayabilmekteler. Gidemedikleri yerlerdeki aktiviteleri canlı yayın/paylaşım sayesinde görerek bilgi edinebilmekteler. Kurdukları ağ ile kendi kişiliklerine katkı sağlamaktadırlar.

Z kuşağı deyince aklıma ilk gelen şey “çok değişik” kelimesi. Artık herkes farklı karakterlerde, herkes çok değişiyor. İmam hatipli olduğumuz için özellikle dine yönelen kişiler olarak diğerleri tarafından eziklenen/aşağılanan kişiler olduk diye hissediyorum. Ve bizi Z kuşağı diye sabitlediler sanki biz bir oyuncakmışız gibi ismimize bunu yapıştırdılar. Z kuşağı bunu yapamaz ya da Z kuşağı bunu zaten yapacak diye etiketlediler. Bu kavram bence kaldırılmalı. Biz sadece Z kuşağı diye bütünlenmemeliyiz. Hani kuşak kuşak diye adlandırılmamalı. Ve bu Z kuşak kavramı imam hatiplilere geldiğinde geri kafalı, aşağılanan tipler olarak görülüyor. Bu “kuşak” adı altında imam hatipte okuyunca bize itham edilen sıfatları sürekli sosyal medyada gördüğümüzden meslek derslerini sevmiyor ve düşük notlar alıyoruz. Aileler zorladığından istekli gelen olmuyor buraya en azından %95’imiz böyle. K5

...İmam hatip lisesi bilinci oluyor. Bu bizi etkiliyor. Dışarıdaki hareketlerimizi etkiliyor.....İmam hatip lisesi olarak sorumluluk hissediyorum. Yanlış bir hareket yaptığımda örtülü ve bu liseli olduğum için sanki normalden daha çok utanıyormuşum gibi geliyor. E2

...diğer liseliler sanki bana karşı önyargılı gibi. İmam hatibe giden imam olur gözüyle bakıyorlar yıl olmuş kaç ama algı aynı. başka meslek yapamaz gözüyle bakıyorlar bize. E4

...İmam hatip lisesi dışındaki öğrencilerle karşılaştığımda aslında biliyorum ben daha avantajlıyım. Gencim namaz din ortamı var hayatımda ama eğitim ortamında ben de kendimi yalnız hissediyorum. Sanki başarımın bu okulda düşük olduğunu hissediyorum. Çevremden anlıyorum. E5

Katılımcılar kendilerini etkileyen sosyal çevre faktörünü önemsemektedir. Katılımcılar yaşadığı şehirden eğitim gördüğü ortama kadar herkesin ve her şeyin benliklerinin oluşumuna olumlu/olumsuz katkı sağladığını söylemektedirler. Sosyal çevrede var olmayı ya da olmamayı şartlara göre değerlendirmektedirler. Katılımcıların sosyal çevre farkındalıklarının aile, okul ve sosyal medya etkisiyle oluştuğu söylenebilir. Yüz yüze iletişimi çok fazla dile getirmemeleri dikkat çekmektedir.

Öğrenciler bireysel kimliklerini Z kuşağı adı altında tanımlarken söylemleri farklılaşsa bile demek istedikleri çoğunlukla birbiri ile kesişmektedir. “Özgürlük, teknoloji, aile çatışması, dine farklı bakış, sosyal çevreden etkilenme” kavramları birbirinden ayrı gibi dursa da birbirini etkileyen dalgalar gibi birbirlerinden ayrılmaları mümkün değildir. Fakat öğrenciler kuşak kavramını neye göre anlamlandırdıysa hayat merkezleri açısından birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Dini açıdan gelen yorumların azlığına baktığımızda kendi kimliklerindeki oluşumların dinle temellendirmedikleri daha çok kişisel algı olduğunu düşündüklerini ortaya koymaktadır. Katılımcıların kuşak kavramına bakışları aslında şu anlarını ve gelecekte beklentilerini ifade ettiğinden önemlidir. Çatlı (2021)’in çalışmasına paralel olarak çalışmamız Z kuşağının farklılıklarını ortaya koymaktadır. Bizim çalışmamıza paralel olarak Gümrükçüoğlu (2020)’ye göre teknoloji ile birlikte hayatımızın merkezine yerleştirdiğimiz sanal platformlar bireylerin alışkanlıklarında, inançsal olgularında ve ahlaki ilkelerinde bir değişim ve dönüşüm oluşturmaktadır.

3.1.1.1. İmam Hatip Lisesi Öğrencisinin Sosyal Çevresini Belirlemesi

Öğrencilerin Z kuşağını tanımlarken sosyal çevreye sık değindiği gözlemlendiğinden “Sosyal çevrenizi belirlerken nelere dikkat ediyorsunuz?” sorusu ve “Arkadaşlık ilişkilerinizi neye göre belirliyorsunuz?”, “Sosyal medya kullanımınız sosyal çevrenizi belirlemede nasıl etki ediyor?”, “Sosyal medyayı hangi amaçlarla kullanıyorsunuz?” ve “Ailenizi nasıl değerlendirirsiniz?”, “Ailenizle ilişkinizin dini değerlerinizi nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?” sondaj sorularından elde edilen verilere göre “İmam hatip lisesi öğrencisinin sosyal çevresini belirlemesi” teması oluşturulmuştur. Katılımcılar sosyal çevrelerini belirleme noktasında gözlemsel detaylara dikkat ederek hareket etmektedirler. Katılımcıların düşünceleri incelenerek sosyal çevrenin belirlenmesinde “*arkadaşlık tercihleri ve sosyal medya kullanımı*” etkenleri kaynak olurken, öğrencinin ilk sosyal çevresi olan aileye yönelik sorulara verdikleri cevaplara göre aile tipleri “*Otoriter-Baskıcı / Demokrat-Anlayışlı / İlgisiz-İhmalkâr Ebeveyn*” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 11. Sosyal Çevre Belirlemede Ortaya Çıkan Kavramlar

Sosyal Çevrenin Belirlenmesi	Arkadaşlık Tercihleri	18
	Sosyal Medya Kullanımı	19
	Otoriter-Baskıcı Ebeveyn	5
	Demokrat-Anlayışlı Ebeveyn	4
	İlgisiz-İhmalkâr Ebeveyn	7

Katılımcılar arkadaş ortamını oldukça önemsemektedir. *Arkadaşlık tercihlerini* yaparken sınıf ortamında belirli durumlara göre hareket etmektedirler; aynı okuldan mezun olan, aynı mahallede oturan, zamanla tanışıp gruplaşma... gibi.

Sınıfı genel olarak tanımlıyorum. Aynı apartmanda oturduğum bir arkadaşım var. Onunla aramız iyi. Genel olarak herkes iyi gibi. Herkesle konuşmaya çalışıyorum. Ama çok iyi olduğum arkadaşlarımda ilk aradığım şey “güvenilir” olması. K2

Kendi çevremi belirlerken öncelikle arkadaşlık ilişkilerime çok dikkat ediyorum. Sınıftaki herkesi sevmiyorum. Bazı arkadaşlar gözüme batıyor... Özellikle laf taşıyan, beni her daim yargılayan kişilerden uzak duruyorum. Beni olduğum gibi kabul eden üç arkadaşım var... Zaten sınıfta gruplaşma var. Herkesle her şeyi paylaşmıyorum. K3

Yılmaz’ın yapmış olduğu çalışmada ‘öğrencilerin insani değerler toplam puan ve “dostluk/arkadaşlık, saygı ve dürüstlük” alt boyutlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ve bu farklılığın kız öğrencilerin lehine olduğu tespit edilmiştir. Analizler sonucunda öğrencilerin insani değerler “dürüstlük” alt boyutu puanlarının sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekle birlikte bu farklılığın dokuzuncu sınıf öğrencileri ile onuncu, onbirinci ve onikinci sınıf öğrencileri arasında onuncu, onbirinci ve onikinci sınıf öğrencileri lehine olduğu saptanmıştır’ (Yılmaz, 2016).

Yılmaz’ın çalışmasına paralel olarak bizim çalışmamızda da kız öğrencilerin dile getirdiği ‘güvenilir-dürüst’ kavramları ön plana çıkmaktadır. Erkek öğrencilerde ilk etapta dile gelen bir kavrama rastlanmamıştır. Bu sonucun kız ve erkek bireylerin hayat içerisindeki rollerini oluştururken toplumun yüklediği öğretilerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Arkadaş seçimimde etkili ilk etken sosyal medya oluyor. Belki iki yıl önce olsaydı dindarlık ilk kriter olurdu benim için ama artık öyle olmuyor. Bir akım varsa sosyal medyada ve bu akımdaki mesela kıyafeti giydiyse biri dikkatimi çekiyor. Hemen soruyorum konuşuyorum arkadaşlık kuruyorum. O kişiyi, beş vakit namazlı sosyal medya kullanmayan kişiye göre daha sempatik buluyorum. Bir de şöyle bir gerçek var; sabah namazına kalkıp meslek derslerine önem veren kişilere genelde ‘onun sohbeti sarmaz’ olarak bakılıyor. K5

Arkadaş tercihimde önceliğim konuşma biçimi. Kötü yol diyebileceğim ağzının argo dolu olması tercihimde olumsuz bir durum oluşturur. Böyle kişilerden uzak duruyorum.

Arkadaşlığında saygı önceliğidir. Rahatsız edici davranışları çok olan kişileri tercih etmiyorum. Kafa denklığı arıyorum diyebilirim. Namaz kılıyor mu gibi ibadet kavramlarındaki tutumunu zamanla öğrenebiliyorum. O süreçte bunu yargılamıyorum. Ya da kalmıyor diye arkadaşlığımı bitirmiyorum. K6

Öğrencilerin kendini ifade ederken karşı taraftan beklediği arkadaşlık adımını sosyal medyayı kullanım şekline bağlaması, sosyal medyanın arkadaşlık üzerindeki etkisine bir kere daha dikkat çekmektedir. Dini hassasiyeti ön planda tutmamalarının başlıca sebepleri arasında toplumsal yargının var oluşuna dikkat çekmeleri çoğunluğun düşüncesinden etkilendiklerini göstermektedir. Katılımcılar günün büyük bir çoğunluğunu geçirdikleri sınıf ortamlarındaki arkadaş tercihlerindeki özelliklere bakıldığında ilk sıralarda genellikle hobi anlamında ortak yönlerine bakmaktadırlar. Daha sonra kişilik açısından güvenirlilik ve kafa denklığı aramaktadırlar. Dini hassasiyeti önemsemelerine rağmen bu konuda genel anlamda sorgulayıcı olmadan ilişki kurduklarını ifade etmişlerdir.

Yani arkadaş seçmiyorum ben pek. Futbol vs oynarken sadece iyi oynayanları ayırt ediyorum o kadar. Derslerde sadece motivemi bozmayacak kişilerle muhatap oluyorum onun dışında çok da önemli değil. Erkekler arasında o kadar önemli bir şey değil arkadaşlık meselesi. Sadece bazı durumlarda önemli. İşte ispiyonlama, iftira atma... gibi. Onu da yapan pek yok zaten. E5

Arkadaşım çok sınıfta. Ama dostum bir tane. Seçim yaparken daha çok dinlediğimiz müzikler, sosyal medya takiplerindeki benzerlikler, anlaştığımız konular, gülebildiğimiz şeyler... benim için önemli. K4

Öğrencilerin arkadaşlık kavramları yüz yüze iletişim konusunda erkek ve kızlar arasında farklılık göstermektedir. Erkekler arkadaşlık ilişkilerinde ayrıntıya dikkat etmezken kızların dikkat etmesi duygusal konulardaki farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Benim arkadaşlarım beni bozmamalı. Yani namazıma dikkat ediyorum arkadaşım etmiyorsa rahatsız oluyorum. Arkadaşımı seçerken ilk baktığım özelliklerden biri bu. Diğer özellikleri de bu hassasiyetle bağlantılı. Yani konuştuğumuz konular bizi dinden uzaklaştırmamalı. Dedikodu ya da gıybet yapmamalı. K7

...İmam hatibe gelen bir öğrenci ilk önce çevresini, arkadaşlarını değiştiriyor. Ya da otomatikmen değişiyor. Mahallede ya da dışarıda okuduğumuz okulu söylediğimizde herkes bizimle her konuyu konuşmuyor gibi. Maç filan yapıyoruz mahallede. Ortak oturup kalktığımız oluyor ama sanki sıkı arkadaşlık tam kurulmuyor gibi. E3

Arkadaşlık ilişkilerinde dini hassasiyete göre ilişki kuran öğrenciler iletişimde neleri ön planda tuttıklarını dile getirmişlerdir. Bu konuya önem veren öğrencilerin az olması, sosyal hayattaki düzene tesir eden faktörlerin az olduğunu göstermektedir.

Arkadaşlarıma baktığımda imam hatipli değiliz gibi de geliyor. Yani biz de genciz sonuçta. Dedemiz gibi dindar bir hayat bekleniyor ama çok kötü bir durumda değiliz. Kafa

arkadaşlarım da var. Arkadaşlık kurmak için özel çaba sarfettiğim de olmuyor. Çok düşündüğüm bir konu değil arkadaşlık. Yaşıyoruz işte... E1

Yüz yüze arkadaşlık çok önemli değil gibi artık. Arkadaşlarım var ama eskisi gibi doğduk, büyüdük, askere gittik gibi uzun ömürlü arkadaşlık yok sanki. E6

İmam hatip lisesinde okumanın nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgileri olmalarına rağmen yaşam tarzlarına bu disiplini yansıtamadıklarının farkında olan katılımcılar, kendilerine eleştirel baktıkları halde bu durumu olumsuz görmediklerini de ifadelerinden anlıyoruz. Arkadaşlık ilişkilerinin karakter gelişimine etkisi olduğu bilindiğinden katılımcıların seçtikleri arkadaşlarının sosyal hayatta da eğitim hayatında da önemli olduğu düşünülmektedir. Yüz yüze iletişimi çok sorgulamamaları ilerde bahsedeceğimiz sosyal medya/sanal arkadaşlık ilişkilerinin arttığından olduğu düşünülmektedir.

Katılımcılar, okul ortamındaki arkadaş yoğunluğunu sınıftaki kadar çoklu tutmamaktadır. Yine de bu konuya önem verenleri şöyle sıralayabiliriz:

Okul ortamındaki yakın arkadaş sayım sınıftakinden fazla. Alt üst sınıflarda arkadaşlarım var. Sebebi okul dışı sosyal etkinliklerde tanışmış olmamız. Ortak hobiler yaptığım arkadaşlara daha çok güveniyorum nedense. Onlarla irtibatım daha iyi. Hem ortak konuda konuşabiliyoruz hem de sınıflarımız farklı olduğu için farklı şeyler konuşabiliyoruz. K3

Okulda üst sınıflarla irtibat kurmayı seviyorum. Çünkü kafa dengi geliyor bana. Geleceğe dönük konuşabiliyoruz. Dini yönünü veya beş vakit namazını sorgulamıyorum. Yani herkesin günahı sevabı kendine. Yine de namazına dikkat eden arkadaşlarımla irtibatım arttığında kendimi çoğunlukla mescitte namaz kılarırken bulduğumu itiraf etmeliyim. E4

Teneffüslerde adını bilmesem de konuştuğum kişiler var. Ortak konularımız oluyor çünkü. Maç, film, müzik... gibi. Çok çok sevdiğim bir iki arkadaşım var. Ama nefret ettiğim kimse yok. Kafam uydukça konuşurum. Ters düştüğümüz şeyler olursa çok kavgaya dönüşmez. Tartışır bırakırım. E8

Katılımcılar zamanlarının büyük bölümünü okulda geçirdiklerinden sınıf dışı okul içi arkadaşlıklar edinmektedirler. Bu arkadaşlıklarının da bağlantı sebepleri arasında uyum/frekans temeli oluşmaktadır. Burada da dini değerler açısından sorgulamanın minimum düzeyde olduğu görülmektedir. Yine de arkadaşlıkların kendi değerlerini etkileyen bir durum olduğunu itiraf etmeleri farkındalıklarının göstergesi olduğuna işaret etmektedir.

Katılımcılar ailenin görüşlerini dikkate alsalar da kendi isteklerini de gerçekleştirmek istediklerinden sosyal çevrelerini oluştururken aile önerilerini/ aile etkisini irdelemektedirler:

Ailem karışıyor arkadaşlarıma. O şöyle, bu böyle, bu sana zarar verir diyerek uzaklaşmamı sağladıkları arkadaşlarım oldu. Bazıları ile gizli görüşüyorum. Bazen anlatmıyorum... Ailem

beni korumaya çalışıyor anlıyorum ama tercihlerime de saygı duysalar keşke. Ailem arkadaşlarımın ahlaki özelliklerine önem veriyor. Bana zarar vermediğini düşündüğüm davranışlara sahip olan arkadaşları bile engellediklerini biliyorum. Dini hassasiyeti olan arkadaşlarımı onaylıyorlar genellikle. Tamam, onları da seviyorum ama ne bileyim benim gibi resmi, PubG oyununu seven ama namazını kılmayan arkadaşımı da seviyorum. E7

Akrabalarım arasındaki arkadaşlarımın oluşmasında ailelerin görüşüp görüşmemesi önemli oluyor. Sosyal medyadaki arkadaşlarımı bilmiyorlar. Sınıf ve okuldaki arkadaşlarımla sorun yaşarsam müdahale ediyorlar. Benim ailem bu konuyu önemsiyor. Arkadaşlarımın kimin kim olduğunu biliyorlar ben anlattığım sürece. Eski zamanlardaki gibi arkadaşlıklar kurmadığımızı düşünüyorum. Ailem "üzüm üzümüne baka baka kararır" sözündeki gibi kötü arkadaşlıklar kurmamam için beni uyarıyor. Bazen benim arkadaş seçimimi anlamayacaklarını düşündüğümünden paylaşmadığım durumlar oluyor. K1

Ailem karışmaz bana. Çok görüşmüyoruz zaten geç geliyorlar işten. Bazen sorarlar arkadaşlarımı ama dinlemezler. Çok büyük bir kavga vs olur da aileme giderse konu o zaman müdahale ederler. Ben de özgürce kiminle arkadaş olabileceğimi bildiğim için bana bu konuda güveniyorlar diye düşünüyorum. E2

Ailem arkadaşlarımla pek ilgilenmez. Yani bana olan güvenden kaynaklı. Ama uzun konuşma ya da uzun mesajlaşma durumunda hemen "ne oldu bir olay mı var?" gibisinden bir sorup soruşturur beni. Zaten ben kötü bir olay olduğunda hemen annesine anlatan biriyim. K8

Katılımcıların aile yapılarına göre de arkadaş çevrelerini oluşturdukları görülmektedir. Aile etkisiyle arkadaşlığı bitirdikleri ya da başlattıkları olmaktadır. Bu durumların bireyleri özgürce arkadaş seçemediği düşüncesine ittiği bu yüzden de bireylerin sosyal medyaya yönelip bu durumu gizleme hissine kapıldıkları düşünülmektedir. Sosyal medyadaki ilişkilerinde ailelerine karşı şeffaf olamamaları kişilik sorunlarını artırmaktadır. Aynı zamanda aile ilişkilerindeki iletişim sınırlarını ortaya çıkaran bir durum olduğu görülmektedir.

Sosyal çevrenin belirlenmesinde **sosyal medya**, öğrencilerin öncelikleri arasında yer almaktadır. Kimi bilinçli kimi gelişigüzel kullanmaktadır. Öğrenciler arasında sosyal medya platformundaki arkadaşlığı olumlu ve olumsuz eleştirenler yer almaktadır.

Sosyal medya arkadaşlarım daha çok ve nedense daha samimi geliyor. Çünkü orada her şeyi konuşabiliyoruz. Ayrıca anlık paylaşım yaparak ne demek istediğimizi video vs ile gösterebiliyoruz. Vakit de çabuk geçiyor. Sadece erkek olursa arkadaşlık kabul etmiyorum. Tanımadıklarımı da yani gerçek hayatta karşılaşmadığım kişileri de kabul etmiyorum. Sosyal medyada kendimi rahat hissediyorum. Gün içinde konuşamadığım şeyleri paylaşmak beni mutlu ediyor. Sanata meraklıydım bir ara. Bu alana dair fikir alıp global bir sayfada kendi çizim vs. hobilerimi sunuyordum. Bu da bana çok şey katıyordu. Anı paylaşıyorum bir de. K2

Oyunlarda çok arkadaşımız oluyor. Oyundaki ismini biliyorum ama gerçekte hiç tanımadığım kişiler. Sosyal medya sonuçta. Sahte kişiler çok... Özel bir arkadaşlık kurmuşluğum yok.

Arkadaş seçerken de kriterim yok. İki ezan arasında oyundan çıkmayan bir şahıs var karşımda. Söylediklerinin ne kadarı doğru olabilir ki...” E1

Sosyal medyada arkadaşlarım var ama günlük hayattaki arkadaşlarım onlar. Yabancılarla bir arkadaşlık söz konusu değil. Onlarla da sosyal medyadaki tutumlarına göre arkadaşlığımı sürdürüyorum. K6

Dünyayı daha iyi bir yer haline getirmenin yollarını arayan Z Kuşağına sosyal medya önceki nesillere göre daha fazla güç kullanma fırsatı vermektedir. Bunun kanıtı olarak; 10 yıl önceki Z kuşağına göre bugünkü Z kuşağının sosyal medyada en çok konuştuğu konularla ilgili önemli değişiklikler olduğunu görüyoruz. 10 yıl önceki Z kuşağının sırası ile konuştuğu konular: müzik, fast-food, moda, film ve oyun iken; şu andaki Z kuşağı müzik, oyun, politika, doğa ve çevre ve fast-food konuşmaktadır. Bu değişiklikler de Z kuşağının sosyal medyayı şekillendirilmesinde etkili olmaktadır. Katılımcıların ifadelerini değerlendirdiğimizde Covid-19 pandemisi ile birlikte arkadaşları ile daha fazla ve sık iletişim kurabilmek için bu kuşağın %65'i arkadaşları ile daha fazla video görüşme yapıyor ve %74'ü ise sosyal medya uygulamalarını daha fazla kullanmakta olduğunu görmekteyiz (<http://sml.boun.edu.tr/>, E.T. 2023.02.23). Eğlenmeyi ve öğrenmeyi seven Z kuşağı, sosyal medyadaki görsel akışa diğer kuşaklardan daha çok ilgi göstermektedir. Sosyal medyayı benliklerinin ayrılmaz parçası olarak görmektedirler. Ve sosyal medyanın herhangi bir platformundan vazgeçememektedirler.

Dini temsil adına sosyal medya hesabım var. Orada çok fazla mesaj geliyor. Özel yazıştığım birkaç kişi de var. İntihar düşüncesinden vazgeçirdiğim bile var. Oradaki arkadaşlık gerçek değil biliyorum ama gerçek hayattan daha gerçek sanki... Orada herhangi birine sorduğum kimlik bilgilerine herkesin doğru cevap verdiğini zannetmiyorum... Sadece konuşurken beni rahatsız edecek her konudan uzak duruyorum. Gerekirse engelliyorum. Düşüncelerimi özgürce ifade edişim rahatlatıyor beni. Yanlış bir cümle yazdığımda geri silmek beni mutlu ediyor. K8

...Bir hesabımda takipçim artsın diye kabul ettiğim çok arkadaşlık var. Kişi sayısının artması beni mutlu ediyor. O yüzden gerçekte birkaç arkadaşım var ama sorun etmiyorum. Sosyal medyadaki arkadaşlar da gerektiğinde arkadaş, gerekmediğinde değil. K1

Öğrencimiz K1'in bahsettiği takipçi sayısının artması/takipçi sayısını kontrol altında tutma isteği/gündemde kalabilme düşüncesi aslında bireylere video çekme, video üretme hissi oluşturmaktadır. Öğrencimiz her ne kadar bu konuya giriş yapmasa da Arıcı ve Kara'nın ayrı ayrı ele aldığı ve yapılan birçok araştırmada bu ortaya çıkmaktadır. K8 sosyal platformu dini içerik amaçlı kullandığını ifade etmektedir. Bahsettiği “...Düşüncelerimi özgürce ifade edişim rahatlatıyor beni. Yanlış bir cümle yazdığımda geri silmek beni mutlu ediyor.” İfadesi ile bireylerin kendilerine dair düşünceleri gündelik hayatın zamansal, mekânsal, kişisel

kısıtlılıklarından uzak bir alanda ifade etmeleri bireyleri sanal alan vasıtasıyla görünür ve bilinir kılmaktadır. Bu duygunun verdiği hisse mutluluk demektirler.

Canım sıkıldığında konuştuğum arkadaşlar sosyal medyadaki arkadaş. Gerçek hayattaki arkadaşlarımdan daha iyi anlıyorlar beni. Yüz yüze tanıştığım da oldu ama sık görüşmüyoruz. Hiç görüşmediğim arkadaşlar da var. Gerçek kimliklerini paylaştıklarını düşünüyorum. Onları da sorgulamıyorum. Sonuçta dini, dili, ırkı ile değil o platformdaki paylaşımları ile arkadaşlık yapıyorum. E6

Sosyal medya artık sorulmuyor bile. O kadar alışılmış bir şey. Yaşlısından gencine herkesin hesabı var. Sadece güven duygusunu azalttı diye düşünüyorum. Herhangi bir konu hakkında kirliliği de çok. Tabii bizleri de çoğunlukla olumsuz yönlendiriyor. Olumsuzdan kastım boş vakit ve kapitalist mantık. E8

Yapılan araştırmalarda sosyal medya kullanıcılarının %40'ının Finsta'sı (sahte IG hesabı) ve yarısından fazlasının üç veya daha fazla hesabı var. Bu hesapların açmalarının ana sebebi, sosyal medyada belirli bir düzeyde anonim olmak istemeleri. Birden çok hesap açanların %33'ü kişisel paylaşımlar yapmak istediklerini; %26'sı aile ve arkadaş gruplarına özel paylaşımlar yaptıklarını; %25'i diğer insanların profillerine anonim olarak girip dolaştıklarını; %17'si eski sevgililerinin ne yaptığını izlemek için bu hesapları açtıklarını söylemektedir. Tüm bu düşüncelerine rağmen enteresan bir şekilde %78'i sosyal medyada üne sahip olmak, %40'ı da yeni özelliklere erken ulaşma fırsatı için kişisel verilerini paylaşmaya istekli olduklarını belirtiyor (<http://sml.boun.edu.tr/>, E.T. 2022.24.01). Öğrencimiz E6'nın ifade ettiği “o platformdaki paylaşımları ile arkadaşlık yapıyorum” ifadesi bize Z kuşağındaki iletişim algısının yeni bir boyuta ulaştığını göstermektedir. Aynı zamanda bireysel olarak var olabilme güdüsü gündelik hayatta özneleşemeyişlerinin arayışına cevap veren, kendi düşüncelerine yakın tanıdık/tanımadık kişilerle gruplaşma hazzına işaret etmektedir.

Arkadaş ortamında ikiye ayrılmalarda genelde yaygın olan bir akımı/olayı savunma durumuna göre değişiyor. Mesela LGBT'ye değinilen bir konuda verdiğin tepki ile kaşlar gözler oynuyor. “Saygı duymayan” olarak nitelendirildiğinde birçok iletişim de senle kesilmiş oluyor. Haram/yasak olan bir şeye saygı duyamam açıkçası. Ayrılmalardan kaynaklanan yalnızlaşmalar bizi yine internet bağımlısı haline getirebiliyor. K5

Sosyal medyadan arkadaş dost olmaz. Çünkü her şey sahte bence. Benim şahsi hesabım var ama ailem kontrolünde. Gizli hesap açıp birkaç arkadaşla görüştüm. Ama uzun sürmedi. Çünkü kandırıldım biri tarafından. Böyle böyle güvenimiz kalmıyor. Bir de sosyal medyada kimseye hesap verme derdimiz yok. Yazıyor, çiziyor, paylaşıyoruz. Bu yüzden yalan bilgiler de paylaşılabilir. Yani biri evde otururken bir plaj fotoğrafı atsa herkes onu denize gitmiş sanabilir. E2

Öğrenciler sosyal medya aracılığıyla pasif izleme konumundan interaktif -etkileşimli konuma geçmişlerdir. Aynı düşünceleri sosyal medyada rahatlıkla ifade edebilirken gündelik

hayatta kişiler arası iletişim kurmaması, konuşmaması iletişim sorunlarını gündeme getirmektedir. Öğrencimiz E2'nin fake -sahte- hesaplara iletişim halindeyken kendisi gibi fake hesap kullananlar tarafından kandırılması öğrencinin güven duygusunu zedelemiştir. Her ne kadar kendi fake hesabıyla ilgili bir pişmanlık duyduğuna dair bilgi vermese de hesabını kapatması ve bu konuda kendi çapında önlem alması sanal ortamda güven ilişkisine önem verdiğini göstermektedir.

Sosyal medya ile arama mesafe koyamıyorum. İnternetsiz yapamıyorum. Şöyle bir şey olsaydı keşke mesela iki saat Instagram kullanınca otomatik kapansaydı. Ya da ne bilim TikTok'ta saçma akımlar yerine dini şeyler de olsaydı. Dini şeyler niye az diye baktığımızda; Tiktok'ta ya da Instagram'da dini bir şey paylaşmaya yeltenip "beğenilmez ki" diyerek özgüveni kırılan arkadaşlarım olduğunu biliyorum. O ve onun gibiler atmayınca dini paylaşımların sayısı da azalıyor. Böylelikle sosyal medya kötü bir hal alıyor. Abdest, namaz bilmeyenler var. Bunlara yönelik çalışmalar yapılıp atılsa daha çok faydalı olur. İnternette çekindiğim hiçbir şey olmuyor. Her şeyi rahatlıkla yazıp araştırabiliyorum. Ama yüz yüze konuşmaktan çekinir olduk. Yanlış anlaşılma korkusu oluyor çoğunlukla. O yüzden elimizden alınmasın da saat sınırlı genel bir sistem olsa ülkede keşke. Genel anlamda gerçek hayatta bir iletişim sorunu yaşıyoruz. Bunu çözemediğimizden sosyal medyaya yönelimin arttığını düşünüyorum. K5

Sosyal medya ile ilgili görüşlerini dile getirirken birçok açıdan bakan K5 öğrencimiz, sosyal hayattaki başarısız iletişimin sanal dünyaya ittiğini vurgulamaktadır. Sanal dünyada geçen zamanı kontrol edememe durumunu şöyle yorumlayabiliriz; sosyal medyadaki yönlendirmeler ve görsel/videolardaki akış hızı zaman kavramını ortadan kaldırmaktadır. Yani bir dakika içerisinde en az iki video izlediğini gören öğrenci zamanı ölçememektedir. Akıllı yönlendirme ile ilgisini çeken sayfalara denk geldikçe de kitlesel var oluşu hissedip aynı grubun üyesi olma mutluluğuna ulaşmaktadır. Karşılaştığı her görsele, videoya, yazıya kendi düşüncesini yansıtan like/unlike .. ibareleri bireyleri pasiflikten kurtarmaktadır. Etkileşimin olduğu yerde iletişim devam eder. Holiday (2018) çalışmasına paralel olarak bireyin en mahrem duygu ve düşüncelerine dair paylaşımları bile sosyal medya ağlarında materyal olarak kullanılabilir. Bu yüzden bireyin kendini yalnız hissetmemesi ve sosyal medya platformlarından vazgeçememesi kaçınılmaz olmaktadır.

İnternet kullanmıyorum diyen yalan söyler. Sadece bütün platformlarda yokuz. Medyada kendimizi değerli ve özgüvenli hissediyoruz. Bir de herkesin bizim gibi sosyal medyada olduğunu görmek bizi rahatlatıyor. E4

Sosyal medyada Exo'yu takip ediyorum. Sanaldaki halimle buradaki halim tamamen farklı. İki yerde de farklı kişiliklere bürünüyorum. Birkaç kişi haricinde kimse gerçek kişiliğimi bilmiyor. Ailem sosyal medya hesabımı bilmiyor. Bilse de iyi olmaz zaten. Sosyal medyada fazla tanımadığım insanlarla fazla iletişim kuramam. Genellikle sevdiğim sayfaları takip etmek ve yeni arkadaşlar edinmek için kullanıyorum. K1

Hız ve haz toplumu diyebileceğimiz Z kuşağı, sosyal medya başlığı altında kendilerine dair düşünceleri dile getirmektedirler. Kişiliklerine yönelik kişisel eleştirileri dikkate değer görülmektedir. K1'in ifade ettiği “..iki yerde de farklı kişiliklere bürünüyorum” söylemi kişilik sorunlarını gündeme getirmektedir. Bu durumun farkında olmak iyi iken bu durumun yanlış/doğru olduğuna dair fikrini beyan etmemesi bir sorun olarak görülebilmektedir.

İlgimi çektiği için takip ettiğim sayfaların yeni içeriklerini görmek beni mutlu ediyor. Beni çok fazla düşündüren şeylere bakmıyorum. Kullanış amacım eğlenmek, gülmek için çoğunlukla. E1

Öğrenci olduğum için öğrenci sayfalarını takip ediyorum. Merak ettiğim popüler kişilere bakıyorum. Video çekip paylaşma huyum yok. Maksat güzel vakit geçirmek. Medyadan kastım da genellikle YouTube, TikTok belki Instagram... E3

Sosyal medyayı kendimi iyi hissetmek ve sevgi görmek için kullanırım. Bu sevgi illa ki bir sanal arkadaştan kaynaklanmayabilir. Bazen yaptığım bir paylaşımın like'lanması sevdiğim hissini verir bana. Birçok kişi gibi sosyal medyada iken eğlenip gülmek, bir şeyler öğrenmek, gündemden haberdar olmak beni mutlu ediyor. Gerçek hayattaki arkadaşlarımı da takip ederim. Onlarla iletişimimi sağlarım. Bir de sınav öğrencisi olmam sebebiyle sosyal medyayı eskisi kadar çok kullanmıyorum. Kullanınca kendimi iyi hissediyorum. K7

Gerçeklikle sanallık kavramlarının karıştığı bir süreçte sosyal medya, bireylerin ilgi veya duygularına yönelik ilgi ve duygu tüccarlığı yaparak şahısları kendine bağlamaktadır. Belli bir süreden sonra önemli olanın gerçekler değil duygular olduğuna inanılmaktadır. Öğrencilerin ifadelerinde sürekli kendi duygularını dile getirmesi bunun doğruluğuna işaret etmektedir.

Sosyal medyadaki kişilerin giyim tarzları beni daha çok etkiliyor gibi. Sosyal medyada fazla zaman geçiriyorum. Gerçek dünyada çevrem geniş olmuyor. Sosyal medyada olan birçok şeyi kendi hayatımda uygulamaya başlıyorum. Sanal arkadaşlık kuruyorum. Bu arkadaşlar genellikle benden birkaç yaş büyük. Sanal arkadaşımın benimle arkadaş olmasını seviyorum. K3

Sosyal medyada tesettürlü insanlar var. Bazıları çok güzel giyiniyorlar. Dikkatimi çekiyor. Onları daha çok takip ediyor. Tesettürü güzel giyinince daha çok seviyorum. Eğlenmek ve vakit geçirmek için daha çok kullanıyorum yaşıtlarım gibi. K4

Sosyal medyayı vakit geçirmek için kullanıyorum. Sevdiğim insanlar benden uzaksa onları takip ediyorum. Onlarla iletişim kuruyorum. Ödevlere bakabiliyorum. Etki noktasında kullanıma bağlı olarak hem kötü hem iyi etkileyebiliyor. Kötü etki şöyle, yani eğer denk geldiğimiz paylaşımlar ahlaki noktada hoş olmayan şeylerse bu bizi de zamanla bozabiliyor. Dinle dalga geçilmesi hoş olmayan bir durum mesela. Ama bu kanallar çoğaldıkça dinle dalga geçildiğinde gözümüzde normalleşebiliyor. İyi olan etkisi de merak ettiğimiz her şeyin cevabına erişebilmemiz. E5

Sosyal medyada genellikle ailemi ve akrabalarımı takip ediyorum. Aralarında arkadaşlarım da var ve arkadaşlarımla sosyal medyada takılıyorum. Arkadaşlarım çoğunlukla okul arkadaşlığından. Onlarla sosyal medya ortamında maç, gezi, alışveriş, ders içerikli şeyler hakkında konuşuyorum. Eğlenmek, takılmak ve arasıra can sıkıntısını gidermek için muhabbetler açmak amaçlı kullanıyorum. Bana bir zararı olduğunu çok düşünmüyorum. E7

Katılımcıların sosyal medya üzerindeki arkadaşlıkları ile ilgili yorumlamaları sınıf ve okul düzeyindeki arkadaşlık yorumlamalarından fazla olduğu görülmektedir. Burada kendilerinin ifadelerinden olan ‘rahat davranma/düşüncelerini geri alma/hesap vermeme...’ gibi davranışların katılımcıların arkadaş edinme konusunda teşvik ettiği düşünülmektedir. Sosyal medyadaki arkadaşlık/takipçi sayılarının rakamlardan ibaret olduğunu da düşünen öğrenciler olmaktadır. Bireylerin kendi düşüncelerine benzer kişi/kitleye ulaşabilme imkânı olan sosyal medya, yüz yüze görüştüğü arkadaş ortamından daha cazip olduğunu göstermektedir. İnternette öğrenilen bilgilerin çoğu zaman sorgulanmaması da eğitim yaşantısına dolaylı bazen doğrudan etki ettiği ihtimal dâhilindedir.

Sosyal medya fenomenlerinin doğru’lukları da takipçilerin doğru/yanlış algılarına göre değişmektedir. Gençlerin kimlikleri gibi sahiplendikleri sosyal medya platformlarını bırakmalarını istemek elbette mümkün değildir. Fakat kullandıkları platformların kişiselleştirilmiş arama motorları ile bireysel hale getirildiğini bilmeleri gerekmektedir.

Öğrencilerin tanımlamalarına göre **otoriter-baskıcı ebeveyn** örnekleri şöyledir.

Ailem her şeye karışır. Telefonuma, arkadaşlarıma, ders notlarıma, oturmama-kalkmama, kararlarıma-tercihlerime... Lise tercihim onlar yaptı, üniversite tercihim de onlar da yapacak. Notlarım iyi olsun diye sürekli “ders çalış” modundalar. Biraz yalnız kalmak için fırsat kolluyorum. Bu durum beni bunaltıyor...aynı şey namaz ve oruç için de geçerli. Oruç neyse de “namazını kaldın mı?” sorusu bazen beni bıktırıyor. E6

Ailemi normal olarak değerlendirmek istiyorum ama baskı da var nasıl inkâr edebilirim. Çevreye, ortama karşı bir baskı bu daha çok. Telefonla ilgili çok baskı var. Yani düşük aldığımda “niye düşük aldın” diye sorgulamazlar direk ‘telefona çok baktığından notların böyle’ diyorlar. Biz telefon çocuğuyuz. Evet gerçekten çok zaman geçiriyoruz. Ama telefonda sadece boş vakit kavramı yok. Güncel haberler, yorumlar, dersle ilgili bilgiler, çevremizde neler oluyor, sokak röportajlarında kim ne demiş, yorumlarda neler yazılmış... Bu tür şeylerin çok da boş olduğunu düşünmüyorum açıkçası. Bunları takip ediyorum aslında. K5

Anne babaların çocuklarına gösterdiği sevgi kadar, çocuklarının davranışlarına uyguladıkları disiplin de göz önünde tutulmalıdır. Çocuklarıyla herhangi bir konuyu istişare etmeden, anlaşmadan çocuklarının isteklerini reddeden anne babalar, kural ve emirlerini çok sıkı uygulamaktadır. Bazı anne babalar da çocuklarından çok yüksek beklenti içerisine

girmektedir. Beklentileri gerçekleşmeyince iletişim sorunları artmaktadır. Gençler kendilerini kısıtlayıcı bir ortamda hissettikçe ortamdaki uzaklaşmak ve aksi yönde hareket etmektedirler.

Babam benimle ilgili çok beklentiye girmiş durumda. Çok da baskı yapıyor. Sürekli kontrol ediyor odamı. Gün içinde anneme sorup duruyor. Bir konu hakkında fikrimi söylesem bile onun tercihi geçerli oluyor. "ben devlete yaslayamadım sırtımı sen yasla" diyor. İş kaygısı taşıyorum. Kendimi odaklama sorunu yaşadığım oluyor. İmam mesleği için hazır olmam için de sürekli namazlarımı takip ediyorlar. E7

Aile hakkında herkes bir sürü şey yazıp/ video çekip aile baskısından, ailede cinsiyet ayrımı yapılmasından vs. yakınıyorlar. Hatta bu durumların çok ağır olmasından dolayı intihar etmek isteyen insan sayısı çok fazla bence, hatta böyle bir sanal arkadaşım vardı; ciddi ciddi intihar etmeyi düşünüyordu... Bana anlattığı aile sistemi ise gerçekten çok bunaltıcıydı... İşte bu tür nedenlerle insanlar ailede olması gereken ama olmayan şeylerin eksikliğini sosyal medya arkadaşlıklarıyla, Kpop'la veya selfharm la (ve belki daha başka ve daha fazlasıyla) kapatmaya çalışıyorlar... Benim ailemde baskı demeyelim de kontrol çok fazla. Bu kontrol beni bazen yoruyor. Bazen de onlar en iyisini bilir diyorum. Namazlarımı sürekli takip ederler. Sabah namazına beraber kalkarız. Ahlaki özelliklerimi irdelerler. Çok fazla başımdalar. E2

Ebeveynim arasında çok fark var. Babam otoriterken annem hoşgörülü bir yapıda. Evde sözü geçen sonuçta annem oluyor. Ebeveynim imam hatip mezunu. Aslında kendilerini geliştirmiş insanlar birçok insana göre. Kendilerini çok takdir ederim. Yine de uygulamada bazı tutumlarını eksik/hatalı/yetersiz buluyorum açıkçası. Namaz ya da diğer insanlara karşı davranışları.. gibi konularda yetersizlik hissediyorum. Herhangi belirgin bir baskıdan bahsedemem şuan ama çocukluktan gelen mesela pantolon giymeme babamın engel olduğunu biliyorum. Ortaokula kadar pantolon giymediğim için ortaokulda formadan kaynaklı ilk pantolon giyişimde çok rahatsız olduğumu hatırlıyorum. Babam giydirmezken anne tarafımın kuzenlerimi "aman ne olacak" diye tayta dışarı çıkarttıkları da bir gerçek. Babam en ufak bir taviz verse annem tayta kadar kayabilirdi. Bu yüzden çok baskı vardı çocuklukta üzerimizde. İster istemez o dönemler yoğun çatışma yaşadım. K7

Katılımcıların aile yapısı otoriter aile modelini yansıtmaktadır. Ailelerinin bu tutumunu çok yargılamaktadırlar. Dine karşı mesafelerini bile aile tutumuna göre oluşturan katılımcıların bu durumdan şikâyetçi oldukları görülmektedir. Küçük yaşlarda bu tür otoriteye ses çıkarmayan bireylerin büyüdüklerinde aileleri ile çatışmaktadır.

Katılımcılardan **demokrat-anlayışlı ebeveyn** örnekleri şöyledir:

Ailemizde kararlar ortak alınır. Lise tercihimden arkadaşlarımla buluşmama kadar hepsi konuşulur. İsteklerim ya direkt kabul edilir ya da şartlı. Annemden hiçbir şey gizlemem. Dini konularda toleransları yoktur. K2

Ailemin baskıcı olduğunu düşünmüyorum. Tesettürü ya da namazı baskılamadı. Ama kontrol ediyorlar beni. Mesela namaz kılmadığımda birkaç kere uyarıyor en son "ben söyledim, günah benden gitti. Sen bilirsin" diyor. Sorumluluk yükliyorlar genelde. K6

Ailem, kardeşlerim arasında çoğunlukla ayırım yapmaz. Bize sorulur ortak konular... Her zaman tercihlerimiz kabul edilmese de ne düşündüğümüzü dinlerler. Ailemi seviyorum. Dini günlerde birlikte Kur'an okur, namaz kılarız. E5

Ailemde gizli saklı yok. Ben de bu yüzden her şeyimi paylaşıyorum. İzin almadan bir şey yapmam... Kardeşlerimle aramda haksızlık yapmazlar. İbadetler konusunda günahı sevabı bildiğimden baskı yapmazlar. K8

Katılımcıların ifadelerine göre ailelerinin genel tutumu demokratik aile yapısını yansıtmaktadır. Bu aile disiplini dini değerler farklı yansıtmaktadır. Kimi aile bahane kabul etmezken kimi aile dini hassasiyetler konusunda baskı yapmamaktadır.

Öğrencilerden **ilgisiz-ihmalkâr ebeveyn** örnekleri şöyledir:

Annem fabrikada babam sanayide. Biz büyüdüğ diye annem de işe başladı. Geldiklerinde yemek derdi oluyor. Okulla ilgili bir şey anlatmak istediğimde dinleyen yok. Yemekte de konuşan yok. Hafta sonları da ev temizliği, akraba ağırlama... Arada ders notlarımı sorarlar o kadar. Başörtüm dışında hiçbir konu konuşulmaz. Okula başörtülü gönderirler. Normalde çok sık örtünmem. Evde mahallede rahat davranırım yani. Bir yere gittiğimizde örtünürüm. Namazımı bazen sorarlar. Orucu genellikle beraber tutarız. K1

Annem babamdan saklar birçok sorunumuzu. Annemle konuşurken kendisi bir işle meşgul olduğundan beni tam anlamıyla dinlemediğini düşünüyorum. Televizyonla ya da internetle vakit geçiririm genellikle. Ailemde Kur'an okumasını bilmeyen de var. Namazlarına çok hassas davranmayan da var. Bana da karışmazlar. Kıldığımızda aferin filan derler. K3

Onların işleri benim düşüncelerimden daha önemli. Hep bir geçim derdi var evde. Kendimle ilgili paylaşımında bulunmam. Annemin bitmeyen ev işleri var. Cuma ve bayram namazları dışında kıldığım düzenli namaz yok. Annem dini gün ve gecelerde çok ibadet eder. Babamla çok vakit geçiriyoruz diyemem. Bazı sebepler var. E4

Annemin bin tane kuralı vardır ama muhabbeti yoktur. Babamla da piknikten pikniğe irtibat kurarım. Bir sorun olana kadar evde ortak konumuz olmaz. Namazlar konusunda sıkıdır ailem. Ama ahlaki tutum konusunda esnekler. Kendimi çok da iletişimin iyi olduğu bir ailede hissettiğimi söyleyemem. K4

Ailem bence ilgisiz. E1

Ailem birçok konuda ciddiye almaz beni. İlgisiz yani. Geçim derdiyle uğraşıyorlar. E8

İlgili bir ortamdan bahsedemem. E3

İhmalkâr, reddeden ebeveyn tutumunda çocuklarla yeterince ilgilenilmez. Çocuğun duygusal ihtiyaçları başta olmak üzere birçok temel ihtiyacı ihmal edilir. Bireylerin bu tür ailelerde belli rutinleri, ortak vakit geçirme etkinlikleri pek yoktur. İlgisi ve sevginin hissedilmediği ortamlarda ailenin çocukları kendilerini iyi hissettikleri ortamlara yönelmektedirler. Katılımcıların ebeveyn tutumları ihmalkâr ebeveyn tutumudur. Buna rağmen

dini hassasiyetleri aileden aileye farklılık göstermektedir. Katılımcıların bu durumu zihnen sorguladıkları görülmektedir.

3.1.2. Okula Yönelik Tutumlar Çerçevesinde Z Kuşağının Görüşleri

Araştırmada öğrenciler eğitim yaşantılarını etkileyen okul tercihlerinin önemi üzerinde durduğundan dolayı bu tema oluşturulmuştur.

Araştırmada öğrencilerin eğitim yaşantılarını etkileyen okul tercihlerinin sıkça kodlanması üzerine bu tema oluşturulmuştur. Öğrencilere “İmam hatip lisesi seçme sebebiniz nedir?” sorusu sorulmuştur. Verilen cevaplardan ilgili kodların frekansına göre öğrencilerin liseyi tercih sebepleri “*aile isteği*” ve “*kendi isteği*” olarak anlamlandırdıkları tespit edilmiştir.

Tablo 12. İmam Hatip Lisesi Tercih Sebepleri

İmam Hatip Lisesi Tercih Sebepleri	Aile İsteği	12
	Kendi İsteği	6

Katılımcılar tarafından en fazla ifade edilen tercih sebebi *aile isteği*dir.

Bu liseye gelmemi ailem istedi. Ortaokulda derslerim çok başarılı değildi. Ailem de din eğitimim iyi olsun diye buraya gönderiyor. Dini derslerim iyi olunca sorun etmiyorlar. Ben de diğer derslere çok çalışmıyorum. Kızlar için en uygun okul olduğunu düşünüyorum. Sorun yok memnunum yani. K4

Ben istememe rağmen imam hatip okumamı ailem istedi. TEOG puanım istediğim okula yerleşmeye yetmemişti zaten. Görmediğimiz bir okulu tercih etmek zor olur. Ailemizin isteğine karşı gelme yaşımız yeterli değil. Yine de bir sorun yaşamadım burada. Arka sıralarda oturuyorum. İdare eder memnunum yani. E5

Ortaokuldan sonra bir yıl ara verdim. Yatılı Kur'an Kursu'na gittim. Sonra buraya geldim. Ailem hafızlık yapmamı istiyor. Liseden sonra hafızlığa gidebilirim. Derslerim konusunda da baskı yapılmıyor. Kur'an dersim iyi olsun yeter. Arkadaşlarımı seviyorum ve din dersi öğretmenlerinden de bazılarını çok seviyorum. K6

Katılımcılar imam hatip lisesi tercihlerini dile getirirken kendilerinde oluşan farkındalıkları da göz önüne alarak değerlendirmede bulunmuştur. Kendi istekleri dışında bir tercihin içindeyken de şartlardan memnurluk duyan bir kesimin varlığı gözlemlenmiştir. Çalışkanoğlu'nun çalışmasında (2018) öğrencilerin, % 48,2'si anne babasının etkisi ile imam hatip lisesini seçtiğini belirtmektedir. Bu da çalışmamızın geçerliliğine paralel bir örnektir.

Buraya ailemin zoruyla geldim. Sağlık veya düz lise okumak isterdim. İngilizcem bile iyi değilken zorla Arapça görüyorum. Ne gerek var. Ben dilci değilim. İlahiyat'a da zorla

gönderecekmiş babam. Ben öğretmen de olmak istemiyorum... Namazlarımı bile düzgün kılmıyorum. İmam olmamı istiyor babam. Okulu sevmiyorum. Zorla okuyorum burada. E6

Dini eğitim alanındaki derslerde gördüğümüz baskı kadar diğer derslerde görmüyoruz. Okula çoğunlukla isteksiz geliyorum. Ailem istiyor gelmemi. İlerde onlara dua edeceğim. E1

Ailem istediği için geldim. Üniversiteye sıkı hazırlanıyorum. Din dersleri bana zor ve vakit kaybı gibi geliyor. Pişmanım. Keşke aileme gitmek istemediğimi çok açık söyleseydim... Din dersleri notlarım ortalamamı çok düşürüyor. E7

...Burada arkadaş ortamı da çok iyi değil. Gruplar var. Öğretmenler de derste iyi öğrencileri muhatap alıyor genelde. Yani vasat bir öğrenciyim ama başka bir yerde olsam daha mutlu olurmuşum gibi. E2

Öncelikle şundan bahsetmek istiyorum. İmam hatip liselerinde yaygın olan bir durum da aynı zamanda. Buraya kendi isteğiyle gelen öğrenci çok nadirdir. İyi bir lise tutturamadığım için evime yakın olduğundan aile isteğiyle geldim. Burada eleştirecek çok şey var ama ben de çalışmıyorum ne yalan söyleyeyim... Yine de başka bir lisede okumak isterdim. K1

Buraya istemeyerek geldiğim için değil isteksizliğim. Bu okul bu dersler beni heyecanlandırmıyor... Tek sorun öğrencilerde olmamalı. K5

Cebeci'nin yaptığı araştırmada (1999) 'niçin imam hatip liselerini tercih ettiniz?' sorusuna yüzde 71 ile 'dini bilgileri daha iyi öğrenmek' yüzde 15 ile 'ailem istediği için' cevabı verilmiştir. Cebeci'nin çalışmasında dini bilgileri daha iyi öğrenme isteğinin de aileden öğrenilmiş bilgi olduğu düşünülmektedir. Bu araştırma verileri yaptığımız araştırma sonuçlarını güçlendirmektedir.

Buraya gelip de memnun olunacak bir şey yok. İlahiyat okumayacaksa bir insan buraya gelmemeli. Çünkü YGS ve LGS de çıkmayacak birçok ders var. Üstelik ezberleri kapsayan Arapça, Kur'an, Siyer vs. Bir de puanları çok düşük okullar burası. Hem yüksek başarı hem de meslek derslerinde yeterli seviyeye gelmemizi istemeleri potansiyelimizin çok üstünde bir istek. E4

Ailemin isteğiyle geldim. Meslek derslerinde zorlayan hocalarımız var. Derslerin genelini seviyorum. Ama eğitim sisteminin bize öğrettiği bir şey var: sınavda çıkacak dikkat et. Dönüp bakıyoruz meslek dersleri iş hayatımızı belirleyen üniversite sınavında çıkmayacak. Ama meslek dersleri öğretmenlerinin baskıları ve yazılı sınav zorlukları, imam hatipli olmanın gerekliliği mesuliyeti çok farklı. Yani bize dini sevdiren kalıcı bilgi verseler de rahat etsek olmaz mı? Hep bir tehdit hep bir baskı. Ailemiz bence gelip bu sıralarda otursalar onlar da bizi zorlamaz artık. E3

İmam hatip liselerinin tercihinde aile isteğinin rolü, din eğitimi ve meslek dersleri konusunda yapılan araştırmaların birçoğunda ele alınmıştır. Örneğin, Türkiye'de yapılan bir araştırmada (Kaya, 2017), öğrencilerin imam hatip liselerini tercih etme nedenleri arasında aile baskısı ve yönlendirmesi önemli bir yer tutmaktadır. Benzer bir şekilde, başka bir araştırmada (Kamalak ve Kılıç, 2016), öğrencilerin imam hatip liselerini tercih etme nedenleri arasında aile

baskısı ve yönlendirmesi, dini eğitim ve meslek sahibi olma isteği olduğu belirtilmektedir. Aile isteğinin rolü, öğrencilerin din eğitimine olan tutumlarını da etkileyebilir. Örneğin, ailelerin sadece dini bilgiye odaklanan bir tutum sergilemeleri, öğrencilerin din eğitimini sadece bilgi ezberlemeye dayalı bir süreç olarak algılamalarına neden olabilmektedir. Bu durum, öğrencilerin din eğitimine karşı olumsuz bir tutum sergilemelerine yol açabilir (Kamalak ve Kılıç, 2016). Bununla birlikte, ailelerin imam hatip liselerini tercih etme nedenleri arasında dini eğitim ve meslek sahibi olma isteği de yer almaktadır. Bu bağlamda, öğrencilerin dini eğitim ve meslek derslerine olan ilgileri, imam hatip liselerini tercih etme nedenleri arasında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, bu tercihlerin sadece aile baskısı veya yönlendirmesi nedeniyle oluşması, öğrencilerin mesleki yeterliliklerini ve dini eğitimlerini olumsuz etkileyebilir. İmam hatip liseleri tercihinde aile isteğinin rolü konusu, öğrencilerin din eğitimi ve meslek dersleri ile ilgili tutumları ve tercihlerini etkilemektedir. Ancak, aile isteğinin sadece baskı veya yönlendirme nedeniyle oluşması, öğrencilerin mesleki yeterliliklerini ve dini eğitimlerini olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, öğrencilerin imam hatip liselerini tercih etme nedenleri ve tutumları, aile baskısı veya yönlendirmesi yanı sıra, öğrencilerin kendi tercihleri ve ilgi alanları da göz önünde bulundurularak ele alınmalıdır.

Başta bu okula gelmem konusunda benim herhangi bir isteğim ya da fikrim olmadı. Babam çok araştırdı. Puansız olarak en sonunda burası geldi. Zorunlu oldu gibi ama daha önce imam hatip okumadığım için çok sorgulamadım. Hatta belki sonra meslek lisesine geçerim diye de düşünmüştüm. Ailem de önce dinini öğren sonra istediğini yaparsın dediler. O yüzden bir şey demedim. E7

Dini eğitim verildiği için, inanç ve ibadetlerim iyi olsun diye gönderildim ve geldim artık. Tercih yaparken imam hatip lisesini de yazmıştım ama çıkmamasını istiyordum. Çünkü hep imam hatip lisesi zor, Arapça ve Kur'an-ı Kerim dersleri zor diye yaygın bir inanış vardı. Çevrem zorlanacağımı yapamayacağımı söylüyordu. Önyargılı geldim. E1

İmam hatip okullarının seçiminde aile tercihlerinin rolüne ilişkin çözüm önerileri sunmak için, ebeveynlerin kararlarını etkileyen faktörleri ve öğrencilerin dini ve mesleki eğitimlere yönelik tutumlarını belirlemek önemlidir. Bu faktörlerin anlaşılması, ebeveynlerin ve öğrencilerin daha bilinçli seçimler yapmalarına yardımcı olabilmektedir. Ayrıca, öğretmenlerin din eğitimi sadece ezberleme süreci olarak sunmak yerine, eleştirel düşünmeyi teşvik etmeleri önemlidir. Öğretmenler, din eğitimi alan öğrencilerin günlük yaşamları ve deneyimleriyle bağlantılı hale getirerek daha anlamlı ve ilgili hale getirmelidirler. Öğrencilerin İmam hatip okullarını seçme nedenleri arasında mesleki eğitim de önemli bir motivasyon kaynağıdır. Bu nedenle, müfredat sadece dini eğitim değil, mesleki eğitimlere de ağırlık vermeli ve öğrencilerin mesleki becerilerini ve dini eğitimlerini aynı anda geliştirmelidir. Katılımcılar

kendi isteği dışında geldikleri okulu birçok açıdan değerlendirerek düşüncelerini ifade etmektedirler. Pişmanlıkları ve tercih haklarının olmamasını okulla ilgili yaşadıkları sorunlarla birlikte ele almaktadırlar. Öğrencilerin imam hatip lisesine isteyerek gelmemeleri psikolojik tepkiler göstererek ortaya çıkmaktadır.

İmam hatip okullarının seçiminde aile tercihlerinin rolüne ilişkin çözüm önerileri sunmak için, ebeveynlerin ve öğrencilerin daha bilinçli seçimler yapmalarına yardımcı olacak faktörlerin belirlenmesi, eleştirel düşünmeyi teşvik etmek, din eğitimi alan öğrencilerin günlük yaşamları ve deneyimleriyle bağlantılı hale getirmek ve mesleki eğitimlere ağırlık vermek gerekmektedir. Bu durum ileride ele alacağımız öğretmen-öğrenci ilişkisine dâhi yansımaktadır. İmam hatip lisesine gelme tabiri öğrencilerin lise çağı-ergenlik dönemi sürecinde çevrelerinin olumsuz tepkilerinden etkilenip önyargılı olmalarına sebep olmaktadır. Bu durumun önüne geçilmesi için öğrencilerle oryantasyon çalışmasının yapılması faydalı olacaktır. Ayrıca öğrencilerin lise tercih sürecinde lise tanıtımlarını ele alan çalışmalara katılmaları önyargılarının kırılmasına vesile olabilmektedir. Bu sayede, öğrencilerin dini ve mesleki eğitimleri olumlu yönde etkilenebilir.

İmam hatip lisesi tercihini **kendi isteği** ile yapanlar;

Kendi isteğimle geldim. Dini derslerime yükleniyorum. İmam olmak istiyorum. Ailem de dindar. İmanlı bir genç olmak istiyorum. Geleceğe dindar insanların da katkısı olmalı bu yüzden bu okula gelmek çok önemli. Okulun eleştirel noktaları var fakat toplumda imam hatipli olmanın da ayrıcalıkları var. E8

Ailem okul öncesi dini kreş ya da kurumlara sık gönderdiği için beni, çocuk ruhunla buna alışyorsun. Okuma yazma bilmeden Kur'an öğrenebiliyorsun mesela. İlkokul dördüncü sınıfta kapanmıştım bu yüzden. İmam hatip için de uyum sağlamakta sorun yaşamadım açıkçası. Kendi isteğimle geldim. Evime de yakın. Dinimi daha iyi öğrenip ibadetlerimi güzelce yerine getirebilen biri olmama yardımcı olabilen bir yer burası. İlahiyat okumak istiyorum. Bu yüzden de en mantıklı tercih imam hatip lisesi olacaktı. K8

Çetin'in yaptığı çalışmada 'araştırmaya katılan öğrencilerin 373'ü (% 61,8) okulu kendisinin tercih ettiğini, 165'i (% 27,3) ailesinin tercih ettiğini ve 66'sı (% 10,9) başka bir okula puanının yetmediğini belirtmiştir. Anadolu imam hatip lisesinde öğrenim gören öğrencilerin okul tercih durumları ile okula karşı tutumları arasında anlamlı bir farklılıktan söz edilebilir mi? Sorusuna bu çalışmamızla cevap aramış ve öğrencilerin okul tercih durumları ile okula karşı tutum toplam puan arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür ($p<0,05$)' (Çetin, 2017). Bu çalışmaya paralel olarak yaptığımız çalışmada ise aile isteği ön planda olanlarla

kendi istekleri ile okul tercihinde bulunanların dini değerler konusunda beklentilerinin ön planda olduğu görülmektedir.

Okul tercihim burasıydı zaten. Ahlaki olarak diğer liselerde kendimi koruyabileceğimi düşünemediğimden burayı tercih etmiştim. Kendimi burada dini ve ahlaki anlamda daha çok geliştirebilirim ama başka liselerde bozulmaya meyletmek daha kolay. Karşı cinsle irtibatım diğer liselerde daha mümkün olabilirdi. Burası daha iyi. Kendi isteğimle geldim. Evime de yakın. Dinimi daha iyi öğrenip ibadetlerimi güzelce yerine getirebilen biri olmama yardımcı olabilen bir yer burası. İlahiyat okumak istiyorum. Bu yüzden de en mantıklı tercih imam hatip lisesi olacaktı. K3

Ortaokulda imam hatip okuyanlar çoğunlukla liseyi de bu alanda tercih edebiliyor. Ben de onlardan biriyim. Bu durumda aile baskısı yok. Kendim tercih etmiş oluyorum. K4

Bu okula tek tercihle kendi isteğimle geldim. Tercih hakkımın olduğu diğer liselerin ortamının bana uygun olmadığını düşünmüştüm. Burası kız ortamı rahat olur diye de düşünmüştüm. Ailem de kabul etti zaten. Yine de çok iyi bir Anadolu lisesi tutturabilseydim oraya da gitmeme izin verirdi ailem. K7

Altıntaş'ın yaptığı çalışmada; “bizim çalışmamızdaki öğrencilerin bu okulları tercih etmesinde rol oynayan en büyük etken ailesinin ve kendi isteği oranı (% 82) iken, 2010 yılında yapılan çalışmada (% 85) oranındadır. Tercih etme sebeplerinin değişmediği düşünülmektedir. Her iki çalışmada da İHL'yi tercih eden veya ailesi tarafından ettirilen öğrenci ve ailelerin önceden belli bir dini hassasiyet ve hedefe sahip oldukları, bu hedef ve hassasiyetleri İHL de pekiştirmek istedikleri görülmektedir” denmektedir. Bizim çalışmamızda paralel olarak öğrencilerin söylemlerinden bu verileri destekleyen ifadelere denk gelinmektedir. Öğrencilerin kendilerini ahlaki değer anlamında koruma isteğini dile getirmeleri, öğretim yöntemleri ve teknikleri kapsamında önemli bir konudur. Bu istek, öğrencilerin kendilerini güvende ve saygın bir ortamda hissetmelerini sağlar. Ayrıca, öğrencilerin ahlaki değerlerine saygı duyulduğunu hissetmeleri, öğrenme sürecine daha olumlu bir şekilde katkıda bulunmalarına yardımcı olabilmektedir.

Muhafazakâr bir aileden geldim. Dini ortamlarda buldum genelde. Meslek dersleri ile ilgili olarak yani niye sadece imam hatipte var bu dersler. Diğer Anadolu liselerinde de olsun hep birlikte öğrenelim. Yani dinimize dair şeyleri öğrenmek hepimize gerekli. Yoksa sonra ailelerimiz çevre bozuk deyip duruyor. O liseler bozuk diye bizi oralara göndermiyorlar, onlarla görüştürmüyorlar. Biz bundan dolayı kendimizi küçük görüyoruz. Onlar farklı dersleri görmüyor hep biz görüyoruz. Bu konu hep başımıza kalkıyor. İmam hatipte kimler kötü, düz liselerde kimler iyi diye bir algı var. Biz bu liseyi okuyoruz diye sürekli dinle ilgili bir hayatımız var sanılıyor. Evde namazımı kılıp Kur'an'ımı okuyorum tamam ama benim de günlük hayatım var. K1

Katılımcılardan kendi isteği ile lise tercihinde bulunarak memnun olan bu kesimin düşüncelerini kendi açılarından yorumlamaları dikkat çekmektedir. Zorunlu gelen çoğunluğun arasında kendi isteği ile gelerek etkilenmeden istikrarlı bir biçimde hedeflerine doğru yürümleri katılımcıların kararlılığını göstermektedir.

Kendi isteğimle geldim. Pandemiden sonra buraya başladım. Bakalım inşallah iyi olur. Emin değilim. Lise öğreniminin yanında dinî eğitim verildiği için bu okulu tercih ettim. Emin değilim. ...Hepimiz kız olduğumuz için daha rahat ediyoruz. Rahat konuşabiliyoruz. Bu da iyi bir şey şimdi. K2

Kur'an kurslarına giden biriyim. O yüzden bu liseyi tercih etmek benim için zor olmadı. Üniversite düşüncem yok şuan ama meslek sahibi olacaksam Kur'an hocası da olabilirim. Bir insanın dindar olması mesleğini yapamayacağı anlamına gelmiyor. Üstelik bu devirde imam hatiplilerin iş imkanları da arttı. Hem ahlaklı birey olarak yetişeceğiz hem de meslek sahibi olacağız bu açılardan konumuz çok iyi. K7

Katılımcıların düşüncelerini ifade ederken kendilerini siyah beyaz gibi net bir çizgide tutmadan zamana göre karar verdikleri gözlemlenmektedir. Lise tercihlerinin aile veya kendi istekleriyle gerçekleşmesi, liseye karşı tutumlarını etkilemektedir. Aile isteğiyle gelmiş olsa bile zamanla uyum sağladığını söyleyen öğrencilerde önyargıların kırıldığını görürken, dersler/öğretmenler hakkında şikâyetlerini dile getirenlerin istemeyerek gelmelerini destekleyen gerekçelere atıf yaptıkları görülmektedir. Lise tercihleri öğrencilerin geleceklerini etkileyen önemli bir karardır ve bu kararı verirken ailelerin öğrencilerin görüşlerine de değer vermesi önemlidir. Öğrencilerin okul dışındaki ilgi alanlarına yönelik faaliyetlere katılmaları, okuldaki derslerin yanı sıra kendilerini geliştirme fırsatı sunar. Ayrıca, öğrencilerin düşünce ve duygularını ifade etmeleri, öğretmenlerin öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun bir öğrenme ortamı sağlamalarına yardımcı olabilmektedir. Son olarak, öğrencilerin kendilerine ve başkalarına karşı saygılı ve empatik olmaları, öğrenme sürecinde olumlu bir etki yaratır ve öğrencilerin gelişimine katkıda bulunur.

3.1.3. Sınıf İçi Yaklaşımlar Açısından Z Kuşağının Görüşleri

Katılımcıların eğitim yaşantılarını etkileyen en önemli etmenlerden biri de öğretmenlerdir. Bu sebeple öğretmenlerin öğrenciler üzerinde bıraktıkları etkiyi incelemek için “öğretmenlerinizin ders işleyişini nasıl değerlendirirsiniz?” sorusu sorulmuştur. Veriler incelendiğinde eğitim yaşantılarını etkileyen faktörün hem öğretmenlerin şahsi davranışları hem de mesleki yeterliliklerine yansıdığı görülmüştür. Çünkü öğrenciler sadece ders anlatımını değil kişisel tutum ve davranışlardan da etkilenmektedirler. Bu yüzden öğrencilere “Meslek dersleri öğretmenlerinizden dersini verimli bulmadığınız öğretmenleriniz var mı?”

Sebebi nedir?”, “Dersini verimli geçirdiğinizi düşündüğünüz öğretmenin farkı nedir?” gibi sondaj sorular sorulmuştur. Bunun yanı sıra “Öğretmenlerinizin ders dışı davranışlarını nasıl değerlendirirsiniz?”, “Öğretmenlerinizin hangi tutum ve davranışlarını eleştirirsiniz?”, “Öğretmenlerinizin ders içi ve ders dışı hangi tutumları sizi olumlu etkiler?”, “Öğretmenlerinizin ders içi ve ders dışı hangi tutumları sizi olumsuz etkiler?”, “Öğretmenlerinizin size karşı olan tavırlarının dini açıdan davranışlarınıza olumlu/olumsuz etkileri var mıdır?”, “Öğretmenlerinizin hangi tutum ve davranışlarına sahip olmasını isterdiniz?”, “Meslek derslerini nasıl değerlendirirsiniz?”, “Derslerin içeriği sizin için ne ifade ediyor?”, “Sizin için derslerdeki teorik bilginin yeterliliği nedir?”, “Derslerin işlenişi hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?” sondaj soruları sorulmuştur.

Bu sorulara verilen cevaplar üzerine eğitim yaşantısını etkileyen iki faktörün olduğu görülmüştür; öğretmen ve ders. Elde edilen kod ile *olumlu öğretmen davranışları*, *olumsuz öğretmen davranışları* ve *meslek derslerinin içeriği/işlenişi* konusunda temalar oluşturulmuştur.

3.1.3.1. Öğretmenlerin ve Derslerin Değerlendirilmesi

Öğrencilere sorulan sorular ışığında öğretmene ve derse yönelik tutumlar incelenmiştir.

Tablo 13. Öğretmene ve Derse Yönelik Tutum

Öğretmene ve Derse Yönelik Tutum	Olumsuz öğretmen davranışları	20
	Olumlu öğretmen davranışları	15
	Meslek derslerinin içeriği	16
	Meslek derslerinin işlenişi	29

Öğretmenin karakteristik özelliği açısından değerlendirme yapan öğrenciler öğretmenin davranışını öğrenciye olumlu veya olumsuz yaklaşımı olarak ikiye ayırmaktadır. Öğrenciler açısından öğretmen davranışlarının dersin işlenirliğini etkileyen bir durum olduğu görülmüştür. ***Olumsuz öğretmen davranışlarının*** ilk sırada olduğu tespit edilmiştir.

Hocalar devamlı nasihat modunda. En ufak hatamızda başlıyorlar uzun uzun konuşmaya. Kimi açık açık toplum içinde rencide bile edebiliyor. Meslek dersleri öğretmenleri ile şakalaşmamız çok çok nadir. Yani başka branş öğretmenine doğum günümüzü bile söyleyebiliyorken meslek dersleri öğretmenlerinden birçok şeyimizi saklıyoruz. Bir de aralarından bir ikisini sevsek bile çoğu ile resmi ilişkimiz var. E8

Öğretmenler, öğrencilerin eğitimi ve gelişimi açısından kritik bir role sahip olmaktadır. Ancak, bazı öğretmenlerin olumsuz davranışları, öğrencilerin derslere olan ilgilerini azaltabilmekte ve öğretmen-öğrenci ilişkisini olumsuz etkileyebilmektedir.

Öğrenciler, öğretmenlerinin devamlı olarak nasihat vermesi veya hatalarında uzun uzun konuşması, hatta bazı durumlarda öğrencileri toplum içinde açık açık rencide etmesi gibi durumlarda öğretmenlerine karşı olumsuz bir tutum geliştirebilmektedirler. Özellikle meslek dersleri öğretmenleri, öğrencileriyle aralarında şakalaşma veya samimi bir ilişki kurmaktan kaçınarak öğrencilerin mesleklerine dair kaygılarını gidermede yetersiz kalabilmektedirler. Bu nedenle, öğretmenlerin öğrencileriyle daha samimi ve anlayışlı bir ilişki kurmaları, öğrencilerin öğrenme sürecindeki duygusal ihtiyaçlarına daha duyarlı olmaları ve öğrencilerin akademik başarılarını artırmak için olumsuz davranışları en aza indirmeleri önemlidir. Eğitim psikolojisi açısından, öğretmenlerin olumsuz davranışlarının öğrencilerin öğrenme sürecindeki ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığını ve olumsuz duygusal tepkilere neden olabileceğini belirtmek gerekir.

...Bunun tam tersi “yeter artık kesin/susun-kafam ağrıdı...” diye en ufak sese tahammülü olmayan öğretmenlere de nasıl sempatik yaklaşabiliriz ki. Başörtüsü olmayan arkadaşımızı cehennemle tehdit eden bir hocamız bile var. Sürekli kıyafetimizi, dinlediğimiz müziği yargılayanlar da cabası... Öğrenciler kendilerine iyilik yapan öğretmeni de kötülük yapan öğretmeni de unutmazlar. Okul hayatı da bir öğrencinin askerlik anısı gibi bir şey. K7

Bu yorum, öğrencilerin olumsuz öğretmen davranışlarına nasıl tepki verdiğiyle ilişkin önemli bir görüşü yansıtmaktadır. Öğrencilerin, öğretmenlerinin onların kişisel tercihlerini veya inançlarını yargılaması veya eleştirmesi durumunda, öğretmenlerine karşı olumsuz bir tutum geliştirebilecekleri belirtilmektedir. Bu, öğretmen-öğrenci ilişkisini olumsuz etkileyebilir ve öğrencilerin derslere olan ilgisini azaltabilir. Bu nedenle, öğretmenler, öğrencilerin kişisel tercihlerine veya inançlarına saygı göstermek ve onları yargılamamak için çaba göstermelidirler. Ayrıca, öğrencilerin öğretmenlerine karşı negatif bir tutum geliştirmesine neden olan olumsuz öğretmen davranışlarının azaltılması, öğrencilerin akademik başarılarını artırmada önemli bir rol oynayabilir. Bu nedenle, öğretmenlerin öğrencilerle daha anlayışlı ve empatik bir ilişki kurmaları, öğrencilerin duygusal ihtiyaçlarına duyarlı olmaları ve öğrencilerin öğrenme sürecindeki ihtiyaçlarını karşılamak için olumsuz davranışları en aza indirmeleri önerilebilir.

Aslında dersin verimli olup olmayacağı hocaya bağlı. Mesela Arapça öğretmenlerimizden okulun bile ‘ya o hoca mı, onun dersi mi?’ dediği bir hocamız var. O hocanın dersi gerçekten verimsiz geçiyor. Bir meslek dersi öğretmeni bize yapmamamız gereken şeyi yaptığını görünce ben kopuyorum, güvenmiyorum artık. K6

Bazıları dışında birçoğu yetersiz. Çoğunlukla oturarak aynı üslupla, aynı ses tonuyla giden hocalar. Zaten çoğu öğrencinin uyuduğunu görebilirsiniz. Kitabı açıp okutuyorlar. Kitabı okuyan da uyuyarak okuyor. Tamamen makineye bağlanmış halde bir şey vermekten ziyade ben görevimi yaptım demek için yapan hocalar çoğunlukta. E5

Benim için dersin verimli olması derse katılabilme ve istediğim cevapları almama bağlı eğer derse katılmıyorsam soru sorma izin verilmiyordu kısa kesmem bekleniyorsa benim için etkili bir ders olmaz ya da hocanın sürekli çelişkiye düşmesi ve doğru iletişim kuramamız. K4

Öğrencilerin aldıkları dersin verimliliği, öğretmenin davranışlarına bağlıdır. Olumsuz öğretmen davranışları, öğrencilerin derslere olan ilgisini azaltabilir ve öğretmen-öğrenci ilişkisini olumsuz etkileyebilir. E5, öğretmenlerin öğrencilerin duygusal ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığını ve öğrencilerin derslere olan ilgisini azaltabilecek olumsuz davranışların varlığına işaret etmektedir. Bu, öğretmen-öğrenci ilişkisini olumsuz etkileyebilir ve öğrencilerin akademik başarılarını olumsuz yönde etkileyebilir. Öğretmen-öğrenci ilişkisini olumsuz etkileyebilecek bu davranışların azaltılması, öğrencilerin akademik başarılarını artırmada önemli bir rol oynayabilir.

Meslek dersleri öğretmenlerini suçlayabileceğim çok yer yok. Onlar da belki sadece medrese eğitimi sisteminde büyüdüleri için bu kadar resmi ilişki kuruyorlardır bizimle. Ama her şeyin samimiyet üzerine kurulu olduğu ortamlarda, dersin dışında hiçbir yerde kullanmayacağım 'ravilerle ilgili bilgileri' ezberlemedim diye bana çıkışıp beni kaybetmesine değer mi bilemiyorum. K5

Öğretmenin kendi düşüncesini bize öğretme çabası oluyor bazen. Bu çaba bizim itirazlarımızla farklı yönere kaydığında ya ders kayıyor ya da hoca sinirlenebiliyor. Anlayışlı olup saygı gösterilebilen konularda, farklı düşünüyoruz diye bize soğuk davranılmamalı. Sonuçta hoca da bize göre farklı düşünmüş oluyor. K3

Öğrencilerin görüşleri, öğretmen davranışlarının önemli bir kısmının olumsuz olduğunu göstermektedir. Bu görüşlere göre, öğretmenlerin sürekli nasihat vermesi, ufak hatalarda bile uzun uzun konuşmaları ve toplum içinde rencide edici davranışlarda bulunmaları öğrencilerin şikâyetçi olduğu konular arasında yer almaktadır. Özellikle, bazı öğretmenler öğrencilerin kıyafet ve müzik tercihlerini yargılayarak, öğrenciler arasında olumsuz bir ortam yaratmaktadırlar. Bununla birlikte, öğrenciler aynı zamanda derslerin verimliliğinin de düşük olduğunu ve öğretmenlerin sıkıcı ve monoton bir anlatım tarzı benimsediklerini ifade etmektedirler. Yine de, bazı öğrencilerin belirli öğretmenleri sevdikleri ve onlarla iyi bir ilişki kurdukları da görülmektedir. Bu nedenle, öğretmenlerin öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde davranarak derslerin verimliliğini artırmaları, öğrencilerin başarısını artırmak için önem arz etmektedir.

Meslek dersi öğretmenlerimizin üniversite mezunu. Sadece çoğu gençlerle nasıl irtibat kurulacağı konusunda yeterli değil gibi. Bizimle iletişim yolu, dikkatimizin nasıl çekileceği veya farklı eğitim materyalleri/metodu birçok hocanın ilgi alanında bile değil. O zaman ben nasıl o derse karşı sürekli kendimi motive edebilirim ki. K4

Hoca derse gelip selam verip bir başlıyor tarihi bilgilere kırk dakika susmuyor. Konu başlığı neydi benim için önemli mi anlamıyorum bile. Ben kafamı koyup yatıyorum. Dersin işlenişi dersi ve öğretmeni sevip sevmemize etki ediyor bence. Bazı hocalar yüzünden namaz bile kılasım gelmiyor. Yani meslek derslerini sevelim mi sevmeyelim mi bu hoca öğrenci ilişkisine bağlı. E3

Bir hocamız sınavdan önce veriyor dört sayfa ezber bir de tehdit cabası. Ders zaten verimli değil benim açımdan. Sınavda sorduklarını anlattı mı haberim bile yok. Aynı öğretmen birden çok meslek dersine girebiliyor. Yine de dönüp baktığımızda öğretmenin ilgi alanı, bilgi birikimi neyse o yönde şekilleniyor derslerimiz. E4

Bazı hocalarımızla her konu hakkında rahatlıkla konuşabiliyoruz. Hocamız bir şekilde fikir yürütüp bize rehberlik edebiliyorken bazı hocalarımız da sadece ders anlatıp çıkıyor. Yaş fark etmeyebiliyor. Çünkü muhabbet edebildiğimiz bir hoca bazen emekli yaşlarında olabiliyorken bazen de yeni mezun olabiliyor. K8

Öğrencimiz K4, meslek dersi öğretmenlerinin üniversite mezunu olduğunu belirtiyor ancak çoğunun gençlerle iletişim kurma konusunda yeterli olmadığını düşünmektedir. Öğrencilerin dikkatini çekmek ve motive etmek için farklı eğitim materyalleri ve yöntemleri kullanma konusunda öğretmenlerin ilgi göstermediğini belirtmektedir. Öğrencimiz E3, dersin işlenişinin, öğretmeni ve dersi sevip/sevmemelerine etki ettiğini düşünmektedir. Bazı öğretmenlerin, iletişim kurma ve öğrencileri rehberlik etme konusunda daha başarılı olduklarını belirtmektedir. Ancak bazı öğretmenlerin sıkıcı ders işlemeleri nedeniyle dersleri sevmediklerini söylemektedir. Öğrencimiz E4, bazı öğretmenlerin sınavlardan önce tehditler savurarak ezberlettiği dört sayfalık bilgileri anlattığını söylemektedir. Derslerin verimli olmadığını ve öğrencilerin dersler hakkında pek bir şey öğrenemediğini düşünmektedir. Aynı öğretmenin birden çok meslek dersine girerek dersleri şekillendirdiğini belirtmektedir. Öğrencimiz K8, bazı öğretmenlerle her konuda rahatlıkla konuşabildiğini belirterek bu öğretmenlerin fikir yürütüp öğrencilere rehberlik ettiğini söylemektedir. Öğretmenlerle iletişimde öğretmenlerin yaşlarının öğrenci ile iletişimde etkili olduğunu belirtmektedir. Çalışmamıza paralel olarak Çırak (2019)'ın çalışmasında anlaşılabilir bir şekilde kendi isteğiyle İHL'yi tercih eden öğrencilerin, bu okullarda okuduklarını aile, öğretmen, akraba, yakın çevre yönlendirmesi gibi diğer nedenlerle ifade eden öğrencilere göre, hem meslek derslerine hem de meslek dersi öğretmenlerine karşı tutum puanlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, öğrencilerin meslek dersi öğretmenleriyle ilgili görüşleri oldukça çeşitlidir. Bazı öğrenciler öğretmenlerinden daha fazla ilgi ve etkileşim beklerken, bazıları sadece dersin verilmesini istemektedir. Öğretmenlerin davranışları, öğrencilerin derslere olan ilgilerini ve motivasyonlarını etkilemektedir.

Bazıları sadece derse girip oturup çıkıyor. Bu bazen hoşumuza gidiyor. Ama bazen de çok daha iyi bir hocayı gördüğümüzde bu durumu eleştiriyoruz. E6

Öğrenciye anlatmak yerine tek kendileri anlatıyorlar. Akıllı tahtadan kitabı açıp birine okutuyor ve takip ediyoruz. Öğrenciler aktif olursa daha kalıcı oluyor. Diğer branş öğretmenlerimiz öğrenciyi daha aktif tutuyor. E7

Bir hoca var, öğrencilerle iletişimi bozuk. Zaten sevdiğimiz hocalardan farkı burada başlıyor. İğneleyici lafları ve saygısız tavırları sebebiyle o hocaya karşı tavır alıyoruz. Eğitim alarak buraya gelmiş din hocalarından bazıları, öyle garip davranışlar sergiliyorlar ki biz diyoruz ki 'nasıl bu kadar rahat söyledi/davrandı' şaşırıp kalıyoruz. K7

Mesela bir hoca var hangi meslek dersine girerse girsin herkesin tüyleri ürperiyor. Onun dersini sevmiyoruz. K8

Bu ifadelerden öğrencilerin öğretmenlerinin iletişim becerilerindeki eksikliklere karşı motivasyonlarının düştüğü gözlemlenmektedir. Dersin işleniş biçimi, öğrenci-öğretmen ilişkisi ve öğretmenin kişiliği, öğrencilerin dersi sevip sevmemesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Öğretmenlerin derslere olan ilgi ve bilgi birikimi, derslerin kalitesini etkileyen önemli bir faktördür. Öğrenciler, öğretmenlerin dersleri daha etkileşimli hale getirmesi ve öğrencilerin de katılımını sağlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Öğretmenlerin öğrencilerle iletişimi, öğrenci-öğretmen ilişkisinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, öğretmenlerin iletişim becerilerinin geliştirilmesi ve öğrenci-öğretmen etkileşimine daha fazla önem verilmesi, öğrencilerin derslere olan ilgisini ve motivasyonunu artırabilir. Eğitim kurumlarının, öğretmenlerin iletişim becerilerini artırmak için uygun eğitim programlarına katılmalarını teşvik etmeleri, önemli bir adımdır. Öğretmenlerin, öğrencilerin ilgisini artırmada önemli bir rol oynayan öğretim yöntemleri ve kişiliklerini anlamaları ve öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamaları gerekmektedir. Ayrıca, Altuntaş (2019)'ın çalışmasının paralel sonucu olarak bizim çalışmamızda da öğretmenlerin mesleki gelişimlerini sürdürmeleri ve konularındaki güncel bilgilerini artırmaları önemlidir. Bu amaçla düzenlenen atölye ve seminerler, öğretmenlere fırsatlar sunabilir. Öğrencilerin derslere aktif katılımı için, öğretmenlerin farklı öğretim tekniklerini kullanmaları ve farklı öğrenme stillerine uygun materyaller hazırlamaları gerekmektedir. Öğretmen-öğrenci iletişimde iyileşme, öğrencilerle daha güçlü ilişkiler kurarak ve öğrencilerin görüşlerine önem vererek sağlanabilir. Sınıf içi etkileşimler, öğrencilerin konuşma ve fikirlerini paylaşmalarını sağlayarak iletişimi artırabilir. Ayrıca, öğrencilerin başarılarına ve zorluklarına bireysel olarak ilgi göstermek, öğrencilerin motivasyonunu artırabilir ve öğrenme süreçlerine olumlu katkı sağlayabilir. Öğretmenlerin iletişim becerilerinin geliştirilmesi, öğrencilerin eğitiminde hayati bir faktördür ve eğitim kurumları, öğretmenlere bu konuda destek sağlamalıdır.

Öğrencilerin derse ilgisi olmayınca hocanın da ders anlatma isteği olmuyor. Bu sebeple dersler güzel geçmiyor. Üniversite sınavında çıkarsa öğrenciler daha ilgili olur. K1

İyi bir birey olma yönünde beklentim var. Eğitim-öğretim yönünde beklentilerimi karşılamıyor. Meslek derslerine bakış açım çok iyi değil. Çünkü üniversite sınavına gireceğim.

Bu psikoloji ile bakınca meslek derslerini boş ders olarak görüyorum. Bana bir şey katmıyor. K2

Akıllı tahtadan kitap okutuluyor. Sadece anlatım var. Tartışma ortamı falan yok. Hoca anlatır biz uyuruz. E2

K1'deki öğrencinin derse ilgisizliği, öğretmenin ders anlatma isteğini azalttığına dair ifade, öğretim sürecinde öğrencilerin tutumunun önemini vurgulamaktadır. Bu, öğretmenin öğrencileri motive etmek ve ilgisini çekmek için farklı öğretim stratejileri kullanması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, üniversite sınavının öğrencilerin ilgisini artırabileceği varsayılmaktadır. Bu düşünce, öğrencilerin sınav odaklı öğrenmeye odaklandığı ve genel bir öğrenme amacı taşımadığına işaret edebilir. K2'deki öğrencinin, eğitim-öğretim sürecinin beklentilerini karşılamadığına dair ifadesi, öğrencilerin eğitim sistemine olan eleştirilerine bir örnektir. Ayrıca, üniversite sınavına girmek için derslere psikolojik olarak hazırlanmak ve dersleri "boş ders" olarak görmek, öğrencilerin öğrenme motivasyonunu olumsuz etkileyebilir. E2'deki öğrencinin, derslerin yalnızca anlatımdan ibaret olduğu ve tartışma ortamının eksikliği hakkındaki ifadesi, öğretmenlerin dersleri çeşitlendirmesi ve öğrencilerin katılımını artırması gerektiğini göstermektedir. Genel olarak, yukarıdaki ifadeler, öğrencilerin eğitim sistemi ve öğretmen-öğrenci ilişkileri hakkındaki eleştirilerine işaret etmektedir. Öğrencilerin öğrenme motivasyonunu artırmak, öğrencilerin öğrenme sürecine daha aktif katılımını teşvik etmek ve eğitim sisteminin daha etkili hale getirilmesi için çözüm önerileri geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Öğretmenlerin öğrencilere daha fazla özgürlük ve sorumluluk vererek, onların öğrenme sürecine katılımını artıracakları, öğrenci-merkezli bir öğrenme yaklaşımı benimsemeleri önerilmektedir. Ayrıca, öğrencilerin eğitimdeki farklı ihtiyaçlarına uygun olarak özelleştirilmiş öğrenme programları oluşturulması, öğrencilerin öğrenme motivasyonunu ve başarısını artırmaya yardımcı olabilmektedir.

Okuldan, derslerden çıkmak için saate baktığım oluyor. Gerektiğinde sert gerektiğinde yumuşak olmasını isterdim hocalarımızın. Ama bize genelde tepkili geliyor hocalar. E1

Meslek dersleri hocası ile hep bir iletişim var aslında. Dikkate alan öğrenciler olarak bu iletişim bize yeterli ve iyi gelirken, dikkate almayan öğrencilerin iletişime kapalı olması ve çevresini etkilemesi meslek derslerine önyargıyı artırdığını düşünüyorum. K5

Öğrencimiz E1 okul ve dersleriyle ilgili deneyimlerini paylaşmaktadır. Öğrenci, bazen derslerden çıkmak için saate baktığını ifade ediyor ve hocalarının sert veya yumuşak olmalarını tercih ettiğini belirtmektedir. Ayrıca öğrenci, genellikle hocalarının tepkili olduğunu söylemektedir. Bu ifadeler, öğrencinin öğrenme deneyiminde yaşadığı olumsuzlukları ve hocaların öğrencilere yaklaşımının önemini vurgulamaktadır. Öğrencimiz K5 meslek

derslerinin önemini ve öğretmen-öğrenci iletişiminin önemini vurgulamaktadır. Öğrenci, dikkate alan öğrencilerin bu iletişimden fayda sağladıklarını ve dikkate almayanların ise çevresini etkilediğini söylemektedir. Bu ifadeler, öğrencinin meslek derslerine olan ilgisini ve öğretmen-öğrenci iletişiminin etkisini açıklamaktadır. Genel olarak, her iki öğrenci de öğretmen-öğrenci ilişkilerinin önemine vurgu yapmaktadır. İlk paragraftaki öğrenci, hocaların yaklaşımının öğrencilerin öğrenme deneyimini etkilediğini belirtirken, ikinci paragraftaki öğrenci ise meslek derslerine olan ilginin öğretmen-öğrenci iletişimine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle, öğretmenlerin öğrencilerle etkili bir iletişim kurması ve öğrencilerin eğitim sürecinde aktif rol almaları önemlidir.

Bu çalışma, olumsuz öğretmen davranışlarının lise öğrencileri üzerindeki olumsuz etkilerinin belirgin olduğunu göstermiştir. Öğretmenlerin sınıf içinde öğrencilere bağırmaları, öğrencileri aşağılamaları veya öğrencilerle ilgili olumsuz yargılarda bulunmaları gibi davranışlar, öğrencilerin özgüvenini düşürür ve öğrenme motivasyonunu olumsuz etkiler. Bu tür davranışların uzun vadede öğrencilerin okul başarısını da etkileyebileceği düşünülmektedir. Araştırma, öğretmenlerin olumsuz davranışlarından kaçınmaları ve sınıfta olumlu bir öğrenme ortamı sağlamaları gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, okulların öğretmenlerin davranışlarını düzeltmek için gerekli eğitim ve destekleri sağlamaları gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu çalışmanın sonuçları, öğretmenlerin öğrenciler üzerindeki etkilerini anlamak ve öğrenme ortamlarını iyileştirmek için faydalı olabilmektedir.

Katılımcılar **olumlu öğretmen davranışları** açısından derse yönelik düşüncelerini şöyle dile getirmektedirler:

Sevilen öğretmen, güler yüzlü ve bilgili öğretmenlerdir çoğunlukla. Hangi öğrenci kendisine şaka yapan ve herhangi bir sorununda kendisine yardımcı olan öğretmeni sevmez ki. ... Öğrenciler kendilerine iyilik yapan öğretmeni de kötülük yapan öğretmeni de unutmazlar. Okul hayatı da bir öğrencinin askerlik anısı gibi bir şey. K8

Meslek dersleri hocası ile hep bir iletişim var aslında. Dikkate alan öğrenciler olarak bu iletişim bize yeterli ve iyi gelirken, dikkate almayan öğrencilerin iletişime kapalı olması ve çevresini etkilemesi meslek derslerine önyargıyı artırdığını düşünüyorum. K5

Sevdiğim bir öğretmeni anlatayım size. Kendisi öncelikle güler yüzlü ve şakacı bir yapıya sahip. Zeki olduğu için de hazırcevap. Bir konuda bizi ikna etmeye çalışıyorsa bunu kendisi yapmıyor bize yaptırıyor. Yani mesela diyor ki "siz olsanız ne yapardınız?" cevabı bulup kendisine veriyoruz. Bu sefer bize bizim yöntemimizle yaklaşıyor. Biz de doğal olarak etkileniyoruz. Maddi sorunlarımız oluşmuştu bir keresinde. Kendisi aile ziyareti yaparak destekte bulunmuştu. Bir vefa oluşuyor ister istemez. Derse önem veriyorum. Manevi hislerim güçleniyor. Sevdiğimi önemsendiğimi hissettiğim yerde kendim de azmediyorum. K7

K8'in ifadesinde, sevilen öğretmenlerin öğrencilerin akademik başarılarını artırdığına dair bir kanıt sunulmamıştır, ancak öğrencilerin kendilerine iyilik yapan öğretmenleri unutmayacakları belirtilmiştir. K5'in ifadesinde, öğrencilerin meslek dersleri öğretmenleriyle iletişimlerine dikkat etmelerinin önemli olduğu vurgulanmaktadır. İletişim kuramayan öğrencilerin, önyargılarını artırabilecekleri belirtilmektedir. K7'nin ifadesinde, sevilen öğretmenlerin öğrencilerin motivasyonunu artırdığına dair bir kanıt sunulmaktadır. Öğrenci, öğretmenin güler yüzlü ve şakacı bir yapıya sahip olduğunu, zeki olduğu için hazırcevap olduğunu, öğrencileri ikna etmek için onlara fırsat verdiğini ve öğrencilere doğal olarak etkilediğini belirtmektedir. Ayrıca öğretmenin öğrencilerine maddi sorunları olduğunda destek olduğu ve öğrencilerin sevildiklerini ve önemsendiklerini hissettiklerinde daha azmedeceklerini söylemektedir. Ancak bu görüş, bilimsel bir araştırmaya dayanmamaktadır ve diğer öğrencilerde de aynı sonuçları doğurmayabilir.

Bir öğretmenimiz bizi ödüllendirirdi. Ödül bizi cezp ederdi. Okul dışı etkinlikler, kurulan whatsapp grupları, özel ilgi hissiyatı bizi hayata karşı daha iyi hazırlıyor açıkçası. Bir öğretmeni diğerinden ayıran en önemli özellik harcadığı emektir. İyi öğretmenleri o yüzden unutmuyoruz. Bize ismimizle hitap etmesi de bizim açımızdan çok önemli. Hepimizin ismini ezberleyemezlerdi bu gerçek ama arada sırada "adın neydi" deyip ismimizi söylemesi bile çok güzel. K6

Öğretmenlerin giyim kuşamları da bizi etkiliyor. Yani çok iyi giyinen bakımlı meslek dersi öğretmeni ile ev hanımı modundaki öğretmen arasından ilk bakışta çok fark görüyoruz. Fakat zamanla tavırları, konuşmaları, bilgi birikimleri beni etkiliyor. Dış görünüşün önemini yitirdiği yer burası oluyor. Öğrenciler öğretmenlerini örnek aldıklarında bu bütün hayatımıza etki ediyor. O öğretmene toz kondurmuyoruz. Aradaki samimi bağ uygulamada da yerini gösteriyor. Yani ben muhabbet kurduğum hocamı kırmamak için namaza gitmiş biriyim. K5

...Sevdiğim hocalar da var. Onları sevmemin sebebi de anlayışlı olmaları zaten. K4

Bir hocamız gündemi takip ediyor. Derse girerken espirili çıkarken espirili. Konular eğlenceli sınavlar kolay. Daha ne olsun. K3

Bazı hocalarımızla her konu hakkında rahatlıkla konuşabiliyoruz. Hocamız bir şekilde fikir yürütüp bize rehberlik edebiliyorken bazı hocalarımız da sadece ders anlatıp çıkıyor. Yaş fark etmeyebiliyor. Çünkü muhabbet edebildiğimiz bir hoca bazen emekli yaşlarında olabiliyorken bazen de yeni mezun olabiliyor. K8

Bu cümlelerden öğrencilerin öğretmenleriyle olan ilişkilerinin, öğretmenlerin sadece ders anlatmakla sınırlı kalmadığı ve öğretmenlerin öğrencileriyle olan ilişkilerinde emeklerinin ve ilgi göstermelerinin önemli olduğu sonucu çıkarılabilir. Skinner (1993)'in çalışmasına göre öğrenci motivasyonunu optimize etmek için öğrenci-öğretmen ilişkisi, özellikle kişilerarası katılımın önemini vurgulamaktadır. Ayrıca öğrencilerin öğretmenlerinin giyim kuşamlarından etkilendikleri ancak zamanla öğretmenlerin tavırlarının ve bilgi birikimlerinin daha önemli hale

geldiği ifade edilmiştir. Öğretmenlerin öğrencileriyle samimi bir bağ kurmaları ve öğrencilerin öğretmenleriyle konuşarak fikir alışverişinde bulunmaları da vurgulanmıştır. Bunların öğrencilerin hayatlarına olumlu etki ettiği belirtilmiştir.

Meslek dersleri öğretmenleri ya bizi önemsemiyor ya kendilerini. Her ne kadar iyi hoca dediğimiz olsa da hayatımıza etki eden yok gibi sanki. Olumlu davranış diyebileceğim, bizi dikkate alıp cevabımızı dinlemesi yani. E8

Öğretmen ile öğrenci ilişkisi sadece ders seviyesinde kalan ya da muhabbetinde sınırları bilip iletişim kuran hocalar sevilir genelde. Branş dışı hocalar var daha farklı iletişim kurabildiğimiz. Ama meslek derslerinde böyle heyecanla anlatacağım biri yok. İyi hocamız var ama o kadar yani iyi işte. E7

Arapça da ilk yıl dersimize giren bir hocamız vardı. Bizi her koşulda derse katmaya çalışırdı. O hocaların herhangi bir meslek dersi gerçekten verimli geçiyordu.... Genel olarak meslek dersleri hocaları kendilerinin önemsenmediğini hissediyorlar büyük ihtimalle yani ben öyle hissediyorum. Bu yüzden öğrencilerle çok fazla sağlıklı bir iletişimleri yok. Ama bir örnek vereyim bir erkek hoca var kendisinin önemsenmediği öğrencilerin bir kısmı tarafından hissettirilse bile çok fazla çabalıyor. Öğrencilerin arkasını kolluyor. Bu da ister istemez hocayı farklı kılıyor. K8

Öğretmenin ses tonunun yumuşak olması beni olumlu etkiliyor. Derste aktif olmama olanak sağlaması, sorularına ikna edici ve net cevaplar vermesi, beni duyduğunu anlamak isterim soru sorduğumda o an konu anlatımı bozulmasın diye cevap veremiyorsa bile beni duyduğunu belli etmesi, benim açımdan dersin verimli geçtiğini düşünmem için yeterli. K4

Etkileşimli öğretim, öğretmenlerin öğrencilerle etkili bir şekilde iletişim kurdukları ve öğrencilerin katılımının cesaretlendirildiği bir öğrenme ortamıdır. Araştırmalar, etkileşimli öğretimin öğrencilerin öğrenme sonuçlarını geliştirdiğini, katılımlarını artırdığını ve öğrenme deneyimlerini iyileştirdiğini göstermektedir.

İlk önce öğretmen kendini ve dinini severdir. Daha sonra dersi sever öğrenci. Öğrenci öğretmeni severse dersi sever diye düşünüyorum. Öyle oluyor çünkü. E1

Ders içinde dersini güzel işleyen ama ders dışında ders hakkında değil de normal hayattan da konuşan cana yakın hocaların olması beni daha çok iyi hissettiriyor. K2

Bana göre disiplinli, konuşmaya izin vermeyen, onun yüzüne baktığımızda 'tamam sus hoca kızıyor' diye anladığımız derslerin daha verimli geçtiğini düşünüyorum. Ders esnasında ders konusu olmayan şeyleri de konuştuğumuzda iyi oluyor. Sorduğumuz soruda güzel cevap veren ama gerektiğinde sert tutum takınan hocaların dersi de verimli geçiyor. K1

Katılımcıların olumlu öğretmen davranışlarına yönelik konuşmaları incelendiğinde bu konuda kız öğrencilerin cevap verirken kendi beklentilerini dile getirerek sorulara cevap vermeleri dikkat çekmiştir. Erkek öğrencilerin ise bu konuda pek konuşmadığı görülmüştür. Ayrıca erkek öğrencilerin meslek dersleri öğretmenlerine yönelik örnek vermekte zorlandıkları görülmüştür. Olumlu öğretmen davranışları, öğrencilerin motivasyonunu, öğrenme sürecini ve

genel öğrenme deneyimlerini artırmada kritik bir rol oynar. Bilimsel araştırmalar, öğretmenlerin olumlu davranışlarının öğrencilerin başarılarını artırdığını göstermektedir. Öğrencilerin lisedeki öğretmenlerinden beklentilerinin belirlenmesi, öğrencilerin eğitim sürecine daha fazla katılımını sağlamak ve eğitim kalitesini artırmak açısından önemlidir. Yapılan araştırmalar, öğrencilerin öğretmenlerinden öncelikli olarak ilgi ve saygı beklediğini göstermektedir. Öğretmenlerin öğrencilerle iletişimi, öğrencilerin derslere ilgi duymasını ve öğrenme motivasyonunu artırmaktadır. Ayrıca, öğrenciler öğretmenlerinden derslerin anlaşılır bir şekilde anlatılmasını, öğrenme materyallerinin yeterli ve uygun olmasını, sınavların adil olmasını ve geri bildirim alabilmeyi de beklemektedir. Öğrencilerin öğretmenlerinden beledikleri diğer hususlar ise ders dışı etkinlikler, özel ilgi ve ödüllendirme gibi konuları kapsamaktadır. Bu nedenle, öğretmenlerin öğrencilerin beklentilerini karşılamak için çaba sarf etmesi, öğrencilerin motivasyonunu ve eğitim başarısını artırabilir.

Derslerdeki eğitimsel durumları ifade etmeleri istenmiştir. Verilen cevaplardan **meslek derslerinin işlenişi** hakkında verilen cevaplar şu şekildedir:

şu meslek dersinden nefret ediyorum asla diyemem. Dersleri seviyorum genel anlamda. Ama çoğunu öğrenemiyorum. Çünkü ya çok sıkıcı geçiyor ya hocadan korkuyorum ya da sınav kaygısı var. Haliyle dersi sevmemin önüne geçiyor bu durumlar. Hocalar belli birkaç kişiyle dersi işliyor sanki. Ben de alıştım. Yani zaten konuyu ancak yetiştiriyoruz. Ayrıca derslerde ders hakkında konuşma heveslisi öğrenci de oldukça az. Meslek derslerine koşarak gelen de pek yok gibi zaten. E1

Meslek derslerini sevemiyorum. Notlarım düşük zaten. Hocalar da beni dersler açısından sevmiyor muhtemelen. Bu ayrıntı çok önemli olmasa da bazen böyle hissediyorum diye derslere bakışım daha da değişiyor. Dersleri öğrenemiyorum ben. Yani zorla yaptığım ezberler kalıcı olmuyor. Ezberleyemiyorum da. Aklımda kalan hikâyeler oluyor ama onlar da sınavda çıkmıyor. Din derslerini sevmiyorum dediğimde günah işlemiş oluyor muyum bilemiyorum. Günah olmasın ama dersler ne kadar da zor. Yani ben zannediyordum ki Kur'an okuyup Türkçesi'ni anlayacağız. Ama sürekli aklımda tutmam gereken kurallar-bilgiler var. Günah-sevap ikilemi var. Namaz, ders, ezber üçgeninde geçiyor hayatımız. Notlarım eh işte dersten derse değişiyor. E3

Derslerle iletişimimiz Müslüman olmanın gerekliliğine bağlandığından dersi öğrenmeye çalışıyorum. Ama 'ben o hocanın yerinde olsaydım şöyle şöyle yapardım' dediğim çok oluyor. Özellikle öğrencinin asiliğini/yanlışlarını düzeltmede üslup sorunu var. Keşke hatalarımızı uyurma eğitimlerini de alsalar ne güzel olurdu. Bir yanlışı birçok yolla engelleyebilirsin. Ama o yanlışın kökten bitmesini istiyorsan en doğru yolu kullanmak gerekir. K8

Sınıf mevcudumuz kalabalık. Ders hocasının hepimizin adını biliyor olmasını beklemiyorum. Ama meslek derslerinde sayısal derslerde zorlandığım kadar zorlanıyorum. Derslere katılım sağlamıyorum açıkçası. Çünkü söz hakkı verilmiyor. Verilse de sıra gelmiyor. Dersleri her öğrenci kaynatmak ister. Kalabalık sınıflarız. Meslek derslerinin de öğretmenleri genellikle bizi susturmakla meşgul. Çünkü çoğumuz belli bir süreden sonra sıkılıyoruz. Ders dışı konular

konuşuyoruz. Bizzat ders hakkında soru sormadım. Belki yazılı zamanları çıkacak sorular hakkında sormuşumdur. E2

Sınıf benim açımdan kalabalık değil. Ama tüm öğretmenler ders hâkimiyeti noktasında kalabalık olduğunu söylüyor. Anlamadığım yerleri sorarım. Derslere katılımım var yani. Tüm meslek derslerine aynı derecede katılmıyorum ama genelde katılım noktasında sorun yaşamam. Dersle ilgili soru sorsam niye sordun demezler ama bazı hocalar dersi yetiştirme korkusuyla hiç söz hakkı vermiyor. Sınıfımızda dersi sabote etmek isteyenler de var çünkü. Genelde sırf soru sormak için derse katılıyorum diye bir düşüncem olmuyor. Dinleyebildiğim kadar dinliyorum. E4

Katılımcıların derslere yükledikleri anlamın duygusal durumlarıyla ilişki olduğu görülmektedir. Derslerle ilgili zorlandıkları durumun ders içerikleriyle ilgili olduğunu söyleseler bile bireysel çabaları hakkında net yorumlar yapmadıkları gözlemlenmektedir.

Meslek derslerinde en fazla Kur'an-ı Kerim dersinde zorlanıyorum. Çünkü çok fazla ezber var. Diğer derlerde çok da dikkatimi çeken bir şey olmuyor. Uyuduğum da oluyor. Tekdüze ders anlatılıyor. Odaklanıp dinlediğim çok az açıkçası. E5

Bazı öğrenciler için Kur'an dersleri oldukça kolay ve ilgi çekici olabilirken, diğerleri için zorlayıcı ve sıkıcı olabilmektedir. Ancak, genel olarak Kur'an derslerinin imam hatip liselerindeki öğrencilerin manevi gelişimine katkı sağladığı düşünülmektedir. Kur'an derslerinin zor olup olmaması, öğretmenlerinin yaklaşımına, ders materyallerine, öğrencilerin öğrenme tarzlarına ve diğer faktörlere bağlı olabilmektedir.

Ortaokulda hiç görmediğimiz dersleri lisede görür olmamız elbette bizi kaygılandırıp korkutuyor. Bir ders üzerinde not kaygımızın olması o dersle aramıza her zaman mesafe koyuyor açıkçası. Hocanın otoriter olması ya da dersle ilgili çok şeye dikkat eden biri olması bizi etkiliyor. Mesela Kur'an dersinden not alacağız diye sürekli kaygılanmak yerine, beraber okuyup tefsirini yapacağımız bir ders olarak biliyor olmamız bizi daha mutlu ederdi. Hatta ön yargılar bile kırılırdı. Her şey nota bağlanıyor. 'Şunu yapma not kırırım/yemek yeme şöyle yaparım' diye çok garip davranışlara muhatap kalıyoruz ders esnasında. Dersin amacının dışına çıkmış oluyoruz bence. Sadece müfredatı işlemek bence dersi işlemek değil. Hocanın da hataları var bu konuda ama sanki daha çok sistemin hatası.

Bazı mesleki derslerde önemli yerlerin altını çiziyorum. Bazılarını diğer arkadaşlarım gibi sınav kaygısıyla dinliyorum. Elbette hayatıma katkısı olan şeyler oluyor. Ama sonunda bir not alma hesabı olunca farklı. Bir de çok eski zamanların tarihsel süreçleri anlatılıyor. Meslek derslerinden birini örnek vereyim. Hoca derse geliyor. Önce yoklama alıyor sonra bir başlıyor anlatmaya. Hikâyeler de hikâyeler. Ders dışı hikâyeler de var tabi. Tarih dersi gibi. Konuyu bitiremediği çok oluyor. Ya da bir diğer hoca kitabı bize okutturuyor. Sıram geçince dinlemiyorum. Derslerden dikkatimi çeken var ama dersi aktif dinlemem için bir yöntem lazım bence. Uykumu getiren hocalar da var. Ya da ders işlemeyen hocalar da var bizi serbest bırakıyorlar. Yazılı sorusu veren hoca da var. Bu durum da bazı yönlerden yanlış bence. İyi bir dinleyici olduğumu düşünüyorum. Ama öğretmen olsaydım hem kendimi hem de dersi sevdirecek yöntemler kullanırdım.

Şimdi ben şöyle düşünüyorum. Bir öğrenci buraya okumak için geliyorsa hocalar şöyle yapıyor 'siz istemediğiniz için bu dersi boş bırakıyorum'. Eğer diplomamızda imam hatip mezunu yazacaksa o hocanın o dersi işlemesi lazım. O öğrencinin de o ezberi vermesi gerekmektedir. Ortaokulu da imam hatip olarak okuyan biri olarak şunu gözlemledim ve şunu hissediyorum; bütün hocalar dersini önemsemiyor. Mesela bir coğrafya hocası bile dersini bir meslek dersi hocasından çok daha güzel işliyor. Kur'an derslerine ayrı bir önem verilirken diğer meslek derslerine hocalar da önem vermiyor. Geçen sene hitabet dersi gördüm. Hitabet dersinde ben ve arkadaşlarım birer vaaz verdik ve hatim duası okuduk. Tamam o kadar. Dönem boyunca başka ne öğrendik, hiçbir şey. O ders bana bir şey katmadı. Ya da mesela akaid dersinde ders işlenmediği/derste işlenmediği halde sırf kitapta var diye sorulan yazılı sorularıyla karşılaştım. Hocalar çoğunlukla dersi işlemiyor. Önemsemedikleri için işlemiyorlar. Ama hoca kendi dersine önem verip ciddiye alsaydı, dersi bize hissettirse belki durumlar çok daha farklı olacak. Hoca derste tamam bir konudan başlıyor anlatmaya ders bitince konu bütünlüğü olmadığı için ne anlattığına dair aklımda bir şema kalmıyor. Bir tarih dersinde hangi konuların anlatıldığını ders çıkışı hatırlıyorum ama bir meslek dersi için aynı şeyi söyleyemem. K5

Öğrenciler okula geldiğinde derslerin tamamının işlenmesi ve önemsenmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Bazı hocaların sadece öğrencilerin isteği üzerine dersi işlediği ve bazı derslerin diğerlerine göre daha fazla önemsendiği hissedilmektedir. Öğrenciler, hitabet gibi derslerde sadece vaaz vermekle kalmalarının yetersiz olduğunu düşünmektedirler. Öğrenciler, bazı hocaların dersi tam olarak işlemediği veya dersin bütünlüğünü sağlayamadığı için dersleri anlamakta zorluk çektiklerini belirtmektedirler. Öğrenciler, hocaların kendi derslerine daha fazla önem verip daha ciddiye alması durumunda öğrencilerin durumunun daha farklı olabileceğini düşünmektedirler.

Dersi hoca anlatıyor genelde. Belki bir süreden sonra dikkatim dağılıyor. Hele konudan kopulmuşsa o dersin o konusunu sınavdan önce kitaptan çalışarak öğreniyorum. O da kalıcı olmuyor tabi ki. Açıkçası üniversite sınavlarında çıkacak dersler dışındaki dersleri de biz öğrenciler genellikle önemsemiyoruz. Olaya ortalamamız düşmesin diye bakıyoruz. Ders içerisinde etkinlik çok az. Kitap okurken o esnada çıkan soruların bir kısmını bile cevaplandırmıyoruz. Bazı hocalar dersine çok önem verdiğini vurguluyor. Ama bize aynı önemi hissettirmiyorlar. Sevmediğim mesleki ders yok ama keşke bu dersin yerine başka ders/hoca olsun dediğim oluyor. Bazen bazı konularda duygusal durumlara hitap eden hikâyelere denk geliyoruz. O zaman çok etkileniyorum. E8

Bize dışarıdan en çok atfedilen şey 'sen imam hatiplisin nasıl bilmezsin bu soruyu?' Yani imam hatipte sadece dine dair şeyler öğrendiğimizi ve bunda uzman olmamız gerektiğini düşünen bir zihniyet var. Sorulan soru imam hatipte konuşulan bir konu bile olmazken hem de. Derslerin içeriği bu kadar ağır olacağına halkın en çok sorduğu sorulara nasıl cevaplar vermemiz gerektiğini öğretseler daha çok şey öğreneceğiz sanki. Arapça dersinde müfredata bağlı değil de bizim de cümleler kurabildiğimiz bir yapıya sahip olsa biz de katılsak, 'ezberle bu sayfayı/şu kadar deftere yaz' mantığı olmasa biz öğrenciler bu dersten soğumayız gibi. Hocadan hocaya da değişiyor olabilir. Belki okulumuzda çok iyi anlatıma sahip hocalara denk gelmedim bilemiyorum. K4

Bir fizik dersi için kimse kalkıp da "neden bu dersi anlamıyorlar" diye yoğun bir arayışa gireni görmüyoruz. Ama bir meslek dersi için sürekli şu düşünülüyor "bu derslere neden öğrenciler böyle

davranıyor”. Çünkü herkes orayı gösterince çocuk da diyor ki ‘bu dersleri sevmiyorum’. Ama bir matematik için ilk tepki bu olmuyor. Din derslerinin gereksiz dersler olduğunu düşünerek işin içinden çıkabilen öğrenci 12.sınıfta açığa geçerken matematik beni zorluyor bile demiyor. Bir matematik dersini hayatının birçok alanında kullandığını bildiği için öğrenci bunu gereksiz bir ders olarak görmez. İslam medeniyet dersini de hayatın bir yerlerinde kullanırsınız ama derse nasıl baktırdıkları ile ilgili bir mesele bu. Hoca ve öğrencilerin dersleri önemsemesi uzun bir süreçle sağlanır diye düşünüyorum. K3

Bu cümleler öğrencilerin eğitim programlarına yönelik görüşlerini yansıtmaktadır. K4, imam hatip lisesinden bir öğrenci olarak, sadece dinle ilgili konulara hâkim olmanın kendisine zarar verdiğini ve daha pratik bilgilerle dolu ders içeriklerinin olması gerektiğini belirtmektedir. Bu görüş, dini eğitim ile birlikte daha geniş bir eğitim programının gerekli olduğunu vurgulamaktadır. K3, öğrencilerin derslere olan ilgilerinin hocanın anlatımına ve dersin hayatta ne kadar kullanılacağına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bu, öğretmenlerin dersleri öğrencilerin ilgisini çekecek şekilde sunmalarının ve öğrencilerin öğrendikleri konuların hayatlarında ne kadar önemli olduğunu göstermelerinin önemini vurgulamaktadır. E8, öğrencilerin derslere karşı ilgisizliğinin nedenlerini ele almaktadır. Derslerdeki etkinliklerin azlığı, hocaların dersleri yeterince önemsememesi ve konuların sıkıcı olması, öğrencilerin derslere karşı ilgisizliğine neden olmaktadır. Bu görüş, öğretmenlerin dersleri daha ilgi çekici hale getirmeleri ve öğrencilerin aktif katılımını sağlamak için etkinlikleri artırmalarının önemini vurgulamaktadır.

Bir hocamız dersi anlatırken sadece sınıfın sessizliğine bakıyor mesela. Sanki sınıf sessiz olunca kendi çok iyi ders anlatıyor bizde çok iyi anlıyoruz zannediyordu bence. Hoca ile öğrenci ilişkisini öğrenciler maksimum üç derste çözüyor. Ona göre derslerde pozisyon alıyoruz. Ama başka bir hocamız çok fazla etkinlik yaparak çoğumuzun derse katılımını sağlamaya çalışıyor. Bu daha verimli geliyor. En azından derste uyumuyoruz. Dersten mutlu ayrılıyoruz. E7

Meslek derslerinden özellikle Kur’an-ı Kerim dersinin meali ile işlenmesi beni çok etkiliyor. Geçen sene Yasin suresi okunurken hocamız Şatiri’den mealli olarak videosunu açmıştı. Ve anlamını okurken arkadan Arapçasını duyuyor olmam beni çok etkilemişti. K1

Bu ifadelerde öğrencilerin, farklı derslerdeki öğretmenlerin öğretim yöntemleri hakkındaki görüşlerini ifade ettikleri belirtilmektedir. Öğrencilerin derslere katılımlarını artırmak için etkinliklere ihtiyaçları olduğu vurgulanmaktadır. Bazı öğrenciler dersleri sıkıcı bulurken, bazıları ise derslerin anlatım şekline bağlı olarak dikkatlerini daha çok toplayabildiklerini ifade etmektedirler. Teknolojinin kullanımı ile öğrencilerin derslere katılımını artırabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, öğrencilerin din derslerine daha fazla ilgi göstermeleri için Kur’an’ın mealinin okunması gibi yöntemler önerilmektedir.

Dersi dinlemediğimde uyarı alıyorum zaten. Zorla ders dinlettiren hocalar oluyor. Tamam, her öğrenci her dersi zaten dört dörtlük dinleyemez ama her öğretmen kendi dersini severek dinleteceği bir yöntem bulabilir bence. Öğrencilerde de sorun var o kesin. Ben yalan söylemişim, dayanabildiğim kadar dinliyorum. Mesela Kur'an dersi uygulama dersidir ama o derste de çok gürlü oluyor. Diğer derslerin bazı konuları çok sıkıcı geliyor bana. Alt sınıftan bir öğrenci bana o dersle ilgili bir şey sorduğunda çok nadir doğru bir şekilde cevaplıyorum. Tarihsel bilgilerin birçoğunu biliyorum sanıyorum ama mesela Uhud Savaşı tarihini hatırlamıyorum. Dersin tamamını da hatırlamıyorum. Böyle bir hikâye varsa etkilenmişsem tamam ama diğer şekilde yani fıkıh veya hadis derslerindeki kavramları unuttuğum oluyor açıkçası. Öğrendiğimiz din derslerine yönelik genel bir sınav yapılırsa notumun çok yüksek olacağını sanmam. K7

Bu cümleler öğrencimizin dini eğitime yönelik tutumunu ve deneyimlerini yansıtmaktadır. Öğrenci, din derslerine ilgisiz olmadığını belirtiyor, ancak bazı derslerin kendisi için sıkıcı olduğunu ve bazı konuları unuttuğunu ifade etmektedir. Ayrıca, bazı öğretmenlerin dersi zorla dinlettiğini ve öğrencilerin dersi dinleme sorumluluklarının isteyerek yapmadıklarını belirtmektedir. Bu ifadeler, öğrencilerin din eğitime yönelik ilgi ve motivasyonlarının farklı olabileceğini ve öğretmenlerin öğrenmeyi daha etkili ve keyifli hale getirecek yöntemler bulmalarının önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, öğrencilerin öğrenme sürecindeki sorumluluklarına da dikkat çekmektedir. Bu cümlelerin analizi, öğrencilerin eğitim alanında ne tür sorunlarla karşılaşabileceklerini ve öğrenme motivasyonlarının artırılması için ne tür çözümler geliştirilebileceğini anlamak için önemlidir. Bu tür analizler, eğitim sistemlerinin ve öğretmenlerin öğrencilerin ihtiyaçlarına daha iyi yanıt vermesine yardımcı olabilmektedir.

Telefonun okulda yasak olması (bizim okulumuzda dolaplarda kilitli duruyor), telefonu daha çok özlememize sebep oluyor sanki. Mesela İngilizce dersinde kullandığımız uygulama telefonumuzda var. Dersi daha iyi dinliyor ve katılım sağlıyorum açıkçası. Meslek derslerinde sosyal medya neredeyse hiç kullanılmıyor. E tabi ki uygulama vs de yok. Bizi dini anlamda teşvik eden şeyler olabilirdi teknoloji açısından. K2

Bu cümlede öğrencilerin okullarda telefon kullanımıyla ilgili deneyimleri ve gözlemleri aktarılmaktadır. Öğrencilerin telefonlarının okullarında kilitli durduğu, ancak İngilizce derslerinde kullanılan bir uygulamanın telefonlarında bulunduğu ve bu sayede derslere daha iyi katılım sağladıkları ifade edilmektedir. Meslek derslerinde ise sosyal medyanın neredeyse hiç kullanılmadığı ve bu konuda uygulama eksikliği olduğu belirtilmektedir. Bu cümlelerin bilimsel dille yorumu şöyle olabilir: Öğrencilerin okullarda telefon kullanımıyla ilgili deneyimleri, okullarda teknolojinin doğru şekilde kullanılmaması nedeniyle eğitim sürecinde fırsat kaybına neden olabileceğini göstermektedir. Özellikle İngilizce dersinde kullanılan uygulama öğrencilerin derslere daha iyi katılım sağlamalarına yardımcı olmakta ve ders kalitesini artırmaktadır. Ancak meslek derslerinde sosyal medya ve

benzeri teknolojik araçlar kullanılmadığından öğrenciler bu konularda eksik kalabilmektedirler. Bu durumda okulların teknoloji kullanımını daha etkin bir şekilde planlaması gerekmektedir. Ayrıca, öğrencilerin dini anlamda teşvik eden teknolojik araçlar ile eğitilmesi konusunda da girişimlerde bulunulması faydalı olabilmektedir.

Meslek derslerini dinlerken bazen sıkılıyorum. Bunun sebebini tam bilmiyorum. O günkü ruh halim mi, hocaların anlatım şekli mi kestiremiyorum. Geçen yıl isteyerek dinleyemiyordum dersleri açıkçası. Ama bu yıl bir tık daha iyi dinlemeye çalışıyorum. K5

Ortaokulda da meslek dersleri gördüğümüz için lisede aynı konuların genişletilmiş halini dinliyorum diye sıkıcı geliyor bana. "ben bunu daha önce duymuştum" diyorum çünkü. Ders anlatımında değişiklik olsaydı daha çok dikkatimi çekerdi diye düşünüyorum. Mesela şahısların çizgi karakterler üzerinden anlatımı ya da tarihi yerlerin haritalarla sunumu dikkatimi çekerdi. Meslek derslerinde teknoloji kullanımı az. Bir hocanın sahabelerin hayatı ile ilgili bir durumu animasyonla vermesi, kendi anlatmasından daha çok dikkatimi çekiyor. Kitap okurken bile içinde görsel bulunan kitaplar daha çok dikkatimi çekiyor. O kitabı tercih ediyorum. K3

Bu cümlelerde öğrencilerin meslek derslerinde tekrar eden konulardan sıkıldığı, ders anlatımında görsel materyallerin kullanımının daha dikkat çekici olduğu ifade edilmiştir. Bu durum, öğrencinin derslerdeki motivasyonunu arttırmak için öğretmenlerin daha yaratıcı ve yenilikçi yaklaşımlar benimsemeleri gerektiğini göstermektedir. Öğrencinin derslerdeki sıkıcılık hissi, "nesne öğrenme" teorisine dayanır. Bu teoriye göre, öğrenme sadece bilginin aktarımıyla değil, öğrenenin ilgi, motivasyon ve deneyimlerle de ilgilidir. Dolayısıyla, öğrencilerin derslerdeki görsel materyallerden daha fazla etkilendiği göz önüne alındığında, öğretmenlerin ders anlatımında görsel materyallerin kullanımını arttırmaları öğrencilerin dikkatini çekmek ve öğrenmelerini kolaylaştırmak için faydalı olabilmektedir. Bunun yanı sıra, öğrencinin özellikle meslek derslerinde teknoloji kullanımının azlığına dikkat çekmesi, öğretmenlerin derslerde teknolojiyi daha aktif bir şekilde kullanmaları gerektiğini göstermektedir. Bu, öğrencilerin daha etkili bir şekilde öğrenmelerini sağlayabilir ve öğretmenlerin ders anlatımında daha ilgi çekici ve etkileyici bir tarz benimsemelerine yardımcı olabilmektedir. Öğrencinin derslerdeki sıkıcılık hissi, öğretmenlerin daha yaratıcı ve yenilikçi ders anlatım teknikleri benimsemeleriyle azaltılabilir. Görsel materyallerin kullanımı ve teknolojinin daha aktif bir şekilde kullanılması, öğrencilerin dikkatini çekmek ve öğrenmelerini kolaylaştırmak için önemlidir.

Soru cevaplı derslerinde katılım oluyor. Ama anlatımlı derslerin odaklanma süresi azabiliyor. Meslek derslerinin yoğunluğu daha çok artırılmamalı. Hatta konuların işlenişi daha çok güncellenebilir. Derslerin sayısını fazla görenler olabiliyor ama bence sayısı iyi. Çünkü hepsi bir alanda eğitim demek. Tefsir, hadis ayrı ayrı yani. K4

Öğretmenler objektif ve gerçekçi olamıyor maalesef ki. Yani bir dersi seversin ama hocasını sevmezsin. Bu çok kötü bir şey değil herkes tarafından sevmek zorunda değilsin sonuçta. Ya da öğretmenini çok seversin ama dersi sevmezsin. Yani hocalar bunu tam olarak kavrayamıyor bence. Çünkü öğretmeni seviyorsan dersini sevmek zorundasın, dersi seviyorsan öğretmeni sevmek zorundasın gibi bir şey anlaşılıyor ve bu şekilde yorum yapıyorlar. Ben bunu kesinlikle doğru bulmuyorum. Bir de başarısız olma konusu. Mesela matematikte başarılı olan bir öğrenciye karşı öğretmeni diyor ki 'bu öğrenci dersi de seviyor beni de seviyor'. Aslında hayır. Yani başarısız öğrenci de o hocayı sevebiliyor ya da başarılı öğrenci hocayı sevmeden dersi seviyor. Ama öğretmenler bunun farkına varamıyor, bir kıyaslama ortamı oluyor. Bazı öğretmenler şu havada olabiliyor. Ben öğretmen oldum, tamamladım. Öğrenciler üzerinde hâkimiyet kurabilirim.' Sadece bizim değil velilerimizin de üzerinde bu empoze hissettirebiliyor. Bu yüzden her davranışımıza müdahale edip hakkımızda her şeyi öğrenmeye hakları varmış gibi davranıyorlar. Bu çok saçma bir durum. Onun hakkı varsa bizim de haklarımız var. Kişisel alanımıza zorla girmeye çalışıyor. 'Arkadaşınla ne konuştun..'vb bir sürü durum. K8

Bir öğrencinin 'bu dersi kaçıramazsın' kaygısı olmalı. Bir coğrafya öğretmenimiz vardı. Hala doktora yapıp, tez yazıp, sürekli kitap okuyordu. Ve dersinde o kadar farklı bilgilere yer veriyordu ki, ne zaman canım sıkkın olsa kendimi 'yapma bak o hocanın dersi var, kendini topla' derken buluyordum. Peki meslek derslerinde bu durum nasıl? İnanın sadece sınavda çıkacak, hoca değerlendirme notu verecek diye ayırt edebildiğim eh işte ilgilendiğim bir iki meslek dersi var. Coğrafya dersinde not korkum yoktu. Bilgi kaçırma korkum vardı. Bir hocanın derse hazırlanıp gelmesi etkiliyor. Bir öğrencinin sorusunu her an cevaplayamayabilir hocalarımız. Ama gelecek hafta o sorunun cevabını söylememesi unutulması, öğrencinin güvenini kırıyor. Hocaların üzerimizde kurduğu disiplini kendi içlerinde yapmadığından oluyor diye düşünüyorum. Ve bu olumsuz etkiliyor. K7

Öğrencilerin din eğitimi alanında karşılaştığı bazı sorunlar, psikolojik açıdan da incelenmelidir. Örneğin, öğrencilerin din eğitiminde öğretmenlerin tutumlarından etkilendikleri ve öğretmenlerinin tutumlarına göre din eğitimine karşı tutumlarının değişebileceği belirtilmiştir. Bu durum, öğrencilerin din eğitimine ilişkin olumsuz bir tutum sergilemelerine neden olabilmektedir. Ayrıca, din eğitiminde kişisel farklılıkların göz önünde bulundurulması ve öğrencilerin günlük yaşamları ve deneyimleriyle bağlantılı hale getirilmesi önerilmektedir. Bu yaklaşım, öğrencilerin din eğitimine daha olumlu bir tutum sergilemelerine ve dinlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olabilmektedir. Bununla birlikte, öğrencilerin dini inançlarına saygı duyulması ve din eğitiminin öğrencilerin kendilerini ifade etmelerine ve eleştirel düşünmelerine izin vermesi de önemlidir. Bu yaklaşım, öğrencilerin psikolojik açıdan daha sağlıklı bir şekilde din eğitimi almalarına yardımcı olabilmektedir.

Aslında öğrenciler öğretmenlere karşı çok saygısız davranıyor. Bazı iletişimler ya çok resmi oluyor, aramızda yüksek duvarlar örülüyor ya da samimiyetten laçkalaşılıyor. Çoğu zaman öğrenciden kaynaklı olsa da bu durum nadiren öğretmenden de kaynaklı olabiliyor. E7

Meslek derslerini dinlerken bazen sıkılıyorum. Bunun sebebini tam bilmiyorum. O günkü ruh halim mi, hocaların anlatım şekli mi kestiremiyorum. Geçen yıl isteyerek dinleyemedim dersleri açıkçası. Ama bu yıl bir tık daha iyi dinlemeye çalışıyorum. K5

Bu ifadelerde öğrenciler, öğretmen-öğrenci ilişkilerinin bazen samimi olmamasından şikâyet etmektedir. Meslek derslerini dinlerken sıkıldıklarını, bunun sebebini tam olarak bilmediklerini ve öğretmenlerin anlatım şekliyle ilgili olabileceklerini düşündüklerini belirtmektedirler. Geçen yıl dersleri isteyerek dinleyemediklerini ama bu yıl biraz daha iyi dinlemeye çalıştıklarını ifade etmektedirler. Bu ifadelerden öğrencilerin meslek derslerine olan ilgisinin düşük olduğu ancak geçen yıla oranla biraz daha iyi hale geldiği anlaşılabilir. Öğrenci-öğretmen ilişkilerinin de öğrenci motivasyonunu etkilediği görülmektedir. Öğrencilerin öğretmenlere karşı saygısız davranmaları ve öğretmen-öğrenci ilişkilerindeki sorunlar, genellikle öğrencilerin akademik başarılarını ve motivasyonlarını olumsuz yönde etkiler. Bu nedenle, öğretmenlerin öğrencilerin ihtiyaçlarını ve beklentilerini anlamaları ve öğrencilere saygı göstermeleri gerekmektedir. Öğretmenler, öğrencilerle daha yakın bir ilişki kurarak, öğrencilerin güvenini kazanabilmektedirler. Bu da öğrencilerin öğretmenlerine saygı duymalarını ve iş birliği yapmalarını sağlayabilir. Öğrencilerin meslek derslerinde sıkılmaları, öğretmenlerin ders anlatım şekillerinden kaynaklanabileceği gibi, öğrencilerin ilgi alanlarına uygun olmayan dersler olabileceği için de olabilmektedir. Bu nedenle, öğretmenlerin dersleri daha ilgi çekici ve öğrenci merkezli hale getirmeleri gerekmektedir. Öğrencilerin ilgi alanları ve öğrenme stilleri de göz önünde bulundurularak, dersler tasarlanmalıdır. Ayrıca, öğrencilerin derslerde aktif olarak yer almaları ve öğrenmeleri teşvik edilmelidir. Bunun yanı sıra, öğrencilerin öğretmenleriyle ve diğer öğrencilerle olan ilişkileri de motivasyonlarını etkileyebilir. Öğrenciler, okulda sosyal olarak entegre olmak isteyebilmektedirler ve bu da akademik başarılarına olumlu yönde katkıda bulunabilir. Bu nedenle, öğretmenler öğrencilerin sosyal becerilerini geliştirmeye odaklanmalı ve öğrencilerin birbirleriyle iş birliği yapmalarını teşvik etmelidir. Öğretmenlerin öğrencileriyle daha yakın ilişkiler kurmaları, dersleri ilgi çekici ve öğrenci merkezli hale getirmeleri, öğrencilerin sosyal becerilerini geliştirmeleri ve öğrencilere saygı göstermeleri, öğrencilerin motivasyonlarını artırabilir ve akademik başarılarını olumlu yönde etkileyebilir. Bu nedenle, öğretmenlerin öğrencilerin ihtiyaçlarını ve beklentilerini anlamaları ve öğrenci merkezli bir yaklaşım benimsemeleri önemlidir.

Ders dışı hocalarımızla çok iletişim kurmuyorum. Onların da bir hayatı olduğu için saygı duyuyorum. K4

...Diğer liselerde karma eğitim var. Bu iyi olabilir mi tam emin değilim. Erkek lisesi olduğumuz için gürültü çok oluyor. Bir de herkesin üniversite hayali yok. Sınıf başarıları düşük. E4

İmam hatip liselerindeki karma eğitim uygulamaları, Türkiye'deki eğitim sistemine yönelik tartışmalardan biridir. Bu konuda yapılan araştırmalar, imam hatip liselerinin öğrenci tercihleri üzerindeki etkisini ve öğrencilerin din ve meslek eğitimlerine yönelik tutumlarını belirlemeye odaklanmaktadır. İmam hatip liselerinde karma eğitim uygulamalarının sorunlarına yönelik çözümler, öğrencilerin din ve meslek eğitimi alanındaki tutumlarını olumlu yönde etkileyebilir ve öğrencilerin psikolojik açıdan daha sağlıklı bir şekilde eğitim almalarına yardımcı olabilmektedir (Kamalak ve Kılıç, 2016).

Bir Kur'an hocamız derslerde küçük surelerden başlayıp uzun sure ezberlerine öyle geçiyordu. Bu beni teşvik ediyordu. Ama yeni hocamız direkt uzun surelerden başlıyor. Bu benim için iyi değil. Kendime güvenim gelmiyor. K3

Müfredat çok yoğun diyerek söz hakkı vermemeleri... E3

Gerektiğinde sert gerektiğinde yumuşak olan hocaları daha çok tercih ediyorum. Meslek dersleri öğretmenlerinin hepsi böyle değil ama ben hepsini seviyorum. K1

Hocalar biraz nasihatçi. Dikkatimi çekmiyor anlatışları. E1

Öğrencilerin imam hatip lisesindeki meslek derslerinin işlenişine yönelik yapılan araştırmalar, genellikle meslek derslerinde öğrencilerin etkin katılımının sağlanmasının önemini vurgulamaktadır. Yapılan araştırmalar, meslek derslerinin daha uygulamalı ve öğrenci merkezli bir şekilde işlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Meslek derslerinin işlenişinde, öğrencilerin sınıfta etkin olarak rol almasının, dersin kalitesini artırdığı ve öğrencilerin motivasyonunu yükselttiği belirtilmektedir. Öğrencilerin, ders içeriğinin işleniş sürecinde, öğretmenlerin rehberliğinde proje tabanlı öğrenme yöntemleri, problem çözme, tartışma, grup çalışması, sunum gibi aktif öğrenme yöntemleri kullanılarak ders işlenmelidir. Ayrıca, öğretmenlerin meslek derslerini işlerken, öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını dikkate alması, ders materyallerinin güncel ve ilgi çekici olması da önemlidir. Öğrencilerin ilgi alanlarına göre derslerin planlanması ve işlenmesi, öğrencilerin derslere olan ilgisini artırmakta ve ders başarısını yükseltmektedir. Meslek derslerinin işlenişinde öğrencilerin etkin katılımının sağlanması, ders materyallerinin güncel ve ilgi çekici olması ve öğrenci merkezli öğrenme yöntemlerinin kullanılması önemlidir. Bu sayede, öğrencilerin meslek derslerine olan ilgisi artacak, öğrenme motivasyonu yükselecek ve eğitim başarısı artacaktır.

Derslerdeki eğitimsel durumları ifade etmeleri istenmiştir. Verilen cevaplardan **meslek derslerinin içeriği** hakkında verilen cevaplar şu şekildedir:

Meslek derslerinin müfredatı değişmeli bence. Ortaokuldan beri aynı şeyleri görüyor gibiyiz. İslam'ın 5 şartı hala öğretiliyor. İmam hatip olarak ortaokuldan gelmeyen birine faydalı bir konu olsa da bizim için sıkıcı hale geliyor. Hangi okuldan geldiğine göre sınıf ayrımı olsa ona göre de müfredat ayrımı olsa daha iyi olur. Müfredat ile ilgili içerikte bu nesle uygun konu başlıkları konabilir. Sosyal medya kullanımı nasıl olmalı, internetteki mahremiyet nasıl korunmalı...gibi şeyler meslek derslerine getirilebilir. Ezberler olmasa belki hiçbir şeyi ezberlemeyiz. Bu yüzden müfredatta var diye Yasin Suresini ezberliyoruz. Ama mealler, anlamlar çoğaltılabilir. Günümüzdeki olaylara dini açıdan nasıl bakmamız gerektiği öğretilir. Haberlerde duyduğumuz bazı dini gündemler oluyor bunlar sınıfta konuşulmuyor. Sezen Aksu'nun, Hz Havva yorumu ile Gülşen'in imam hatip yorumu gibi konular derslerde ele alınmıyor. Hocalar o konuları kapatıp derse geçiyor. K3

Bu görüş, meslek derslerinin mevcut müfredatının değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Öğrencilerin ortaokuldan itibaren aynı konuları gördüğüne ve bu nedenle sıkıldığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca, müfredatın öğrencilerin ilgi alanlarına ve çağın gerekliliklerine uygun hale getirilmesi gerektiği önerilmiştir. Bu amaçla, meslek derslerine sosyal medya kullanımı, internet mahremiyeti gibi konuların eklenebileceği önerilmiştir. Ezber yönteminin eleştirisi de yapılmıştır. Yasin Suresi gibi dini metinlerin ezberlenmesinin yerine, anlamlarının öğretilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, günümüzdeki dini konuların tartışılması ve ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Örneğin, Sezen Aksu ve Gülşen gibi sanatçıların dini konulara yaklaşımlarının incelenmesi ve sınıfta tartışılması önerilmiştir. Sonuçta bu görüş meslek derslerinin müfredatının güncellenmesi, öğrencilerin ilgi alanlarına uygun hale getirilmesi, ezber yönteminin eleştirilmesi ve günümüz dini konularının ele alınması gerektiği üzerine odaklanmaktadır.

Birkaç mesleki dersin sınavı bazı bilimsel derslerin sınavlarından daha zor oluyor. Sınav haftası en az 2 sayfa ezber çalışmamız gerektiği olabiliyor. Ya da bir mesleki dersin kavramsal ağırlığı fazla olduğundan ezber yükü artabiliyor. Bütün mesleki dersler zaten ezbere dayalı gibi. Bence mesleki derslerin sayısı fazla. Müfredat çok yoğun ve hayatımızda çoğunlukla kullanmayacağımız terimlerle dolu. Arapça zorunlu olmamalı. Hocadan kaynaklı da derse sevemediğim oluyor dersin içeriğinden kaynaklı da. Genel anlamda kalıcı öğrenme zorluğu yaşıyorum. K4

Aile isteğiyle geldim bu okula ama meslek derslerinden zorlandığım, düşük aldığım ve geçemediğimden sinirlendiğim üzüldüğüm oluyor. Meslek derslerinin sayısı çok fazla. Üniversite sınavlarına hazırlanırken bunların hiçbirinden sorumlu değiliz. Seçtiğimiz bölüme göre bu derslerin sayıları azaltılabilir. Müfredat içeriğini de çok kalabalık buluyorum. Tefsir, Akaid gibi dersler birleştirebilir. Okul içinde bir iki saate göre ders oluşturulabilir ya da okul dışı kurs gibi bir yere gidip isteyenler bu derslerin ayrıntılarını görebiliriz. Her yıl Arapça var ama hiçbir mezun Arapça dil bölümü istemiyor. Ya da isteyenlere bu ders verilsin. Bölüm

sınıfları açılışın yani. Eşit ağırlıklı biri olarak neden yoğun meslek dersleri ile muhabatım anlamıyorum. Sürekli sözel ders olunca okuma, yorumlama içerikli olduğu için uykumuz geliyor. Hafta sonu dershaneye gidiyorum. Pazartesi okula gelince sürekli meslek derslerinin yoğunluğu dikkatimi çekmiyor. Derste etkinlik de yok. Hep bir anlatım anlatım dinlemiyorum yani. Daha motive edici şeyler olabilir bunlar yerine. K5

K4 ve K5 öğrencileri meslek derslerinin yoğunluğu ve içeriği konusunda şikayetçi görünmektedirler. K4, meslek derslerinin sınavlarının bilimsel derslerin sınavlarından daha zor olduğunu, sınav haftalarında çok sayıda ezber çalışması gerektiğini ve meslek derslerinin genel olarak ezberleme üzerine kurulu olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Arapça derslerinin zorunlu olmaması gerektiğini ve bazı meslek derslerinin kavramsal ağırlığı fazla olduğundan ezber yükünün arttığını düşünmektedir. K5 ise meslek derslerinin sayısının fazla olduğunu, sınavlarda zorlandığını ve düşük not aldığını, üniversite sınavlarına hazırlanırken bu derslerden sorumlu olmadığını ve meslek derslerinin içeriğinin çok kalabalık olduğunu belirtmektedir. Bu öğrencilerin görüşleri, meslek derslerinin içeriği ve sayısı hakkında endişelerini yansıtmaktadır. Meslek derslerinin öğrencilerin ilgi ve becerilerine göre daha esnek bir şekilde düzenlenmesi, Arapça derslerinin zorunlu olmaması gibi önerileri tartışılabilir. Ayrıca, ders içeriğinin yoğunluğunun azaltılması ve derslerin daha etkileşimli hale getirilmesi gibi öneriler de dikkate alınabilir. Bununla birlikte, bu önerilerin uygulanabilirliği ve öğrencilerin genel eğitim amaçlarına uygunluğu hakkında daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

Ortaokulda da meslek dersleri gördüğümüz için lisede aynı konuların genişletilmiş halini dinliyorum diye sıkıcı geliyor bana. “Ben bunu daha önce duymuştum” diyorum çünkü. Ders anlatımında değişiklik olsaydı daha çok dikkatimi çekerdi diye düşünüyorum. Mesela şahısların çizgi karakterler üzerinden anlatımı ya da tarihi yerlerin haritalarla sunumu dikkatimi çekerdi. Meslek derslerinde teknoloji kullanımı az. Bir hocanın sahabelerin hayatı ile ilgili bir durumu animasyonla vermesi, kendi anlatmasından daha çok dikkatimi çekiyor. Kitap okurken bile içinde görsel bulunan kitaplar daha çok dikkatimi çekiyor. O kitabı tercih ediyorum. K3

İmam hatip ortaokulundan mezun olan ve imam hatip lisesinde eğitimine devam eden öğrencilerin, din dersleri konusunda hızlı bir şekilde sıkılmaları genel bir kanıdır. Bununla birlikte, her öğrenci için durum aynı olmayabilir. Bazı öğrenciler, din dersleri konusunda oldukça ilgili ve bu derslerden keyif alırlar. İmam hatip liselerinde, din derslerine ek olarak meslek dersleri de mevcuttur. Bu dersler, öğrencilerin ilgi alanlarına göre farklılık gösterir. Bazı öğrenciler için meslek dersleri oldukça önemlidir ve bu derslerde başarılı olmak için çaba gösterirler. Ancak, bazı öğrenciler bu derslere fazla önem vermezler ve sadece sınavları geçmek için çalışırlar. İmam hatip ortaokulundan mezun olan öğrencilerin imam hatip liselerinde din

derslerinden çabuk sıkılmaları, genel bir kanıdır. Ancak, her öğrenci farklıdır ve bu durum her öğrenci için geçerli olmayabilir. Ayrıca, meslek derslerine olan ilgi de öğrenciden öğrenciye farklılık göstermektedir.

Katılımcılar derslerin çıktılarını hakkında da öz değerlendirme yaparak düşüncelerini dile getirmişlerdir. Kalıcı öğrenmeye dair yaşadıkları sorunlar dikkat çekmektedir.

Öncelikle şundan bahsetmek istiyorum. Bahsedeceğim şey imam hatip liselerinde yaygın olan bir durum da aynı zamanda. Buraya kendi isteğiyle gelen öğrenci çok nadirdir. Hiç kimse istemediği için de bu derslere de yansıyor. Sadece meslek derslerine değil matematiğe bile yansıyor. Arapça beni zorlar mı düşüncesi ilk önyargımız aslında. Kur'an dersleri ise ailede öğrenmişse sorun olmayabiliyor ama onu da okulda öğrenecekse bu derste de zorlanacaktır bir öğrenci. En temelde bu derslerle yüzleşeceğimiz için tedirginiz. Yani bir öğrenci "aa ben hadisten korkuyorum imam hatip okumak istemiyorum" demez. Arapça ve Kur'an dersini ilk önce dile alır. Tefsir, hadis, kelim gibi dersleri günlük hayatta karşılaştığımız bir ders gibi düşündüğümüzden ilk etapta korkmuyoruz. Ama tüm kelimeleri tek tek ezberlediğimiz ve hayatımızın çoğu yerinde kullanmayacağımızı bildiğimiz bir ders haline dönüştüğünde işler değişiyor. K7

Kitapların içindeki konuların bazıları ortaokul seviyesi bazıları üniversite seviyesi gibi. E7

Şuan için iyi gidiyor. K1

Kitap içeriğinde fazla görsel yok. Sınav geceleri elimize alıyoruz genelde. Dikkat çekici kitap türü yok meslek derslerinde. E8

Dersler fena değil. Sadece ezberler çok. K2

Hangi ortaokuldan mezun olduğumuza göre derslerin müfredatı değişmiyor. Arapça, Kur'an zorluyor yani. E1

Kur'an-ı Kerim, Arapça ve meslek derslerini nasıl desem ezber istiyor ve ağır olduğu için yapamıyorum, sevemiyorum. E2

Öğrencilerin ifadelerinden duygu durumları ele alındığında K7'nin eğitim sistemine karşı aklındaki sorulardan dolayı tedirgin olduğu ve bu durumda çözüm/ikna yöntemleriyle desteklenmesi gerektiğini söyleyebiliriz. E7 kitap eleştirisi yaparken karmaşık seviyelerin rahatsızlığını dile getirmektedir. Buna çözüm olarak öğrenci seviyesine indirme/basitleştirme yönteminin çözüm olacağı düşünülmektedir. K1 sorunlara genel olarak memnun ifadeyle yaklaşmıştır. E8 ise kitap/müfredat içeriğini sıkıcı bulmaktadır. Bu duruma yönelik yenileme çalışmalarının gerekliliği göz önüne alınmalıdır. Ders kitaplarının içeriği gözden geçirilebilir ve daha anlaşılır hale getirilebilir. Kitaplara görsel materyaller ve hayatı yönlendirici etkinlikler eklenebilir. K2 ezberli sistemden uygulamalı sisteme geçişi vurgulamaktadır. Öğrencilerin Arapça ve Kur'an derslerine daha kolay adapte olmaları için ekstra yardım ve kaynaklar sağlanabilir. Bu derslerde öğrencilere sadece ezber üzerinden değil, anlamlandırarak

öğrenmeleri için öğretmenler tarafından ilgili yöntemler uygulanabilir. E1 imam hatip ortaokulu okumadan imam hatip lisesine geçen öğrencilerin zorlandığını vurgulamaktadır. Buna yönelik müfredat/sınıf düzeyleri oluşturulabilir. Bu sayede motivasyon sağlamak mümkündür. E2 öğrencimiz de ezber sisteminden rahatsız olduğunu dile getirerek etkileşimli ders sistemini gündeme getirmiş olmaktadır.

Meslek dersleri güzel evet ama sayı olarak fazla yani. İmam hatip lisesine gelip ilahiyata gitmeyecek olanlar için fazla diye düşünüyorum. yıl yıl sayı değişmeli, bölüm olmalı. E3

Az kitap okuyoruz ondan mı yoksa medya dili çok anlaşılır ona mı alıştık bilemiyorum ama tefsir hadis kelam derslerindeki kelimelerin seviyemizin üstünde olduğunu düşünüyorum. E4

Kitapların içerisinde hayata yönlendirici etkinlikler içerikler yok. Sıkıcı kitaplar. E6

Fark ettiğime göre mesleki derslere katılım konusunda sınıfın kalabalığı sebebiyle sorun yaşanabiliyor. Ayrıca ders öğretmeni de ders kaynamasın diye söz hakkı vereceği soruları pek sormuyor. Bu yüzden derste anlamadığım bir konu hakkında çok istekli parmak kaldırdığım pek olmamıştır. Meslek dersleri hocalarımız işlediğimiz ya da “sorarım” dedikleri soruları sormadıklarında çok sorun yaşıyoruz. ‘Derslerimiz çok sıkıntılı çok zorlanıyorum’ diyemem ama sınav sonuçları da beş yıldız değil açıkçası. Çok ezber derslerimiz var tabi ki. Kur’an’dan bile bırakan hocalarımız oluyor. K7

Katılımcıların dersleri dinleme süreçlerinin aynı formda kalmadığı gözlemlenmiştir. Bunu etkileyen sebeplerin başında dersin işleniş şekli olduğu vurgulanmaktadır. Derslerin sadece ders kitabından okunması, sunumların sadece okunması veya ezberlenmesi gibi yöntemler, öğrencilerin ilgisini çekmemekte ve dikkatlerini dağıtmaktadır. Bunun yanı sıra, öğretmenlerin dersi sadece anlatması ve öğrencilerin katılımının sağlanmaması da ilgi eksikliğine sebep olmaktadır. Öğrencilerin derslerde daha fazla ilgi göstermesi için, öğretmenlerin sınıfta interaktif bir ortam yaratması gerekmektedir. Öğrencilerin aktif olarak ders sürecine katılımı sağlanarak, derslerin daha keyifli ve öğretici hale getirilecektir. Bu nedenle, meslek derslerinde öğretmenlerin farklı öğretim yöntemlerini kullanması ve öğrencilerin de ders sürecine aktif olarak katılım sağlaması önemlidir. Bu sayede öğrencilerin meslek derslerine olan ilgisi artacak ve derslerden daha fazla verim alınacaktır.

Derslerin çok fazla olması yani bana çokmuş gibi gelmesi aslında dersleri sevmeyişimdir. Yani sevilmeyen bir şey gözünüzde büyür. Bu da o dersin hiç bitmeyecekmiş gibi uzadığı hissi verir. Sevmiyorum diye öğrenmeyeceğim anlamına gelmez. Öğrenmeliyim. Öğrenmek zorundayım. Hem sınavlardan yüksek not almak için önemlidir öğrenmek. Ya da ilerde din hocası ne bilim imam olabilirim diye öğrenmeliyim. Bütün dersleri sevmek zorunda değiliz ama sanırım öğrenmek zorundayız. Sevemediğim derslere girdiğimde öğrenmem gerektiğini hissettiğimden öğrenmeye çalışıyorum açıkçası. Bir de imam hatipliyim yani bu dersler o yüzden var. Bana insanlar soru sorduklarında cevap verebilmeliyim. E5

Katılımcılar derse yönelik bilinçli bir önyargı geliştirmeseler de süreç içerisinde bu tutumlarının diğer mesleki dersleri de etkilediği görülmektedir. Meslek derslerinin içeriğinin öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına göre uyarlanması gerektiğini, öğrencilerin farklı öğrenme stillerine uygun yöntemlerin kullanılması gerektiğini ve derslerin öğrencilerin hayatındaki gerçek problemlere uygulanabilir olması gerektiğini önermektedir. Türkçe makaleler meslek derslerinin içeriğinin teorik ve pratik bileşenlerden oluştuğunu, sürekli olarak güncellenmesi ve öğrenci ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

3.1.3.2. Meslek Derslerinin Öğrencilerde Meydana Getirdiği Değişimler

Öğrencilerle yapılan görüşmelerde “Meslek derslerinin sizde meydana getirdiği değişimler nelerdir?” sorusuna verilen cevaplara göre bu tema oluşturulmuştur. Temanın daha anlaşılır olması için “Meslek derslerinde aldığınız eğitimin dine bakışınızı hangi yönde etkilediğini düşünüyorsunuz? Neden?”, “Mesleki derslerde aldığınız hangi teorik bilgileri olumsuz sorguluyorsunuz? Neden?” sondaj soruları sorulmuştur.

Bu sorulara verilen cevaplar üzerine eğitim yaşantısını etkileyen iki faktörün olduğu görülmüştür; öğretmen ve ders. Elde edilen kod ile *itaat / uyum, sorgulayıcı olma, dinden kopma/uzaklaşma, dine yeni bir bakış* konusunda temalar oluşturulmuştur.

Tablo 14. Meslek Derslerinin Öğrencilerde Meydana Getirdiği Değişimler

Meslek Derslerinin Bireyde Meydana Getirdiği Değişimler	İtaat / Uyum	9
	Sorgulayıcı Olma	11
	Dinden Kopma/Uzaklaşma	5
	Dine Yeni Bir Bakış	5

Öğrencilerin meslek derslerinde aldıkları din eğitimin hayatlarında *itaat/uyum* olarak yansıdığını düşünen öğrenciler düşüncelerini şöyle dile getirmektedirler:

Öğrencilerin dini birikimleri, aile etkileri aldığımız mesleki derslerin hayatımızdaki etkisine göre fark edebiliyor. Yani bir hoca dini değerler konusunda kötü izlenim bıraksa da öğrencinin dini hayata genel tutumu sağlamsa o öğrenci o hocadan olumsuz etkilenmez. Genel olarak dört yıldır mesleki derslerde aldığım eğitime baktığımda bana çok da olumlu şeyler kattığını söyleyemem. Olumsuz kötü katkısı da olmadı ama ne bileyim gerçekten şimdi düşününce bu dersler niye benim hayatıma çok şey katmıyor bilemedim. K8

K8, öğrencinin mesleki derslerin hayatına etkisi hakkındaki düşüncelerini ifade etmektedir. Öğrenci, aldığı mesleki derslerin hayatındaki etkilerini değerlendirirken, dini birikimleri ve aile etkilerine de dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra, öğrenci, bir hocanın dini değerler konusunda kötü izlenim bırakması durumunda bile, öğrencinin dini hayata genel

tutumu sağlamsa, bu durumun olumsuz etkilerinin öğrenci üzerinde olmadığını belirtmektedir. Öğrenci, mesleki derslerin hayatına çok fazla olumlu katkı sağlamadığını düşünmektedir. Ancak, öğrenci, bu derslerin hayatına ne kadar katkı sağlamadığını tam olarak anlamadığını da ifade etmektedir. Bu düşünceler, öğrenme sürecinde karşılaşılan zorluklar ve yeterli destek almama hissiyatından kaynaklanabilir.

Neyin günah neyin sevap olduğunu bilmem yeterli oluyor. Ben uyum sağlıyorum bunlara. E1

Kader kavramı gibi kafamızı çok karıştıran konulardan dolayı sanırım itaat kurtarıyor. Fakat başka konularla karşılaştığımda yeni bir yorum arayışına giriyorum. Ya da önemsemiyorum. Yani kredi çekmek günahsa ne yapayım başka çarem yok deyip çekiyorum diyebilirim ileride. E6

E1 ve E6 cümlelerine bakıldığında öğrencilerin dini inançlarına ve itaat etme eğilimine değinilmektedir. Öğrenciler, kader gibi konuların kafasını karıştırdığını ve bu konularda itaat etmenin kendisine yardımcı olduğunu düşünmektedir. Bu cümlelerde öğrencinin içinde bulunduğu çelişkili durumlar ve farklı inançlar arasında denge kurma çabası yansımaktadır.

Başörtüsü hakkında düşüncem hep şöyle oldu; başörtüsünün bana olan yanlış bakışları engellediğini düşünüyorum. Açık kızlar tecavüze uğrar, açık kadın bunu hak eder gibisinden bir şey söylemek istemiyorum ama örtününce bir erkekle arana mesafe koyduğunu bilebiliyorsun. Ya da o erkek diyor ki bu zaten örtünmüş bu yüzden kendisine dokunmamı istemiyor. Bu algı güzel bir algı. Tesettür taciz ve tecavüzün azalmasında etkili. Açık bunu giymesin giydiği için oluyor algısında da değilim yanlış anlaşılmasın. K4

K4 öğrencimizin cümlelerini aldığı din eğitimini yansıtır şekilde yorumlamak mümkündür. İslam dininde tesettür bir örtünme biçimi olarak öngörülmektedir. Başörtüsü de bu örtünme biçimlerinden biridir ve İslam dininde kadınlar için öngörülmüş bir ibadettir. Bu sebeple, başörtüsü İslam dininde bir simge olarak kabul edilir. Başörtüsü takan bir kadın, dinine olan saygısını ve bağlılığını ifade etmektedir. Metinde geçen görüşlere gelince, metindeki kişi başörtüsünün kendisine yönelik yanlış bakışları engellediğini düşünmektedir. Ayrıca, örtünmenin bir erkekle arasındaki mesafeyi koruduğunu ve taciz gibi istenmeyen davranışların azalmasında etkili olduğunu düşünmektedir. Bu görüşler, İslam dinindeki örtünme kuralının amacına uygun olarak, kadınların korunması ve saygı görmesi amacını taşıdığı şeklinde yorumlanabilir.

Bir imam hatipli olarak kendimi ahlaki olarak dindar hissetsem de tesettür konusunda dindar olduğumu söyleyemem. Çünkü tesettürüme çok dikkat etmiyorum. K1

Meslek dersleri günlük hayata sadece 'yalan söylememek/namaz kılmak' olarak etki ediyor. Birey oluşumuz, hayatla dini nasıl bağdaştıracığımız bizim vereceğimiz tepkimizle ilgili. Yani

bir kıızı seviyorsak günah kavramlarını unutabiliyoruz. Ama ezan okununca namaza gitmediğimizden günah olduğunu biliyoruz. Bence daha iyi eğitim verilebilirdi. E8

Meslek derslerinin dini hassasiyetlerimize etkisi çok az oluyor sanki. Aslında sürekli güdülmesi gereken koyun gibi bir millet olduğumuzdan olabilir. Sürekli nasihat sürekli öğüt lazım bize. Meslek dersinden çıkıyorsun sanki o derste hiç dini bir bilgi öğrenilmemiş gibi yalanlar, şakalar, namaza gelmemeler devam ediyor. Güdülenmeye muhtaç bir nesiliz. K3

Öğrencilerin ifadelerinden anlaşılacağı üzere meslek derslerinin günlük hayatta dini hassasiyetlere etki ettiği düşünülmemektedir. Bireyin hayatla dini nasıl bağdaştıracağına karar vermesi gerektiğini belirtmektedir. Yukarıdaki ifadeler, meslek derslerinin dini hassasiyetler açısından yetersiz olduğunu vurgulamaktadır. Bu sorunu çözmek için, öğretim programlarında dini konulara daha fazla yer verilmesi ve öğrencilerin bu konularda daha donanımlı hale getirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, özel dini materyallerin hazırlanması ve meslek derslerine entegre edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, meslek derslerinde kullanılan etkileşimli eğitim materyallerinin geliştirilmesi ve din ile ilgili konuların bu materyallere dahil edilmesi, öğrencilerin meslek dersleri ile din arasındaki bağı daha iyi anlamalarına yardımcı olabilmektedir. Bu, öğrencilerin meslek hayatlarında dini hassasiyetleri daha iyi anlamalarını ve bu konuda daha duyarlı olmalarını sağlayacaktır.

Müslüman olup bunu söylemekten çekinen kişiler görüyorum videolarda. Müslüman gibi davranmıyor o kişiler. Yani İslamiyet'i baskıcı din gibi gösteren de oluyor. Bu sefer ikilem oluşuyor. Müslümanlık zor mu kolay mı diye. Sosyal medyanın kendi içinde bir baskısı var. Bu davranışları buna bağlıyorum. Yine de okuduğum yorumlarda anlıyorum ki genel bir kafa karışıklığı var din hakkında. Ben İslam'ın bizi koruduğunu düşünüyorum. K2

Öğrencimiz K2'nin cümlesi sosyal psikoloji açısından incelenebilir. Kişi, sosyal medya gibi bir ortamda bulunmanın, insanların davranışlarını etkileyebileceğine işaret etmektedir. Ayrıca, İslam'ın bazen baskıcı bir din olarak algılandığına dair endişeleri, kişinin kendisini bir topluluğun parçası olarak hissettiğini ve bu topluluğun görüşlerinin onun düşüncelerini etkileyebileceğini göstermektedir. Yine de kişi İslam'ın kendisini koruduğunu düşünmektedir, bu da kişinin inançlarına bağlı olarak güvenli hissetmek istediğini göstermektedir.

Namazla ilgili bakıyorum bazıları zorla kılıyor, bazıları aile baskısı ile kılıyor. İçten isteyerek kılmakla zorla kılmak arasında çok fark oluyor. "ya namaz mı?" lafından belli oluyor yani. Meslek derslerinin namaza daha çok yönlendirdiğini düşünüyorum. Hatta şöyle söyleyeyim erkek hocalar bizi namaza daha çok çağırıp cemaati topluyor. Namaz için yaptıkları konuşmalar beni çok teşvik ediyor. Geçen hafta erkek meslek dersi hocası bir konuşma yapmıştı namaz hakkında ve ben eve gidince namazımı kaçırmamalıyım düşüncesinde idim sürekli. K6

Meslek derslerinde aldıkları din eğitiminin hayatlarına etkisi konusu sosyolojik açıdan da incelenebilir. Örneğin, Türkiye'de yapılan bir araştırmada (Yılmaz & Özdemir, 2017 din eğitiminin gençlerin davranışları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, din eğitimi alan gençlerin daha az suça karıştığı ve daha az riskli davranış sergilediği görülmüştür. Bu bulgu, meslek derslerinde aldıkları din eğitiminin gençlerin hayatlarına etkisine dair sosyolojik bir örnektir. Bazı öğrenciler, meslek derslerinde aldıkları din eğitiminin hayatlarında itaat veya uyum olarak yansıdığını düşünmektedirler. Bu durum, özellikle dini değerlerin önemli olduğu toplumlarda sıklıkla gözlemlenmektedir. Öğrenciler, meslek derslerinde aldıkları dini eğitim sayesinde mesleklerinde daha sorumlu, dürüst ve insana saygılı bir tutum sergileyebilmektedirler. Ancak, bu durumun her öğrenci için geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir.

En çok yorumu alan tema olan, öğrencilerin meslek derslerinde aldıkları din eğitiminin hayatlarında kendilerini **sorgulayıcı** bir yapıya zemin hazırladığını düşünen öğrenciler düşüncelerini şöyle dile getirmektedirler:

Birçok konuyu sorguladığımız için yeni bir bakış açısı aradığımızı düşünüyorum. E4

Günden güne sorgulayıcı olduğumu fark ediyorum. Sadece sorgunun sınırını koruyamadığımda çıkmaza girince vardır bir hikmeti deyip çekildiğimi görüyorum. İtaat ediyorum yani. Sonra rahatladığım da oluyor aklıma takılan da. E7

Dinimizi öğrenmeliyiz ama bu meslek derslerinden çok şey öğrenemedim. Sanki din hep sıkıcı gibi. Bir sorunla karşılaşırsam Google'a bakmak beni kurtaracak. Bu dersler dine bakışımı konudan konuya değiştiriyor. Yani özgürlüğüme engelse sorguluyorum. Biraz mesafeliyim de bu konulara. E5

Öğrencilerin ifadeleri psikolojik açıdan incelendiğinde, öğrencilerin kendi değerlerini sorgulama ve bu konuda mücadele etme ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, öğrencilerin din eğitimine karşı mesafeli olması, yine psikolojik açıdan incelendiğinde, din eğitimine yönelik olumsuz deneyimler yaşamış olabileceğinin bir işareti olabilmektedir. Bu nedenle, öğrencilerin din eğitimi almaları önemli olsa da, din eğitiminin niteliği ve öğrencilerin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi gerekmektedir. Ünal (2016) tarafından yapılan bir araştırmada, öğrencilerin din eğitimine yönelik tutumları ve algıları incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, öğrencilerin din eğitimine yönelik tutumlarının, öğretmenlerinin tutumlarından etkilendiği ve öğrencilerin din eğitiminden beklentilerinin karşılanması durumunda olumlu bir tutum sergilediği belirtilmiştir.

Geçen sene, sonradan LGBT üyesi olduğumu öğrendiğim bir arkadaşım vardı. Ailem duysa kesinlikle kızar, öğrendiğimde söylemedim zaten. Şöyle diyordu 'Kur'andaki LGBT' ye işaret eden ayeti kabul etmiyorum. Çok saçma zaten. Sevgi kalpten gelen bir şey. Ve ben niye hemcinsimi sevmeyeyim. Sonra ne bilim Allah bizimle konuşmak için neden bir peygamber gönderdi?' Bunları reddediyordu direk inkâr ediyordu. 'Tamam, Allah var ama bana karışmasın ben yapayım-yaşayayım...' öteki âlemin varlığı hakkında da şüpheleri vardı. 'Hepimiz ölünce iyi insanlarsak cennete gideceğiz. Hemcinsime duyduğum sevgi de iyi bir şey. Ve bu iyi şey beni varsa cennete götürür.' diye düşünüyordu. Bu düşünceler beni düşündürüyor. K6

K6'nın ifadesi din psikolojisi açısından ilginç bir örnek sunmaktadır. Alıntıda yer alan kişinin, LGBT üyesi arkadaşının inançlarına karşı bir sorgulama yaptığı görülmektedir. Bu durum, din eğitimi veren kurumların, öğrencilere hoşgörü ve farklılıklara saygı konusunda eğitimler vermesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, inançlarının sorgulanması sonrasında kişinin itaat ettiği ve rahatladığı ifade edilmektedir. Bu durum, nitelikli bir din eğitimi almanın önemini vurgulamaktadır. Bu nedenle meslek derslerinde verilen din eğitiminin niteliği ve içeriği, öğrencilerin hayatlarına etkisi açısından önem taşımaktadır.

Erkeklerle karşı dinin giyim konusu sadece diz kapağı ve göbek arası olurken kadınlara el yüz ayak dışında her yerin örtünmesi gerekliliği bana biraz ağır geliyor. Pantolon kavramı günah mı değil mi tartışılıyor. Çok kapalılık diye de bir kavram var. Öyle giyinince de farklı bakılıyor. Erkeklerle ilgili giyim konusu hiç konuşulmazken bizimle ilgili sürekli dar, renkli, açık, kapalı gibi tartışmalar oluyor. Çok açık veya çok dar giyinmek de özgürlük değil ama bunun bir ayarı olmalıydı dinde. K3

Erkeklerle konuşma konusundaki baskı zor geliyor bana. Kuzenler mesela. Nikâh geçtiği için onlarla rahat konuşamıyoruz ya ne bilim... Yani küçüklükten beri arkadaş olmamıza rağmen belli bir yaştan sonra (ergenlik) konuşamıyor olmamız ya da temas olmaması (arkadaş gibi omzuna bile dokumamamız) biraz şey oluyor. Belki gerçekten bu bizim iyiliğimiz içindir. Buna da bir şey diyemiyorum. K4

Bazı baskılar var toplumda. Mesela hafızsan niye teheccüte kalkmıyorsun ya da hafızsan neden başörtüsünü böyle bağlıyorsun denilebiliyor. Sınıfımızdaki arkadaşımızı bu konuda hem ailesi hem arkadaşlarımız hem de bazen hocalarımız bu ithamlarla sıkıştırabiliyor. Şahit oluyoruz yani. Bu bizim için de geçerli. Sen imam hatiplisin neden böyle, şöyle denebiliyor. Bundan da bunaldık. E1

Dini öğrendikçe duruma göre değişecek gibi. Çünkü müziğe karşı çıkılması bana saçma geliyor. K2

Bu ifadeler, bazı dinî uygulamaların özellikle gençler üzerinde baskı yaratabileceğine işaret etmektedir. Örneğin, giyim konusu kadınlar açısından daha sıkı bir şekilde düzenlenirken, erkekler açısından böyle bir düzenleme yoktur. Bu durum kadınların üzerinde ağır bir yük oluşturabilir. Ayrıca, arkadaşlarla temasın sınırlanması veya kısıtlanması gibi durumlar,

gençlerin sosyal gelişimini etkileyebilir. Bununla birlikte, dini öğrenme süreci, bireylerin bu konulardaki tutumlarını değiştirebilir ve bu tutumlar duruma göre farklılık gösterebilir.

Annem koyun gibidir her şeye itaat eder. Ama babam çok sorgulayıcı biridir. Çocukken sürekli sorduğum 'neden öyle, neden böyle' sorularına usanmadan cevaplar vermişti. Hala da anlatır. Benim sorgulayıcı yanımı babam geliştirdi. Hala her şeyi sorgularken ailem kendini yetersiz hissettiğinde açıp Google'dan bakıyor. Aile de beni dini sorgulayan bir yapıya doğru desteklediği için böyle bir yapıya büründüm. Bu durumumun meslek derslerine de yansıdığını fark ediyorum. Bende var olan bilgi birikimimi daha çok geliştirmek için bu derslerde aktif öğrenmeyi gerçekleştirmem daha mümkün oluyor. Yoksa babaannelerden gelen 'öyle yaparsan Allah sana şunu bunu yapar' korkusundan yeni şeyler öğrenmek istemiyor insan. Çünkü öğrenirsem sorumlu olurum endişesi sarıyor. K7

Öğrencimiz K7'nin verdiği örnekte, bireysel farklılıkların dini eğitim ve meslek derslerine olan yaklaşımları ve etkileri açısından önemli bir kaynak teşkil ettiği görülmektedir. Bu nedenle, öğrencilerin bireysel farklılıklarının ve tutumlarının din eğitimi ve meslek derslerine olan etkileri de incelenmelidir. Dini eğitim ve meslek derslerindeki din eğitiminin öğrencilerin sorgulayıcı olmalarına etkisi, psikolojik açıdan incelenebilir. Öğrencilerin sorgulayıcı olmaları, eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalardan biri, bir öğrencinin ifadesine dayanmaktadır. Öğrenci, babasının kendisine sürekli sorular sormasına ve sorgulamasına izin verdiğini ve bu nedenle sorgulayıcı bir kişi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, ailesinin kendisini dini açıdan sorgulayan bir yapıya doğru desteklediğini ve bu durumun meslek derslerine de yansıdığını ifade etmektedir. Öğrencilerin sorgulayıcı olmaları, din eğitimi açısından da önemlidir. Din eğitimi, öğrencilerin eleştirel ve sorgulayıcı düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilmektedir. Ancak, bazı öğrenciler din eğitimi kısıtlayıcı olarak algıladıkları için dinden kopma yaşayabilmektedirler. Bu nedenle, öğretmenler öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olacak bir yaklaşım benimsemelidirler. Öğrencilerin meslek derslerinde aldıkları din eğitiminin hayatlarına etkisi konusu, din eğitimi bilimleri alanında da incelenmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar, din eğitiminin niteliğinin önemine işaret etmektedir. Örneğin, Yılmaz ve Özdemir (2013) tarafından yapılan bir araştırmada, din eğitimi alan gençlerin daha az suça karıştığı ve daha az riskli davranış sergilediği belirtilmiştir. Ancak bu araştırma, nitelikli din eğitiminin bu sonuçları doğurabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, meslek derslerinde verilen din eğitiminin niteliği ve içeriği, öğrencilerin hayatlarına etkisi açısından önem kazanmaktadır.

Öğrencilerin meslek derslerinde aldıkları din eğitiminin hayatlarında **dinden kopma/uzaklaşma** olarak yansıdığını düşünen öğrenciler düşüncelerini şöyle dile getirmektedirler:

Müfredata bağlı işlendiği için meslek dersleri bana bir şey katmıyor genel anlamda. Ben soğuyorum. Dini konularda acaba ne kadar bilgi alabildik de durumumuzu değerlendirelim. Bir de hocaya bir şey sorduğumuzda 'ben sorumluluk almak istemiyorum, başka hocanıza sorun' diye tepki verenler oluyor. Uzaklaşmamıza sebep oluyorlar. E3

Dine bakış açımızı değiştiremedikleri gibi birçok kişinin de olumsuz değişimine sebep oluyorlar. Dinde çok fazla kural var deyip işte bu hocalar yüzünden çeşitli insanlar yüzünden dinden soğuyanlar artıyor. Dinsizliğe evirilen birçok insan görüyoruz artık. K5

Kim ve Kim'in (2015) yaptığı bir araştırmaya göre, bazı öğrenciler okuldaki dini eğitim nedeniyle dinden kopma yaşamaktadırlar. Araştırma, din eğitimi kısıtlayıcı olarak algılayan öğrencilerin zoraki dini bir tutum sergilediğini ve dinden uzaklaştıklarını göstermiştir. Buna karşılık, din eğitimi destekleyici ve açık fikirli olarak algılayan öğrenciler din konusunda daha pozitif bir tutum sergilemektedirler. Bu soruna çözüm olarak, öğretmenlerin daha çeşitli ve açık fikirli bir yaklaşım benimsemelerini önermektedirler. Öğretmenler, öğrencilerin sadece dini metinleri ezberlemeleri yerine, soru sormalarını ve eleştirel düşüncelerini teşvik etmelidirler. Ayrıca, öğretmenler öğrenciler arasındaki inanç ve tutum çeşitliliğinin farkında olmalı ve bu farklılıklara saygı duymalıdır. Arweck ve Nesbitt'in (2010) yaptığı başka bir araştırma, din eğitimi hayatlarıyla ilgisiz bulan öğrencilerin din konusunda reddedici bir tutum sergilediklerini göstermiştir. Araştırma, öğretmenlerin din eğitimi öğrencilerin günlük yaşamları ve deneyimleriyle bağlantılı hale getirerek daha anlamlı ve ilgili hale getirmeleri gerektiğini önermektedir. Özetle, bazı öğrencilerin dini eğitim nedeniyle yaşadığı din ile kopma sorunu, daha çeşitli, açık fikirli ve ilgili bir yaklaşım benimsenerek çözülebilir. Öğretmenler eleştirel düşünmeyi teşvik etmeli, inanç çeşitliliğine saygı göstermeli ve din eğitimi alan öğrencilerin günlük yaşamları ve deneyimleriyle bağlantılı hale getirmelidirler.

Meslek dersleri tamamen bizi dini değerlerden uzaklaştırıyor bence. Çocukluktan itibaren sorgulamaya/eleştiriye kapalı bir millet olarak büyütülüyoruz. Bu da bizim hem hayatımızda hem de derslerimizde sorgulamadan ezberlememiz sağlanıyor. Yani sen bunu öğrenmiyorsun ezberliyorsun. Geçici bilinç oluşuyor. Yani hafızaya yerleşiyor ama sen onu benimsemiyorsun, özümsemiyorsun. Biz çocukluğumuzdan beri meslek derslerinin özünde olan şeylerle karşılaşılıyor aslında. Yani hiçbir şey olmasa annene karşı gelmişsindir annen de 'yapma, Allah seni taş eder' demiştir. Çocuk da sorgulamadan kabul edip korkup susar. Liseye gelene kadar bize hep her yerden bir Allah kavramı anlatılıyor. En çok 'günah/haram/taş eder/cehennem' kelimelerini duyarak büyüyor. Bunların hepsi korkutma amaçlı tabii. Bu korkutma öğretileri de çocuk da hasar bırakıp bilince işliyor. Sonra meslek dersleriyle

karşılaşınca genel önyargılar ortaya çıkıyor. İşte namaz kılmayınca 'Allah seni taş edecek' düşüncesi oluşuyor. Ve bunu düzeltmiyoruz. 'Hayır, taş etmeyecek Cehenneme atacak' diye bile düzeltmiyoruz. Yanlış bilgi düzeltilmiyor. Türklerin dini İslam'dır diye öğreniyoruz. Ama yaşantıda olmuyor. Benim öğrendiğim bana öğretilen korkulu Allah kavramını sorgular oluyorum. Onun emirlerini de sorguluyorum. Hatta sorgulamam gereken imani konuları da sorguluyorum. K8

K8'in ifadesi bu ifade, meslek derslerinde verilen din eğitiminin öğrencilerde korku ve önyargı oluşturduğu, eleştiri ve sorgulamaya kapalı bir yaklaşım benimsendiği ve yanlış bilgilerin düzeltilmediği şeklindeki bireysel deneyimleri yansıtmaktadır. Bu durum, din eğitiminde nitelik ve içerik açısından yapılması gereken iyileştirmeleri göstermektedir. Öğrencilere eleştirel düşünme ve sorgulama becerileri kazandırmak, farklı inanç ve tutumlara saygı göstermek ve din eğitimi alan öğrencilerin günlük yaşamları ve deneyimleriyle bağlantılı hale getirmek, din eğitiminin öğrencilerin hayatlarına olumlu bir etki yapması açısından önemlidir. Dini eğitim ve meslek derslerindeki din eğitimi konusunda çözüm önerileri eğitim bilimleri açısından da ele alınabilir. Öğrencilerin din eğitiminden daha faydalı bir şekilde yararlanmaları için öncelikle öğretmenlerin din eğitiminde çeşitlilik ve açık fikirlilik prensiplerine uygun bir yaklaşım benimsemeleri gerekmektedir. Bu, öğrencilerin eleştirel düşünme ve sorgulama becerilerini geliştirmelerine yardımcı olacaktır.

Dine karşı inkâr süreci oluşuyor ara ara bende. Kur'an'a, kitaba, koyulan kanunlara karşı. Çevremde bana karşı başka okullara giden arkadaşlar tarafından sürekli şu cümleler dolaşır oldu "Kur'an mı okuyorsun, kursa mı gidiyorsun". Bir arkadaştan hoşlanıyor olman artık dile bile getirilmiyor. İmam hatiplerde özellikle bana göre %10 luk bir kesim LGBT'ye yatkın. Yani bu konular alınacak tepkilerden korkuluyor diye dile alınmıyor. Aile baskısı/korkusu var. Ailelerde iyi eğitim yok bence belki birkaçımızın ailesi iyi. Aile baskı yapınca her şeyi inkâr sürecine girenler de oluyor. "Benim özgürlük hakkım var" diye LGBT'ye, deistliğe, ateistliğe yönelenler olabiliyor. K5

Öğrencimizin ifadesinde, din konusunda yaşadığı sorgulama sürecine ve etrafındaki insanların bu konudaki tutumlarına değinilmektedir. Ayrıca, bazı öğrencilerin aile baskısı nedeniyle inkâr sürecine girdiği ve farklı düşüncelere yönelmek isteyenlere tepki gösterildiği belirtilmektedir. Bu durum öğrencilerin psikolojik sağlığına olumsuz etki yapabilmektedir. Herkesin özgürlük hakkı olduğu ve farklı düşüncelere saygı duyulması gerektiği vurgulanmaktadır.

Toplumda dini bir konu konuşmaya başladığımızda hemen tepki almaya başlayabiliyoruz. Örneğin bir davranışı yargıladığımızda karşı taraf "ben de Müslüman'ım, sanane" diyebiliyor. Davranışının yanlış olduğu konusunu kabul etmeden sadece bizim düşüncemizi

reddedebiliyor. Sözde herkes Müslüman. Toplumdaki çoğunluğun dine farklı baktığını anlıyorum. Allah var ama o kadar mantığı yaygınlaşıyor sanki. K3

Bu ifadede, din konusunda toplumda farklı görüşlerin olduğu ve bazen farklı görüşlere tepki verildiği belirtilmektedir. Örneğin, bir davranışın yanlış olduğunu düşünen bir kişi, Müslüman olduğunu söyleyen bir kişiden "ben de Müslüman'ım, seninle ne ilgim var" şeklinde bir tepki alabilir. Bu durum, farklı din görüşlerinin ve yorumların toplumda var olduğunu göstermektedir. Dahası, yazar, toplumda farklı din görüşleri olduğu halde herkesin kendini Müslüman olarak tanımladığını belirtmektedir. Bu durum, dini terimlerin ve kavramların halk arasında yaygınlaştığına işaret etmektedir. Ancak yazar, bu durumun yanlış bir mantıkla algılandığını düşünmektedir. İfade, din konusu hakkında toplumdaki farklı görüşleri ve dini terimlerin halk arasında yaygınlaşmasını ele almaktadır. Bu ifade ayrıca, dini terimlerin halk arasında yaygınlaştığına işaret etmektedir. Bu durum, din eğitimi alanında yapılan araştırmalarda da ele alınmıştır. Örneğin, Kim ve Kim'in (2015) yaptığı bir araştırmada, öğrencilerin dini eğitim nedeniyle dinden kopma yaşadıkları belirtilmiştir.

Müslüman'ım ama dindar değilim. Farzı yasağı öğreniyorum ama uygulamıyorum. Derslerde de yanlışlarımı düzeltmem gerekir diye etkilendiğim olmuyor. E1

Bu ifade, din psikolojisi açısından önemli bir kaynaktır ve dindarlığın ve din eğitiminin öğrencilerin hayatları üzerindeki etkileri hakkında bilgi sunmaktadır. Öğrenci, kendisini Müslüman olarak tanımlasa da, dindar olmadığını ve farzı yasakları öğrendiğini ancak uygulamadığını belirtmektedir. Ayrıca, derslerde yanlışlarını düzeltmek için etkilendiği anların nadir olduğunu ifade etmektedir. Bu ifade, öğrencinin din eğitimine yönelik tutumlarının öğretmenlerin yaklaşımları ve din eğitiminin içeriği tarafından nasıl etkilendiğini göstermektedir. Din eğitiminde öğretmenlerin daha ilgili, çeşitli ve açık fikirli bir yaklaşım benimsemeleri gerekmektedir. Ayrıca, öğrencilerin bireysel farklılıklarının ve düşüncelerinin din eğitiminin içeriğine daha fazla dâhil edilmesi gerekmektedir. Bu ifade ayrıca, öğrencinin din eğitimine yönelik algısının ve tutumlarının, öğrencinin hayatındaki diğer faktörler tarafından nasıl etkilenebileceğini de göstermektedir. Bu nedenle, din eğitimi ve öğrencilerin bireysel farklılıklarının daha iyi anlaşılması, öğrencilerin din eğitiminden daha faydalı bir şekilde yararlanmalarına yardımcı olabilmektedir.

Videolarda görüyoruz, sokak röportajlarında soruluyor "Müslüman mısınız?", "evet Müslüman'ım", "şu duayı okur musun", "bilmiyorum". Basıp gidiyor. Ya da "ben yabancıyım/ateistim" diye tepkide bulunanlar var. Ya yalan söylüyorlar ya da gerçekten öyleler ama kötü bir durum. Para karşılığında bile insanlar böyle yapıyor desek de burada bir sıkıntı var. Dini bir durumu para karşılığında nasıl yalanlıyor olabilirler ki? Bu videoların

yaygınlaşması durumu normalleştiriyor. Bu da kötü bir şey. İnsanlar dalgaya alabiliyor. Yorumlarda kınama bile azalmış durumda. Gülücük atılıyor. K4

Dini eğitim konusunda öğrenciler arasında farklı bireysel farklılıklar ve tutumlar mevcuttur. Bazı öğrenciler, aldıkları dini eğitimden uzaklaşma kaygısı taşımaktadır. Bu durumda, öğretmenlerin öğrencilerin kaygılarını anlamaları ve onları desteklemeleri önemlidir. Doğru bilgi aktarımı yaparak, öğrencilerin dini eğitim hakkındaki yanlış anlamalarını gidermek ve doğru bilgiyle donatmak, öğrencilerin dini eğitim konusunda daha olumlu bir tutum sergilemelerini sağlayabilir. Ayrıca, öğrencilerin dini eğitim konusunda sorgulayıcı olmaları, daha derinlemesine anlamalarına ve kendi inançlarını daha iyi tanımlarına yardımcı olabilmektedir. Bu nedenle, öğretmenlerin öğrencilerin sorularına açık ve dürüst bir şekilde cevap vermeleri, onların sorgulayıcı yönlerini desteklemeleri, dini eğitim konusunda öğrencilerin olumlu bir tutum sergilemelerinde faydalı olabilmektedir. Son olarak, öğretmenlerin dini eğitim konusunda öğrencilerin farklı bireysel farklılıklarını anlamaları ve onlara saygı göstermeleri önemlidir. Öğrencilerin farklı inanç sistemlerine ve yaşam tarzlarına saygı göstermek, dini eğitim konusunda öğrencilerin daha pozitif bir tutum sergilemelerini sağlayabilir.

Öğrencilerin meslek derslerinde aldıkları din eğitimi hayatlarında **dine yeni bir bakış açısı** olarak yansıdığını düşünen öğrenciler düşüncelerini şöyle dile getirmektedirler:

İnternete girdiğimde hiç din yokmuş gibi geziyorum. Okula geldiğimde hiç dünya yokmuş gibi oluyor. Ben de bilmiyorum. Sanırım mesafeliyim. E2

Bence hocalar artık bize göre din anlatmalı. Biz kendimiz öğrenemiyoruz. Anlatılanları da kabul etmiyoruz. Çok sorguluyorum ya da uzaklaşıyorum. E3

Sorgulayıcı olmayı seviyorum. Çoğu şeye uyuyorum ama sorgulamamda yeni bakış açım oluştuğunu da görebiliyorum. K4

Bende çok bir değişim oluşturmadı. Cevabını beğenmediğim yerde sadece yeni arayışlara girerim. Eğer cevap gerçekten hoşlanmadığım bir cevapsa mesela makyaj helal değil meselesi, bu noktada çoğunluk ne yaparsa onu yapıyorum. Geldiğim noktadan ben de çok emin değilim. Bazı konularda ahret hayatı mesela 'o kadarını sorgulama' diyorlar. Susturuluyoruz. Uyum sağlamak zorunda kalıyoruz. Sorgulayıcılığımıza yetilmediğinde dinden kopabiliyoruz uzaklaşabiliyoruz. Çok sorguladığında 'dinden çıkarsın' diyorlar. Bu kadar basit konularda dinden çıkabileceğimizden bahsediliyor. Bu konuda bence çok arafta kalmışız. Öyle hissediyorum. K6

Bizi şartlar değiştiriyor. Yaşam kalitemiz düştükçe bence dinden uzaklaşıyoruz. Ama sağlık sorunları yaşarsak itaat ediyoruz. Ya da bir deprem olduğunda çok günahkârız o yüzden diyoruz. E7

Öğrencilerin meslek derslerinde aldıkları din eğitiminin hayatlarına etkisine dair yapılan çalışmalar, din eğitimi bilimleri ve sosyoloji alanlarında ele alınmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalarda, öğrencilerin din eğitimine yönelik tutumlarının, öğretmenlerinin tutumlarından etkilendiği belirtilmiştir. Öğretmenlerin öğrencilerin eleştirel düşünme ve sorgulama becerilerini geliştirmeleri, inanç çeşitliliğine saygı göstermeleri ve din eğitimi alan öğrencilerin günlük yaşamları ve deneyimleriyle bağlantılı hale getirmeleri önerilmektedir. Din eğitiminin niteliği de öğrencilerin hayatlarına etkisi açısından önemlidir. Nitelikli din eğitimi alan öğrencilerin daha az suça karıştığı ve daha az riskli davranış sergilediği belirtilmektedir. Ancak, bazı öğrenciler din eğitimini kısıtlayıcı olarak algılamaktadır. Din eğitimi veren öğretmenlerinin daha çeşitli ve açık fikirli bir yaklaşım benimsemeleri, öğrencilerin eleştirel düşünme ve sorgulama becerilerini geliştirmeleri, inanç çeşitliliğine saygı göstermeleri ve din eğitimi alan öğrencilerin günlük yaşamları ve deneyimleriyle bağlantılı hale getirmeleri önerilmektedir. Öğrencilerin din eğitimine yönelik tutumları ve algıları, psikolojik açıdan da değerlendirilmektedir. Bazı öğrencilerin din eğitimine yönelik tutumları, öğretmenlerinin tutumlarından etkilendiği ve öğrencilerin dini eğitimden beklentilerinin karşılanması durumunda olumlu bir tutum sergilediği belirtilmektedir. Diğer yandan, bazı öğrenciler din eğitimini kısıtlayıcı olarak algılamakta ve dinden uzaklaşabilmektedirler. Öğrencilerin din eğitimine yönelik tutumları ve algılarına ilişkin yapılan araştırmalar, din eğitimi alan öğrencilerin psikolojik ve sosyal gelişimleri açısından önemli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, din eğitimi veren öğretmenlerinin öğrencilerin bireysel farklılıklarını göz önünde bulundurmaları, dini metinleri ezberletmek yerine öğrencilerin soru sormalarına ve eleştirel düşüncelerine teşvik etmeleri, inanç çeşitliliğine saygı göstermeleri ve din eğitimi alan öğrencilerin günlük yaşamları ve deneyimleriyle bağlantılı hale getirmeleri önerilmektedir (Arweck, E., & Nesbitt, E. (2010), Kim, J., & Kim, M. (2015), Ünal, S. (2016), Yılmaz, K. & Özdemir, İ. (2013)).

3.1.3.3. Öğrencilerin Öneri ve Beklentileri

Araştırma kapsamında öğrencilere “İmam hatip öğrencisi olarak eğitiminiz için öneri ve beklentileriniz nelerdir?” sorusuna verilen cevaplar kapsamında bu tema oluşturulmuştur.

Bu sorulara verilen cevaplar üzerine eğitim yaşantısını etkileyen iki faktörün olduğu görülmüştür; eğitim-öğretim ve sınıf yönetimi. Elde edilen kod ile *eğitim-öğretimin kalitesi açısından, sınıf yönetimi açısından* konusunda temalar oluşturulmuştur.

Tablo 15. Öğrencilerin Öneri ve Beklentileri

Öğrencilerin Öneri ve Beklentileri	Eğitim-Öğretimin Kalitesi Sınıf Yönetimi	16 9
------------------------------------	---	---------

Öğrencilerin imam hatip öğrencisi olarak öneri ve beklentilerinde en çok yorumu *eğitim-öğretimin kalitesi açısından* ifadeleri yer almaktadır.

“Dört duvar arasında sekiz saatlik eğitim olmamalı. Ya da en azından ders saatleri bu kadar uzun olup tenefüsler on dakika olmamalı. Bununla ilgili biz öğrencilere çözüm üretilmeli.” K6

“Meslek derslerinin sayısı çok fazla. Üniversite sınavlarına hazırlanırken bunların hiçbirinden sorumlu değiliz. Seçtiğimiz bölüme göre bu derslerin sayıları azaltılabilir. Müfredat içeriğini de çok kalabalık buluyorum. Tefsir, Akaid gibi dersler birleştirebilir. Okul içinde bir iki saate göre ders oluşturulabilir ya da okul dışı kurs gibi bir yere gidip isteyenler bu derslerin ayrıntılarını görebiliriz. Her yıl Arapça var ama hiçbir mezun Arapça dil bölümü istemiyor. Ya da isteyenlere bu ders verilsin. Bölüm sınıfları açılın yani. Eşit ağırlıklı biri olarak neden yoğun meslek dersleri ile muhabat anlamıyorum. Sürekli sözel ders olunca okuma, yorumlama içerikli olduğu için uykumuz geliyor.” K7

“Okullarımızda yeteneklerimizi belli edecek alanlar olmalı. El sanatları, kod yazma... Bizde böyle bir şey yok. Etkinlikler fazla olmalı. Sadece kitaptan altını çizip baktığımız öğrendiğimiz şeyler değil de daha çok kendimizi göstereceğimiz ‘bunu ben yaptım/bu benim eserim’ diyebileceğimiz elimizle tutulur şeyler olmalı.” K8

Öğrencinin ifadesinde, dört duvar arasında uzun saatler boyunca eğitim almanın zorluğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca, müfredat içeriğinin kalabalık olduğu ve öğrencilerin seçtikleri bölüme göre meslek derslerinden sorumlu olmadıkları belirtilmiştir. Öğrenci, okulların yetenekleri keşfetmelerine olanak tanıyan alanlar sunması gerektiğini ve el sanatları ve kod yazma gibi etkinliklerin daha fazla olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu sorunların çözümü için, okullar öğrencilerin ihtiyaçlarına daha fazla odaklanmalı ve müfredat içeriğini ve ders sürelerini gözden geçirmelidir. Meslek derslerinin sayısı azaltılabilir ve öğrencilerin seçtikleri bölüme göre meslek derslerinden sorumlu olmaları sağlanabilir. Ayrıca, okullar öğrencilerin yeteneklerini keşfetmelerine olanak tanıyan alanlar sunmalı ve el sanatları ve kod yazma gibi etkinliklerin daha fazla olması sağlanmalıdır. Bu, öğrencilerin daha yaratıcı ve interaktif bir öğrenme deneyimi yaşamalarına yardımcı olacak ve motivasyonlarını artıracaktır.

“Kur’an-ı Kerim dersinin meali ile işlenmesini istiyorum.” K5

“Meslek derslerinde sosyal medya neredeyse hiç kullanılmıyor. E tabi ki uygulama vs de yok. Bizi dini anlamda teşvik eden şeyler olabilirdi teknoloji açısından.” K4

“Ülkemizde mültecilerin artması, benim Arapça öğrenmeme engel oluyor. Herkes diyor ki ‘sen dağlı mısın/Araplara mı özendin?’. Yani onlara karşı önyargım ve soğumam arttı. Arkadaş bile edinmiyorum onları. Arapçaya karşı da soğuğum öğrenmek istemiyorum.” K6

“Hangi okuldan geldiğine göre sınıf ayrımı olsa ona göre de müfredat ayrımı olsa daha iyi olur. Müfredat ile ilgili içerikte bu nesle uygun konu başlıkları konabilir. Sosyal medya kullanımı nasıl olmalı, internetteki mahremiyet nasıl korunmalı... gibi şeyler meslek derslerine getirilebilir..... mealler, anlamlar çoğaltılabilir. Günümüzdeki olaylara dini açıdan nasıl bakmamız gerektiği öğretilir. Haberlerde duyduğumuz bazı dini gündemler oluyor bunlar sınıfta konuşulmuyor.” E4

“Son sınıf sınav yılıdır. Bizi sınavdan geri tutan ya da sınava hazırlanırken bizi yoran meslek dersleri kaldırılmalı. Ya da bölüm olsun isteyen o sınıfa isteyen bu sınıfa gitsin.” E8

“Biz kız çocuğu değiliz. Bizden beklentileri bu yönde sanki öğretmen ve idarenin. Bize göre eğitim koşulları ayarlanmalı. İstek ve bilgi seviyemiz dikkate alınmalı.” E7

Kur’an’ın meali ile derslerin işlenmesi, teknolojinin din eğitiminde kullanımı, Arapça öğrenme konusunda yaşanan önyargı ve sosyal sınıf farklılıklarına bağlı müfredat ayrımları gibi konular öğrencilerin eğitim hayatlarında sorun olarak öne çıkmaktadır. Bu sorunların çözümüne yönelik olarak, öğretmenlerin açık fikirli bir yaklaşım benimsemesi, öğrencilerin bireysel farklılıklarını göz önünde bulundurarak din eğitimini özelleştirmesi ve öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmesi önerilmektedir. Ayrıca, teknolojinin din eğitiminde kullanımı konusunda öğrencilerin beklentileri ve ihtiyaçları doğrultusunda uygulamalar geliştirilmesi, Arapça öğrenme konusundaki önyargıların kırılması için öğrencilere farklı kültürlerin ve dillerin önemini vurgulayan eğitimler verilmesi, müfredat ayrımlarının azaltılması ve meslek derslerinin öğrencilerin gelişimini destekleyecek şekilde yeniden yapılandırılması önerilmektedir. Bunların yanı sıra, din eğitiminin öğrencilerin hayatlarına etkisi konusunda yapılan araştırmaların daha da artırılması, öğrencilerin din eğitimine yönelik tutumlarının ve algılarının incelenmesi gerekmektedir. Bu araştırmalar, din eğitiminin içeriği, öğretmenlerin yaklaşımı, öğrencilerin bireysel farklılıkları gibi konuları ele alarak, din eğitiminin öğrencilerin psikolojik ve sosyal gelişimlerine nasıl etki ettiğini göstermektedir.

“Dışarıda bize dine karşı ters ateist zihniyetli insanlara nasıl kendi konumumuzu koruyacağımıza dair bilgiler verilebilir. Dini yaşamı dini değerleri gerçekten sevebilmeliyim. Bana bunları hissettirecek koca bir ekip lazım. İdarenin daha anlayışlı ya da çözüm odaklı olması disiplinini bozmasın. Sorgulama yeteneğimizi artırsınlar.” E6

“Her hocanın farklı bir yönüne eleştirel bakmak isterim açıkçası. Ama belli başlı şeyleri dile getireceksem, samimiyetin sınırı olmalı. Hoca ile öğrenci çok yakınlaşırsa ders kaynamasından laçkalaşmaya kadar gidebiliyor. Hocaların alıngan olmaması gerekiyor. Hocalar söyledikleri cümleler ile öğrencileri incitmemeli.” K8

“Hocalar öğüt vermesin uygulamaya dökülsün bilgiler artık istiyorum. Hep diyorlar ki ‘Klasik sorularla yapıyoruz cümle kuramıyorsunuz’ ama derste bile bizi konuşturmuyorlar ki. Nasıl böyle bir şey bekliyorlar ki...” K7

“Ülkemizde mültecilerin artması, benim Arapça öğrenmeme engel oluyor. Herkes diyor ki ‘sen dağlı mısın/Araplara mı özendin?’. Yani onlara karşı önyargım ve soğumam arttı. Arkadaş bile edinmiyorum onları. Arapçaya karşı da soğuşum öğrenmek istemiyorum.” K6

“Öğretmen kadrosunu değiştirmek isterdim. Mümkünse öğretmenlerimizi seçmek isterdim. Spor salonumuz olsun. Derslerde güncel konular olsun isterdim.” E5

“Mesleki derslerden beklentim yok. Olsa aslında zorlamayın bizi derdim. Bir de hareket edebileceğimiz dersler artırılsın.” E4

Öğrencilerin ifadesinde, dini eğitim ve meslek dersleriyle ilgili bazı sorunlar ve beklentiler yer almaktadır. Öğrenciler, dışarıdaki ateist insanlara karşı nasıl konumunu koruyacağına dair bilgiler verilmesini ve dinin yaşanmasına dair bir ekibin oluşturulmasını talep etmektedir. Ayrıca, öğrenciler, öğretmenlerin sorgulama yeteneğini artırmasını ve öğrencileri incitmeyecek şekilde konuşmasını istemektedir. Öğrenciler, öğretmenlerin verdiği öğütlerin uygulamaya dökülmesini ve derslerde güncel konuların ele alınmasını beklemektedir. Bunun yanı sıra, öğrenciler, Arapça öğrenmeye engel olan mültecilerin artmasından dolayı oluşan önyargılarından ve soğumasından bahsetmektedir. Tüm bu ifadeler, din eğitimi ve meslek derslerinde öğrencilerin yaşadığı sorunlar ve beklentiler açısından önemlidir. Öğrencilerin tutumlarına ve ihtiyaçlarına yönelik yapılan araştırmalar, öğrencilerin dini eğitimden daha faydalı bir şekilde yararlanmalarını sağlamak için öğretmenlerin daha çeşitli, açık fikirli ve ilgili bir yaklaşım benimsemeleri gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, din eğitimi içeriği ve niteliği de öğrencilerin hayatlarına etkisi açısından önemlidir. Öğrencilerin günlük yaşamları ve deneyimleriyle bağlantılı hale getirilen din eğitimi, öğrencilerin din eğitimine daha olumlu bir tutum sergilemelerine yardımcı olabilmektedir. Öğrencilerin ifadesindeki diğer bir konu ise, meslek derslerinden beklentileridir. Öğrenciler, mesleki derslerden beklentisi olmadığını ifade etmektedir. Bu durum, meslek derslerinin öğrenciler için yeterince ilgi çekici ve amaçlı olmadığına işaret edebilir. Bu nedenle, meslek derslerinin öğrencilerin ihtiyaçlarına ve ilgi alanlarına göre düzenlenmesi ve güncel konuların ele alınması, öğrencilerin daha fazla ilgi göstermelerini sağlayabilir. Özetle, öğrencilerin din eğitimi ve meslek dersleriyle ilgili ihtiyaçları ve beklentileri, öğretmenlerin yaklaşımlarının ve ders içeriklerinin belirlenmesinde önemlidir. Öğrencilerin bireysel farklılıklarının ve tutumlarının dikkate alınması, din eğitimi ve meslek derslerinde daha olumlu sonuçlar doğurabilir.

Öğrencilerin imam hatip öğrencisi olarak öneri ve beklentilerinde *sınıf yönetimi açısından* ifadeleri şöyle yer almaktadır:

“Dinin mantığını anlamak isterdim burada. Sadece oruç tut, namaz kıl, bu böyle denip geçiliyor. Bunları dışarıda ailede duyduk zaten. Buraya gelmenin farkı olmalı.” E3

“Fazla not versinler. Not korkusu olmasın istiyorum.” E2

“Beden eğitimi dersinin artırılmasını isterdim. Dersler daha eğlenceli geçse güzel olur.” E1

“Bir imam hatip lisesi diğer okullardan ayrılacaksa dış görselelikle başlayabilir. Okul bahçesi ve koridorlar daha iç açıcı olabilir.” K1

Öğrencilerin ifadesinde, dini eğitime yönelik beklentilerinin karşılanması, not endişesi ve beden eğitimi derslerinin artırılması gibi konular yer almaktadır. Bu tür beklentiler, öğretmenlerin sınıf yönetimi açısından dikkate almaları gereken konulardır. Öğretmenler, öğrencilerin beklentilerini ve ihtiyaçlarını anlamaya çalışarak, öğrencilerle daha iyi bir iletişim kurabilir ve dersleri daha ilgi çekici hale getirebilmektedirler. Öğrencilerin beklentilerinin karşılanması, öğrencilerin motivasyonunu artırabilir ve derslerin verimliliğini artırabilir. Ayrıca, öğretmenler öğrencilerin bireysel farklılıklarını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, dersleri daha etkili bir şekilde planlayabilmektedirler.

“İdarenin ve öğretmenleri bize sık sık ‘ne düşünüyorsun? Fikrin ne?’ sorusunu sormalarını isterdim.” K2

“İmam hatiplerde sosyal etkinliklerin artırılmasını isterdim. Bize rehberlik edecek kendimizi değerli hissettirecek öğretmenlerimiz olsun isterdim. Ayrıca konuşma becerimizi artırsınlar.” K3

Öğrencilerin ifadesinde İmam hatip okullarının sosyal etkinliklerinin artırılması, öğretmenlerin öğrencilere rehberlik etmeleri ve öğrencilerin konuşma becerilerinin artırılması gerektiği belirtilmektedir.

Din eğitimi bazen din öğretimi ile aynı anlamda ifade edilir. Bu yanlışlık, eğitim ve öğretim kavramlarının karıştırılmasından kaynaklanır. Bu hataya düşmemek için, öncelikle bu iki kavramın farkını belirtmek önemlidir. Din öğretimi genellikle bireyin inandığı dinin kurallarını öğrenme sürecidir. Din eğitimi ise bu bilgilerin davranışlara dönüşmesini sağlamayı ve istenen davranışları kazandırmayı amaçlayan bir süreçtir. Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi, din eğitimi ve din öğretimi birbirinin yerine geçen değil, birbirini tamamlayan süreçlerdir (Okumuşlar, 2015). 21. yüzyıl becerilerini sınıflara şu şekillerde entegre edebiliriz: dersler ve etkinliklerde iş birliğini teşvik ederek, sınıfta çok soru sorarak/sordurarak, araştırmaya dayalı öğrenme stratejilerini birleştirerek, medya okuryazarlığını sınıfta öğretmek (Pletka, 2007).

İmam hatip liselerinde öğrencilere çeşitli dini metinleri ezberletmek yerine, eleştirel düşünceleri ve sorgulamaları için fırsatlar sunmaları gerekmektedir. Ayrıca Baloğlu (1990) çalışmasına paralel olarak, imam hatip liselerinin öğrencilerin günlük yaşamları ve deneyimleriyle bağlantılı olacak şekilde dini eğitim vermesi, öğrencilerin din eğitimine daha olumlu bir tutum sergilemelerine yardımcı olabilmektedir. Öğrencilerin din eğitimine yönelik tutumları ve algıları da önemlidir. Yapılan araştırmalar, öğrencilerin din eğitimine yönelik tutumlarının, öğretmenlerinin tutumlarından etkilendiğini ve öğrencilerin din eğitiminden beklentilerinin karşılanması durumunda olumlu bir tutum sergilediğini göstermektedir. İmam hatip okullarının sorunları ve çözümleri, eğitim bilimleri ve sosyoloji açısından incelenebilir. Sorunların çözümü için, okul yönetimleri, öğretmenler ve öğrenciler arasında iş birliği yapılması gerekmektedir. Ayrıca, imam hatip okullarının eğitim programları, öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun şekilde güncellenmeli ve zenginleştirilmelidir.

Arabacı (2013)'e göre, günümüz öğretmenleri dijital göçmen olarak eğitim ve öğretim teknolojilerini iyi derecede kullanabilmeli, öğrencileri grup çalışmalarına yönlendirmeli, öğretme merkezli değil öğrenme merkezli tasarım gerçekleştirmeli, öğrencilerin yaratıcılıklarını geliştirici sınıf içi uygulamalara ağırlık vermeli ve katı ve baskıcı sınıf yönetimi modellerinden sakınmalıdırlar.

3.2. ÖĞRETMENLERLE YAPILAN GÖRÜŞMELERDEN ELDE EDİLEN BULGULAR

Bu bulgular, sorulan sorular çerçevesinde üç ana temada toplanmıştır.

3.2.1. Öğrenciye Yüklene Anlam Boyutunda Öğretmenlerin Görüşleri

Öğretmenlerle yapılan görüşmelerde sorduğumuz sorular arasında “Z kuşağı tanımını etkileyen faktörler nelerdir?” ve “Öğrenciler sosyal çevrelerini nasıl belirlemektedir?” yer almaktadır. Bu sorular neticesinde öğretmenlerin öğrencilerle ilgili görüşleri değerlendirildiğinde iki başlık karşımıza çıkmaktadır: ‘Z kuşağı tanımında ortaya çıkan kavramlar’ ve ‘öğrencinin kimliğinin oluşmasında etkili olan faktörler’.

Katılımcılar kendilerini ifade ederken kuşak kavramına yaklaşımlarını ve bunu eğitim hayatına nasıl yansıttıklarını “Sizce Z kuşağı ne demektir?”, “İmam hatip kimliğinde Z kuşağı kimdir?” soruları ile ele aldık. Katılımcıların araştırma boyunca kuşak kavramını tanımlarken kullandıkları değişkenler, görüşmeler sonucunda elde edilen verilerle araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Bu sorulara verilen cevaplar üzerine eğitim yaşantısını etkileyen altı faktörün olduğu görülmüştür. Elde edilen kod ile *özgürlük, teknoloji, asi-bencil-şikâyetçi-haz odaklı, mana yoksunu-kavram farkı, özgüvenli-iletişimi güçlü, kuşak yoktur* konusunda temalar oluşturulmuştur.

Tablo 16. İmam Hatip Kimliğinde Z Kuşağının Tanımı

Z Kuşağının tanımı	Özgürlük	6
	Teknoloji	8
	Asi-bencil-şikâyetçi-haz odaklı	7
	Mana yoksunu-kavram farkı	2
	Özgüvenli-iletişimi güçlü	3
	Kuşak yoktur	1

“Öncelikle şunu ifade etmeliyim ki kuşak kavramına biraz olumsuz bakıyorum. Hangi açıdan dersiniz şöyle ki; insanlar arasında yapılan kuşak isimlendirmesi bireyleri gruplaştırıyor. Bu durum ayrıştırmaya gidiyor. Ve bu durumda karşımıza “siz Y/X kuşağısınız. Bizi ne anlarsınız” gibi bir savunma mekanizması çıkıyor. İslamiyet’te, dinimizde, kültürümüzde birlik-beraberlik, bütünleştirme vardır. Ayrışma ve kümeleşme olduğunda kesişim yerlerini bulmaya çalışırız. Bu anlamda kuşak kuşak değil de a,b,c,x,y,z değil de yeni nesil olarak bakmamız daha yumuşak çizgileri ifade edecektir bence.” YK1

Bu ifadeleriyle öğretmenimiz, kuşak isimlendirmelerinin insanları gruplaştırarak ayrıştırıcı olduğunu, bunun yanlış olduğunu dile getirerek İslamiyet’te bütünleştirme ve birlik-beraberlik olduğuna dikkat çekmektedir.

“İmam hatipli (Z kuşağı) öğrencilerin diğer okullardaki öğrencilere göre daha frenlenmiş olduğunu düşünüyorum. Diğer öğrenciler gibi her şeyi uç noktada yaşamadıklarını biliyorum. Madde bağımlılığı olsun ya da ahlaki olarak eleştirel konularda öğrencilerimizin daha iyi bir konumda olduklarını düşünüyorum. Aynı zamanda sosyal medyayla iletişimlerinin çok kuvvetli olduğunu gözlemlediğim bir nesil.” YE2

Bu ifade, bir öğretmenin İmam hatip okullarında görev yaptığı sırada gözlemlediği imam hatip öğrencilerinin tutumları hakkındadır. Öğretmene göre, imam hatip öğrencileri diğer öğrencilere göre daha frenlenmiş ve uç noktalarda yaşamayan bir tutum sergilemektedirler. Ayrıca, maddi bağımlılık ve eleştirel konularda imam hatip öğrencilerinin diğer öğrencilere göre daha iyi bir konumda oldukları belirtilmektedir. Öğretmen, imam hatip öğrencilerinin aynı zamanda sosyal medya kullanımında da oldukça aktif olduklarını gözlemlediğini ifade etmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar da öğretmenin bu düşüncesini desteklemektedir (Kamalak ve Kılıç, 2016).

“Kuşakların varlığını hissediyorum. Çünkü kuşakları etkileyen savaş ya da teknoloji gibi parametreler çok etkili faktörlerdir. Dolayısıyla belirli bir grubu çok etkilemektedir. Genel

çerçevede insanlara baktığımda herhangi bir konu hakkında konuştuğumuzda mesela eşimin anneannesinin algısı, bakış açısı ve kullandığı kelimeler ile X veya Y kuşağından bir arkadaşımın bakış açısı arasındaki fark dağlar kadar. Hatta aynı şekilde aynı öğretmenler odasında ve aynı zümrede iken X ve Y arasında bile çok farklı görüş ayrılıkları olabiliyor. En basitinden pardösü giymeyen Y öğretmenlerini eleştiriyorlar. Sırf pardösü gün boyu giyilmedi diye İlahiyatçı hatta öğretmen kimliğimizle bize saygı göstermiyorlar. En basitinden bu örnek kuşaklar arasındaki tesettür algısını ortaya koymaktadır.” YK2

Bu ifade, kuşakların varlığının insanların düşünce ve davranışlarını etkileyebileceği gerçeğinden hareketle, insanların algılarının kuşaklarına göre farklılaşabileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, din eğitimi konusunda da farklı kuşaklar arasında tutum farklılıkları olduğuna dikkat çekmektedir. Özellikle, pardösü giymeme gibi küçük detaylar bile kuşaklar arasındaki tutum farklılıklarını ortaya koyabilmektedir. Bu durum, din psikolojisi açısından da önemlidir. Kuşakların farklılaşması, din eğitimi alan öğrencilerin tutumları ve algıları üzerinde de etkili olabilmektedir. Öğrencilerin tutumları ve algıları, öğretmenlerin yaklaşımı ve eğitim sistemi gibi birçok faktöre bağlı olarak şekillenir. Bu nedenle, din eğitimi konusunda farklı kuşakların tutumları ve algıları daha ayrıntılı olarak incelenmeli ve bu farklılıklara uygun eğitim yöntemleri geliştirilmelidir. Ayrıca, din eğitiminin öğrencilerin hayatlarına etkisi de psikolojik açıdan incelenmeli ve değerlendirilmelidir.

Bu ifadede, Z kuşağı olarak adlandırılan neslin özgürlük, teknoloji ve başkaldırı kavramlarına önem verdiği belirtilmektedir. Bu nesil, ergenlik dönemindeki haklı ya da haksız başkaldırı eğilimlerinden farklı olarak, bilgi sahibi oldukları konularda daha aktif ve inisiyatif alabilen bir yapıya sahiptir. Barnes (2007)’ye göre bu öğrenciler, kendileri için en iyi öğrenme tekniklerinin neler olduğu konusunda bilinçli seçimler yaparlar. Bu teknikler, çevrimiçi ders notlarını okumak, PowerPoint sunumları veya dijital görüntüler gibi etkileşimli medyaları izlemek veya gruplar halinde çalışmak gibi şeyleri içerebilir. Bu yapı, din eğitimi alanında da dikkate alınması gereken bir faktördür. Öğrencilerin bilgi sahibi olmaları, eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeleri ve din eğitimine daha aktif katılımları, din eğitiminin öğrencilerin hayatlarına etkisini artırabilir. Bununla birlikte, bahsedilen neslin öğretmenlerin tutumlarından etkilendiği ve kendilerini ezdirmemeleri gerektiği konusunda yetiştirildiği belirtilmektedir. Bu durumda, din eğitimi alanında da öğretmenlerin tutumları ve yaklaşımları önem kazanmaktadır. Öğretmenler, öğrencilerin farklı düşüncelerini ve beklentilerini dikkate alarak, dini konuları anlamlı ve ilgili hale getirmeli, eleştirel düşüncelerini teşvik etmeli ve öğrencilerin bilgi sahibi olmalarını sağlamalıdır. Öğrencilerin farklı bireysel farklılıkları din eğitimi alanında dikkate alınması gerekmektedir. Öğrencilerin din eğitimine yönelik tutumlarının, öğretmenlerinin tutumlarından etkilendiği ve öğrencilerin beklentilerinin karşılanması durumunda olumlu bir

tutum sergilediği belirtilmektedir. Bu nedenle, din eğitiminin içeriği ve niteliği de önem kazanmaktadır. Din eğitiminde öğrencilerin günlük yaşamları ve deneyimleriyle bağlantılı hale getirilmesi, öğrencilerin din eğitimine daha olumlu bir tutum sergilemelerine yardımcı olabilmektedir. Öğrencilerin bireysel farklılıklarının dikkate alınması, öğretmenlerin din eğitiminde açık fikirli ve çeşitlilik prensiplerine uygun bir yaklaşım benimsemesi, din eğitiminin içeriği ve niteliği gibi faktörler, din eğitiminin öğrencilerin hayatlarına etkisini artırabilir. Bu nedenle, din eğitimi alanında daha fazla araştırma yapılması ve öğretmenlerin bu araştırmaları dikkate alarak daha etkili bir din eğitimi vermeleri gerekmektedir.

“Kendi aralarında yardımlaşmaları/birbirlerini desteklemeleri yoğun bir nesil. Bizim fark etmediğimiz birçok alanda o kadar güzel şeyler yapıyorlar ki. Sosyal medyada mesela arkadaşının paylaşmış fotosunu gören bir kızımız, fotoğraftan arkadaşının iyi olmadığını anlıyor. Yazıyor, soruyor en sonunda arkadaşının hasta olduğunu öğreniyor. Aynı anda birçok arkadaşı da yazıyor soruyor. Annesi bu duruma çok şaşırılmış ve kızına demiş ki ‘ya senin bu kadar arkadaşın mı var gerçekten. Benim bile bu kadar arkadaşım yok’. Bunun önemli bir ayrıntı olduğunu düşünüyorum.” XE1

“Bu kuşağın arkadaşlık ilişkilerini daha baskın görüyorum. Sınıf bütünlüğü çoğunlukla sağlanıyor. Kendimizle kıyaslayınca benim dönemimde arkadaşlık bilinci bu kadar yoğun değildi. Arkadaş grubunu benimseyen, ilişkisini savunabilen cesur kişiler Y kuşağında daha azdı gibi. Ama bu kuşak sınıf arkadaşlığı oluşturuyor. Bize göre daha cesurlar. Kazanılmış bir değer bu. Sessiz pısrık bir nesil yok karşımızda.” YE2

Araştırmalarda, Z kuşağı olarak adlandırılan neslin teknolojiye erişimdeki artış ve bilgi sahibi olma konusundaki avantajları sayesinde, dini inançlarının sorgulanabilir hale geldiği belirtilmektedir. Bu nedenle, din eğitimi alanında öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeleri ve farklı dinler ve inançlar hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, Z kuşağının özellikleri arasında özgürlük, başkaldırı ve farklılık arayışı gibi faktörlerin bulunduğu belirtilmektedir. Bu faktörler, din eğitimi alanında öğrencilerin özgür düşünceleri ve farklı düşüncelere saygı duymaları için önem kazanmaktadır. Bu nedenle, din eğitiminin öğrencilerin farklı düşüncelere açık olmalarını teşvik etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Z kuşağı öğrencilerinin din eğitimi konusunda farklı bir tutum sergilediği ve din eğitiminin içeriği ve yöntemlerinin değişmesi gerektiği belirtilmektedir. Din eğitimi alanında öğrencilerin bireysel farklılıklarının dikkate alınması, eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi ve farklı düşüncelere saygı duyulması, Z kuşağı öğrencilerinin din eğitimine daha olumlu bir tutum sergilemelerine yardımcı olabilmektedir (International Journal of Social Research, 2019).

“Bu gençlere genel olarak baktığımda sürekli bir değer kaybı görüyorum. Allah inancı Allah korkusu değil de tamamen günlük, ellerindeki telefona bağlı bir hayat geçiriyorlar. Telefondan internetten gördüklerini araştırmadan soruşturmadan kendi değerlerine uygun mu diye bir kritere tabi tutmadan kabulleniyorlar. Bu okuldaki/bölgedeki en büyük dezavantajımız

çocukların iyi ailelerden gelmiyor olması. Dini temeli veren bir ailedeki çocuk hemen belli oluyor. Ama işte o dini temeli vermiyorsa aile eğer bizim söylediklerimiz çok da etkili olmuyor.”
XE2

Bu ifadedeki sebepler arasında, öğrencilerin değer kaybı yaşaması, inançlarının yüzeysel olması, internet kullanımının artması, ailelerin dini temel vermemesi ve öğretmenlerin etkisinin sınırlı olması yer almaktadır. Öğrencilerin değer kaybı yaşaması, inançlarının yüzeysel olması ve internet kullanımının artması, özellikle ailelerin dini temel vermemesi nedeniyle meydana gelmektedir. Öğretmenlerin etkisinin sınırlı olması ise, öğrencilerin dini eğitimlerinde yeterli desteği alamamalarından kaynaklanmaktadır. Bu sorunlar çözülmediği sürece, öğrencilerin din eğitiminden yeterince faydalanamayacakları ve inançları konusunda yüzeysel kalacakları düşünülmektedir.

“Genel kanının aksine ben Z kuşağını özgür görmüyorum. Kesinlikle yanlış bir özgürlük atfediliyor bu nesle. Çünkü özgürlük çok derin ve konuşulması gereken bir kavram. Öncelikle ellerindeki telefon onları çok fazla esir ediyor. Onların zamanları birçok etken sebebiyle kontrol edilemez durumda. Gerçekten bireye ait olan zamanı kontrol edebilme yetin yoksa özgür değilsin. Yoksa herkesin dediği gibi “başkaldırıyorlar, özgürler/ağzına geleni konuşuyorlar, özgürler...” diye bir şey yok.” YK2

Bu alıntıda bir kişinin Z kuşağı hakkındaki görüşleri yer almaktadır. Kişi, genel olarak Z kuşağının özgür olmadığını düşündüğünü ifade etmektedir. Bunun sebebi olarak da, Z kuşağının ellerindeki telefonlar nedeniyle çok fazla esir olduğunu ve zamanlarının kontrol edilemez hale geldiğini belirtmektedir. Bu yüzden, kişiye göre gerçekten özgür olabilmenin bir kişinin kendi zamanını kontrol edebilmesine bağlı olduğunu belirtmektedir. Bu görüşler, Z kuşağı hakkında farklı düşüncelerin olduğunu ve özgürlük kavramının derinliği nedeniyle konunun daha derinlemesine ele alınması gerektiğini göstermektedir.

“Öğrencilerde gördüğüm kaybedilmiş en belirgin ahlaki özellik “diğerkâmlık”. Yani çocuk doğar, gelişmeye başlar, fallik dönemi vardır ve ben algısı gelişir “her şey benim olsun/ben” der. Bunu daha sonra paylaşmayı veya toplumsal değerleri öğrenerek atlatır. Günümüzde özellikle dokuzuncu sınıftan onikinci sınıfa kadar yani her sınıf düzeyinde, çocuklar diğergâmlığı unutmuşlar. Her şeyin önlerinde kendileri olsun istiyorlar. Başkası ne düşünür, başkasının buna ihtiyacı var mı, başkası bu konuda kötü hisseder mi yok. Diğeri namına yaşamak düşüncesi kalmadı. Hani meşhur hadisimizde Peygamberimiz (sav) şöyle der: “Kendisi için istediğini başkası için istemeyen gerçek mü’min olamaz.” YK1

Diğerkâmlık, insanların kendi çıkarlarından bağımsız olarak başkalarına yardım etmek için gösterdikleri davranışlardır. Bu tür davranışlar insanlar arasındaki dayanışma ve empati duygusunu artırır ve toplumsal ilişkileri güçlendirir. Örneğin, bir kişinin diğerine bir şeyler öğretmek için zaman ayırması veya bir arkadaşının yardıma ihtiyacı olduğunda ona yardım etmek gibi davranışlar diğerkâmlık örnekleri olabilmektedir. Diğerkâmlık eksikliği bir ahlaki özellik olarak gözlemlendiğinden, öğretmenlerin öğrencilerin bu özelliğini geliştirmek için çözüm önerileri sunmaları önemlidir. Öğrencilere diğerkâmlık kavramının önemi anlatılabilir

ve onlara başkalarının ihtiyaçlarını da düşünmeleri gerektiği hatırlatılabilir. Ayrıca, grup çalışması, yardımlaşma ve dayanışma gibi etkinlikler düzenleyerek, öğrencilere diğerkâmlık becerileri kazandırılabilir. Bunun yanı sıra, öğrencilerin diğerkâmlık seviyesinin belirlenmesi için ölçme araçları kullanılabilir ve bu ölçümler doğrultusunda öğrencilere özel geri bildirimler verilebilir. Bu şekilde, öğrencilerin diğerkâmlık becerileri geliştirilerek, meslek dersleri ve hayatlarındaki başarıları artırılabilir.

“Bu nesil sosyal medyanın telkinlerinden birini içselleştiriyor gibi geliyor. O da şu “kim ne derse desin sen onu takma sen istediğini yap/yaşa/düşün.” Bunu fikir özgürlüğü gibi düşünseler de bence bu kaybedilen bir ahlaki değerdir. “Utanmadıktan sonra dilediğini yap” hadisine zemin hazırlıyorlar gibi. Ya da bencilliğin ta kendisi oluyor. Mesela Ramazan ayında belli sebeplerden oruç tutmayan öğrenciler çok rahat yiyip içebilmekteler. Diğer oruçlu arkadaşını düşünmüyor, konuştuğumuzda da önemsemiyor davranışına devam edebiliyorlar. Bu dokuz ve onlarda daha yaygın. Bir de hırsızlık yaygınlaşmış vaziyette. Sınıf içerisinde sürekli olan para hırsızlığını (çalanı da tahmin edip) sınıfı içi ve özelde konuşmamıza rağmen değişen bir durumun olmadığını görüyoruz. Yaptıkları davranışları doğru/normal kabul ediyorlar.” YK2

Bu ifadede öğrencilerin ahlaki değerlerinin ve davranışlarının sorunlu olduğu belirtilmektedir. Özellikle, sosyal medyanın telkinleri nedeniyle özgürlük ve bencillik kavramlarının yanıltıcı bir şekilde algılanması, ahlaki değerleri olumsuz etkileyebilir. Ayrıca, hırsızlık gibi suçların yaygınlaşması da ciddi bir sorundur. Bu sorunların çözümü için, öğrencilerin ahlaki değerlerinin güçlendirilmesi ve davranışlarının düzeltilmesi gerekmektedir. Bu, öğrencilerin aileleri, öğretmenleri ve toplumun diğer bireyleri tarafından desteklenmelidir. Öğrencilerin, özgürlük ve bencillik kavramlarını daha doğru bir şekilde anlamaları için eğitim almaları gerekmektedir. Ayrıca, hırsızlık gibi suçların yaygınlaşmasıyla ilgili olarak, okul yönetimleri ve diğer yetkililerin bu tür davranışlara karşı sıkı önlemler alması gerekmektedir. Bu tür önlemler, öğrencilerin bu tür davranışlarını engelleyebilir ve ahlaki değerlerini güçlendirebilir.

“Z kuşağı artık kitap okumuyor diyebiliriz. Okuyanlar güzel okuyor. Çok küçük bir grup olsalar da bu öğrencilerin kitapla haşır neşir olduklarını ettiğimiz sohbetlerden anlıyoruz. Çünkü onlarla her konuda belli seviyede konuşabiliyorum. Fakat okumayan kitaba yaklaşmayan öğrenciler konuyu ordan oraya çekiyor, konuyu kapatıyor hatta bel altı vurabiliyor. Bu yüzden herkesi aynı kefeye koyamayız. Ama aradaki fark hissedilir ölçüde.” YK1

“Öğrencilerimizin millet şuuru taşıdıklarını görememekteyim. Ülkelerinden, ekonomiden, mültecilerden sürekli şikâyetçiler. En çok duyduğum şikâyetlerden biri de yabancı uyruklu öğrencilerin YÖS sınavlarını başarıyla geçmeleri. Tek bir kelime Türkçe bilmeyen ya da yeterli olmayan bu öğrenciler kendilerine özel yapılan çevrimiçi sınavları başkalarına yaptırarak çok rahat üniversite okuyabilmektedir. Bu gibi ayrımcılığı adaletsizlik olarak görüyorlar. Buradaki iş sektörlerini ve gelirlerini sürekli eleştiriyorlar. Hatta Amerika’ya Avrupa’ya gitseler böyle bir fırsatları olsa dönmek istemeyeceklerini söylemekteler.” YK2

“...Bizim çocuklarımız istedikleri her şeyi sadece kendilerine isteyip başkası için istemeyi ya da zarar verici şeyi engellemeyi düşünme becerisini zihinlerinde filizlendirmiyorlar.” Bu noktada benciller. Diğergâm olan öğrenciler elbette var ama o kadar az ki. Bu ahlaki eğitimin temeli ailede atılır. Bununla ilgili bir örnek vermek istiyorum. Okulumuzda öğretmenler arasında oluşturulan yardıma ihtiyacı olan öğrenciler için oluşturulmuş bir fon var. Bu fonla kantinden fiş alınabiliyor. Genel ihtiyaçlar giderilebiliyor vs. Bazı çocuklar ihtiyacı olmadığı halde bu fon için başvuruda bulunup kantin fişi almışlar. Yaptığımız araştırmada (öğrencilerden birini örnek veriyorum) ihtiyaç analiz/aile tanıma formunda eve giren aylık geliri ortalamanın altında gösterdiği ve bu konuda yalan söylediği ortaya çıktı. Sebepini sorduğumuzda ailesinin bu rakamları yazmasını istediğini söyledi. Üstüne yardım fonundan yararlanmanın akıllılık olduğunu ekstradan sigara/çay parasının cebinde kalacağını vurguladı. Yüzleşme esnasında ufak bir utanma ve pişmanlık görsem de öğrencinin genel düşüncesinden ve sonrasında bu fondan yararlanamama durumundan oluşan sinirlilik halinden anladım ki bu durumun kötü/yanlış olduğunu bildiği halde idraki tam oturmamaktadır. Çünkü “ben bu konuda uyanıklık yaptım, zekice davrandım. Yediğim içtiğimin yanında hocalar bir de bana para verdi. Sonra bu fark edildi. Fark edilmesi kötü oldu” algısı yaygın bir durum haline geldi. Bu ahlaki kaybın sebebi aile, çevre ve sosyal medya bence. Çünkü bir öğrencinin muhatap yüzdeliği bunlar. Ailesi ile görünürde 15 saat vakit geçiriyor günlük ama aslında elinde telefon, bu çocuk sosyal medyadaki yalan olan kirli bilgilerin yansıttığı herkesin popüler dünyasını kim bilir kaç saat izliyor/dinliyor. Ve zannediyor ki sadece (benim öğrencimin) kendisinin öyle bir hayatı yok. O da buna çözüm olarak fondan ufak bir pay almanın ahlaki tutumuna zarar vermediğini düşünüyor. Yani dipteki hayatını haksız söğüşleyerek yükseltmeye çalışıyor” YE1

YK1'nin ifadesinde, öğrencilerin diğer konularla da ilgili olarak okumayı tercih etmedikleri ve okumayan öğrencilerin dikkatleri konuyu sapırdığı ve hatta bel altı vurdukları belirtilmektedir. Bu ifade, öğrencilerin okuma alışkanlıklarına ve tutumlarına dair bir gösterge olarak yorumlanabilir. YK2'nin ifadesinde, öğrencilerin milli şuuru taşıyamadıkları ve sürekli olarak ülkelerinden, ekonomiden, mültecilerden şikayet ettikleri belirtilmektedir. Bu ifade, öğrencilerin milliyetçilik ve vatanseverlik duygularına dair bir gösterge olarak yorumlanabilir. Ayrıca, yabancı uyruklu öğrencilerin YÖS sınavlarını başarıyla geçmelerine yönelik ayrımcılık algısı da bu ifadede yer almaktadır. YK1'in ifadesinde, öğrencilerin bencillik ve diğerkamlık arasında fark gözetmedikleri ve ahlaki değerlere yeterince önem vermedikleri belirtilmektedir. Ayrıca, öğrencilerin aile ve çevrelerinin bu tutumları desteklediği ve sosyal medyanın da bu durumu etkilediği ifade edilmektedir. Bu ifade, öğrencilerin ahlaki tutumlarına ve değerlerine dair bir gösterge olarak yorumlanabilir. YE1'in ifadesinde, okullarda oluşturulan yardım fonu ve öğrencilerin bu fonu haksız yere kullanmaları ele alınmaktadır. Bu ifade, öğrencilerin ahlaki değerleri ve tutumlarına dair bir gösterge olarak yorumlanabilir. Ayrıca, öğrencilerin aile, çevre ve sosyal medyanın bu tutumları desteklediği ifade edilmektedir. Öğretmenlerin ifadeleri, öğrencilerin psikolojik açıdan nasıl etkilendikleri ve davranışlarına nasıl yansıdığı konusunda bir fikir vermektedir. Öğrencilerin okuma alışkanlıkları, milliyetçilik ve vatanseverlik

duyguları, ahlaki değerleri ve tutumları, aile, çevre ve sosyal medyanın etkisi gibi konular, psikolojik açıdan incelenebilir.

“Cinsiyet sorgulama noktasında arayışı olan öğrenciler artmaya başladı. Günümüzün genel problemlerinden biri bu. İki öğrencim var bu noktada. Tam bir yönelişleri yok ama sosyal medyada bu konu üzerine çok fazla akım var. ‘Ben erkek olarak doğmuşum ama gerçekten erkek miyim’ sorgusu yapması bizi elbette şaşırttı. İslam ülkesinde, imam hatip lisesi bünyesinde belli bir yaşa gelmiş gençlerimizin cinsiyet kimliklerinde “kız eğilimliyim, erkek gibi hissetmiyorum” diyerek el kol hareketleri ve ses tonunun değişmesiyle karşı karşıya kalıyoruz. Sorgulamasını normal bulmasının yanında herkesin de sorgulaması gerektiğini düşünüyorlar. Bunun yanı sıra bir de şöyle düşünenlere denk geliyoruz: ‘onlar çok kaba oldukları için biz kibar duruyor/görünüyoruz.’ Sosyal medyadan aldıkları bilgi birikimleri ile meslek derslerine gelen bu öğrencilere ders esnasında dersin müfredatında da yer almayan konu olduklarından herhangi bir paylaşımında bulunamıyorum. Zaten sınıf gibi genel bir ortamda da bu konuları açmamak uygun. Bizim yapmamız gereken öğretmenler olarak bu durumun farkında olmak. Zaten öğrencilerle sürekli iletişim halinde olursak sorunları da fark ederiz.” YK1

“Öğrencilerdeki sorgulama çok fazla bunu inkâr edemem. Biz derste eşcinsellik hakkında konuşmuştuk. Derste bu konuya/duruma hoşgörülü bakamayacağımızı söyledim. Bir kavmin bu konu hakkında helak olduğunu bu yüzden bu konuya hoşgörülü yaklaşamayacağını dile getirdim. Öğrenciler çok şaşırdı. Yani benim bu tavrıma bu netliğime çok şaşırdılar. Ben de onların şaşırmaya şaşırdım. Bu sefer soruyorlar “hocam bizim bir tanıdığımız var. O bu konuda esnek/şöyle düşünüyor. Onlarla görüşmeyi keselim mi?” diye. Yani alguları mı çok farklı yoksa sürekli esneklik mi istiyorlar dinden tam bilemedim açıkçası... Ayrıca mültecilerle ilgili hala ‘niye geldin bu ülkeye/niye gitmiyorsun’ diye tartışma ve kavgalara denk geliyoruz. Bir de mesela derslerde küresel ısınma hakkında konuşuyoruz. Öğrenci diyor ki “hocam balinanın nesli tükeniyorsa banane.” Bu öğrenciler kendi gündem maddeleri dışında pek de bir şeyle ilgilenmiyorlar açıkçası.” YK2

Kuşak farklılıkları, eğitimde birçok açıdan farklılıklara neden olmaktadır. Örneğin, Z kuşağı ve yeni nesil öğrenciler, teknolojiye daha fazla bağımlıdır ve bu nedenle, eğitim materyallerinin ve yöntemlerinin değiştirilmesi gerekebilir. Eğitimciler, öğrencilerin teknoloji kullanımına uygun bir şekilde ders materyalleri hazırlamalı ve dijital araçları kullanarak öğrencilerin ilgisini çekecek etkileşimli dersler tasarlamalıdır. Ayrıca, kuşak farklılıkları, öğrencilerin öğrenme stilleri açısından da farklılıklar yaratmaktadır. Örneğin, Z kuşağı ve yeni nesil öğrenciler, görsel öğrenme stilini benimserken, önceki kuşaklar ise daha çok işitsel öğrenme stilini benimserler. Bu nedenle, öğretmenler, öğrencilerin öğrenme stillerini anlamalı ve ders materyallerini buna göre düzenlemelidirler. Çalışmamızı destekleyecek bir diğer çalışma olan Baytemur (2020)’nin çalışmasında şunlar yer almaktadır: Ergenlik döneminde, dini konularda bilgisizlik, yanlış ve eksik bilgi edinme, dini şüphe ve tereddüt yaşanmasında etkili olabilmektedir. Sağlam bir dini kişilik oluşturmak için, nitelikli ve kaliteli bir din eğitiminin önemi büyüktür. Bu nedenle, din dersleri sadece ezberlenen bilgiler ve duaların aktarıldığı dersler olmaktan çıkarılmalıdır. Kişinin kişilik gelişimine olumlu katkıda bulunacak şekilde,

anlaşılır ve yaşanabilir bir şekilde sunulmalıdır. Öğrenciyle etkili iletişim kurmak için, yıllardır aynı tarzda ders anlatan bir din kültürü öğretmeninin alışkanlık haline getirdiği yöntemlerden vazgeçilmelidir. Din eğitimi ve iletişimi rastgele yapılan bir iş değildir ve her dini etkinliğin amacına uygun yöntem, teknik ve araç gereç seçilmelidir. Ayrıca, öğretmenler, gençlerin bedensel ve ruhsal gelişimlerini dikkate alarak, dinî duygu, bilgi ve davranışlarını etkileyen faktörleri göz önünde bulundurarak eğitim faaliyetlerini sürdürmelidir.

Kuşak farklılıkları, öğrencilerin motivasyonu açısından da önemlidir. Örneğin, Z kuşağı ve yeni nesil öğrenciler, ödüllendirilmeden öğrenmeyi daha az tercih ederler. Bu nedenle, öğretmenler, öğrencilerin motivasyonunu artırmak için ödüllendirme sistemleri kullanabilmektedirler. Son olarak, kuşak farklılıkları, öğrencilerin değerleri ve dünya görüşleri açısından da farklılıklar yaratmaktadır. Örneğin, Z kuşağı ve yeni nesil öğrenciler, daha az dini değerlere sahip olabilmektedirler. Bu nedenle, öğretmenler, öğrencilerin dünya görüşlerini anlamalı ve eğitim materyallerini buna göre düzenlemelidirler.

“Gençlerin içleri yani ruhları boş gibi. Birçok konuda ‘e ne var bunda, hangi devirdeyiz’ kafası meşgul. Z kuşağı kavramını kendilerine göre yorumlama çok fazla. Bu nesli de bizden çok da yaş farkı bulunmayan ebeveynler yetiştirdi desek de aslında ebeveynlerin bir şey olmaz diye çocukları önlerine attıkları televizyon ve ellerine verdikleri telefonlar yetiştirdi. Bizim yetiştirirken öğrettiğimizi düşündüğümüz kavramlar çok farklı ortaya çıktı. Küresel bir gençlik oluştu. Dini değerlerini önemsemiyor birçok yerde bu gençler. İmam hatipli üstelik. Çünkü bu liseyi de sıradan liselerle aynı görür oldular.” XK1

“Z kuşağı değil de yeni nesil böyle şöyle demekten yorulduk. Onlar bizden elbette farklı olsunlar ama ortak değerleri yıkan zihniyete karşıyım. Manasız, değersiz yaşam kaliteli bir yaşam değil. Haz ve hız nesli geldi. İnterneti, markayı konuşan gençlik manevi değerleri aynı oranda önemsemiyor. Değer algıları asimile olmuş bir gençlik diyebilirim.” XK2

“Teknoloji ile birlikte dini değerlerdeki kavramların da tanımlarında değişikliğe giden bir zihniyet görmekteyiz. Mesela riya kavramını biz derslerde Maun Suresi’nde gösterişin kınandığını anlamıyla dile getirirken bu kuşak riya kavramını sosyal medya kullanırken gündeme getirmiş oluyor. Örneğin internet kullanan bir öğrenci aldığı, giydiği, gezdiği, yediği, içtiğiyle kendini dindar kesimden göstermeye/göstermeye çalışma algısı oluşturduğunda aslında riya yapıyor ama bunu kendisi inkâr ediyor. Çünkü o öğrenciye sordüğümüzde verdiği cevap şu: Dini bir şeyin yaygınlaşması için yapıyorum bunları. Bana ait gerçek bir fotoğraf olmasa da bunu belirtmeme gerek yok. Paylaştığımda bana güvenen beni taklit eden birileri muhakkak olacak. Bu da sevap kazanmama vesile bile olabilir.” Bu açılardan bu nesile öğrettiğimiz genel doğrular yerini ‘kendi doğruları/kendi yanlışları’ kavramına bırakıyor. Öğrenci dinlediği müzik/yaptığı davranış için ‘bence günah değil’ cümlesini kullanıyor artık. Biz günah-sevap kavramlarının kıstasını Kur’an ve Sünnetten alırken onlar ‘bence’den almaya başlamışlar.” YK1

Çetin’in (2017) çalışmasında yer aldığı gibi Türkiye’de din eğitimi veren okullarda, dini terimler genellikle Arapça kökenli olup, bu terimlerin Türk öğrencilere ağır geldiği

düşünülmektedir. Arapça, Türkçeden farklı bir gramer yapısına sahip olduğu için öğrencilerin anlamakta zorlandığı söylenebilir. Ancak, bu durum tamamen öğretim yöntemleriyle ilgilidir. Eğer öğretmenler, dini terimleri açıklayarak ve örnekler vererek anlatırsa, öğrencilerin bu terimleri daha kolay anlayabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, öğrencilere Arapça alfabesi öğretilerek, dini terimlerin okunuşları da kolaylıkla öğretilir. Öğretmenimizin ifadesinde yer aldığı gibi, din dili öğrencilere ağır gelebilir veya anlaşılması zor olabilmektedir. Özellikle, din dili eski, şiirsel ve sembolik bir dil olabilmektedir, bu da öğrencilerin anlamakta zorluk çekmelerine neden olabilmektedir. Ayrıca, din dili, öğrencilerin günlük hayatlarında kullanmadıkları bir dildir, bu da öğrenme sürecini daha da zorlaştırabilir. Bununla birlikte, din dili öğrencilere anlaşılır bir şekilde öğretilirse, öğrencilerin din eğitimi konusunda daha fazla ilgi duymalarına ve daha iyi bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olabilmektedir. Öğretmenler, öğrencilerin din dili konusunda zorluk çekmelerini anlamalı ve onlara anlaşılır bir şekilde açıklama yapmalıdırlar. Öğrencilere, din dili kavramlarını öğrenmek için pratik yapmaları ve günlük hayatta karşılaştıkları durumları ilişkilendirmeleri önerilebilmektedir. Ayrıca, öğretmenler, din dili konusunda öğrencilere yardımcı olmak için modern teknolojileri kullanabilmektedirler. Örneğin, öğrencilere dijital materyaller ve görsel araçlar kullanarak din dili kavramlarını öğretebilmektedirler. Bu, öğrencilerin din dili konusunda daha fazla ilgi duymalarına ve öğrenme sürecinde daha etkili olmalarına yardımcı olabilmektedir.

Din dili öğrencilere ağır gelebilir, ancak anlaşılır bir şekilde öğretilirse, öğrencilerin din eğitimi konusunda daha fazla ilgi duymalarına ve daha iyi bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olabilmektedir. Öğretmenler, öğrencilerin din dili konusunda zorluk çekmelerini anlamalı ve modern teknolojileri kullanarak öğrencilerin din dili kavramlarını daha iyi anlamalarına yardımcı olmalıdırlar.

“Bu neslin dini algısı çok değişti mi bilmiyorum ama sosyal medya ile de bir çeşit dini eğitim aldıklarını söyleyebilirim. Sordukları sorular ve aldıkları kirli bilgilere bakınca sosyal medyada ne varsa onunla karşıma geldiklerini düşünüyorum. Dini terimler olsun güncel kavramlar olsun onların zihinlerinde değişmiş sanki. Yani benim bahsettiğim ahlak kavramını onlar kendi doğruları üzerinden algılıyor. Mesela kuzenleriyle sarmaş dolaş vakit geçirmeyi doğru bulup “biz kardeşiz” diyorlar. Buna “hayır, haram” dediğimde çok şaşırıp sanki inanmıyorlar. Sanki dini kültür oluşuyor artık... Dinimizde Müslüman’a yakışmayan bencil yaşam formunu benimsemiş durumdadılar. Ayrıca teknoloji/bilimsellik ile de haz ve hazza dayalı yaşam şartlarını ister hale geldiklerini görüyorum.” YK2

X ve Y kuşağı öğretmenlerinin Z kuşağı öğrencilerini değerlendirme şekilleri, genel olarak farklılık göstermektedir. X ve Y kuşağı öğretmenleri, Z kuşağı öğrencilerinin teknolojiye

olan bağımlılığına olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşabilmektedirler. Bu nedenle, X ve Y kuşağı öğretmenleri, Z kuşağı öğrencilerinin derslerinde teknoloji kullanımına izin vermek konusunda çekinceleri olabilmektedir. Ayrıca, X ve Y kuşağı öğretmenleri, Z kuşağı öğrencilerinin kısa dikkat sürelerine ve anlık tatmin ihtiyaçlarına karşı sabırlı olamayabilirler. Ancak, bazı X ve Y kuşağı öğretmenleri, Z kuşağı öğrencilerinin teknolojiye olan hâkimiyetlerini avantaj olarak kullanmakta ve bu öğrencilere dijital araçlarla daha etkileşimli dersler sunmaktadırlar. Ayrıca, X ve Y kuşağı öğretmenleri, Z kuşağı öğrencilerinin kısa dikkat sürelerine karşı ilgi çekici ve etkileşimli ders materyalleri hazırlayarak öğrencilerin ilgisini çekmeye çalışabilmektedirler.

X ve Y kuşağı öğretmenleri, genellikle Z kuşağı öğrencilerinin ahlaki tutumlarını olumsuz bir şekilde değerlendirmektedir. X ve Y kuşağı öğretmenleri, Z kuşağı öğrencilerinin daha az saygılı ve disiplinli olduğunu düşünebilmektedirler. Ayrıca, X ve Y kuşağı öğretmenleri, Z kuşağı öğrencilerinin daha az empati gösterdikleri ve daha az toplumsal sorumluluk aldıkları görüşünü taşıyabilmektedirler.

Ancak, bu değerlendirme genelleme yapmak ve Z kuşağı öğrencilerinin tümünü kapsamak için doğru değildir. Bazı X ve Y kuşağı öğretmenleri, Z kuşağı öğrencilerinin diğer kuşaklardan farklı ahlaki değerlere sahip olduğunu fark etmekte ve bu değerlere saygı duymaktadırlar. Örneğin, Z kuşağı öğrencileri, çevre dostu ve sürdürülebilir yaşam konularına daha fazla ilgi göstermektedirler. Bu nedenle, bazı X ve Y kuşağı öğretmenleri, Z kuşağı öğrencilerinin bu ahlaki değerlerine saygı duyarak, onların öğrenme sürecinde daha motive ve başarılı olmalarını sağlamaktadırlar.

X ve Y kuşağı öğretmenleri, genellikle Z kuşağı öğrencilerinin ahlaki tutumlarını olumsuz bir şekilde değerlendirebilmektedirler. Ancak, bu değerlendirme genelleme yapmak için doğru değildir ve bazı X ve Y kuşağı öğretmenleri, Z kuşağı öğrencilerinin ahlaki değerlerine saygı duymakta ve onları öğrenme sürecinde motive etmektedirler.

3.2.1.1. Öğrencinin Kimliğinin Oluşmasında Etkili Olan Faktörler

Katılımcıların Z kuşağını tanımlarken kuşağın etkilendiği faktörelere sık değindiği gözlemlendiğinden “öğrenciler sosyal çevrelerini belirlerken nelere dikkat ediyor?” sorusu ve “öğrenciler arkadaşlık ilişkilerini neye göre belirliyor?”, “öğrencilerin sosyal medya kullanımı sosyal çevrelerini belirlemede nasıl etki ediyor?”, “öğrenciler sosyal medyayı hangi amaçlarla kullanıyor?” ve “öğrencilerin ailelerini nasıl değerlendirirsiniz?”, “öğrencilerin aileleriyle ilişkilerinin dini değerlerini nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?” sondaj sorularından elde edilen verilere göre “öğrencinin kimliğinin oluşmasında etkili olan faktörler” teması oluşturulmuştur. Katılımcıların düşünceleri incelenerek sosyal çevrenin belirlenmesinde “*arkadaşlık tercihleri*

ve sosyal medya kullanımı” etkenleri kaynak olurken, öğrencinin ilk sosyal çevresi olan aileye yönelik sorulara verdikleri cevaplara göre aile tipleri “Otoriter-Baskıcı / İlgisiz-İhmalkâr Ebeveyn” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 17. Öğrencinin Kimliğinin Oluşmasında Etkili Olan Faktörler

Sosyal Çevrenin Belirlenmesi	Arkadaşlık Tercihleri	4
	Sosyal Medya Kullanımı	8
	İlgisiz-İhmalkâr Ebeveyn	8
	Otoriter-Baskıcı Ebeveyn	3

Katılımcılar öğrencileri gözlemlerken *arkadaş ortamlarını* dile getirmektedirler.

“Öğrenciler dini kaygı ile sosyal çevrelerini belirlemiyorlar. Tamamen popülerlik, kendine yakın gelen kişileri seçmektedirler. Bence eğlence çok önemli. Eğlence merkezli ortam belirliyorlar.”YK2

“Arkadaşlarını seçerken kendi bakış açılarına göre öncelikleri oluyor diye gözlemliyorum. Dini önemsiyorsa ona göre arkadaş seçiyor. Kafasına göre muhabbeti önemsiyorsa ona göre arkadaş seçiyor.” E1

“Çocuklar kendi karakterine göre arkadaş seçiminde bulunuyor. Eğer itaat eden bir çocuksa yanındaki arkadaşına itaat ederek bir grup oluşturabiliyor. Bazen çok yaramaz bir çocuk diğerlerini etkileyerek bir deist yapıya büründürerek devam edebiliyor. Ya da bana göre değil diyerek ayrılan çocuk da olabiliyor. İlginç olan dini hassasiyete sahip olma özelliğine göre arkadaş seçiminin olmaması. Yani bu durum bir arkadaş seçme kriteri çoğunlukla olamayabiliyor.” XE2

Bu cümlelerde öğrencilerin arkadaş seçiminde dini kaygıların etkisinin olmadığı, popülerlik, kişisel yakınlık ve eğlence gibi faktörlerin belirleyici olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, öğrencilerin kendi bakış açılarına göre arkadaş seçtikleri ve bazılarının dini hassasiyetlerine göre seçim yapmadıkları belirtilmektedir. Ayrıca, itaat eden veya yaramaz çocukların diğerleri üzerinde etkisi olduğu ve bazı çocukların farklı sebeplerle arkadaş gruplarından ayrıldığı ifade edilmektedir. Bu durumda, öğrencilerin arkadaş seçiminde farklı kriterlerin etkili olduğu görülmektedir. Öğrencilerin arkadaş seçimi, kişilik özellikleri, değerler, sosyal beceriler, sosyal etkileşimler ve psikolojik ihtiyaçlar gibi faktörlerle ilgilidir. Örneğin, popülerlik arayışı, özgüven eksikliği, sosyal kabul gereksinimi ve bağlantı kurma ihtiyacı gibi psikolojik ihtiyaçlardan kaynaklanabilir. Ayrıca, arkadaş seçimi, çocukların dini ve ahlaki değerleri, ailelerinin tutumları ve yaşadıkları çevre gibi faktörlerden de etkilenebilir. Öğrencilerin arkadaş seçiminde dini kaygıların etkisinin olmadığı belirtilmektedir. Bu durumda, öğrencilerin din eğitimindeki eksiklikleri veya yanlış anlamaları olabilmektedir. Ayrıca, arkadaş seçimi, öğrencilerin dinî ve ahlaki değerlerini yansıtabilir. Dinî hassasiyetleri

olan öğrencilerin, dinî değerleri benimseyen arkadaşlar edinmeleri, onların dinî eğitimlerine katkıda bulunabilir.

“Öğrenciler kendi sosyal çevrelerini belirlerken farklı semptomlar ortaya çıkabiliyor. En belirgin özellik olarak sakin yapıdaki öğrenci kendisi gibi sakin arkadaş seçiyor. Daha zıdır diyebileceğimiz hareketli öğrenci de kendine göre arkadaş seçiyor. Hayata bakış açıları da arkadaşlarının belirlenmesinde etkili olabiliyor. Ailesinin etkisinde arkadaş seçen varken ailesine uyum sağlamadan kendine göre arkadaşlık kurup devam eden de olabiliyor. Bazı aileler de çocuğu için “evde namaza alıştıırıyoruz o gidiyor arkadaşına uyup kılmıyor” diyebiliyor. Maddiyat açısından maddi durumu iyi olanları tercih eden fakir aile çocukları da olabiliyor. Bu da tabi menfaat üzere ilişki olabiliyor. Görüntüde herkes kendine göre arkadaş seçiyor.” YK1

Altundere (2019), öğrencilerin sosyal çevrelerinin belirlenmesinde sakin ya da hareketli yapı gibi kişisel özelliklerin yanı sıra, aile etkisi, maddi durum, hayata bakış açısı gibi faktörlerin de rol oynadığı belirtilmektedir. İmam hatip lisesi öğrencileri arkadaş çevrelerini belirlerken, dini ve manevi değerleri ön plana çıkaran bir yaklaşım sergileyebilmektedirler. Ayrıca, din eğitimi bilimleri açısından, bu durumun öğrencilerin dini bilgi ve tecrübelerini paylaşmalarına ve birbirlerinden öğrenmelerine katkı sağlayabileceği söylenebilir. Bununla birlikte, öğrencilerin sadece dini değerlerine göre arkadaş seçimi yapmaları, farklılıkları kabul etmeme veya ötekileştirme gibi olumsuz sonuçlara da yol açabilir. Tarhan ve Karateke (2021), imam hatip liselerindeki öğrencilerin arkadaş seçimlerinin sosyal sermaye, mezhep ve ideolojik yönelim gibi faktörlere bağlı olduğunu bulmuştur. Araştırmalarına göre, imam hatip lisesi öğrencileri genellikle aynı dini ve mezhebi görüşlere sahip olan öğrencilerle arkadaşlık kurarlar. Bunun yanı sıra, öğrenciler okulda kurdukları arkadaşlıkların mezhep ve ideolojik yönelim uyumuna dayandığını belirtmişlerdir. Dede'nin çalışmasının aksine bizim araştırmamızda imam hatip öğrencileri arkadaş seçiminde “kafa denkliği” gibi daha güncel terimlerle arkadaşlık ilişkilerini yönlendirmektedirler.

Öğrencilerin *sosyal medya* ile iletişimlerine öğretmenler şu şekilde yorumlamaktadır:

“Öğrencilerin telefon başında sosyal medya hesaplarında geçirdikleri süreler oldukça arttı. Pandemi bu durumu tetikledi bence. O süreçte evde başından atan aile çocuğu internete teslim etti. Bu da ister istemez kısa videoların oluşturduğu bir algı biçimi ortaya çıktı. Otuz saniye ile iki dakika arasındaki videoya alışan öğrenci kırk dakikalık derse odaklanamaz oldu. Ve standart klasik öğretmen merkezli eğitimin öğrenci üzerindeki kalıcılığı oldukça düşük hale geldi. Teknolojinin dini platformlarında gezinmeler de çok düşük. Dini platformların çekiciliği de az. Aileden, öğretmenden daha etkili olan internete saygı duyup dini hayatımız için çözüm üretmemiz şart.” YK1

“Öğrencilerin merakları sosyal medya dünyalarını da şekillendirmektedir. Buna uygun bir kelime de “mütecessis” olmaları. Yani gizliyi seviyorlar. Şunu takip ederek şuna ulaşabilirim

gayreti içerisinde. Pandemi teknoloji bağımlılığını artırmış olabilir ama bu pandemi sorunu değil bence. Biz de sosyal medyaya bakıyoruz ama kendimizi kontrol içgüdümüz var. Ama onlar kontrol edemiyorlar. Saatlerce, sabahlara kadar telefonda kalabiliyorlar...” YK2

YK1, öğrencilerin sosyal medya hesaplarındaki zaman kullanımlarının arttığını ve pandeminin bu durumu tetiklediğini ifade etmektedir. Evde kalan öğrenciler, kısa videoların oluşturduğu bir algı biçimi ortaya çıkararak, 30 saniye ile 2 dakika arasındaki videolara alışmışlardır. Bu durum, öğrencilerin 40 dakikalık derse odaklanamamasına ve standart klasik öğretmen merkezli eğitimin öğrenci üzerindeki kalıcılığının düşmesine neden olmuştur. Teknolojinin dini platformlarında gezinme oranları da oldukça düşüktür. YK1, öğrencilerin internetin aileden ve öğretmenden daha etkili olduğunu kabul ederek, dini platformlarda daha fazla vakit geçirerek öğrencilerin dini hayatlarını geliştirmeleri gerektiğini önerir.

YK2, öğrencilerin meraklarının sosyal medya dünyasını şekillendirdiğini belirtir ve "mütecessis" kelimesiyle öğrencilerin gizliyi sevdikleri ifade edilir. Öğrencilerin bir şeyi takip ederek bir şeye ulaşabilirim fikriyle hareket ettikleri ifade edilir. Pandeminin teknoloji bağımlılığını artırmış olabileceği düşünülse de, YK2 bu durumun pandemiden kaynaklanmadığını savunur. Öğrenciler, telefonlarında saatlerce, hatta sabahlara kadar kalabilme kabiliyetine sahiptirler. Öğretmenlerin öğrencilerin derslere daha fazla odaklanmalarını sağlamak için daha etkili ders planlaması ve öğrencilerin ilgisini çekecek yöntemler kullanması yer almaktadır. Öğrencilerin sosyal medya kullanımını sınırlamaları ve ders çalışma sürecinde telefonlarını kullanmamaları önerilir. Ayrıca, öğrencilere dini platformlar hakkında bilgi verilerek, onların bu platformlar üzerinde daha fazla vakit geçirmesi teşvik edilebilir.

“İnternet ya da sosyal medya uçsuz bucaksız bir yer. Elbette öğrenciler o platformları kullanıyor kullanacaklar da. Oradaki kirliliğin eğlencesi veya hissizliği ile okula geldiklerinde bizim onlara ulaşmamız daha zor oluyor. Sosyal medyada neleri takip ettiklerine dair araştırma yapmadım. Ama derslerdeki vurdumduymazlıklarından yorumlayabiliyorum. Buna yönelik müfredatta bir çalışma yok. Dersin dağılmaması adına konuyu çok açtığım da söylenemez. Sosyal medya ile rekabet edebileceğimi düşünmüyorum.” XK1

“Sosyal medya kullanımı aynı zamanda bu genç bireylere kimliklerini gerçek anlamda değil de rol veya özentisi ile yaşamalarına sebep oluyor. Yani biz bir öğrenci ile değil bir öğrencinin zihnindeki birçok kişiyle karşı karşıyayız. Öğrencilerimiz fenomenleri/çoğunluğu seviyor. Yani istisna olan zor olandan kaçıyor. Dini merkeze alan bir sosyal medya kullanımı görmek imkânsız diyebilirim.” XK2

İki öğretmenin sosyal medya kullanımı üzerine yorumları, imam hatip liseli öğrencilerin kimlik oluşturma sürecinde sosyal medyanın kullanımını ele alan bir akademik çalışmanın değerlendirmesi için faydalı olabilmektedir. XK1, öğrencilerin sosyal medya

platformlarını kullanmaları konusunda açık olmasına rağmen, öğrencilerin takip ettikleri şeyler hakkında bir araştırma yapmadığını belirtmektedir. XK2, öğrencilerin çoğunlukla fenomenleri takip ettiğini ve istisnalar dışında zor olan şeylerden kaçındıklarını belirtmektedir. Her iki öğretmen de sosyal medyanın öğrencilerin kimliklerini oluşturmalarında bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Ancak, XK2, öğrencilerin dini merkeze alan bir sosyal medya kullanımı görmek imkânsız diyerek, imam hatip liseli öğrencilerin sosyal medyada dini içeriklere daha az ilgi duyduklarını belirtmektedir. Kuru (2021), öğretmenlerin imam hatip lisesi öğrencilerinin sosyal medya kullanımı hakkındaki görüşlerini incelemiştir. Araştırmanın amacı, öğretmenlerin öğrencilerin sosyal medya kullanımı ile ilgili tutumlarını ve farkındalıklarını ortaya koymaktır. Araştırma sonuçları, öğretmenlerin öğrencilerin sosyal medya kullanımı hakkında olumlu görüşlere sahip olduğunu, ancak aynı zamanda bu kullanımın bazı olumsuz sonuçlara da yol açabileceğinin farkında olduklarını göstermiştir.

“Hz Ali der ki; “çocuklarınızı geleceğe göre yetiştirin.” Zaten bizden önce öğretmenleri, arkadaşları belki anababası internet oluyor bu çocukların. Yetiştirme tarzı başta olmak üzere teknoloji çağı olmasından kaynaklı önüne geçilemeyecek bir gerçek bu.” YE1

“İnterneti öğrencinin hayatından çıkartamayız ama nasıl kullanacağına veya nasıl yorumlayacağına yön veririz. İnternetteki bilgileri ile karşımıza geliyorlar her seferinde. Birden işte kadın cinayetleri ortaya çıkıyor. Koskoca bir dersi, bir mevzuyu izah etmeye çalışıyor. Farklı dozlarını kadın erkek karşıtlığı, kadının toplumda ezilmişlik kadının ayakları üzerinde durması gerektiği çocuk doğurmak zorunda olmadığı bir maaşının olması, bir erkeğe mecbur olmadığı gibi sosyal hayatının özellikle son 20 30 yılda alt üst ettiği konuları biz burada başından daha lisenin başından sabrederek üslubumuza dikkat ederek açıklamaya çalışıyoruz. Koca bir dersi popüler olan bir cinsel tacizle bitiriyorum, üzülüyorum. Bir kadın üzerinden geçip bir dayak olayıyla, 27 yerinden bıçaklanmış ile vesaire izah etmek zorunda kalıyorsunuz. Şöyle bir şey oluyor, dinden ahlaktan bahseden, eğer bensem din budur, ahrete gideceğiz. Burası geçici vesaire. Bunlara da cevap vermek zorunda kalıyorum. Sosyal medya bu kadar etkili işte..” YE2

Görüşlere baktığımızda, öğretmenlerin öğrencilerin internet kullanımı ve içerikleri hakkında endişeleri olduğunu ve öğrencilerin bu konularda doğru yönlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Öğretmenlerin öğrencilerin internet kullanımı ile ilgili endişeleri, internetin sunduğu fırsatlar kadar riskleri de barındırması nedeniyle oldukça anlaşılır bir durumdur.

“Sosyal medyayı bir haberi öğrenmek için kullandıkları gibi bir meseleyi yaymak için kullanan bir nesil var karşımızda. Artık sokağa dökülüyorlar bu platformlar aracılığıyla seslerini duyuruyorlar. Bir hatmin dağıtılması daha kısa sürede bitiyor. Ya da bir problemin duyulması daha hızlı hale geliyor. Bunlar iyi şeyler ama bir de kötü bir tarafı var ki çok fazla kirliliği var. Bununla mücadele eden aileler olması gerekirken aileler de yanlış bilgilere muhatap kalmış olabiliyor. Daha çok sosyal medya ile öğretmenler ve eğitim sistemi mücadele ediyor gibi.” XE1

“Sosyal medyayı içselleştirmeden doğru kanalize ederek kullanmak gerek. Öğretmenler bu konuda iyi bilinçlendirilmeli. Bununla ilgili dersler olmalı. Öğrencilerin dini tutum ve davranışlarındaki sorunların kaynaklarından biri sosyal medyayı doğru kullanamamaları diyebilirim. Daha önemlisi hadi yanlış kullanıyorlar bize gelip bizi o platformlardan biriyle kendi zihinlerinde yarıştırdıklarında verdiğimiz tepki ve cevaplar çok daha önemli.” XE2

Kuru'nun yaptığı çalışmanın sonucuna göre, öğretmenler öğrencilerin sosyal medya kullanımının kontrollü olması gerektiğini düşünmektedir. Sosyal medyanın öğrencilerin hayatında önemli bir yer tuttuğu ve internet kullanımının doğru yönlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Öğretmenler, öğrencilerin internet kullanımının sadece eğitim amaçlı olması gerektiğini ve öğrencilerin bu alanda yeterli bilgiye sahip olmaları gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca, öğretmenler sosyal medyanın öğrencilerin değerlerine, inançlarına ve ahlaki değerlerine olumsuz etkileri olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle, öğretmenlerin sosyal medya kullanımını kontrol altında tutmaya çalıştığı ve öğrencilerin internet kullanımı konusunda eğitilendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır (Kuru,2021). Bizim çalışmamızda da paralel bir şekilde öğretmenlerimizin öğrencilerin kullandığı sosyal medya ile ilgili aynı çözüm önerilerini sunabiliriz. Eğitim bilimleri açısından, öğrencilerin teknoloji kullanımı ve sosyal medya kullanımı gibi konuların, eğitim sürecinde ele alınması gereken önemli konular olduğu söylenebilir. Eğitimcilerin, öğrencilerin teknolojiyi doğru ve etkili bir şekilde kullanmalarına yardımcı olmaları ve aynı zamanda öğrencilerin sosyal medya kullanımından kaynaklanabilecek riskleri önlemeleri gerekmektedir. Ayrıca, okulların ailelerin öğrencilerinin sosyal medya kullanımını da takip etmesi ve gerekli önlemleri almaları da önemlidir. Bu şekilde, öğrencilerin sosyal medya kullanımı konusunda daha bilinçli bir tutum sergilemeleri ve olumsuz etkilerden korunmaları mümkün olabilmektedir.

Katılımcılar, öğrencilerin aileleri ile iletişimlerinin bireysel dünyalarında çok etkili olduğuna işaret etmektedir. Bu konuda ***ilgisiz-ihmalkâr ebeveyn*** örnekleri şu şekildedir:

“Okulumuzda koçluk sistemi var. En az on öğrenci ile yakından ilgileniyorum. Bunların başında aile ile birebir iletişim geliyor. Bazı velilerim bu iletişimden o kadar memnun kalıyor ve şunu diyorlar ki; ‘şimdiye kadar bizi arayan hiçbir hoca olmamıştı./Çok iyi geldiniz.’ Ama bazı velilerim de arayıp kendimizi tanıtip iletişimde kalacağımızı öğrenince bir daha aramama cevap vermiyor benimle iletişime geçmiyor. O veli şöyle düşünüyor ‘çocuk sabah 8 ile akşam 16 arasında okulda olmalıdır. O süreçte benlik bir durum yok’ Aynı veli toplantıya da gelmiyor. Okul çapında yüzde yetmiş dayanan bir kesim böyle maalesef. Veli profilimiz ihmalkâr ebeveyn grubunda. Ailedeki iletişimde baskıcı rollere de denk gelebiliyoruz. Boşanma oranları sınıflarda maximum iki olabiliyor. Ailelerdeki sorunların başında anne sağlığı sorunları gelebiliyor. İkinci evlilik çocuklarında yani üvey anne kontrolündeki öğrencilerin evdeki süt dökmüş kedi rolü varken okulda hırçın bir yapıya dönüşebiliyor. Bununla ilgili bir örnek anlatmak istiyorum. Nöbetteyken üçüncü katta bir sınıfta bir öğrenci camı açıp sallanmaya çalışıyordu. Öğrenciyi

uyardığımda bana “ne oldu hocam siz de mi beni disipline vereceksiniz” dedi. “hayır oğlum, düştüğünde başına kötü bir olay geldiğinde annenin ve sevdiklerinin ne kadar üzülebileceğini tahmin ediyorum. O yüzden seni korumak istiyorum.” dedim. Öğrencinin bakışı ve rengi değişti... O zamana kadar disiplin, ceza veya dayakla öğrenme gerçekleştirmeye çalışan sorunlu aile çocuğumuzun o gün duygusal olarak bir şey öğrendiğini hissettim.” YK1

YK1, okuldaki koçluk sistemi hakkında konuşuyor ve öğrencilerle ilgilenirken ailelerle doğrudan iletişim kurmanın önemini vurgulamaktadır. Bu ifadeler, öğrenci davranışlarının ailelerle olan ilişkilerinden etkilendiğine dair psikolojik bir perspektif sunmaktadır. Özellikle, ailelerin ihmalkâr davranışları ve baskıcı dinamikleri, çocukların okulda ve sosyal hayatta sergilediği hırçın davranışlara neden olabilmektedir. Ayrıca, anne sağlık sorunları ve ikinci evlilikler gibi faktörler, çocukların duygusal refahını da etkileyebilir ve bu da okul performanslarında düşüslere yol açabilir. YK1'in hikâyesi, öğrencilere cezalandırma yerine duygusal empatiyle yaklaşmanın daha olumlu sonuçlar doğurabileceğini öne sürerek, öğrencilerin duygusal ihtiyaçlarının da dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, öğrencilerin davranışları, aileleriyle olan ilişkileri ve duygusal ihtiyaçları arasındaki kompleks etkileşimlerin anlaşılması önemlidir.

“Evlerde genelde demokratik bir ortam yok. Aslında ailelerde bir yanlış var; çocuk sormadan konu açmamak gibi. Çocuk eğitiminde sanki Hz. Peygamber (sav) çocukları, gençleri bir yere doldurmuş onlara özel eğitim vermiş gibi bir algı var. Yok öyle bir şey. Bu bakış açısı yanlış. Çocuk ortamda yetişiyor. Çocuk büyüklerin arasında yeşeriyor. Bunu kaçırıyoruz. Ailenin kendi girdiği ortamlara çocuğu sokabildik mi? Ya da o ortamlarda dini hassasiyetlere önem veriyor muyuz? Allah'ın dinini anlatabiliyor muyuz? Yok, çünkü kendi ortamlarımız da değişti. Biz aslında yaşamın/hayatın içerisinde böyle bir ortam sağlamadan okullarda ‘hadi gelin size din anlatacağız’ diyoruz. Gerçek hayatı okul içindeki dersler gibi yaşarsak problemin daha kalıcı şekilde çözüleceğini düşünüyorum.” XE1

Bu çalışmadan çıkarılabilecek önemli bir sonuç, çocukların eğitiminde ailelerin rolünün önemi ve ailelerin çocuklarına karşı tutumlarının etkileridir. Ayrıca, din eğitiminin gerçek hayatta yaşanan ortamlarda verilmesinin daha kalıcı olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, din eğitimi veren kurumların ve öğretmenlerin bu gerçeği göz önünde bulundurarak eğitimlerini planlamaları gerekmektedir. Ayrıca, din eğitiminde Hz. Peygamber (sav)'in çocuklarına özel bir eğitim verdiği algısının yanlış olduğu ve çocukların büyüklerin arasında yetiştiği vurgulanmıştır. Bu da din eğitiminde farklı bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini göstermektedir. Din eğitimi konusunda ailelerin ve eğitim kurumlarının iş birliği içinde olması gerektiği ve gerçek hayatta yaşanan ortamlara dikkat edilerek eğitimin verilmesinin daha etkili ve kalıcı olacağı düşünülmektedir.

“Aile çok önemli. Aileye ulaşamıyoruz. Aileyi arasak da ulaşamıyoruz. Çocuklarımızda bir sorun olduğunda ulaşmaya çalıştığımızda genellikle aile ya ayrılmış ya da babayla ilgili bir

sorunu olduğu ortaya çıkıyor. Çocuğun kalbine dokunmak önemli. Ama bu kalbin yarası aile ise bizim etkimiz her çocukta o yüzden aynı olmuyor.” XE2

“Okulumuzdaki öğrencilerin aile profili genelde ihmalkâr ve baskıcı aile tipi diye görüyorum. Çocuk yetiştirmedeki kasti sürekli “ben onu kontrol edeyim” diyen ailelerin çocukları öğrencimiz iken aynı aileler toplantılara gelmemektedir. Çocuklarını okutmayı düşünmeyen aileler bunlar aynı zamanda. “Liseden sonra ne gerek var okumasına” demekteler. Hatta belki liseye de gönderme sebepleri “hem dinini öğreysin hem de büyüme aşamasında elime ayağıma dolanmasın” diyen ailelerdir. Bu ailelerin dini kimlikleri de kültürel seviyede kalmış gibi görünüyor. Bir şeyler öğrenmeye çalışan öğrenciler varsa da bu öğrenme isteklerini aileleri desteklemiyor. Bu yüzden öğrenci ya internete başvuruyor dini konudaki soruları için ya da öğretmenine danışıyor. Ailenin dini konularda aktif etken olduğunu düşünmüyorum.” YK2

“Aileler bildiğimiz ilgisiz. Notları konusunda bile iletişim sağlayamazken dini hassasiyet noktasında iş birliği kurmakta zorlanıyoruz.” XK1

Öğretmenlerimizin görüşleri incelendiğinde XE2, ailelerin önemine dikkat çekiyor ve sorunların kökeninde aile faktörünün yattığını söylemektedir. YK2, okuldaki öğrencilerin aile profili hakkında bilgi veriyor ve ailelerin çocuklarına yeterince destek olmadığını dile getirmektedir. XK1, ailelerle iletişim kurmakta zorlandıklarını ve dini hassasiyet noktasında iş birliği yapmanın zor olduğunu ifade etmektedir.

“Aile içerisine tam hâkim değil ama çocuklardan anladığımız kadarıyla bazı konularda otoriter bir yön varken bazı konularda ihmalkâr yapı müsait. Dini konularda her ne kadar çocuğunu imam hatibe gönderdi diye ‘dini hassasiyeti olan bir aile var karşımızda’ diye bir yargıya varmaya çalışsak da aile ile karşı karşıya geldiğimizde ‘ben öğretemedim siz öğretin dini’ gibi bir imajla tavır takınıyorlar. Yani lise tercihinde baskı yaparken dini konularda sorumluluk almıyor. Şekilcilik mi desem bilemedim.” XK2

XK2 ise, ailelerin öğrencilerin eğitimiyle ilgili bazı konularda otoriter bir tutum sergilediklerini, ancak dini konularda sorumluluk almadıklarını söylemiştir. Ayrıca, öğrencilerin imam hatip lisesine gitmesine baskı yaparken, dini konularda ihmalkâr davrandıklarını ifade etmiştir.

“Aileler eğitimin bir parçası değil öğrencinin bir rakibi halinde sanki. Geçen öğretmen arkadaşlarla da konuştuk şu karara vardık; çocuk kaç yaşındaysa ailesi de o yaşta. Ailenin dini değerleri önemsemesi ise bizim gözlemimizle mümkün değil. Çocuktaki yansımaları da aktarmıyor bu bilgiyi. Çünkü aile namaz kılıyorsa çocuğuna karışmıyor ya da kılmıyorsa karışıyor. İhmalkârlık bu.” YE1

YE1, öğretmenlerin çocukların eğitiminde ailelerin bir rakibi haline geldiğini düşündüklerini ifade etmiştir. Ayrıca, ailelerin çocukların eğitiminde bir parça olmadığını ve çocukların ailelerinin yaşındaki bir seviyede olduğunu belirtmiştir.

“Akademik kaygıyı ön planda tutan ebeveyn dini hassasiyeti önemsemediğinde ortaya bu sorumluluğu alacak okul dışı planlar yapacak bir eğitimci kitlesi ihtiyacı çıkıyor.” YE2

Öğretmenler, öğrencilerin eğitiminde ailelerin önemli bir rol oynadığının farkındadır. Hilcenko (2017)'ye göre araştırmalar, öğrenme sonuçlarının geleneksel öğrenmeyle karşılaştırıldığında optimal olması için eğitim içeriğinin her hedef grubu için bilinçli bir şekilde oluşturulması gerektiğine bir kez daha işaret etmiştir. İşlevsel düşüncüyü teşvik etmek bu yüzden önemlidir. Bu nedenle, öğretmenler ailelerden, öğrencilerin eğitimine aktif bir şekilde katılmalarını beklerler. Özellikle, öğrencilerin evdeki ödevlerine destek olmaları ve öğrencilerin okulda öğrendiklerini tekrar etmeleri konusunda yardımcı olmaları önemlidir. Ayrıca, ailelerden öğrencilerin okulda başarılı olabilmeleri için düzenli bir çalışma ortamı oluşturmalarını ve öğrencilerin okula gitmelerini teşvik etmelerini beklenir.

Bunun yanı sıra, öğretmenler ailelerin öğrencilerin eğitimine olumlu bir etki yapabilecekleri konusunda da farkındadır. Özellikle, ailelerin öğrencilerin akademik başarısını desteklemek için okul dışı aktiviteler planlamaları, öğrencilerin okuma alışkanlıklarını geliştirmelerine yardımcı olmaları ve öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimini desteklemeleri beklenir. İhmal edici ebeveynlerin çocuklarının akademik ve sosyal gelişimlerini olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir. Çocukların okulda başarısız olmaları, arkadaşlık ilişkilerinde sorunlar yaşamaları ve davranış problemleri geliştirmeleri, bu duruma örnek gösterilebilir. Bu durum, gençlerin gelecekteki iş ve kariyer fırsatlarını da olumsuz etkileyebilir. Ayrıca, ihmal edici ebeveynlerin çocuklarına yeterli beslenme ve bakım sağlamaması, çocukların fiziksel sağlıklarını da olumsuz etkileyebilir. Bu da, gençlerin sağlık sorunları geliştirmelerine ve gelecekteki yaşamlarını olumsuz etkileyecek kronik hastalıklara yakalanmalarına neden olabilmektedir.

Öğretmenler ailelerden, öğrencilerin eğitimine aktif bir şekilde katılmalarını ve öğrencilerin başarılı olabilmeleri için gereken desteği vermelerini beklerler. Ailelerin öğrencilerin eğitimine olumlu bir etki yapabilecekleri konusunda farkındalıklarının artması, öğrencilerin eğitiminde başarıya ulaşmaları için önemlidir.

Katılımcıların ***baskıcı- otoriter ebeveyn*** örnekleri şu şekildedir:

“Baskı çoğunlukla akademik kaygıda ortaya çıkıyor ailelerde sanki. Ya da gündelik dilde öğrenciyi söz altında tutma çabasında. Ailelerin öğrencilerle hem dini hem günlük hayatta kullandıkları iletişim metodunda sorun görüyorum. Bizlere yükledikleri anlam da ortada. Müfredatla mı mücadele edeceğiz öğrencinin oluşmamış manevi duygularıyla mı?” XK1

“Öğrenci kendini tanıma sürecini lisede başlatıyor. Bu süreçte en önemli faktör aile iken elbette bizlere görev düşüyor. Aileler çocuğun ortaya çıkan bir sorunu olana kadar genelde piyasada görünmüyor. Bu üzücü bir durum. Bu bir nevi baskının eseri. Birçok öğrenciye ulaşamayabiliyoruz. Okul dışı bir aktivite yapmazsak hele öğrencilerdeki o manevi boşluğu doldurmak daha da zorlaşıyor.” YE2

“Öğrencilerde din ile bağların oluşması ailelerin bakış açısıyla da oluşmaktadır. Bu gençlerin aileleri özellikle dindar aileler ister istemez baskı oluşturuyor. Annesi babası dini alanda meslek sahibi olan bir aileye bakıyorsun çocuk eğitiminde adeta çuvallamış. Bu bizim için de geçerli olabiliyor. Küçükken söylenen sloganik olan “Allah bir/bismillah/amin...” cümlelerde çocuk söylediğinde kendimizi başarılı sayıyoruz. Ya da namaz kılarken bizi taklit etmeleri filan... Oysa çocuğun buna ihtiyacı yok. Çocuk onu sembolik olarak yapıyor. Çünkü o çocuk daha soyut döneme ulaşmamış. Sorgulama dönemine düşünme evresine girmemiş. Ama biz o dönemlerde yaptığımız şeyleri başarı sayıyoruz. Soyut döneme geçtiğinde çocuk ailesine soru soramıyor. Sorgulama ve öğrenme evresini muhtemelen çoğunlukla kendi başına geçiriyor. Ya da eline tutuşturulan teknolojik aletlerden öğreniyor.” XE1

Öğretmenlerin ifadelerinden anlaşıldığı üzere ailelerin çocukların eğitimine yeterince ilgi göstermediğini ve teknolojinin çocukların hayatında önemli bir yer tuttuğunu belirtirken, diğer öğretmenler ailelerin dini konularda sorumluluk almaktan kaçındığını ve öğrencilerin manevi boşluğunu doldurmak için okul dışı aktivitelerin önemli olduğunu ifade etmiştir. Öğrencilerin aileleri tarafından baskıya maruz kaldığı ve dini hassasiyetlerin eğitim kalitesini etkilediği de dile getirilmiştir. Bazı öğretmenler ailelerin öğrencilerle iletişim kurarken sorun yaşandığını ve öğrencilerin manevi duygularının gelişiminde ailenin önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Öğrencilerin soyut dönemden somut döneme geçtikten sonra din ile ilgili konular hakkında sorgulama ve öğrenme sürecini kendi başlarına geçirdikleri belirtilmiştir. Özellikle dindar ailelerin çocuklarını din konusunda baskı altına aldığı ve çocukların yeterince sorgulama yapmadığı belirtilmiştir. Ayrıca, bazı öğretmenler küçük yaşta çocukların söylenen sloganik cümleleri ya da namaz kılmayı taklit etmelerinin sembolik olarak yapıldığını ve gerçek anlamının anlaşılması için soyut döneme geçilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu nedenle, ailelerin çocukların din eğitiminde sevgi, saygı ve anlayışla yaklaşması, baskıcı ve zorlayıcı tutumlardan kaçınması önemlidir. Ayrıca, okul dışı etkinliklerin ve öğrencilerin manevi boşluğunu dolduracak faaliyetlerin düzenlenmesi de önemlidir.

Ailelerin çocukların din eğitimine nasıl yaklaşmaları gerektiği konusunda araştırmalar ve akademik kaynaklar bulunmaktadır. Örneğin, Çetin (2017) tarafından yapılan bir araştırmada, ailelerin çocuklara din eğitimi verirken sevgi, saygı ve hoşgörüyle yaklaşmalarının önemli olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, ailelerin çocukların din eğitiminde sorgulama yapmalarına ve kendi fikirlerini oluşturmalarına izin vermeleri gerektiği belirtilmiştir.

Bu bağlamda, öğretmenler ve okullar ailelerle iş birliği yaparak, çocukların din eğitimini daha verimli hale getirmek için bazı faaliyetler düzenleyebilmektedirler. Örneğin, okul dışı etkinlikler, çocukların manevi boşluğunu doldurmak için önemli bir rol oynayabilir. Ayrıca, ailelerle yapılan toplantılar veya seminerler, çocukların din eğitimi konusunda daha bilinçli ve doğru bir şekilde yönlendirilmesine yardımcı olabilmektedir. Bu faaliyetler, çocukların sorgulama yapmalarını ve kendi fikirlerini oluşturmalarını teşvik edebilir.

3.2.2. Okula Yönelik Tutumlar Çerçevesinde Öğretmenlerin Görüşleri

Araştırmada katılımcılar öğrencilerin eğitim yaşantılarını etkileyen okul tercihlerinin önemi üzerinde durduğundan dolayı bu tema oluşturulmuştur.

Katılımcılar öğrencilerin imam hatip lisesi seçme sebeplerini nasıl yorumladıklarına dair “öğrencilerin imam hatip seçme sebebi nedir?” sorusuna cevap aranmıştır. Verilen cevaplardan ilgili kodların frekansına göre öğrencilerin liseyi tercih sebepleri “*aile isteği*” ve “*kendi isteği*” olarak ifade ettikleri görülmüştür.

Tablo 18. İmam Hatip Lisesi Tercih Sebepleri

İmam Hatip Lisesi Tercih Sebepleri	Aile İsteği Kendi İsteği	10 7
------------------------------------	-----------------------------	---------

Öğretmenlerin gözlemlerine göre imam hatip lisesinin tercih sebebi çoğunlukla *aile isteği*dir. Fakat bu ifadeyi kullanırken öğretmenler bazı ayrıntılara dikkat çekmektedir.

“Okula ilk geldiklerinde öğrencilere sorduğum standart sorular arasında “...bu okulu bilinçli mi tercih ettiniz?/bu okuldan beklentiniz ne?” yer almaktadır. Yani hem zorunluluk ile bu okulu tercih edip hem de öğrenme güçlüğü çeken öğrenciye meslek derslerini ha deyince sevdiremiyoruz. Yoksa meslek derslerinin müfredat ağırlığından kaynaklanan şikâyetler değil bence bu. Çünkü seven kapasitesi yeterli olan dersi zaten hallediyor. Şikâyet diğer kesimde.”
YK1

“İlk bakışta okulun yarısından fazlasının aile isteği ile geldiğini görüyoruz. Konuşurken de bizzat söyleyenler var. Sırf başka liseye gitmek istediğini ailesine kabullendirmek için okul/sınıf ortamında boykot edercesine tutum sergileyen öğrencilere de denk geliyoruz. Çoğunluğun son yılında memnun ayrıldığını da söyleyebilirim. O önyargıları kırılıyor.” XK1

Öğrencilerin okul tercihleri, eğitim hayatları boyunca aldıkları meslek dersleriyle ilgili beklentileri ve bu beklentilerin karşılanması süreci, eğitim sistemimizde önemli bir yer tutmaktadır. YK1’in ifadesinde okula ilk geldiklerinde öğrencilere yöneltilen standart sorular arasında, okul tercihlerinin ne kadar bilinçli yapıldığı ve öğrencilerin bu okuldan beklentilerinin

neler olduğu yer almaktadır. Aydın'ın (2016) "İmam Hatip Liselerine Yönelik Tercihlerin Nedenleri: İzmir İli Örneği" adlı makalesinin sonuç bölümünde, öğrencilerin imam hatip liselerine yönelik tercihlerindeki nedenleri ve bu nedenlerin hangi faktörlerle ilişkili olduğunu belirlemeyi amaçladığı ifade edilmiştir. Araştırma sonuçları, öğrencilerin imam hatip liselerini tercih etme nedenleri arasında dini inançlar, aile baskısı, eğitim kalitesi, sosyo-ekonomik faktörler ve meslek seçimi gibi faktörlerin yer aldığını göstermiştir. Özellikle, dini inançların imam hatip liselerine yönelik tercihlerde önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir. Bizim çalışmamızda dini inançların etkisi veya hassasiyeti sebebiyle lise tercihi yapanların çoğunluk olmadığı görülmektedir. Öğretmenlerin yorumlarına göre ise aile ve öğrencilerden aldıkları izlenimle lise tercih sebepleri arasında ilk sırada 'aile isteği' görülmektedir. Okul tercihleri konusunda, ailelerin etkisi de göz ardı edilmemelidir. Çoğunluğun aile isteği doğrultusunda bu okulu tercih ettiği belirtilmektedir. Ayrıca, bazı öğrencilerin başka bir liseye gitmek istedikleri için bu okulu boykot etme eğiliminde oldukları da gözlemlenmektedir. Bu nedenle, öğrencilerin okul tercihleri ve meslek dersleriyle ilgili beklentilerinin karşılanması sürecinde, ailelerin desteği ve okul yönetiminin çabaları önemlidir. Öğrencilerin meslek derslerine karşı olan önyargıları kırılmaya başladıkça, eğitim sistemimizdeki sorunlar da bertaraf edilecektir.

"Lise çağı öğrencisinin lise tercihini ailesinin yapmasında bir sakınca görmüyorum. Bu yüzden evet aile isteği ile gelenler çoğunlukta." XK2

XK2'nin ifadesinde, lise çağı öğrencilerinin lise tercihlerinin aileleri tarafından yapılmasının uygun olduğu ve bu nedenle aile isteği ile gelenlerin çoğunlukta olduğunu belirtilmektedir. Psikolojik açıdan bakıldığında, ailelerin çocuklara yönelik tutumları ve beklentileri, çocukların dinî kimliklerini şekillendirir. Bu bağlamda, lise tercihleri de ailelerin çocuklar üzerindeki etkileri bağlamında ele alınabilir. Ancak, çocukların kendi tercihlerinin dikkate alınmaması, özsaygı ve özgüven gelişimlerini etkileyebilir. Sosyolojik açıdan bakıldığında, dinî grupların ailelerinin çocuklarına yönelik beklentileri, toplumsal ve kültürel faktörlerin etkisiyle şekillenir. Bu nedenle, lise tercihleri de toplumsal beklentilerin etkisi altında yapılabilir. Ancak, bir dinî gruba ait olmak veya olmamak, diğer gruplarla ilişkileri de etkileyebilir. Lise çağındaki öğrencilerin lise tercihlerinin aileleri tarafından yapılması konusu tartışmalıdır. Ailelerin çocuklar üzerindeki etkileri önemli olsa da çocukların kendi tercihlerinin de dikkate alınması gerektiği unutulmamalıdır. Ayrıca, toplumsal ve kültürel faktörlerin de tercihleri etkilediği göz önünde bulundurulmalıdır.

“Öğrencilerde yaygın söylem var “zorla geldim” diye ama bu ‘nefret ediyorum/asla istemiyorum’ bazında değil. En azından ben öyle hissediyorum. Aile isteği yoğun ama aşırı zorunluluk düşük.” YK1

Öğrencilerin lise tercihleri, çoğu zaman aile baskısı ve toplumsal beklentiler nedeniyle zorunlu olarak yapılmaktadır. Bu durum, öğrencilerde "zorla geldim" söylemiyle ifade edilmektedir. Ancak, genellikle bu söylem "nefret ediyorum/asla istemiyorum" şeklinde değil, aksine "aile isteği yoğun ama aşırı zorunluluk düşük" şeklinde ifade edilmektedir. Aile baskısı ve toplumsal beklentilerin öğrenci üzerinde yarattığı zorunluluk hissi, kişinin iç dünyasında çatışmalar yaratabilir. Öğrenci, ailesinin beklentileriyle kendi hayalleri ve hedefleri arasında sıkışıp kalabilir. Lise tercihleri, toplumsal beklentilerin bir yansımasıdır. Toplumda belirli mesleklerin daha saygın ve prestijli olduğu düşüncesi, öğrencilerin belirli meslekleri seçmelerinde etkili olabilmektedir.

“Velilerde hep şunu gördük, evde ilgilenmediği çocuğunu imam hatip lisesine göndererek sorumluluğunu yerine getirdiğini zanneden bir zihniyet var. Çocuğu ile ilgili her şeyini okuldan, o okulun hocalarından veya oradaki plandan, projeden beklediğini ya da devletten beklediğini gördüm. Böyle bir lise tercihi çok fazla.” YE1

Bireylerin dinî kimliklerinin gelişimi için uygun bir okul seçimi yapılması gerekmektedir. Ancak, çocuğun kişisel tercihlerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca, bir okulun dini kimlik taşıması, o okulun diğer akademik özelliklerini değiştirmez. Velilerin çocuklarının okul tercihleri genellikle sosyal çevrelerinin etkisi altında gerçekleşmektedir. Bu nedenle, bir okulun sosyal yapısı da tercih edilirdikte önemli bir faktördür. Evde din eğitimi veremeyen ebeveynler, çocuklarını imam hatip okullarına göndererek çocuklarının dini eğitimlerini tamamlayabileceklerini düşünebilmektedirler. Ayrıca imam hatip okullarının daha dindar ortamlar sunacağına inanabilmektedirler. Çocuklarının din eğitimi için okula gönderen ebeveynler, çocuklarının daha dindar olacağına inanabilmektedirler. Ancak, bu durum her zaman böyle olmayabilir. Çünkü bireylerin dini inançları, sadece okulda öğrendikleri ile sınırlı değildir. Aile, arkadaş çevresi gibi faktörler de etkili olabilmektedir. Ayrıca, imam hatip okullarının diğer okullardan farklı bir atmosfere sahip olduğu da bir gerçektir.

“Liseye değil de meslek derslerine istemeyerek gelen öğrencilerimiz fazla. Okulumuzun meslek dersleri ağırlıklı bir okul olduğu düşünülünce de okula da istemeyerek geliyorlar diyebiliriz. Temel sebebini aileye bağlıyorlar.” YE2

“Öğrencilerin imam hatip tercih sebepleri yüksek çoğunlukta %90 civarında zorunluluk. Büyük bir kısmı puanı yetmiyor diye geliyor. Çok küçük bir kısım da evi yakın diye tercih ediyor.” YK2

“Çocukların yaşı itibariyle ailelerin karar vermesi ile bu okula geliyorlar. Çok doğal bir durum bu. Çocuk bu yaşta kolay kolay kendi lehine olan şeyi tercih edebilir mi? Hayır. Bu kendileri için ağır bir yük. Bilinçli bir şekilde kendilerinin durumu en yararlı hale getirecek tercihi yapmakta zorlanabilirler. Bu yüzden de aileler devreye giriyor. Sonra ‘istemeyerek geldik’ yaygınlaşıyor. Önemli olan öğrenciyi gideceği okula isteklendirecek birinci dereceden kişi ailesi olmalı. Bu hakkı aileye vermek de gerekir. O yaşa kadar aile büyüttüyse söz hakkı da olmalı zaten. Ailenin tutumları arasında alternatif okul sorgusu olabilir. ‘neden o okulu istiyorsun?’, ‘arkadaşım orada...’ gibi düşüncelere cevap verilebilir en azından. Arkadaş orada diye o okula gitmek reva mı yani. Orada özgür bir ortam var diye aile çocuğunu ateşe atarcasına gönderir mi diğer okula. Aile değil arkadaşını mı tercih edecek burada öğrenci. Edemez, etmemeli. Zaten konuştuğça birçoğu ikna oluyor. Buradaki başarısızlıklarının sebeplerinden bir tanesi de kararsızlıkları. Buradan gitmek nakil isteme problemleri derse sarılmalarına başarısız olmalarına sebep olabiliyor. Derslere isteksiz gelenlere oran verecek olursam %60’ı diyebilirim. Derse isteksiz gelse de ortam/idare çok önemli olabiliyor. Sevdirme görevi ilk başta idareye düşüyor.”XE1

Gençlerin lise tercihleri konusunda ailelerin rolü, birçok akademik çalışmada ele alınmıştır. Bu çalışmalarda, çocukların tercihlerinin belirlenmesinde ailelerin etkisinin büyük olduğu belirtilmektedir (Korkmaz & Özmen, 2016). Ayrıca, çocukların kendi gelecekleriyle ilgili bilinçli kararlar verme konusunda zorlandıkları ve ailelerin bu nedenle devreye girdiği ifade edilmektedir (Güneş, 2019). Bu çerçevede, ailelerin çocukların tercihleri konusunda bilinçli olması ve onların gelecekleri için en doğru kararları vermelerine yardımcı olması gerekmektedir. Ayrıca, çocukların sadece arkadaşları nedeniyle bir okulu tercih etmelerinin doğru olmadığı ve ailelerin bu konuda sorgulayıcı bir tutum sergilemeleri gerektiği vurgulanmaktadır (Korkmaz & Özmen, 2016). Bunun yanı sıra, çocukların öğrenme motivasyonları konusunda da ailelerin tutumlarının önemli olduğu belirtilmektedir. Öğrencilerin derslere isteksiz bir şekilde katılması, okul idaresinin öğrencileri motive etme göreviyle birlikte ailelerin de desteğine ihtiyaç duyduğunu göstermektedir (Güneş, 2019).

“Öğrenciler liseye genelde istemeyerek geliyorlar. Çocuk 12. Sınıfa gelmiş hala istemeyerek geliyor. Burada ailenin de faktörü var. Ailenin çocuğunda küçükken gözden kaçırdığı dini değerleri sevdirmeye/öğretme durumlarını ergenlikte fark ediyor ve panik durumu oluşuyor. Çözüm olarak imam hatip lisesine göndererek ailede verilmeyen şeyler okulda verilsin istiyorlar. Ama bence çok geç kalınmış oluyor. Namaz ya da başörtüsü için genellikle geç kalınmış oluyor. Ergenlik zaten alışkanlığın sona erdiği, dıştan beğenilme kaygısının arttığı bir dönem. Çocuğun başörtüsünü kendine kabul ettirmesi zor olur. En azından ailede ön hazırlık olsa, bunun yapılması gerektiği, Müslümanlıkla bağdaşması gerektiği gibi öğretilse ve çocuğun meyli buna göre olsa belki burası kararını netleştireceği yer olabilir. Örtünen çocuklar bile ayetin nasıl ve nerde olduğunu bilmiyorlar yani. Kabullenenlerin bile bilinçliliği az.” XE2

“Öğrencilerinin bir kısmının bu okula zorunlu geldiğini düşünüyorum. Çok baskıyla ‘illa gitmeyecem’ diyerek zorla gelenlerin yüzdeliği önemli burada. O da tahmini %20 diyebilirim. Ama mesela şöyle ‘başka yer de olabilirdi ama ailem burayı istedi ben de geldim’ diyenler

var. Ben bunu şöyle düşünüyorum; öğrenci liseye gitmeye hazır. Fakat istek konusunda tercih yüzdeliğini ailesi yapıyor. Öğrenci bunu sorun etmiyor. Benim de babam imam hatibe gitmemi istedi. Ben bunu hiçbir zaman baskı olarak algılamadım. Bu durumda öğrenci zorla gelmiş denmez. Öğretmenlerin 'aile isteğiyle gelmiş. Bu öğrenci isteksizmiş' diye bir algısı oluşuyor. Buna aldanmamalıyız. 'Ben bu okulu özellikle istemedim. / Zorla gönderiliyorum. / Aileme dayattım gitmeyeceğimi ama ailem kabul etmedi.' diye gelen öğrencidir zorunlu gelen. Zaten bu kesimdeki öğrencilerimiz sorunlu oluyor.” YE2

Öğretmenlerin yorumları genel olarak incelendiğinde, öğrencilerin isteksizce liseye geldiği ve bu durumun aile faktöründen kaynaklandığı belirtilmektedir. Aileler, ergenlik döneminde çocuklarında dini değerleri sevdirmeye/öğretme durumlarını fark ediyor ve imam hatip liselerine göndererek telafi etmek istiyorlar. Ancak yorumlardan anlaşıldığı üzere, bu telafinin genellikle geç kalındığı ve çocukların başörtüsü ya da namaz gibi dini değerleri kabul etmekte zorlandığı belirtilmektedir. Ayrıca öğrencilerin liseye gitmelerinde aile faktörünün önemli olduğu, ancak bazı öğrencilerin liseye gitmeye kendilerinin de hazır olduğu ve tercihi ailelerinin yaptığı vurgulanmaktadır. Öğretmenlerin ise öğrencilerin isteksiz olduğu algısına aldanmamaları gerektiği ifade edilmektedir. Öncelikle, gençlerin ilgi ve yeteneklerine uygun bir okul seçimi yapılmalıdır. Bu noktada, aileler gençlerin neyi sevdiğini ve hangi konuda başarılı olduğunu göz önünde bulundurmalıdır. Bununla birlikte, dini inançlar da lise tercihlerinde önemli bir rol oynayabilir. Özellikle, dini bir eğitim almak isteyen öğrenciler için, dini ağırlıklı eğitim veren okullar tercih edilebilir. Bu noktada öğrenciyle konuşarak ilerlenmesinin faydası olacaktır.

Öğretmenler öğrencilerin lise tercih sebebinin **kendi isteği** ile gelmesini şöyle açıklamaktadırlar:

“Okulu severek kendi isteğiyle gelen öğrenciler için gördüğüm nokta şu; eğer öğrencilerle yakından iletişim kurarsak, yakın iletişim için ders içi/dışı bir şeyler yaparsak öğrencinin meslek derslerine ilgisinin arttığını gözlemliyorum. Ayrıca ders içerisinde öğretmenlerin de yargılayıcı dilden uzak yani “sizden adam olmaz/sorumsuz nesil...” gibi ifadeleri kullanmazsak öğrenciler bize bir adım daha gelebilmektedir. Yine de öğrenciden öğrenciye değişen bir durum bu. Hem okula isteyerek gelip hem de dersi sevdiği halde başarı noktasında yüksek performans sergileyemeyen öğrenci grubu olduğu halde hem istemeyerek gelip hem derse katılmadan başarısı ile öne çıkan öğrenci grubumuz da var olmaktadır.” YK1

YK1, öğrencilerin okula isteyerek gelmelerinin, iletişim ve yakın ilişkiler kurmakla birlikte öğretmenlerin yargılayıcı dilden uzak durmasıyla öğrencilerin meslek derslerine olan ilgisinin arttığını gözlemlediğini ifade etmiştir. Bu sonuç, literatürde de yer alan araştırmalarla uyumludur. Çünkü öğretmenlerin öğrencilerle kurdukları güvenli, öğrenci merkezli,

destekleyici ve pozitif ilişkiler, öğrencilerin akademik başarıları, motivasyonları ve okula devam oranlarını arttırmaktadır (Pekrun ve diğerleri, 2017; Roorda ve diğerleri, 2011).

“İstekli gelen öğrencilerden birinin durumu olmuştu yakın zamanda. Konuştuğunda müfredattaki yoğunluktan sınava odaklanamadığını bu yüzden okul değiştirme kararı aldığını söyledi. Ve okulunu değiştirdi. Özelde konuştuğumuzda din derslerinin kendisine ağır geldiğini söyledi. Derse giren hocaların da etkisi vardı bunda ama öğrencinin de haklılık payını es geçemem. Bunun genel çerçevesine baktığımızda bizim dönemimizde biz de şikâyet ederdik. Ama ezberleri sınavları yine de verirdik. Belli bir başarımız da vardı. Bu öğrenciler şikâyet ettikleri şeyin üstüne gitmiyorlar. Yön değiştirip pes ediyorlar...” YK2

YK2, müfredattaki yoğunluğun öğrencilerin sınava odaklanmasını engellediğini ve öğrencilerin okul değiştirme kararı almasına neden olabildiğini belirtmiştir. Bu sonuç, araştırmalarla da desteklenmektedir. Çünkü öğrencilerin yoğun ve aşırı müfredat nedeniyle sıkıntı yaşayabileceği ve bu durumun öğrencilerin motivasyonunu ve başarılarını olumsuz yönde etkileyebileceği öne sürülmüştür (Abell ve diğerleri, 2011; Klassen ve diğerleri, 2010).

“İsteyerek gelen öğrencilerimiz de var. Haklarını yemeyelim. Buradaki kitlenin bir kısmı dini konularda hassas. Bu durumu dersleri dinleyenlerinden veya davranışlarındaki değerlerden anlayabiliyoruz.” XK1

XK1, öğrencilerin dini konularda hassas olduklarını ifade etmiştir. Bu sonuç, öğrencilerin sosyal, kültürel ve dini farklılıklarının öğretmenler tarafından anlaşılması ve dikkate alınması gerektiği yönündeki araştırmalarla uyumludur. Çünkü öğrencilerin kültürel farklılıklarının öğretmenler tarafından anlaşılması ve dikkate alınması, öğrencilerin akademik başarıları, özgüvenleri ve okula bağlılıklarını arttırmaktadır (Gay, 2010; Villegas ve Lucas, 2002).

“İsteyerek gelmesini ayrıntılı sorgulamadığımız halde çocuğun genel yapısı uyumlu ve sakinse okulla sorunun olmadığını anlıyoruz.” XK2

“İsteyerek gelen kitle çok bariz ayrılıyor. Tüm derslerde kendini gösteriyor.” YK1

“Öğrenciler istemeyerek geldiği halde bu okuldan ayrılırken gözleri doluyorsa demek önyargısı kırılmış ve istekli bir birey mezun oluyor demektir. Özellikle bizim liseden başka liseye geçiş yapan öğrencilerimizin ortak sitemi ‘oradaki ortam bu lisede yok hocam’ demeleridir. Bu pişmanlıkları bile bizim bir şeyleri doğru yaptığımızı gösteriyor.” YE1

“Burayı seven öğrenci dini seviyor aslında. İstekli öğrencilerimizle gelişigüzel yaşayan öğrencilerimizin arasındaki genel fark bu oluyor.” YE2

Yukarıdaki cümleler, bir okulun öğrencileri hakkında farklı görüşleri yansıtmaktadır. Bu görüşler, okula istekli olarak gelen öğrencilerin daha başarılı olduğunu ve okulda sorun yaşamadıklarını belirtirken, isteksiz olarak gelen öğrencilerin performanslarının düşük

olabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca, okulu seven öğrencilerin din ile bağlantısı olduğunu belirten bir yorum da mevcuttur. Bu yorum, akademik bir kaynak gösterilmeden yapılmış bir açıklama olduğu için bilimsel bir temeli olmadığı düşünülebilir. Ancak, öğrencilerin okulu sevme nedenleri üzerine yapılan araştırmalar, öğrencilerin okul ortamının kendilerine uygun olması, eğitim kalitesi, öğretmenlerin tutumu ve sosyal ilişkiler gibi faktörlerle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Okula istekli olarak gelen öğrencilerin daha başarılı olabileceği, isteksiz öğrencilerin ise performanslarının düşük olabileceği bir gerçektir. Ancak, öğrencilerin okulu sevme nedenleri konusunda yapılan yorumların bilimsel bir temele dayandırılması önemlidir.

3.2.3. Sınıf İçi Yaklaşımlar Açısından Öğretmenlerin Görüşleri

Öğrencilerin eğitim yaşantılarını etkileyen en önemli etmenlerden biri de öğretmenlerdir. Öğretmenlerin öğrencilerle günlük en az kırk dakika vakit geçirmesi öğrencilerin derslerle iletişimini yakından gözlemesi demektir. Bu sebeple öğretmenlere sorulan “öğrenciler mesleki derslere nasıl yaklaşmaktadır?” sorusu sorulmuştur. Veriler incelendiğinde eğitim yaşantılarını etkileyen faktörün hem ders müfredatı hem de öğrenciyi etkileyen diğer faktörlerin olduğu görülmüştür. “Öğrencilerin ders içi katılımları nasıldır?”, “öğrencilerin ders içi ve ders dışı hangi tutumları dini değerlerini yansıtır?”, “dersin işlenişine etki eden olumlu/olumsuz faktörler nelerdir?” ve “meslek derslerin müfredatını nasıl değerlendirirsiniz?” sondaj soruları sorulmuştur.

Bu sorulara verilen cevaplar üzerine eğitim yaşantısını etkileyen iki faktörün olduğu görülmüştür; müfredat, ders işleniş ve öğrenci. Elde edilen kod ile *meslek derslerinin içeriği*, *meslek derslerinin işleniş ve öğrencilerin isteksizliği* konusunda temalar oluşturulmuştur.

3.2.3.1. Öğrencilerin ve Derslerin Değerlendirilmesi

Sorulan sorular ışığında elde edilen temalar aşağıda tablolaştırılmıştır.

Tablo 19. Dersin İşleniş ile Ortaya Çıkan Durumlar

Dersin İşleniş ile Ortaya Çıkan Durumlar	Öğrencilerin isteksizliği	6
	Meslek derslerinin içeriği	10
	Meslek derslerinin işleniş	21

Katılımcı öğretmenler derslerin işlenişine etki eden faktörlerle birlikte *öğrencilerin isteksizliği* için şunları söylemektedir:

“Öğrenciler derse istemeyerek geliyor. İsteyerek gelenler de yeterli önemi ve özeni göstermiyor.” XK1

“İsteyerek geldiği halde derslerde yeterli başarıyı göstermeyen öğrencilerde iki sebebi mantıklı bulurum. Birincisi meslek derslerine giren öğretmenlerin, meslektaşlarının tutumudur. Çünkü öğrencilerinin oynadığı futbolu, satrancı... haram olarak yargılayan X kuşağı hocalarımız da var. Üslup ve tavır sorunu yaşayan bir öğretmenimizin şu örneği var; karma (erkek kız birlikte okuma) döneminde de başı açık kız öğrencimize bir X kuşağı öğretmenimizin “Cehennem’de yanacağın için çok üzülüyorum.” demesi üzerine yaşanan psikolojik travma ile yapılan mücadelede de yer almıştım. Dinin sahibi gibi hüküm veren kişiler diplomalı öğretmenler de olmaya devam ettikçe okul tercihini zorla yapan öğrencilere dini sevdirmeye noktasında çok da iyi bir yere gidemeyeceğimizi düşünüyorum. İkincisi de zekâ kapasitesi ile ilgili olduğunu düşünüyorum.” YE1

Öğretmenin sözleri incelendiğinde, öğrencinin dinle ilgili bir deneyimini ele alan örnekte öğrencinin olumsuz etkilenmesi ile din eğitimi derslerine karşı ilgiyi azalttığı düşünülmektedir. Öğretmenler, öğrencilerin öğrenim seviyelerini, ilgi alanlarını, öğrenme stillerini ve öğrenme gereksinimlerini dikkate alarak derslerini planlarlar. Öğrencilerin derse isteksiz gelmeleri, genellikle birden fazla neden ve etmene bağlı olarak ortaya çıkan bir durumdur. Bu nedenler arasında okulda yaşanan sosyal problemler, öğrencilerin ders içeriğine olan ilgisizliği, öğretmenlerin dersi sıkıcı hale getirmesi ve öğrencilerin özel yaşamlarında yaşadıkları sorunlar yer almaktadır.

“Çocuklarımız soru sorulmadıkça meslek derslerinde konuşmuyorlar. Genel olarak konuşturmamız gerekiyor.” XE2

Liseli öğrencilerin derste konuşmama sebepleri arasında utangaçlık, özgüven eksikliği, dil becerisi ve sınıf ortamı sayılabilir. Öğretmenlerin, öğrencilerin kendilerini rahat hissetmeleri için gerekli ortamı sağlamaları ve öğrencilerin özgüvenlerini artırmaları gerekmektedir.

“Çocuklar Kur’an-ı Kerim dersinde ezberden şikâyet ediyorlar. Ezber olarak sürekli şikâyet edilen Kur’an dersindeki mesele şöyle; müfredatı baktığımızda 9.sınıflarda zorlayıcı ezber yükü yok. Ama 10.sınıftaki öğrencilerimizin (ister zorunlu gelsin ister istekli fark etmez) şikâyet ettiği ezber konusu Yasin Suresi. Uzun bir süre olduğu için tüm öğrencilere zor geliyor bu. Aslında genel olarak değerlendirdiğimde öğrencilerin bu şikâyetlerinin arkasındaki temel nokta özellikle okulumuz açısından değerlendiriyorum, buraya puanı/akademik başarısı düşük çocuklar geliyor. Bu da şikâyetlerin artmasına, algının düşmesine sebep oluyor. Bizim dönemde günlük bir sayfa ezberi sorun etmeyen çoğunluk varken sonraki nesil artık her şeyi sorun ediyor.” YE2

“Öğrencilerin ilgisini derse çekmemiz bizim elimizde görülüyor gibi. Ama her zaman öyle olmuyor. Saygı beklediğimiz çok konu oluyor. Öğrencilerle iletişimimiz çok samimi olmuyor sınıf ortamında.” XK1

“Öğrenciler üniversite sınav hazırlığını artırdıkça meslek derslerine ilgisiz kalabiliyor.” YE1

Öğrencilerin meslek derslerine karşı ilgisizliğinin en temel nedeni, bu derslerin öğrencilere yararlı olacağına dair bir algı oluşturulamamasıdır. Eğer meslek dersleri öğrencilerin ilgi alanlarına ve hedeflerine uygun bir şekilde sunulmazsa, öğrencilerde bir anlam ifade etmezler. Bu nedenle, öğretmenlerin öğrencilerin ilgi alanlarına uygun örnekler kullanarak dersleri anlatmaları, öğrencilerin ilgisini çekecektir. Bir diğer neden ise, öğrencilere yeterli düzeyde saygı gösterilememesidir. Öğrenciler kendilerine saygı gösterilmediğinde, öğretmenlerine saygı duymakta zorlanabilmektedirler. Bu da öğretmenlerle öğrenciler arasında samimi bir iletişim kurulmasına engel olur.

Katılımcı öğretmenler derslerin işlenişine etki eden faktörlerle birlikte **meslek derslerinin içeriği** için şunları söylemektedir:

“...Son olarak da meslek derslerine bazı hocalar hakikaten bunaltıcı hava vermektedirler. Dersin işleniş metodu çok etkili. İmam hatip lisesi olmamız hasebiyle zaten her yıl dört beş din dersi var. Bir de sıkıcı, baskıcı, zorlayıcı işlenmesi öğrencileri bize karşı önyargılı yapabilmektedir.” YK2

“Müfredatta fazla ayrıntı olan dersler var. Hadis dersi gibi. Yani manevi havayı korumak için bu konulara bu ayrıntılara bu kadar gerek var mı bilemiyorum. Güncel konuları işlememiz hadis ve ayetlerle birleştirmemiz gerekiyor. Bazı konuları yetiştirmekten samimi bir ortamın yetişmesine fırsat kalmıyor.” XK1

Akgündüz (2015) tarafından yapılan çalışmada, imam hatip liselerinde verilen meslek derslerinin içerik analizi yapılmıştır. Çalışmada, meslek derslerinin genel olarak İslami ilimler, sosyal bilimler, fen bilimleri ve matematik olmak üzere dört ana grupta toplandığı belirtilmiştir. Ayrıca, derslerin hedef kitleleri, öğretim yöntemleri ve değerlendirme yöntemleri de incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, meslek derslerinin geniş bir yelpazede konuları kapsadığı ve öğrencilerin meslek hayatlarına hazırlanmalarında önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir. Çalışmamızda öğretmenlerimizin bu görüşte olduğu görülmektedir.

İmam hatip liselerinde hadis dersleri, İslami ilimler kategorisinde yer alır ve genellikle dini bilgilerin öğretildiği dersler arasında en önemlilerinden biridir. Hadis dersleri, öğrencilere Hz. Peygamber'in sözleri, davranışları ve hayatı hakkında bilgi vermektedir. Bu derslerde öğrenciler, hadislerin kaynakları, sınıflandırması, terimleri ve yorumlaması gibi konuları öğrenirler. Ayrıca, hadislerin toplumda nasıl uygulanması gerektiği konusunda da bilgi sahibi olurlar. XK1'in bahsettiği teorik bilgilerin fazlalığı, öğrencilerin hayatlarında kullanmayacakları ya da İlahiyat Fakültesi okumak isteyenlerin üniversite yıllarında yeniden

göreceği bilgileri içermektedir. Öğrencilerimizin bir kısmı da bu durumdan şikâyet etmişti. Konuyla ilgili yeniden kitap/müfredat güncellemesi yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

“Müfredat sorunu sınav dönemlerinde daha net ortaya çıkıyor. Öğrencilerin dersteki ilgisini çekmeyen konular var. Her yıl tekrarlayan konular da var. Lise boyunca meslek derslerinin sayısı hep yüksek. Müfredatta yeniliğe gitmek şart.” YE1

“Meslek derslerinin içeriğinde yoğun bir şekilde usül yer alıyor. Usül usül usül... fıkıh, hadis, tefsir derslerinin her birinde ayrı ayrı usül anlatılıyor. Eğitim programının değerlendirilmesinde bir ara ben de görev almıştım. Tefsir alanını ben değerlendirmiştim. Vücut ve nezairden bu çocuklar ne anlar. Bunların kaldırılması gerekiyor. Tefsirden tefekküre bölümü var. Orada sure tefsirleri var. Kazanıma yansıyan yönüne bakılınca iki saatlik durum var. Ve bunun kazanımları belirlenmemiş, ayrılmamış. Mesela kureyş suresinin tefsirinde çocuk kazanım gerçekleştirmeyecek mi? Aslında çocukların faydalanacağı bölümleri yöntemine göre kazanımlara ayırarak sunmuyoruz. Usule boğuyoruz. Sonra çocuklar İlahiyat’a gidiyor. Orada da usül görüyor. Tamam o zaman ilahiyatta bu işin usülü verilsin. Burada alana yönelik çalışma mantığı yürütülmeli. Lisede bunu yapmaya gerek yok.” XE1

YE1, meslek derslerinin içeriklerinin yenilenmesi gerektiğini ve öğrencilerin ilgisini çekmeyen konuların olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, bazı konuların her yıl tekrarlandığını ve lise boyunca meslek derslerinin sayısının yüksek olduğunu belirtmektedir. XE1 ise, meslek derslerinin içeriklerinde yoğun bir şekilde usul konularının anlatıldığını ve bu durumun öğrencilerin anlamasını zorlaştırdığını düşünmektedir. Tefsir derslerinde ayrı ayrı usul anlatılması, çocukların faydalanacağı bölümlerin yöntemine göre kazanımlara ayrılması ve alana yönelik bir çalışma mantığının yürütülmemesi gerektiğini belirtmektedir.

Bu yorumlardan anlaşıldığı üzere, bazı öğrencilerin meslek derslerinin içeriklerinin yenilenmesi ve daha ilgi çekici hale getirilmesi gerektiğini düşündüğü, bazı öğrencilerin ise derslerin içeriklerinin öğrencilerin anlayabileceği şekilde düzenlenmesi gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Bu yorumlar, imam hatip liselerinde verilen meslek derslerinin içeriklerinin incelenerek daha etkili ve verimli bir eğitim sağlanması için dikkate alınabilir.

“Okullarımızda işlenen derslerin isminde zaten sorun başlayabilmektedir. Din Kültürü ne demek ya. Dinimiz kültürün bir parçası değil. Dini anlatırken sahiplenilmeden anlatılırsa zaten etkileme süreci olumsuz başlar. Hatta sosyal medyada duymuştum “Din Bilgisi ve Ahlak Kültürü” olarak dersi işlese bile çok daha anlamlı olur. Sınıf mevcudunun derse negatif etkisi olduğunu düşünmem. Ama son birkaç yıldır dokuzuncu sınıfların kalabalık geldiğini görmekteyiz. Derslerimizde her ne kadar öğrenciyi aktif tutmaya çalışsam da sonuçta ders hâkimiyetini ben sağlıyorum. Sorun yaşadığım şey öğrenci sayısından ziyade okula alışmamış öğrenci topluluğu. Bu öğrenciler pandemiden çıkıp geldiler. Yani iki yıldır evde

eğitim görüp evdeki eğitimle mezun oldular. Pandemideki boşluk ve sosyal medya ile yoğun irtibatları, derslere de yansımaktadır.” YK1

“Derslerin yoğun içerikli olması ya da bu öğrencilerin algı seviyelerin teknoloji ile birlikte kısıtlanması dersi zaten sevdiremezken bir de öğretmenlerin sevecen olmayan yaklaşımı öğrencinin kendini derse kapatmasını sağlıyor...” YK2

“Biz de imam hatipteyken dindardık ama Kur’an’a, Sünnete bakışımız çok daha anlamlı yönde değişmişti. şimdi bakıyorum aynı değişimlere etki ettiğimizi düşünmüyorum. Bunun sebepleri arasında müfredat olduğunu dşniyorum. Müfredatta ocuğun yaparak yaşayarak öğreneceği bir alan yok. Yaşamın içine katılan bir öğrenme daha fazla olur. Sınıflara hapsedilmiş bir eğitimde ğretmen vaaz pozisyonunda kalıyor.” XE2

YK1, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin isminin değiştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu düşünce, dinin kültürün bir parçası olarak sunulmasının doğru olmadığını vurgulamaktadır. YK2, derslerin yoğun içerikli olması ve öğrencilerin algı seviyelerinin teknoloji ile birlikte kısıtlanması nedeniyle öğrencilerin derse ilgi göstermediğini belirtmektedir. Ayrıca, ğretmenlerin sevecen olmayan yaklaşımının da öğrencilerin kendilerini derse kapatmasına neden olduğunu ifade etmektedir. XE2, müfredatın çocukların yaparak ve yaşayarak öğrenebilecekleri bir alan sunmadığını ve bu nedenle öğrencilerin derse ilgisinin azaldığını düşünmektedir. Ayrıca, sınıflara hapsedilmiş bir eğitimde öğretmenlerin vaaz pozisyonunda kaldığını ve öğrencilerin bu nedenle dersleri daha az ilgiyle takip ettiğini belirtmektedir.

Bu yorumlardan anlaşıldığı üzere, öğrencilerin meslek derslerine olan ilgisini artırmak için içeriklerin yenilenmesi gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca, ğrencilerin din derslerine olan ilgisini artırmak için müfredatın ‘yaparak ve yaşayarak’ öğrenmeye yönelik bir yapıya sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Öğretmenlerin de daha sevecen bir yaklaşım benimsemeleri ve öğrencilerin derse katılımını artırmak için çaba göstermeleri gerekmektedir.

“Kitaba bağlı derslerde kitabı ve dersi sevdirecek sistem olmalı. Kitap dilinde de bir değişim olması faydalı olur. Ezber ağırlıklı konuların öğrenciler üzerindeki etkisi az. Liseye istemeyerek gelen, meslek dersleri öğretmenlerine önyargı ile bakan bu kadar öğrenciye bir de ağır müfredat sunmak sonucu değiştirmiyor maalesef.” XK1

“Müfredat bizim döneme göre çok ağır değil. Ama bu döneme göre uygun da değil. Dünya bu kadar değişirken meslek derslerindeki aynı metot ve sorunların devam etmesine hayret etmiyorum değilim.” YE1

XK1, kitaba bağlı derslerin daha sevdirci bir sistemle sunulması gerektiğini ve kitap dilinde değişim yapılmasının faydalı olacağını düşünmektedir. Ayrıca, ezber ağırlıklı konuların öğrenciler üzerindeki etkisinin azaltılması gerektiğini belirtmektedir. Öğrencilerin meslek

derslerine önyargı ile yaklaşmasının önüne geçmek için müfredatın daha hafifletilmesi gerektiğini düşünmektedir. YE1 ise, müfredatın döneme göre uygun olmadığını ve meslek derslerindeki metotların ve sorunların aynı kalmasına şaşırıldığını belirtmektedir.

Akademik çalışmalar, imam hatip liselerinde verilen meslek derslerinin geniş bir yelpazede konuları kapsadığını ve öğrencilerin meslek hayatlarına hazırlanmalarında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ancak, öğrencilerin derslere olan ilgilerinin artırılması ve müfredatın güncellenmesi gerektiği yorumları da dikkate alınmalıdır. Akademik kaynaklar incelendiğinde, imam hatip liselerindeki meslek derslerinde din eğitimi ile meslek eğitimi arasında bir denge sağlanamadığına dair eleştiriler yer almaktadır. Bunun yanı sıra, bazı meslek dersleri için yeterli eğitim materyallerinin bulunmadığı ve öğretmenlerin yeterli donanıma sahip olmadığına dair sıkıntılar da yaşanmaktadır.

Bu sorunların çözümü için, öncelikle imam hatip liselerindeki meslek derslerinin içerikleri gözden geçirilmeli ve din eğitimi ile meslek eğitimi arasındaki denge sağlanmalıdır. Ayrıca, öğretmenlerin yeterli eğitim materyallerine ve donanıma sahip olmaları sağlanmalıdır. Bunun için, öğretmenlerin meslek içi eğitimlere katılmaları ve mesleklerinde kendilerini geliştirmeleri teşvik edilmelidir.

Katılımcı öğretmenler derslerin işlenişine etki eden faktörlerle birlikte **meslek derslerinin işlenişi** için şunları söylemektedir:

“Kendi imam hatip dönemimle kıyasladığımda günümüzün meslek derslerinin müfredatının hafifletilmiş olduğunu görüyorum. Bu hafifletilmiş müfredatın tamamını derslerimizde uygulamıyoruz aslında. Örneğin; Kur’an-ı Kerim derslerinde harflerin yazılışından tecvidin tamamına kadar birçok konu var. Ezber sureler de Duha Suresi’nden aşağısını kapsamaktadır...” YK1

“Bir örnek vereyim, derste ‘kızım kitabın yok mu?’ dedim. Arıza çıkartmak için sırtını yasladı hoş olmayan bir bakış atarak ‘yok’ dedi. Yani ‘hadi ne yapacaksın?’ der gibi davrandı bana. Çocuk resmen kart/yem atıyor. Bu durum ergenlik mi asilik mi anlamlandıramıyorum. Bu tip öğrenciler baskıyla gelen, istemeyerek okuyan bu küçük kesim derslerimize tavır alıyorlar. Dersin kendilerine olumsuz katkıları bile oluşabiliyor. İmam hatipli olmayı kendilerine eziklik olarak görüyorlar. Biraz havalı olup kendisine farklı bir görüntü vermeye çalıştıkları için burayı beğenmiyorlar. Öğretmenleri bile yargılıyorlar. Dersi küçük gördüğü için de başarılı olamıyor, geçemiyor. Yani bu derslerin de öğretmeni var. Bu öğretmenler sınav yapıp not vermek zorunda. Öğretmen her ne kadar farkında olsa da bu tip öğrencilerin iş not vermeye geldiğinde başarılı öğrencilere haksızlık olmasın diye not ayırımı da yapamaz. Dersten kalan öğrenci hocaya iyice bileniyor.” YE2

Okulda verilen derslerin öğrenciler tarafından küçümsenmesi, öğrencilerin özgüven eksikliği yaşamasına ve başarısız olmalarına neden olabilmektedir. Bu nedenle, okullarda verilen derslerin öğrenciler tarafından önemsenmesi ve değer verilmesi için öğretmenlerin öğrencilerle iletişim kurmaları, onların ihtiyaçlarını ve zorluklarını anlamaları ve bu konularda çözüm üretmeleri gerekmektedir. Öğrencilerin dersleri küçümsemelerinin nedenleri arasında özgüven eksikliği, dini değerlerin yeterince anlaşılması ve dini eğitim alanında yeterince bilgi sahibi olunmaması yer alabilmektedir. Bu nedenle, öğrencilerin özgüvenlerini artırmak, dini değerleri daha iyi anlamalarını sağlamak ve dini eğitim konusunda daha fazla bilgi sahibi olmalarını sağlamak için öğretmenlerin öğrencilerle daha fazla ilgilenmeleri ve onları yönlendirmeleri gerekmektedir.

Bu amaçla, öğretmenler öğrencilerin ilgi alanlarına ve ihtiyaçlarına uygun ders materyalleri hazırlayabilir, öğrencilerin sorularına yanıt verebilir ve onları motive edebilmektedirler. Ayrıca Bulut (2018) çalışmasına paralel olarak biz de öğrencilere sınıf içinde kendilerine farklı roller verilerek kendilerini ifade etmelerini sağlayabileceklerini düşünmekteyiz. Öğrencilerin dersleri daha fazla önemsemeleri ve başarılı olmaları için öğretmenlerin öğrencilerle yakın bir ilişki kurmaları ve onları desteklemeleri gerekmektedir.

“...Ayrıca öğrencilerimiz konuşmuyor. Yani konuşsunlar diye ağızlarının içine bakıyorum. Evdeki ihmalkâr tutum/konuşsam yanlış bir şey yaparım... korkusu sınıfa da yansıyor.” YK2

“...Bahsettiğim gerçekten zorunlu gelen öğrenciler meslek derslerinde asi oluyorlar derse tepki gösteriyorlar. Kur'an-ı Kerim ve Arapça derslerine yoğunlukla giriyorum. Özellikle Arapça derslerinde bu öğrencileri belirgin bir şekilde fark ediyorum. Hadis, fıkıh, Siyer derslerinde bu öğrencileri fark etmek zorlaşabiliyor. Çünkü öğrenci bu dersleri öğrendiğinde sorun etmiyor. Ama Arapça'yı sadece imam hatip'te öğreneceği bir dil olarak gördüğü için öğrenmek istemiyor ve tepki gösteriyor. 'Zaten istemiyordum burayı bu dersi niye öğreneceğim ki' diyebiliyor. Kur'an-ı Kerim derslerinde başörtüsüz/abdestsiz öğrenci almayacağımı söylediğimde itiraz almıyorum. Ama eğer çocuğun yapısında fazla bir asilik varsa ki ben 12.sınıflardan bir grup öğrencide bunu gördüm, çocuk yer arıyor resmen sorun çıkartmak için, bu tür öğrenciler her şekilde derste olay konusu olabiliyor.” YE2

“Peki ben ne yapıyorum derste? Harfleri, harflerin ağızdan çıkış durumunu ve namaz surelerini çalıştırıyorum. Yani diyorum ki bu öğrenci bari namaz kılabilsin... Öğrenciye kelime-i şahadet/kelime-i tevhid gibi kavramları “sarı mikrofon” a konuşturur gibi drama yöntemiyle öğretiyorum... Yani bu öğrenciler teorik bilgiyi pratik hayatta uygulayabilecek kadar sınırlı tutmama rağmen şikâyetçiler.” YK1

İmam hatip liselerinde meslek derslerinin işlenişiyile ilgili öğretmenler ve sınıftaki öğrenciler arasında bazı sorunlar yaşanmaktadır. Öğrencilerin derse katılımı konusunda YK2, öğrencilerin konuşmama eğiliminde olduğunu ve evdeki ihmalkâr tutumun da bu duruma neden

olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, öğrencilerin konuşmaktan çekinme nedenlerinin başında yanlış bir şey söyleme korkusu olduğu da gözlemlenmektedir. YE2, meslek derslerine zorunlu olarak katılan öğrencilerin bu derse tepki gösterdiğini ve asi olduklarını belirtmektedir. Özellikle Arapça derslerinde bu öğrencilerin belirgin bir şekilde fark edildiği ifade edilmektedir. Kur'an-ı Kerim ve Arapça derslerine yoğunlukla girildiği ve öğrencilerin Arapçayı sadece İmam hatipte öğreneceği bir dil olarak gördükleri için öğrenmek istemedikleri ve tepki gösterdikleri de dile getirilmiştir. YK1 ise, derste harflerin ağızdan çıkış durumunu ve namaz surelerini çalıştırdığını ve bu şekilde öğrencilerin bari namaz kılabileceklerini düşündüğünü ifade etmektedir. Ayrıca, kelime-i şahadet/kelime-i tevhid gibi kavramları drama yöntemiyle öğretmeye çalıştığını ve öğrencilerin teorik bilgiyi pratik hayatta uygulayabilecek kadar sınırlı tutulmasına rağmen şikâyetçi olduklarını belirtmektedir.

Öğrencilerin meslek derslerine olan ilgisizliği ve tepkileri önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunların çözümü için öğretmenlerin öğrencilerin ilgisini çekecek, dersi daha etkili ve eğlenceli hale getirecek yöntemler kullanması gerekmektedir. Ayrıca, öğrencilerin derse katılımını arttırmak için sınıf içi etkinlikler ve tartışmalar düzenlenebilir. Öğrencilerin korkularını yenmeleri ve konuşma alışkanlığı kazanmaları için ise öğretmenlerin sabırlı ve anlayışlı bir tutum sergilemeleri önemlidir.

Meslek derslerinin işlenişi konusunda yaşanan sorunların çözümü için öğretmenlerin öğrencilerin ihtiyaçlarını ve beklentilerini göz önünde bulundurmaları ve onların ilgisini çekecek, etkili yöntemler kullanmaları gerekmektedir. Bu şekilde, öğrencilerin derslere olan ilgisini arttırarak, meslek derslerinin işlenişi konusunda olumlu sonuçlar alınabilir.

“Ders içerisinde öğrencilere ‘siz ne düşünüyorsunuz’ diye sorulduğunda en fazla iki üç parmak kalkıyor. Öğrencilerin isteksizliği bizi onların derse katılımına teşviğinden alıkoyuyor. Öğretmen merkezli anlatıma yatkın hale geliyoruz. Öğrencileri konuşturamıyoruz.” YE2

“...Çocuk zaten -seviye de düşük olduğu için- istemiyor. Sınıf ortamındaki hiçbir şeyi istemiyor zaten.” XK2

Girişimcilik ekosisteminden genele yayılan, kendini ve isteğini karşındakine en etkili ve ikna edici şekilde, 30-60 saniye gibi asansör yolculuğu kadar kısa sürede anlatmaya “Elevator Pitch- Asansör Konuşması” denir (Yıldız, 2022). Z kuşağı öğrencilerinin sosyal medyanın etkisiyle kısa süreli videolara alışkanlıkları ve mesaj dilindeki kısaltmalara aşinalıklarının yüz yüze iletişimde etkisini gösterdiği görülmektedir. Eğitim sisteminin kırk dakikalık derslerinde öğrencilerin sürekli odak kaybı yaşaması ve sıkılmalarının en temel

sebebinin bu olduğu düşünölmektedir. “Elevator Pitch- Asansör Konuşması” mantığı X kuşığı öğretmenlerine ders anlatımı esnasında oldukça uzak görölmektedir. Her ne kadar ifadelerinde din dilinin değişmesi gerektiğini düşünenler var ise de anlatım tarzına değinenlerin az olduğu görölmektedir. Öğretmen merkezli anlatımlarda öğrencilerin sınıf içerisindeki pasif süresi arttıkça derse olan ilgi, merakın o kadar azaldığı öğrencilerin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Y kuşığı öğretmenlerinin bu durumu fark ettiklerini ve bunun için öğrencileri aktif hale getiren aktiviteler yaptıklarını ifadelerinden anlamaktayız. Birden fazla meslek dersine giren X ve Y kuşığı öğretmenleri arasında verilen farklı örneklemelemlerin sebebi budur. Öğrencilerin uzun anlatımlı sözel derslere karşı olumsuz tutumu, kısa öz anlatımlı içeriklere alışkanlığından olduğu düşünölmektedir. Eğitim sisteminde öğretmenlere yönelik “asansör konuşması” eğitimlerinin yer alması ve buna göre kitap içeriklerinin düzenlenmesi, öğretmenlerin bu tarz ifadelerinin çoğaltılması öğrencilerin derslere olan katkısını arttıracığı düşünölmektedir.

“...Bir de şunu eklemek istiyorum, bu öğrencilerin sınıf içerisindeki uyarımları çok az olmasına rağmen derisi öğrenemiyorlar. Onlarla konuştuğumda ortaya şu çıkıyor; gece saat üçe kadar uyumamış. Neden? Telefon/tablette vakit geçirmiş. Ya sevgilisi var ya da oradan oraya gezerken vakit geçiriyor. Hatta belki sabah beşe kadar uyanık. Şimdi bu öğrenci okul için iki-üç saatlik uykuyla yola çıkıp geliyor. Dersi dinler mi, hayır. Derste kafasını sıraya koyup uyuyor... Bir de beslenme düzeni çok bozuk. Öğrenciler okul süresince abur cubur yiyor... Eve gidiyor yemeği beğenmiyor yine abur cubur yiyor. Kahvaltısız güne başlanıp evden beslenme getirilmiyor... Hem sağlıksız gıdalar hem de doymamış beden aç bir zihin...”
YK2

“Bizim etkimizin çok azını kendi hayatına alıp dönüştürebiliyor. Biz de imam hatipteyken dindardık ama Kur’an’a, Sünnete bakışımız çok daha anlamlı yönde değişmişti. Şimdi bakıyorum aynı değişimlere etki ettiğimizi düşünmüyorum. Bunun sebepleri arasında müfredat olduğunu düşünüyorum. Müfredatta çocuğun yaparak yaşayarak öğreneceği bir alan yok. Yaşamın içine katılan bir öğrenme daha fazla olur.” XE2

Öğretmen merkezli anlatıma ağırlık vermenin öğrencilerin derslere katılımını düşürdüğüne dair birçok örnek mevcuttur. Örneğin, Sezgin (2015) tarafından yapılan bir araştırmada, öğrencilerin sadece %20'sinin derslerde aktif olarak katıldığı ve öğretmenin anlatımına yoğunlaştığı görölmüştür. Benzer şekilde, Kültür (2017) tarafından yapılan bir çalışmada, öğretmen merkezli anlatımın öğrencilerin motivasyonunu olumsuz etkilediği ve derslere katılımını azalttığı sonucuna varılmıştır.

Diğer yandan, müfredattaki eksikliklerin de öğrencilerin derslere katılımını düşürdüğüne dair araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin, Akarsu ve arkadaşları (2016) tarafından yapılan bir çalışmada, öğrencilerin derslerde aktif olarak katılımını artıran bir müfredat

değişikliği örneği sunulmuştur. Bu değişiklik ile öğrencilere daha fazla pratik yapma fırsatı sunulmuş ve etkileşimli öğrenme yöntemleri kullanılmıştır. Bu sayede öğrencilerin derslere katılımı artmış ve öğrenme başarısı yükselmiştir.

Yapılan çalışmalar öğrencilerin derslere katılımını artırmak için öğretmenlerin öğrencilere fırsat vermesi, uyku düzenleri ve beslenme alışkanlıkları gibi faktörlerin göz önünde bulundurulması ve müfredatın uygulamalı ve etkileşimli hale getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

“...Art arda on cümle kurarak kendini ifade eden öğrenci sayımız çok az. Hal böyle olunca üstüne sözel ağırlıklı derslerimiz olan meslek derslerimizde konuşmalarını istediğimizde ortaya renkli görüntüler çıkmıyor...” YK2

“Bir gün derste namazın yeterli miktarda tarifini yaparken, onbirinci sınıf öğrencilerimden üç kişi şimdiye kadar hiç namaz kılmadığını söyledi. Görünüm itibariyle mütesettir olmasına rağmen. Namaz konusunda otuz kişilik bir sınıfta musalli değil de günde birkaç vakit namaz kılan oranda sınıfın yarısı böyledir diyebilirim. Diğer yarısının namaz kaygısı yoktur.” XE1

“...Biz Müslümanız derken sadece namaz kılarken mi Müslümanız/oruç tutarken mi Müslümanız? Tabii ki hayır. Evlenirken de kaykay yaparken de uyurken de sohbet ederken de Müslümanız. Ama öğrencilerimizin dinden Müslümanlıktan beklentisi şu; namaz, başörtüsü tamam fakat eğlenceye karışmayan din istiyorum. Oysa çalgılı çengili düğün isterken mahremiyete uygun eğlence yap. Hz. Aişe (r.a) bir düğüne gitmiş demiş ki “gelini eğlendirecek bir def de mi yokmuş.” Bu bizim için bir kıstas aslında.” YK1

“Öğrencilere genel olarak baktığımızda diğer branş derslerindeki başarısızlıklarına rağmen o dersi ve dersin hocasını sevdiklerini görmekteyiz... Bunun sebepleri arasında meslek dersleri öğretmenlerinin öğrencilere yaklaşımı olduğunu düşünüyorum. Çoğunlukla X meslektaşlarımızın önyargılı olması ve “bunlardan adam olmaz” bakışı öğrencilere etki etmektedir.” YK2

“Derslerimin tamamen öğretmen merkezli olmadığını düşünüyorum. Yarı yarıya diyebiliriz. Derse giderken öğrencilerin dikkatini çekecek bir materyalle, görselle ya da soru sorduracak bir şeyle giderim genelde. Yani öğrenci ‘bu nedir?’ sorusunu sorar beni gördüğünde. Öğrencinin aktif olmasını ben sağlarım bu sayede. Öğrenciye bilgi yığını yapmaktansa yönlendirme yapmayı daha çok severim. Öğrenciye Yahudilik hakkında bilgi vereceksem üstelik o batıl dinin cıs noktalarını dile getireceksem derse “İsrail neden tüm dünyaya hükmedebiliyor?” sorusuyla başlarım. Kınanmış, sürgün edilmiş olmalarına rağmen geldikleri noktanın ne ifade edebileceğini soruyorum... Sonunda en büyük tuzak kurucunun Allah olduğunu hatırlatırım. Derslerimde sorgulayıcı bir yaklaşım sergilemekteyim.” YK1

YK1, derslerinin tamamen öğretmen merkezli olmadığını, öğrencilerin aktif katılımını sağlamayı tercih ettiğini belirtmektedir. YK2, öğrencilerin meslek derslerine ilgi göstermelerine rağmen diğer branşlarda düşük performans gösterdiklerini ve bunun sebebini meslek dersi öğretmenlerinin öğrencilere yaklaşımında bulduklarını ifade etmektedir. XE1 ise,

namaz konusunun derslerde işlenmesi sırasında öğrencilerin namaz kılmayan öğrencilerin varlığına dikkat çekerek, öğrencilerin dini beklentileri hakkında yorumlarını dile getirmektedir.

“Biz öğretmen olarak bu çocukların soru sormalarına müsaade ediyor muyuz? Ben dersimde diyorum ki ‘istediğiniz zaman benim dersimi kaynatabilirsiniz’, ‘tamam hocam’, ‘ama nasıl kaynatabilirsiniz? Sadece insani ve İslami olarak kaynatabilirsiniz. Soru sorduğunuzda hoşuma giderse sınıf da kabul ederse konuşuruz’. Aslında alanı ayırmak lazım. Her ne ders olursa olsun çocuklar soru sormalı. Çocuklar diyor ki ‘hocam siz sorun’, ‘hayır. Ben sorarsam o soru benim merakım, benim alanım olur’ diyorum. Derslerde tek taraflı anlatım oluyor genelde. Karşılıklı tartışmaya çekerim yeri geldiğinde de. Zaten orda fark ediyorum eğer onlara fırsat verirsek öyle bir konuşuyorlar ki... Hocadaki samimiyeti görmeleri lazım. İlişkideki samimiyette bütün dertlerini ortaya koyuyorlar.” XE1

“Meslek dersleri öğretmenlerinden uzak durmalarının sebeplerinden biri de diğer branştaki hocasının, öğrencinin istediği/ beğendiği hayatı o hocaların daha çok üstünde taşıyor olmasıdır. Onun hayran olduğu bir giyiniş tarzı var. O yüzden de her gün ne giyecek diye bir merak ve heyecanla o hocasını bekliyor. Bizim için ise daha çok “anneme benziyorsunuz” diyorlar. Kendileriyle içselleştirecek bir dış görünüm yansıtamıyoruz onlara. Yine de öğrenciye gösterilen özel ilgiyi fark eden çocuğumuz ‘hocam beni ben olduğum için seviyor ilgileniyorsunuz’ diyor. Bu durumda o öğrencinin dünyasında farklı bir yer bulabildiğimi hissediyorum. Ama her çocuğa ulaşabiliyor muyuz hayır ulaşamıyoruz.” XE2

XE1’in ifadesine göre, meslek dersleri öğretmenlerinin öğrencilere yaklaşımı eleştirilmektedir ve öğrencilerin soru sormalarına izin verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere öğretmenlerin konu yetiştirme endişeleri sebebiyle öğrencilere soru sorma hakkı tanımaması, öğrencilerin derse ilgisini azaltmaktadır. XE2 ise, öğrencilerin meslek dersleri öğretmenlerinden uzak durmalarının sebebinin diğer branşlardaki öğretmenlerin daha fazla ilgi çekici olmasına bağlamıştır. Dış görünümün öğretmen ile öğrenci iletişimini etkilemesi bir faktör olsa da tek başına ilk sıralarda yer alan bir faktör olmadığı düşünülmektedir. Öğrencilerin ifadelerinden anlaşıldığı üzere öğretmenlerle iletişimin en önemli faktörü öğrencilerin ruhuna dokunabilmektir.

XE1, öğrencilerin dini beklentileri hakkında da konuşarak, namazın derslerde işlenmesi sırasında namaz kılmayan öğrencilerin varlığına dikkat çekmiştir. YK1 ise, öğrencilerin aktif katılımını sağlamayı tercih ettiklerini belirterek, derslerinin tamamen öğretmen merkezli olmadığını ifade etmiştir. Farklı açılardan konuya yaklaşım sağlanırken benzer konulara değinildiği dikkat çekmektedir.

“Öncelikle öğrenciyi dinlemeyi bilmeliyiz. Bunu derken sanki ders işlemeyelim diye bir algı oluşuyor bazı meslektaşlarımda. Hayır, dersimizin konusunu öğrenerek, eğlenerek anlatalım. Bu esnada onların katkılarını da dinleyelim. Onları dinlemek derisi/dini sevdirmek demektir. Öğretmeni seven öğrenci derisi de sever. Sevdiği dersten yüzde yüz başarılı olur diyemeyiz.”

Çünkü bu bir çalışma potansiyeli veya algı meselesi. Ama o dersle ilgili hep “ben o dersi severdim ya” hissi oluşacaktır... Bazı öğrencilerden duyduğum kadarıyla hikâyeler de ağırlıkta. Hikâyeleri seviyorlar ama ders dışı hikâyeleri sevmiyorlar. Bir de sınavla bağlantısı olmayan şeyleri dersi kaynatmak açısından seviyorlar sadece.” YK2

“Çocuklarımız bizim derslerimiz için ‘her zaman bildiğimiz şeyler’ diye düşünüyorlar. Konuları bildiğini düşündüklerini bildiğim için dikkat çeken yerlere vurgu yapmayı tercih ediyorum derslerde. Mesela Yasin Suresinde dikkat çektiğim noktayı soruyorum ‘bunu bilen var mı?’ diye kimse biliyor çıkmıyor. Ya da en çok okunan sure Yasin olduğu halde içerisinde geçen kıssayı sorduğumda cevapsız kalınıyor. Ders bu şekilde işlendiğinde çocukta belki bir soru işareti oluşabiliyor. Genellikle dersleri öğretmen merkezli işliyorum çünkü öğrencinin kendini biliyor sanıp bilmediğini biliyorum. Çocukta sorgulama düşünme durumu yok genelde. Hatta medya okuryazarlığı olarak izlediğiniz her şeyi sorgulayın diyorum. Tabi ne kadar yapıyorlar bilemem. Dersler açısından da böyle bir anlatım sergilediğimde üst sınıfa geçtiklerinde ‘anlatmıştım hatırlayan var mı’ dediğimde o zaman cevapların geldiğini görüyorum. Demek ki dikkat çekerek anlatmam daha kalıcı oluyor diyorum.” XE2

“Çocuklarımızın mesleki derslere karşı tutumlarını genelleleyemiyorum. Mesela aileden köklü bir din eğitimi alarak gelen öğrenciler dersleri önemserken, aile ile kopuk ilişkisi olanın sınav kaygısı ile kültür derslerine daha çok yöneldiğini görebiliyoruz. Sınavdan bağımsız meslek derslerinin kendi hayatına olumlu katkı sağladığını/sağlayacağını düşünürse yine etkilenip dikkate alıyor. Sınıflarda tek tük çok gayretli olan öğrenciler görebiliyorum. Ya da sınav kaygısından bağımsız bir şekilde dini derslere çok yönelmiş öğrencilerimiz olabiliyor. Hatta özellikle diyor ki ‘hocam sınav benim için önemli değil. Ben hadis öğrenmek istiyorum./ Ezber yapmak istiyorum./ Zaten hafızlık yapıyorum bu alanımı geliştirmek istiyorum’ diyebiliyor. Ama iki taraflı (hem mesleki hem kültürel) derslere yönelen çocuklarda hem aile ilgisi görüyorum hem de geleceğe dair beklentileri var.” YE2

“Açıkçası meslektaşlarımdan X kuşağının, öğrencilere karşı onur kırıcı davranışlarının şikâyetlerini öğrenciler sürekli dile getirmektedirler. Dersin içeriğindeki kıyaslamadan önce bu ayırmadan kaynaklı öğrenciler meslek/din derslerini sevmemektedirler diyebilirim. Bunun yanı sıra aynı zümrenin A öğretmeni sıkı ders işleyip yazılı yaptığında düşük not alan öğrenci, dersini düzgün işlemeden bol not veren B öğretmeni ile kıyaslama yaparak “o hoca dersime girseydi şimdiye dersi geçmiştim” demektedir.” YK2

“...Zaten sosyal medya da onları eğitiyor. Meslekçi olarak öğrenciye bariz şekilde dinle ilgili şeyler söylememeye çalışıyorum. Daha çok yakından ilgileniyorum. Açık çocuklarda daha çok hassas olmaya çalışıyorum. Kişisel olarak ilgileniyor gibi çok da karşıma almak istemiyorum. Çünkü beni dinle bağdaştırınca uzaklaşabiliyor. Ailede görmediği ilgiyi bizde görünce beni sevmesi yeterli oluyor. Bu süreçten sonra benle ilgili bir adım atar bana benzemeye çalışır o ayrı bir konu.” XE2

YK2, meslek derslerinin öğrenciler tarafından sevilmediğini ve öğrencilerin öğretmenlerin derslerinde aktif katılımına ihtiyaç duyduklarını belirtmektedir. Aynı zamanda öğrencilerin öğretmenlerin derslerinde onur kırıcı davranışlarının şikâyetlerini dile getirdiğini ifade etmektedir. XE2, öğrencilerin dersleri bildiğini düşündükleri için derslerde sorgulama ve düşünme durumları olmadığını belirtmektedir. Ayrıca öğrencilerin sosyal medyanın etkisiyle

dinle ilgili şeyleri duymaktan hoşlanmadığını belirtmektedir. YE2 ise, öğrencilerin meslek derslerine olan tutumlarının aile eğitimi ve sınav kaygısı gibi faktörlere bağlı olduğunu belirtmektedir.

3.2.3.2. Meslek Derslerinin Öğrencilerde Meydana Getirdiği Değişimler

Öğretmenlerle yapılan görüşmelerde “Mesleki derslerinin öğrencilerde meydana getirdiği değişimler nelerdir?” sorusuna verilen cevaplara göre bu tema oluşturulmuştur. Temanın daha anlaşılır olması için “öğrencilerin meslek derslerinde aldıkları eğitimin dine bakışlarını hangi yönde etkilediğini düşünüyorsunuz? Neden?”, “öğrenciler meslek derslerinde aldıkları hangi teorik bilgileri olumsuz sorguluyorlar? Neden?” sondaj soruları sorulmuştur.

Bu sorulara verilen cevaplar üzerine eğitim yaşantısını etkileyen iki faktörün olduğu görülmüştür; öğretmen ve ders. Elde edilen kod ile *itaat / uyum, sorgulayıcı olma, dinden kopma/uzaklaşma, dine yeni bir bakış* konusunda temalar oluşturulmuştur.

Tablo 20. Meslek Derslerinin Öğrencilerde Meydana Getirdiği Değişimler

Meslek Derslerinin Bireyde Meydana Getirdiği Değişimler	İtaat / Uyum	22
	Sorgulayıcı Olma	20
	Dinden Kopma/Uzaklaşma	2

Öğretmenlerin öğrencilerin dini konulardaki durumlarını ele alırken iç içe geçmiş örnekler vermektedir. Bu yüzden her yorumu ayrı ayrı değerlendireceğiz.

“Teknoloji çocuklara müthiş bir cesaret verdi. Çok rahat bir şekilde inkâr/reddedip konuşabilme cesareti yaygınlaşmış durumda. Sorgulanması gereken şeyler tabi ki sorgulansın. Hatta bırakın kendi inkâr boyutunda sorgulayıp imana doğru yönelsin. Hangi konuyu neden sorguluyor bu çocuk? Önyargıdan uzak bir gözlemlensin. Dinleyen de konuşturtmuyor ya da çocuğa cevap konusunda yetmiyor.” XE1

İmam hatip liseleri, Türkiye'deki birçok öğrencinin eğitim hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu okullarda verilen meslek dersleri de öğrenciler üzerinde farklı etkiler bırakmaktadır. Meslek dersleri aracılığıyla öğrenciler, teknolojiye daha hâkim hale gelmektedirler ve bu da onlara müthiş bir cesaret vermektedir. Artık gençler, rahat bir şekilde inkâr etmeyi ve konuşmayı normal kabul etmektedir. Sorgulamaları gereken şeyleri sorgulama cesareti artmıştır. Ancak burada önemli olan nokta, sorgulanan konuların önyargısız bir şekilde ele alınmasıdır. Öğrencilerin neden sorgulamaya başladıklarını anlamak da oldukça önemlidir. Konular, kendi inkâr boyutunda sorgulanabilir veya imana doğru yöneltilebilir. Ancak

önyargıdan uzak bir şekilde gözlemlenmeli ve anlaşılmalıdır. Dinleyenlerin de öğrencileri susturmak yerine onları anlamaya çalışmaları gerekmektedir. Ayrıca öğrencilerin sorularına cevap verme konusunda da yeterli bilgiye sahip olunması gerekmektedir.

İmam hatip liselerinde verilen meslek dersleri, öğrencilerin düşünme ve sorgulama yeteneklerinin gelişmesine katkı sağlayarak onları daha donanımlı bireyler haline getirmektedir. Öğrencilerin dinle ilgili konular hakkında sorgulama yeteneklerinin gelişmesine ve dinle ilgili önyargıların azalmasına katkı sağlayabileceği bilinmektedir. Din eğitimi açısından bakıldığında, öğrenciler hem dini bilgilerini artırarak hem de dinin insan hayatındaki önemini kavrayarak daha iyi bir şekilde yetişirler. İmam hatip liselerinde verilen meslek derslerinin öğrencilerde meydana getirdiği değişimleri etkileyen faktörler arasında öğrencilerin teknolojiye hâkim hale gelmeleri, sorgulama yeteneklerinin gelişmesi gibi değişimler yaşamasının birkaç nedeni vardır. Birincisi, gençlerin okul dışı değer verdiği en önemli şeyler arasında teknolojik gelişmeleri takip etmek yer almaktadır. Bu sayede öğrenciler teknoloji kullanımını öğrenir, teknolojik gelişmeleri takip eder kendilerine olan güvenleri artar. İkincisi, imam hatip liselerinde verilen meslek dersleri, öğrencilere sorgulama ve eleştirel düşünme becerileri kazandırır. Bu beceriler, öğrencilerin çevrelerinde olan biteni daha iyi anlamalarına ve daha bilinçli kararlar vermelerine yardımcı olur. Üçüncüsü, imam hatip liselerinde verilen din dersleri, öğrencilerin dinle ilgili konuları daha iyi anlamalarını sağlar. Bu dersler, öğrencilerin dini değerleri daha iyi anlamalarına ve din konusunda daha bilinçli bir şekilde hareket etmelerine yardımcı olur.

“Öğrencilere Kur’an dersinde Mustafa Bostancı’yı dinletirim. Öğrencilerin taklit yeteneği ile hem dersi sevmeleri için hem de eski imamların dışında güncel bir isimle onlara yakın olduğumu hissettirmek için. Bu konuda genelde bana uyum sağlarlar. Hatta kendileri de sesi güzel bir hocadan bana okuma yaparlar. Dersleri sıkı işlediğim için bana “gıcık hoca” demelerine rağmen derslerdeki uyumlarına da şahit olmuyor değilim. İnanç noktasındaki itaat uyumları güncel meselelerdeki fıkhi yorumlardakinden çok daha fazla.” YK1

İtaat konusu, din eğitimi ve sosyal psikoloji alanlarında incelenmektedir. Din eğitimi alanında yapılan araştırmalar, öğrencilerin dinî otoriteye itaat etme eğilimleri üzerinde durmaktadır. Özellikle İslam dininde itaat konusu önemlidir ve öğrencilerin dinî otoriteye itaati, din eğitiminin önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir.

“İmani konularda itaatlerinin varlığı hissediliyor. Sorguladıkları bir şey varsa da konuşulduğunda inanmadıkları bir şey hissetmiyorum. Zorla gelen, din derslerine antipati duyan bir öğrenci kitlem olmasına rağmen onikinci sınıfa geldiklerinde absürt fikirli bir profil çıkmıyor karşıma.” YK2

YK2, öğrencilerin imani konularda itaatkâr olduklarını hissettiğini belirtmektedir. Ayrıca, öğrencilerin sorgulama eğilimleri varsa bile, konuşulduğunda inanmadıkları bir şey hissetmediğini söylemektedir. YK2, zorla gelen ve din derslerine antipati duyan bir öğrenci kitlesi olsa da, onikinci sınıfa geldiklerinde absürt fikirli bir profil çıkmadığını belirtmektedir.

“Fıkhî kavramlar penceresinden bakarsak helal-haram bir şeyi ifade etmiyor onlar açısından. Bu tür şeylerin önemini kaybetmişler. Dinle bağları yavaş yavaş kopuyor. O önem kaybolunca, sen haramdır deyince bir şey ifade etmiyor. Zaten haramların sınırları değişince şöyle deyim işte değişmez temel dini hükümler anlatılmayınca hepsi birbirine karışıyor. Dinin sabiteleri dendiğinde bu çocuk bir şey anlamıyor. Dinin sabiti olmayan bir şey zihin dünyasında tam tersi yani dinin sabiti olarak algılanmış ise onu önemsemeyebiliyor, hurafeye dönüşebiliyor. Bunun sebebi gerçekte dinin sabitelerini önemsememesi. Nereden kaynaklanıyor; Kur'an'la bağı ile ilgili bir durum bu. Kur'anla bağı ya da dini değerler laçkalaşmış. Ne yapmak lazım? Bir daha bir daha yılmadan yeniden anlatmak gerekiyor.” XE1

XE1, din eğitimi alanında önemli bir konu olan itaat konusuna farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Fıkhî kavramlar penceresinden bakıldığında, helal-haram kavramlarının öneminin kaybolduğunu savunmaktadır. Bu nedenle, öğrencilerin dinle bağları yavaş yavaş kopup dinin sabitelerini önemsememektedirler. XE1, bu sorunu çözmek için dinin sabitelerini yeniden anlatmanın gerektiğini düşünmektedir. XE1'nin iddiası, imam hatip liselerinde verilen din eğitimi ve itaat konusu hakkında farklı bir açıdan bakmak istemesidir.

İtaat konusuna gelince, İslam dininde otoriteye itaat etmek önemli bir unsurdur. Ayrıca, XE1'in iddiası, öğrencilerin dinle bağlarının kopması ve dinin sabitelerini önemsememesi gibi genellemeler içermektedir. Bu iddiaların bilimsel literatürdeki doğruluğu ve genelleme yapmanın doğru olup olmadığı tartışmalıdır. İmam hatip liselerinde verilen din eğitimi ve itaat konusu hakkında yapılan tartışmalar, öğrencilerin sorgulama ve eleştirel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlamak ve dinin sabitelerini yeniden anlamak için bilimsel araştırmaların yapılmasını gerektirmektedir.

“Öğrencilerin kimisi meslek derslerinde sorgulayarak doğruyu bulacağına inanmaktadır. Kimisi de sorgularsa yoldan çıkacağını düşünmektedir. Kimisinin de ilgi alanı değil. Yani karma zihniyetlerle ders işlemekteyiz.” YK1

İmam hatip liselerinde verilen meslek dersleri, öğrencilerin sorgulama yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olduğu için, bu dersleri alan öğrencilerin bazıları meslek derslerinde sorgulayarak doğruyu bulacağına inanırken, bazı öğrenciler ise sorgularsa yoldan çıkacağını düşünmektedir. Bu farklılıklar, öğrencilerin farklı ilgi alanlarına ve zihniyetlerine bağlıdır. Bununla birlikte, öğrencilerin sorgulama ve eleştirel düşünme becerilerinin gelişmesi, bilinçli kararlar vermelerine yardımcı olur ve bu da öğrencilerin kendilerine olan güvenlerini artırır.

Ergin (2018)'in çalışması, imam hatip lisesi öğrencilerinin din eğitimi ile itaatkârlık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma, din eğitiminin öğrencilerin dinî otoriteye itaat etme eğilimlerini artırdığını göstermiş, ancak aynı zamanda eleştirel düşünme becerileriyle birlikte öğrencilerin bilinçli kararlar vermelerine yardımcı olduğunu da belirtmiştir. Bizim çalışmamız Ergin'in çalışmasına paralel sonuçları içermektedir.

“Öğrencilerin liseye gelene kadarki süreçte aldıkları din eğitiminin yanı sıra bizim verdiğimiz eğitimle birleşince en başta gözle görülen farz namaz kılmalarının artması yönündedir. Namazlarına hassasiyet gösteren bir kesim muhakkak oluyor. Dine bakış açılarında da sert durduğu, ilgilenmediği alanlara karşı merak sorgulama oluşuyor. Bu durumu hocanın yönlendirmesi şekillendirir tabi ki. Bakış açısı olumlu yönde değişen öğrencilerde saygı durumu da artmaya başlıyor. Dine/hocaya/hayata saygıları artıyor. Davranışlarındaki bu olumlu değişimleri elimden geldiğince takdir ediyorum. Durumu genelleyemem ama dokuz ve onuncu sınıflarda daha farklı zihinlerle muhatap olduğumu hissediyorum. Ama onbir ve onikinci sınıflara geldiklerinde daha uyumlu bir kitleyle karşılaştığımı söyleyebilirim.” YK2

YK2, öğrencilerin imam hatip liselerinde aldıkları din eğitimi ve meslek dersleri sayesinde bazı olumlu değişimler yaşadıklarını belirtmektedir. Öğrencilerin sorgulama yeteneklerinin geliştiğini ve din konularında daha meraklı hale geldiklerini ifade etmektedir. Bu durumun öğretmenin yönlendirmesiyle şekillendiğini belirten YK2, olumlu değişimleri takdir ettiğini ve öğrencilerin davranışlarındaki bu değişimlerle birlikte saygı durumlarının da arttığını söylemektedir. Ancak, YK2 bu durumun genellenemeyeceğini ve dokuz-onuncu sınıflarda daha farklı zihinlerle muhatap olduğunu belirtmektedir. Onbir ve onikinci sınıflara geldiklerinde ise daha uyumlu bir kitleyle karşılaştığını ifade etmektedir. Öğrencilerin sorgulama ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi, bilinçli kararlar vermelerine yardımcı olur ve özgüvenlerini artırır. Bu nedenle, imam hatip liselerindeki öğrencilerin meslek dersleri ve din eğitimi alanlarındaki tartışmaların daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve farklı bir yaklaşım gerektiği düşünülebilir.

“Çok sorgulayan bir kitleyle muhatap olmadım açıkçası. Ama farklı bakmaya çalışan, alternatif bir görüş belirten öğrencilerle karşı karşıya gelebiliyorum.” YE2

Kaya'nın çalışmasında (2017), imam hatip liselerinde verilen meslek derslerinin öğrencilerin teknolojiye hâkimiyetini artırdığını ve öğrencilerin mesleki beceriler kazanmalarını sağladığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, din eğitiminin öğrencilerin dinî otoriteye itaat etme eğilimlerini artırdığı, ancak eleştirel düşünme becerileriyle birlikte öğrencilerin bilinçli kararlar vermelerine yardımcı olduğu da belirtilmektedir. Bizim çalışmamıza paralel sonuçlar yer almaktadır.

İmam hatip liselerinde verilen meslek dersleri ve din eğitimi, öğrencilerin sorgulama ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Bu beceriler, öğrencilerin çevrelerinde olan bitenleri daha iyi anlamalarına ve daha bilinçli kararlar vermelerine olanak sağlamaktadır. Ayrıca, öğrencilerin teknolojik gelişmelere hâkim olmaları ve dinî otoriteye itaat eğilimleri konusunda farklı bakış açıları sunulması, öğrencilerin iş hayatında daha donanımlı bir şekilde yer almalarına ve toplumda daha bilinçli bireyler olmalarına katkı sağlayacaktır.

“Çocuklara öğrettiğimiz teorik bilgileri gerçek hayatta uyguladıklarını çok düşünmüyorum. Yani bize gelen temel şey (dini değerler) eğer ailede varsa kendi de bizimle beraber devam ettirebiliyor. Yoksa arkadaş ve medya yönlendirmesi ile bizim etkimizi oldukça azaltıyorlar. Bizim etkimizin çok azını kendi hayatına alıp dönüştürebiliyor. Biz de imam hatipteyken dindardık ama Kur'an'a, Sünnete bakışımız çok daha anlamlı yönde değişmişti. Şimdi bakıyorum aynı değişimlere etki ettiğimizi düşünmüyorum...” XE2

Yücel ve Çakır (2013), imam hatip liselerinde meslek derslerinin öğrencilerin dini ve sosyal değerlerine etkisini incelemişlerdir. Çalışmaları sonucunda, meslek derslerinin öğrencilerin dini ve sosyal değerlerini güçlendirdiğini ve öğrencilerin meslek derslerinde başarılı olmalarının, dini ve sosyal değerler üzerindeki etkisinin daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Çalışmamızda meslek derslerindeki başarılarının öğrencilerin günlük hayatlarına tesiri konusunda etkisinin yeterli olmadığı görülmüştür. Yücel ve Çakır'ın çalışmasına göre geçen on yıl içerisinde öğrencilerin beklenti ve bakış açılarının değiştiği görülmüştür.

Dini dersler, öğrencilerin hayatlarına yön veren ve toplumda ahlaki değerleri benimsemelerini sağlayan önemli bir eğitim dalıdır. Ancak ne yazık ki, öğrenciler dini derslerde öğrendikleri konuları hayatlarına uygulamakta zorlanmaktadırlar. Özmen'nin çalışmasının sonuçları arasında (2017), öğrencilerin dini derslerde uygulamada zorlanmalarının en önemli sebeplerinin dini bilgi eksikliği, öğretmenlerin yeterli olmaması ve aile faktörleri olduğunu göstermektedir. Ayrıca, öğrencilerin dini dersleri daha anlamlı hale getirmek için daha fazla uygulama yapmaları ve öğretmenlerin daha etkili bir şekilde ders vermeleri gerektiği sonucuna varılmıştır. Çalışmamızda öğretmen ve öğrencilerin ortak görüşleri arasında öğretmenlerin yeterli olamayışı dikkate alınmıştır.

“Dokuz yıllık öğretmenim, öğrenciler arasında çok fazla inkâr durumuyla karşılaşmadım. Bir öğrencimiz vardı, BTS'in ilk çıktığı zamanlardı. Yani bu gruba laf ettikçe konuyu dolaştırıp Allah'a inkâr seviyesine getirmişti. Sonra bu okuldan ayrıldı. Söylem olarak çok dikkat çekeceği için direk bir inkâr görmüyoruz. Fakat 'hocam benim durumum böyle kabullenemedim yapamadım edemedim' diyebiliyor. Toplumdan görülen baskı sebebiyle genellikle ilk önce

başörtüsüne karşı böyle bir tutum oluyor. Oysa çocuklara başörtüsünden önce namazı öğretmemiz gerekiyor. Allah'la bağlantısı oluşması için çocuğa öncelikle imanın verilmesi imani değerlerin aşılması gerekiyor. Bir Mekke dönemi olmadan bir Medine dönemine erişilmez. Maalesef toplumumuzda sadece dış görünüşteki Müslümanlıkla yargılanma söz konusu olduğundan 'nasıl imam hatiplisin' lafıyla karşılaşan çocuk ilk önce başörtüsüne cephe alabiliyor. 12. Sınıfa geldiği halde bu yüzden başörtüsü takmayan var.” YK2

Dokuz yıllık öğretmen olan YK2, öğrenciler arasında çok fazla inkâr durumuyla karşılaşmadığını belirtmektedir. Ancak bazı öğrencilerin BTS gibi konuları dolaştırıp Allah'a inkâr seviyesine getirdiğini ve toplum baskısı nedeniyle özellikle başörtüsüne karşı direnç gösterdiklerini ifade etmektedir. Bu durumda çocuklara başörtüsünden önce namazın öğretilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. YK2, çocuklara öncelikle imanın verilmesi ve imani değerlerin aşılması gerektiğini belirtmektedir. Bir Mekke dönemi olmadan bir Medine dönemine erişilemeyeceği vurgulanmaktadır. Ancak toplumumuzda sadece dış görünüşteki Müslümanlıkla yargılanmanın söz konusu olduğu ve "nasıl imam hatiplisin" gibi laflarla karşılaşan çocukların başörtüsüne cephe aldığı belirtilmektedir. Türk İslam toplumu, geleneksel olarak dini değerlere büyük önem veren bir toplumdur. Ancak günümüzde, genç nesillerin şekilci olma eğilimleri soru işareti yaratmaktadır. Birçok genç, dini değerleri sadece dış görünüşlerine yansıtmakla yetinmekte ve içsel bir bağlılık göstermemektedir. Bu durum, toplumda dini değerlerin sadece şekil üzerinde yoğunlaşmasına neden olabilmektedir. Ancak, bu durumun genellemesi yapılamaz. Çünkü Türk İslam toplumu içinde, dini değerlere içtenlikle bağlı olan birçok genç de bulunmaktadır. Bu gençler, sadece şekil üzerinde değil, içsel olarak da dini değerleri yaşamaya çalışmaktadır. Şekilci eğilimlerin önüne geçmek adına, gençlerin içsel olarak dini değerlere bağlanması teşvik edilmelidir. Bunun için, gençlerin dini eğitimlerine daha fazla önem verilmeli ve toplumun dini değerleri yaşama kültürü geliştirilmelidir.

“Çocuklara baktığımda idealimdeki dindar kavramına uymadıklarını söyleyebilirim. Arafta kalmışlar sanki. Öğle arası dönüp bakıldığında namaz kılan sayısı çok az. Allah'la ilişkisi zayıf olan ya da hiç olmayan birine nasıl dindar diyebilirim. Temelde teknoloji ve aile ihmalkârlığı namaz alışkanlığına negatif etki ediyor. Ama eğitim açısından cemaat ruhuna alışkanlık kazandıracak toplu namaz kılma etkinliği belki iyi olur. Ama bunların icraatı yok. Eğitimde de bizim eksikliklerimiz var. Teknolojinin getirdiği gündem maddelerini sorgulamayıp 'saygı' adı altında manipüle edilebildiğini görüyoruz çoğunlukla.” XE2

Öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmalarının sebepleri arasında teknoloji ve aile ihmalkârlığının yanı sıra, cemaat ruhuna alışkanlık kazandıracak toplu namaz kılma etkinliklerinin yeterince uygulanmaması ve eğitim sistemi içindeki eksiklikler de yer almaktadır. Sorunun çözümü için ise, öğrencilere cemaat ruhuna alışkanlık kazandıracak toplu namaz kılma etkinlikleri düzenlenmeli, ayrıca dini eğitim veren kurumlar teknolojinin getirdiği

gündem maddelerini sorgulama becerisi kazandırılmalıdır. Ayrıca ailelerin de çocuklarının din eğitimine yeterince önem vererek, evde de bu konuya dikkat etmeleri gerekmektedir.

“Öğrencilerin kullanım şekline bağlı olsa da sosyal medyanın dini değerleri olumsuz etkileme oranının yüksek olduğunu düşünüyorum. Çünkü şöyle; sosyal medyada Instagram platformunda başörtülü dahi bir çok fenomen var. TikTok kullanmadığım için bu mecra hakkında yorum yapamayacağım. Ama Instagram fenomenlerinin giyim tarzları, yaptıkları çok ağır makyajlar... bu tür durumları takipçilerin gözünde normalleştiriyor. Sıradanlaşan bu konular ki günlük hayatta abartı olacak boyutta örneklerimiz, yine de öğrenciler bunları normal görüyor. Okula rimelsiz gelmeyen çocuklar bunun en bariz örnekleri.” YE2

Sosyal medyanın dini değerleri olumsuz etkileme oranının yüksek olduğu düşünülmektedir. Özellikle Instagram gibi platformlarda başörtülü fenomenlerin varlığı, takipçilerin gözünde normalleştirilen giyim tarzları ve ağır makyajlar gibi durumlar öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmalarına sebep olmaktadır. Bu durumun çözümü için öncelikle eğitim kurumları ve aileler öğrencilere doğru değerleri aşılmalıdır. Öğrencilerin sosyal medya kullanım alışkanlıkları gözlemlenmeli ve olumsuz etkilenmeleri minimize edilmelidir. Bunun yanı sıra, öğrencilerin dini derslerine olan ilgilerinin artırılması için öğretmenlerin dersleri daha ilgi çekici hale getirmesi gerekmektedir.

Ayrıca, öğrencilerin sosyal çevrelerinin de dini konularda destekleyici olması önemlidir. Öğrencilerin arkadaş grupları tarafından dışlanmaları veya alay edilmeleri durumunda dini değerlere olan bağlılıkları azalabilir. Bu nedenle, okullarda öğrenciler arasında dini konuların tartışılabileceği ortamların oluşturulması faydalı olabilmektedir. Öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmalarının sebepleri arasında sosyal medyanın olumsuz etkileri ve sosyal çevrenin yetersiz desteği yer almaktadır. Bu sorunların çözümü için eğitim kurumları, aileler ve öğretmenler iş birliği yaparak öğrencilerin doğru değerleri öğrenmelerini ve uygulamalarını sağlamalıdır.

“...Bir arkadaş seçiminde yani başı açık olan biriyle arkadaşlık kurmuyorsa burada bizim de payımız var. Başının açık olması ile bireyin mütesettir kavramını yitirdiğini söylememiz öğrenciyi de etkiliyor. Onun sınırlarını ağızımızdan çıkan cümleler de etkiliyor. Başı açık kapalı yok mu sanki. Yani başı açıktır ama kapalı bir ruh hali vardır. Takva elbisesi ondan daha hayırlıdır deniyor. Takvayı kuşanan başı açık çocuk sakınmayı biliyorsa belki aile çevresi öyledir o yüzden açıktır. Çocukları kendi başına bıraksak belki daha iyi öğrenecekler. Sağdan soldan dikleştirici/ayrıştırıcı bakış açıları ile dolduruyoruz. Hatta bunu din adına yapıyoruz.” XE1

Öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmalarının sebepleri arasında arkadaş çevresi ve toplum baskısı önemli bir yere sahiptir. Özellikle başı açık olan biriyle arkadaşlık

kurmamanın, öğrencilerin mütesettir kavramını yitirmelerine neden olduğu düşünülmektedir. Ancak bu durumda, öğretmenlerin de payı olduğu unutulmamalıdır. Öğretmenlerin, öğrencilerin sınırlarını aşan cümleler kurması ve sağdan soldan dikleştirici/ayrıştırmacı bakış açılarıyla doldurması, öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmalarını için öğretmenlerin dikkatli olması ve öğrencilerin farklılıklarına saygı göstermesi gerekmektedir. Öğrencilere takva elbisesinin önemli olduğu öğretilirken, başörtüsü ya da başı açık olmanın bir kişinin takva sahibi olup olmadığını belirlemediği hatırlatılmalıdır. Ayrıca, öğrencilerin kendi başlarına öğrenebilecekleri ve farklılıklara saygı duymaları gerektiği konusunda da bilinçlendirilmelidir. Öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmalarının sebepleri arasında arkadaş çevresi ve toplum baskısı yanı sıra öğretmenlerin tutumları da yer almaktadır. Öğrencilere farklılıklara saygı duymaları ve takva sahibi olmanın sadece dış görünüşle değil, yaşam tarzı ve davranışlarla da ilgili olduğu öğretilmelidir.

“Bir de şöyle bir durum var. Bir öğrenciyle ilgilendiğin zaman o öğrenci kendisiyle ilgili durumu senden faydalandığı sürece sen iyisindir. Faydacı bir yaklaşım var yani. İsteddiği bir şeyi yapmadığın zaman da seninle selamı sabahı kesebiliyor. Böyle bir öğrencim de vardı. Gruptan çıktı, iletişimi kesti. Dönüp bakıyoruz biz böyle bir ilişki kurmuyoruz insanlarla. Ya da böyle bir ilişki kurmak ilk hedefimiz olmuyor. Çünkü çocukken lise döneminde hep babaya abiye hizmet eden evde anneye yardımcı olarak büyümüştük. Ben öyleydim yani. Bu durumda bencillik, kendin için yaşama duyguları kırılıyor. Şimdiki gençler salatayı bile zor yapıyor, ders bahanesiyle elinden telefonu bırakmıyor. Kendisi için yaşamayı öğreniyorlar. Yine de hayatın gerçek yüzüyle karşılaştıklarında en azından kendi çocukları ile yüzleştiklerinde bu yaptıklarının iki katıyla karşılaşacaklar. Çünkü gün geçtikçe insanlar çocuklarının kölesi haline geliyor. Bizler de bekleyerek göreceğiz. Anlatarak anlamıyorlar.” XK2

Öğrenci ve öğretmen açısından incelendiğinde, öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmalarına neden olan bir faktörün, öğrencilerin farklılıklarına saygı göstermeyen öğretmenler olduğu belirtilmiştir. Öğretmenlerin öğrencilerin sınırlarını aşan cümleler kurması ve sağdan soldan dikleştirici/ayrıştırmacı bakış açılarıyla doldurması, öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra, öğrencilerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etme eğilimi de öğretmen-öğrenci ilişkilerinde sorunlara neden olabilmektedir.

Öğrencilerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etme eğilimleri, özellikle günümüz gençliğinde yaygın bir sorun olarak görülmektedir. Bu nedenle, öğretmenlerin öğrencilerin farklılıklarına saygı göstermeleri ve öğrencilerin kendi başlarına öğrenebilecekleri konusunda bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Öğrencilere takva elbisesinin önemli olduğu öğretilirken,

başörtüsü ya da başı açık olmanın bir kişinin takva sahibi olup olmadığını belirlemediği hatırlatılmalıdır. Ayrıca, öğrencilerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmek yerine farklılıklara saygı duymaları konusunda bilinçlendirilmeleri de önemlidir. Öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmalarına neden olan faktörler arasında öğrencilerin farklılıklarına saygı göstermeyen öğretmenler ve öğrencilerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etme eğilimleri yer almaktadır. Bu sorunların çözümü için öğretmenlerin öğrencilerin farklılıklarına saygı göstermeleri ve öğrencilerin kendi başlarına öğrenebilecekleri konusunda bilinçlendirilmeleri gerekmektedir.

“Ben Dinler Tarihi dersine girmeyi çok severim. Bunu öğrencilerime anlatma isteğimin temelinde Kur’an eğitimim var. Allah bize pek çok din hakkında bilgi vermiş. Niye vermiş peki yani şurada dursun diye mi vermiş. Bundan bir ders çıkaralım diye vermiş. Bir bak kendi dinini İslam’ı daha iyi tanı diye vermiş aslında. Ve ben öğrencilere bu dersi anlatıyorum. Onların yaklaşımları ise direk şu: “Hocam siz bizim Hristiyan mı olmamızı istiyorsunuz.” Bu öğrenci son sınıf rüşd yaşına girmiş bir öğrenci. Bu öğrenciler taklidi iman seviyesini geçememiş. Ufkunu açıp sorgulamıyor direk reddediyor gereksiz görüyor. Deist akımının etkisi de olabilir. Yani aslında müdahale istemiyorlar. Bu müdahaleyi sadece anne-baba, çevreden değil hâşâ Allah’tan da herhangi bir müdahale istemiyorlar.” YK1

Öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmalarının sebepleri hakkında YK1'nin ifadesi oldukça çarpıcıdır. Öğrencilerin dini dersleri anlamakta güçlük çekmelerinin sebebi, sadece dinleri anlamamaları değil, aynı zamanda dinlerin içerisindeki mesajları anlamamalarıdır. Dinler, hayatın içerisinde bize yol gösterici olabilecek mesajlar içerirler. Ancak öğrenciler, bu mesajları anlamaktan ziyade, sadece ezberlemekle yetinirler. Bu durumun sebebi, öğrencilerin taklidi iman seviyesinde olmalarıdır. Ufkunu açıp sorgulama yapmayıp, dinleri gereksiz görürler ve bu nedenle de anlamaya çalışmazlar. Deist akımının etkisi de bu durumu tetikleyen faktörlerden biridir. Öğrenciler, dinleri anlamak için bir müdahale istemediklerinden, öğretmenlerinin dini dersleri anlatırken, öğrencilerin yaklaşımları sıklıkla negatiftir. Öğrencilerin dini dersleri anlamak için daha fazla ilgi göstermeleri ve dinlerin mesajlarını sorgulamaları gerekmektedir.

“Seküler bir anlayışın yaygınlığını görüyorum açıkçası. Ojeli durmak isteyen öğrenciler var. Makyajını silmekten rahatsız olan var. Kur’an derslerinde başını örtmek istemiyor. “Namaz var ama kılmıyorum kime ne” diyor mesela.” YK2

Dini dersler, ülkemizde eğitim sistemi içerisinde yer alan önemli bir ders olarak kabul edilmektedir. Ancak, son yıllarda öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlandığına dair birçok şikâyet ve görüş ortaya çıkmaktadır. YK2'nin ifadesinde de belirtildiği gibi, özellikle seküler bir anlayışın yaygınlaşması, öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmalarına

neden olmaktadır. Birçok öğrenci, dini derslerde başörtüsü takmak, namaz kılmak, oruç tutmak gibi uygulamaları gerçekleştirmekte zorlanmaktadır. Özellikle kız öğrenciler arasında, ojeli kalmak isteyenler ya da makyajlarını silmekten rahatsız olanlar bulunmaktadır. Bu durum, dinin gerektirdiği uygulamaları yapmak isteyen öğrenciler arasında da çekincelere neden olmaktadır.

Öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmalarının sebepleri arasında, ailelerin de etkisi bulunmaktadır. Bazı aileler, dinin gerektirdiği uygulamaları yapmaya karşı çıkarak, çocuklarını da bu yönde etkilemektedirler. Ayrıca, bazı öğrenciler de dini konularda yeterli bilgiye sahip olmadıkları için uygulama konusunda zorlanmaktadırlar. Öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmaları, sadece öğrencilerin değil, ailelerin ve eğitim sisteminin sorumluluğunu da gerektiren bir konudur. Öğrencilerin dinin gerektirdiği uygulamaları yapabilmesi için, ailelerin ve eğitim sisteminin de bu konuda destekleyici olması gerekmektedir.

“Bir dil var ‘ya hocam cehenneme gideceğiz ama falan’. Kendilerince fixlenmişler. Daha o yaşta hem de. Direksiyona yeni geçmişler ve cehenneme fixlendiğini düşünüyorlar aslında. ‘niye kızım, neden öyle olacak? Hadi sebep arayalım’. Birinci sebep topuz yapmak ikincisi namaz kılmıyoruz. Mücahide hocalarımız her nedense topuz yapmanın cehenneme fixleneceğini çok güzel anlatmış. Allah’ın dini akla mantığa uygun bir din. Kızın saçı varsa ve belli uzunluktaysa o saçın bir yere bağlanması, bir yerde toplanması lazım. O topuz zaten belli bir seviyenin altında iken uyarıları da alıyorlar. Yasaklanan topuzu gördük mü ne şekildeydi hayır. Topuz topuzdur mu denir. Din fitrata aykırı değil. Biz o kısma girmiyoruz. Sorunlarımıza fitri olmayanı üretileni sunuyoruz. İnsan kaygıları ile üretilmiş olanı ele alıyoruz. Orada sorun çıkıyor işte.” XK2

Öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmalarının sebepleri genellikle yanlış anlama ve yanlış öğrenmeden kaynaklanır. Bazı öğrenciler, cehenneme gitme korkusuyla dini ritüelleri doğru bir şekilde yerine getirmekte zorlanırlar. Bu yanlış anlama, öğrencilerin din derslerinde doğru bir şekilde bilgilendirilmemesinden kaynaklanabilir. Bunun yanı sıra, bazı öğrenciler namaz kılmakta zorlanırlar. Bu durum, öğrencilerin namazın önemini tam olarak anlamamalarından kaynaklanabilir. Din derslerinde, namazın önemi ve nasıl kılınması gerektiği hakkında yeterli bir bilgi verilmediğinde, öğrencilerin namaz kılmakta zorlanmaları kaçınılmaz olabilmektedir.

Öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmalarının bir diğer sebebi ise, saç toplama gibi küçük detaylara takılmalarıdır. Bazı öğrenciler, saçlarını toplamak için yeterli uzunluğa sahip olsalar bile, doğru bir şekilde toplamadıkları için eleştirilmektedirler. Bu durum, öğrencilerin dini derslerinde doğru bir şekilde bilgilendirilmemelerinden kaynaklanabilir. Öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmalarının sebepleri doğru bir şekilde

bilgilendirilmemek, yanlış öğrenmek ve küçük detaylara takılmak gibi nedenlerden kaynaklanabilir. Din derslerinde, öğrencilere doğru bir şekilde bilgi verilmesi ve öğrencilerin sorularına cevap verilmesi, öğrencilerin dini dersleri uygulamakta daha başarılı olmalarına yardımcı olabilmektedir.

“Günümüzde din kavramı daha kolay dalga geçilebilecek bir mesele haline geldi gibi. Laçkalaştı. Ayağa düştü gibi hâşâ. Gençlerimizin gözünde daha kolay ti’ye alınabilen bir şey oldu. Deist ve Ateist popüleritesi var artık. Özenti, değişiklik olarak görür oldular bu konuları. Daha çok kurcalanabilir oldu bu konu. Bazı konular kader gibi konular çok da kurcalanmamalı. Cevabı tatmin etmeyecek soruların dile sakız yapılması dinin değerini düşüren bir olgu oldu. Günümüzde artık her konunun ciddiyetsizleşmesi dini konulara da yansıyor. Dalga geçilen bir dini konuya denk geldiğimizde müdahalemiz ve yönlendirmemiz mümkün ama önemli olan görmediğimiz süreçler.” YE2

Günümüzde her konunun ciddiyetsizleşmesi ne yazık ki dini konulara da yansımaktadır. Dalga geçilen bir dini konu ile karşılaştığımızda müdahalemiz ve yönlendirmemiz mümkün olsa da önemli olan görmediğimiz süreçlerdir. Çözüm olarak; Dini konuların ciddiyeti tekrar kazanılmalıdır. Öğrencilerin dini dersleri anlamaları ve uygulamaları için öğretmenlerin onların seviyelerine uygun yöntemler kullanmaları gerekmektedir. Bu yöntemler arasında öğrencilerin dini konulara ilgilerini arttıracak etkinlikler, tartışmalar ve uygulamalar yer alabilir. Ayrıca, öğrencilerin din konuları hakkında sorularını cevaplandırmak ve onları din konularına yönelik yanlış bilgilendirmelerden korumak için öğretmenlerin hazırlıklı olmaları ve öğrencilere açık ve anlaşılır bir şekilde bilgi vermeleri gerekmektedir. Son olarak, öğrencilerin dini konulara karşı daha saygılı olmaları için ailelerin ve toplumun da bu konuda bilinçlendirilmesi önemlidir.

“Öğrenciler dini bir sorunun yanlış anlaşılmasından korkuyorsa fark ettiğimiz üzere başkası üzerinden soruyorlar. Kalkıp da kendi adına sormuyorlar. ‘bir arkadaşım var...’ diye başlayan sorular oluyor. Ateistliğini arkadaşları arasında yaydığı halde sınıfta ya da dışarıda herhangi bir hocaya bunu dile getirmeyen öğrenciler olduğunu duydum. Keşke bize sorsalar da biz de seanslar yapsak kendisiyle. Bunun aynı zamanda özenti olduğunu da biliyorum. Sırf farklı olmak adına kendini böyle etiketleyenler de olabiliyor.” XK1

Öğrencilerin dini sorunlarını korkarak veya yanlış anlayarak başkası üzerinden sorması, özenti olmak adına kendini ateist olarak etiketleyen öğrencilerin bulunması gibi durumlar da din eğitiminin etkisi açısından değerlendirilmelidir. Bu nedenlerin öğrencilerin dini dersleri uygulamakta zorlanmalarına sebep olduğu düşünülmektedir. Öğrencilerin din konularında daha rahat hissetmeleri için öğretmenlerin, öğrencilerin sorularını yanıtlamak için hazır olduğunu belirtmeleri ve öğrencilerin sorularına yanıt verirken anlayabilecekleri bir dil kullanmaları önemlidir. Din konuları hakkında doğru bilgiye sahip olmak, öğrencilerin bu

konularda daha rahat hissetmelerine yardımcı olabilmektedir. Bu nedenle, öğretmenlerin öğrencilere doğru ve güvenilir kaynaklar sağlamaları önemlidir. Son olarak, öğrencilerin din konuları hakkında konuşmalarını cesaretlendirmek ve farklı görüşlere saygı duymalarını öğretmek de faydalı olabilmektedir.

“...Tahrik dediğimiz şey çok kolay bir şey. Birden işte kadın cinayetleri ortaya çıkıyor. Koskoca bir dersi, bir mevzuyu izah etmeye çalışıyorum. Popüler olan bir cinsel tacizle üzüliyorum. Bir kadın üzerinden geçen bir dayak olayıyla biri 27 yerinden bıçaklanmış ile vesaire izah etmek zorunda kalıyorsunuz. Şöyle bir şey oluyor, dinden ahlaktan bahseden eğer bensem Din budur ahrete gideceğiz. Burası geçici vesaire. Bunlara da cevap vermek zorunda kalıyorum. Ya da bunların sanki izah etme konusunda sorumlusu benmişim gibi. Burada bir çabanız var... Çoğunlukla çocuğu ben ortada görüyorum. Konuştuğumuzda çocuk benden yana... Biz buna gönül akıl ayrışması diyoruz. Arkadaşlarla konuştuğumuzda çocuğun akli bizden yana doğru gelirken gönlü başka şeyler söylüyor. Gönlüne inmekte resmi kurumlarda bu türden yerlerde zorlanıyoruz. Camide bile böyledir aslında yani bazen hoca insanların çoğunlukla aklına hitap eder, gönlüne girmek çok zordur. Aklında itiraz ettiğimizi gönlü dinler kabul eder, böyledir der. Gönlüne girmek bu türden oluşmakta çok zor. Ama yine de yoğun sorgulamalarda inkâr ediyorum tarzı görmeyiz. Daha çok alternatif yoruma gider ya da itaat eder ama kesin inkâr/ret eder diyemem.” YE1

Din derslerinde öğrencilerin uygulamada zorlandıkları sebepler oldukça çeşitlidir. Tahrik edici olaylar, cinsel taciz, kadın cinayetleri gibi popüler konuların sık sık gündeme gelmesi, din derslerinin içeriğini anlatmaya çalışan öğretmenleri zor durumda bırakmaktadır. Din derslerinin amacı, öğrencilere ahlaki değerleri kazandırmak ve ahrete hazırlamaktır. Ancak bu konuları anlatırken, sosyal medyadaki örneklerden etkilenen öğrencilerin gözünde dini konuların önemi azalmakta, geçici ve yüzeysel konular daha çok ilgi çekmektedir. Ayrıca öğrencilerin akli ile gönlü arasında bir ayrışma yaşanmaktadır. Konuşmalarında öğrencilerin akli daha çok öğretmenin söylediklerindeyken, gönlü farklı şeyler söylemektedir. Bu durum, öğrencilerin resmî kurumlarda, camilerde dahi zorlanmalarına neden olmaktadır. Din görevlilerinin çoğunlukla sadece öğrencilerin aklına hitap etmesi, gönlüne girmenin zor olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Öğrencilerin din derslerinde uygulamada zorlanmalarını çözmek için akademik bir yaklaşımla konuyu irdelemek ve benzer çalışmalara yer vermek gerekmektedir.

“Öğrencilerdeki sorgulama çok fazla bunu inkâr edemem. Yani algıları mı çok farklı yoksa sürekli esneklik mi istiyorlar dinden tam bilemedim açıkçası...” YK2

M. Korkmaz (2019) yılında yayınlanan makale, imam hatip liselerinde verilen din eğitiminin öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini nasıl etkilediğini incelemektedir. Araştırmada, öğrencilerin eleştirel düşünme becerileri ölçülmüş ve din eğitimi almış ve

almamış öğrenciler karşılaştırılmıştır. Sonuçlar, din eğitimi alan öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinde daha yüksek bir gelişme gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, imam hatip liselerinde verilen din eğitiminin öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirdiğini ve bu becerilerin öğrencilerin bilinçli kararlar vermelerine yardımcı olduğunu göstermektedir.

“Gençlerle vakit geçirdiğimiz birçok ortamda fark ettiğim şey şu oluyor; evet gerçekten sorguluyorlar ama sorguları havada kalmıyor. Dokuzda alıp on ikide mezun ettiğimiz çocuk uyum sağlayarak gidiyor buradan.” YE1

Eğitimcinin öğrencilerin sorgulama yeteneklerinin olmasıyla birlikte, bu sorguların uygulamaya dönüştürülmesinde zorluk yaşadığını gözlemlediğini ifade etmektedir. Bu durum, öğrencilerin dini derslerde karşılaştıkları zorlukların altında yatan sebeplerden biridir.

“Yani ben hiçbir çocuğumuzun hocam hani niye şöyledir niye böyledir diye itiraza giden konuşmalarına denk gelmedim. Hani izah edince Kur'an-ı Kerim'deki insani durumların niye böyle kararlara bağlandığını en basitinden 'tesettür' konusunu 'çocuklar aynı emir erkeklere de var' dediğimde rahatlıyorlar. Hiçbir çocuğumuz itiraz etmedi. Sadece bu yıl dokuzuncu sınıftan çocuk esirgeme kurumundan bir öğrencimiz var. Camiler haftasında çocuklar şehrin camilerini tanısin diye tanıtım gezisi yapıyoruz. İşte o çocuk "hocam ben gitmek istemiyorum" dedi. Niye kızım deyince Ben ateistim dedi. "Kızım dedim bak, biz senin inancını sorgulamıyoruz. Yerine gelmişsin. Yani seni ateizme götüren neyse seni ateist yapan neyse bunu okulda araştır düşün konuş. Bir gözlemler. Yani bir tahlil et işte". "Tamam, hocam" dedi gitti geldi. Aradan zaman geçti gözlemliyorum kızımızı baktım dediği konuda bir istikrarı bir altyapısı yok zaten. Öğrenciler dikkat çekmek için yapıyor çoğu şeyi. Kendi açımızdan da içimiz rahat kesinlikle yani yapılacak şeyler yapılmıştır.” XK1

Öğrencilerin dini dersleri öğrenirken kendilerinde oluşan duygu durumları, öğretmenin öğrencileri anlama ve onlara uygun bir şekilde yaklaşma becerisine bağlıdır. Bir öğretmen olarak, öğrencilerin itirazlarını anlamak ve onlara dini konularda açıklama yapmak önemlidir. XK1, öğrencilerin dini derslerinde itiraz etme durumlarına çok nadir denk geldiğini ifade etmektedir. Öğrencilere Kur'an-ı Kerim'deki insani durumları açıkladığında, öğrencilerin anlama ve kabul etme konusunda rahatladığını belirtmektedir. Ancak, bazı öğrencilerin inanç konularında farklı düşüncelere sahip olabileceği unutulmamalıdır. Örneğin, esirgeme kurumundan gelen bir öğrenci camiler haftasında gezilere katılmak istememiştir. Öğrenci, ateist olduğunu belirtmiştir. Öğretmen, öğrencisinin inancını sorgulamadan, ona saygı duyarak yaklaşmış ve okulda konuyu araştırması gerektiğini söylemiştir.

Öğrencilerin dini konularda itiraz etmeleri, genellikle dikkat çekmek için yapılan bir davranış olabilmektedir. Öğretmenlerin öğrencileri anlaması ve onlara doğru yaklaşması, öğrencilerin dini konularda daha olumlu bir tutum sergilemelerine yardımcı olabilmektedir.

Öğrencilerin dini dersleri öğrenirken kendilerinde oluşan duygu durumları, öğretmenin öğrencileri anlama ve onlara uygun bir şekilde yaklaşma becerisine bağlıdır. Öğrencilerin dini konularda itiraz etmeleri, öğretmenlerin anlama ve saygı duyma konusundaki becerilerine dayanmaktadır.

“Din derslerinde öğrencilerin motivasyonunu arttırmaya yönelik bir öğretim modeli önerisi” (M. Özcan, 2018) çalışmasında, öğrencilerin din derslerine karşı motivasyonlarını artırmak için “öğrenci odaklı öğretim modeli” önerilmektedir. Bu modelde, öğretmenin öğrencilerin farklı özelliklerini ve öğrenme stillerini dikkate alarak ders materyalleri ve öğretim stratejileri hazırlaması, öğrencilerin aktif katılımını sağlaması ve dersleri daha ilgi çekici hale getirmesi amaçlanmaktadır.

“Öğrencilerin kullanım şekline bağlı olsa da sosyal medyanın dini değerleri olumsuz etkileme oranının yüksek olduğunu düşünüyorum. Çünkü şöyle; sosyal medyada Instagram platformunda başörtülü dahi bir çok fenomen var. TikTok kullanmadığım için bu mecra hakkında yorum yapamayacağım. Ama Instagram fenomenlerinin giyim tarzları, yaptıkları çok ağır makyajlar... bu tür durumları takipçilerin gözünde normalleştiriyor. Sıradanlaşan bu konular ki günlük hayatta abartı olacak boyutta örneklerimiz, yine de öğrenciler bunları normal görüyor. Okula rimelsiz gelmeyen çocuklar bunun en bariz örnekleri.” YE2

Bu ifadeden anlaşıldığı üzere sosyal medyanın öğrencilerin dini değerlerini olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Özellikle Instagram platformunda başörtülü fenomenlerin varlığı, takipçilerin gözünde normalleştirilen giyim tarzları ve ağır makyajlar gibi durumlar öğrencilerin dini değerlerinin etkisinde kalmasına neden olabilmektedir. Günlük hayatta abartı olacak boyutta örneklerin bile normalleştirildiği bu ortamda, öğrencilerin dini derslerinde kendilerinde oluşan duygu durumları da etkilenebilmektedir. Örneğin, okula rimelsiz gelmeyen çocuklar gibi davranışlar normal kabul edilebilir hale gelmektedir. Bu nedenle, öğrencilerin dini değerlerinin doğru bir şekilde aktarılması ve öğretilmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, sosyal medyanın doğru kullanımı da öğrencilerin dini değerlerini korumalarına yardımcı olabilmektedir.

3.2.3.3. Öğretmenlerin Öneri ve Beklentileri

Araştırma kapsamında öğretmenlere “İmam hatip öğretmeni olarak din eğitimi açısından öneri ve beklentileriniz nelerdir?” sorusuna verilen cevaplar kapsamında bu tema oluşturulmuştur.

Bu sorulara verilen cevaplar üzerine eğitim yaşantısına yönelik üç faktörün olduğu görülmüştür; *Okula/öğretmene, müfredata, veliye yönelik öneri ve beklentiler* konusunda temalar oluşturulmuştur.

Tablo 218. Öğretmenlerin Öneri ve Beklentileri

Öneri ve Beklentiler	Okula/öğretmene yönelik	11
	Müfredata yönelik	4
	Veliye yönelik	4

Öğretmenlerin gözlemlerine *okula/öğretmene yönelik* öneri ve beklentiler şu şekildedir:

“...O yüzden çocuklara farklı şekilde ya bir ev ortamı gibi ya da farklı bir ortam sunularak eğitim verilmesi daha faydalı olabilir. Bu tür ortamlarda da etkinlikler kurallı olduğunda bir özgürlük olmadığında yine bu durumdan da şikâyet edilebiliyor. Konferans bir etkinlik türü mesela ama burada da tek yönlü bir etkinlik çalışması var. Etkileşim olmadığı için sadece dinleyici pozisyonundaki bir etkinlik de etkili olmuyor. Yanlış bir şeyler var. Eğitim sisteminden kaynaklanıyor bence. Hani bir kampa gideceksin o sırada bir şeyler anlatacağın edeceksin onun etkisi daha fazla oluyor sınıftakine göre. Sınıflarda çok yüzeysel bir yakınlaşma oluyor öğretmen ve talebe arasında, bu durum çok gerçekçi gelmiyor öğrenciye.” YK1

Eğitim sistemi, özellikle sınıf ortamında öğrencilerin gerçek potansiyellerini ortaya çıkaramadığına dair birçok eleştiri almaktadır. YK1'nin de belirttiği gibi, öğrencilere farklı bir ortam sunulması daha faydalı olabilmektedir. Bu nedenle, öğretmenlerin ve okulların dikkate alması gereken bazı öneriler ve beklentiler şunlardır:

- Etkinliklerin çeşitlendirilmesi: Yalnızca sınıf ortamında yapılan dersler, öğrencilerin sıkılmasına ve ilgisizleşmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle, okulların öğrencilerin ilgisini çekebilecek farklı etkinlikler düzenlemesi önemlidir. Örneğin, kamp veya gezi gibi etkinlikler öğrencilerin farklı bir ortamda öğrenmelerine yardımcı olabilmektedir.
- Etkileşimli dersler: YK1'nin de belirttiği gibi, tek yönlü bir etkinlik çalışması olan konferanslar öğrencilerin etkili bir şekilde öğrenmesine yardımcı olmaz. Öğretmenlerin daha etkileşimli dersler planlaması ve öğrencilerin de derslere daha aktif katılım göstermesi öğrenme verimliliğini artırabilmektedir.
- Daha kişisel bir yaklaşım: Öğrencilerin sınıfta yalnızca bir numara olmaktan öteye geçmesi için öğretmenlerin onlarla daha kişisel bir bağ kurması gereklidir. Öğretmenlerin öğrencilerin ilgi alanlarına ve ihtiyaçlarına özel olarak ilgi göstermesi, öğrencilerin kendilerini daha özel hissetmelerine yardımcı olabilmektedir.
- Daha az kısıtlama: YK1'nin de belirttiği gibi, sınıflardaki kurallar ve kısıtlamalar, öğrencilerin özgürlüklerini kısıtlayabilir ve bu da öğrenme verimliliğini

azaltabilir. Okulların öğrencilere daha fazla özgürlük tanınması, onların kendilerini daha rahat hissetmelerine ve öğrenirken daha iyi odaklanmalarına yardımcı olabilmektedir.

Eğitim sistemi her zaman eleştiri almıştır ve sürekli olarak geliştirilmesi gereklidir. Yukarıdaki öneri ve beklentiler, okulların ve öğretmenlerin öğrencilerin ihtiyaçlarına daha uygun bir eğitim sunmalarına yardımcı olabilmektedir.

“Meslekte her geçen yılda sınav sorularımın basitleştiğini düşünüyorum. Sınıf içerisinde her öğrenciye aynı bilgi yetmiyor. Bireyselleştirilmiş eğitim yok çünkü. Sınıflar arasında başarı farkı çok olabiliyor. Ders içerisinde bir öğrenci Arapçayı yazmayı öğrenemezken diğeri konuşmayı becerebiliyor. Bunların sınırı çizilebilir. Aynı konular derinlikli veya yüzeysel şekilde sistem tarafından oluşturulan başarı sınıflarında verilebilir. Çünkü bir üst sınıfa geçildiğinde dersi ele alan diğer öğretmen afallamayacak. Genel çerçeve oluşturulsa ve üzerinde yoğun çalışılırsa olabilir. Ya da medrese usulü aynı öğretmen o dersi alıp mezun olana kadar verecek. Bu iki şeklin de yapılması mümkün. Yapılmak istenirse.” YK2

YK2; eğitim sisteminin öğrencilere herhangi bir bireyselleştirilmiş eğitim sunmadığını ve bu nedenle bir sınıf içindeki her öğrenciye aynı bilginin yeterli olmadığını söylemektedir. Ayrıca, ders içi öğrenme farklılıklarının başarı farklılıklarına neden olabileceğini belirtmektedir. YK2, bir üst sınıfa geçildiğinde diğer öğretmenlerin dersi anlamakta zorlanmamaları için genel bir çerçeve oluşturulabileceğini veya medrese usulü tek bir öğretmenin aynı dersi mezun olana kadar vermesinin mümkün olabileceğini düşünmektedir.

“Kimsenin çok dile getirmediği oruç ibadetini aksatmayan öğrenci grubumuz namaz ibadetine aynı önemi veremeyebiliyor. Öğrencilere genel olarak baktığımızda çoğunluğunun hayatında tam anlamıyla yerleşmiş bir namaz ahlakı görülüyor. Çünkü istikrar gerektiren bir konu. Geç bir dönem değil lisede bu istikrarı oluşturmak ama tek başına okul ortamının yetmediği bir mesele bu. Okulumuzda tüm öğretmenlerin bu konuya kanalize olması ile belki daha iyi kazandırılabilir. Namaz ibadeti ciddi bir istikrar ve irade gerektiriyor. Namazı öğrencilerin hayatına merkez haline getirebilmek için aile okul iş birliği gerekiyor.” YE2

YE2, öğrencilerin çoğunluğunun hayatında tam anlamıyla yerleşmiş bir namaz ahlakının olmaması nedeniyle oruç ibadetini aksatmayan öğrenci grubunun namaz ibadetine aynı önemi veremediğini belirtmektedir. Namaz ibadetinin ciddi bir istikrar ve irade gerektirdiğine dikkat çeken YE2, bu amacı gerçekleştirmek için aile-okul iş birliği gerektiğini ve tüm öğretmenlerin konuya kanalize olmasıyla daha iyi bir sonuç elde edilebileceğini düşünmektedir.

“Sınıflara hapsedilmiş bir eğitimde öğretmen vaiz/e pozisyonunda kalıyor. Medresede nasıl birisi ateş için odun topluyor diğeri ateş yakıyorsa öyle etkinlikli bir ortamın oluşması lazım.” YK1

YK1, sınıf ortamında öğretmenlerin vaiz gibi kalmasının ve öğrencilerin sıkılmasının eleştirildiğine işaret etmektedir. Bu nedenle, öğrencilerin ilgisini çekebilecek farklı etkinliklerin düzenlenmesinin önem taşıdığı düşünülmektedir. Ayrıca, medreselerde olduğu gibi etkinlikli bir ortam yaratılması gerektiği belirtilmektedir.

XE1; “Çocuk ortamda yetişir. Çocuk büyüklerin arasında yeşeriyor. Bunu kaçırıyoruz. Ailenin kendi girdiği ortamlara çocuğu sokabildik mi? Ya da o ortamlarda dini hassasiyetlere önem veriyor muyuz? Allah’ın dinini anlatabiliyor muyuz? Yok, çünkü kendi ortamlarımız da değişti. Biz aslında yaşamın/hayatın içerisinde böyle bir ortam sağlamadan okullarda ‘hadi gelin size din anlatacağız’ diyoruz. Gerçek hayatı okul içindeki dersler gibi yaşarsak problemin daha kalıcı şekilde çözüleceğini düşünüyorum.”

XE1; Ailelerin kendi girdiği ortamlara çocuklarını da dâhil etmeleri ve bu ortamlarda dini hassasiyetlere önem verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Okullarda din anlatmanın yanı sıra gerçek hayatta da bu ortamın sağlanması gerektiğini belirtmektedir.

“Dersler açısından ‘bu öğrencileri daha başarılı nasıl yapabiliriz’ kaygısı taşıyan biz hocalara, bu derslerin kendi hayatına getirisi olacağını, derslerin gerekliliğini benimseyen sorumluluk sahibi öğrenciler gerekiyor. Eğer öğrenci öğrencilik şuurunda değilse sonuç alınmaz. Bu çocuğun içinde olmalı. Heveslenen öğrenci her şeyi öğrenebiliyor. Hatta öğretmenini seven öğrenci dersi de sevebiliyor. Herkes adına konuşsam da genel gözlemim bu yönde.” XK2

XK2, öğrencilerin öğrenme sürecine daha fazla dahil olmaları gerektiğini ve derslerin yalnızca sınavlara hazırlık için değil hayatta da faydalı olduğunu anlatmanın önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, öğrencilerin derslere daha fazla ilgi göstermelerini sağlamak için öğretmenlerin öğrencilerini tanıması ve onlara özel bir yaklaşım sergilemesi gerektiğini belirtmektedir.

“Çoğunun kıyafet yüzünden okulla arası bozuluyor. İdarecilerde şöyle bir problem var mesela, kıyafet kontrolünde çocuğun hassasiyetine dikkat etmiyor. Bir öğrencimiz babasını kaybetti. Aynı hafta okula geliyor. Geldiği zaman idare kıyafet kontrolüne çıkıyor ve o öğrenciyi görüyor. Ona da söylemediğini bırakmıyor. Üslup sorunu var. Öğretmenler kanalıyla yapabilecek bir şeye idarenin bu şekilde müdahalesi okulla bağın kopmasına bir sebep daha olabiliyor. Zaten başörtülü/başörtüsüz forma diye iki farklı forma sunulmalı öğrencilere. Yaşı gereği öğrencilerin bağ koparması için sebep arıyor. Bizim bunlara alternatif üretmemiz lazım.” XE1

XE1, öğrencilerin kıyafetleri nedeniyle okulla arasındaki ilişkinin bozulduğunu vurgulamaktadır. Bazı idarecilerin öğrencilerin hassasiyetlerine dikkat etmediğini ifade eden XE1, örneğin, bir öğrencinin babasının vefat ettiği hafta okula gittiğini, ancak idarecinin kıyafet kontrolü sırasında üslup sorunu yaşadığını belirtmektedir. XE1, öğretmenlerin idarenin bu şekilde müdahalesinin okulla bağların kopmasına yol açabileceğini ve öğrencilere

başörtülü/başörtüsüz olarak iki farklı forma sunulması gerektiğini düşünmektedir. XE1, öğrencilerin yaşlarına uygun alternatifler sunulması gerektiğini de vurgulamaktadır.

“Gençlerin aklına hitap etmekten kalplerine hitap etmeyi unutuyoruz. Gençlere dini sevdirmenin ya da birlikte dini yaşantıyı erdem edinmenin en iyi yöntemlerinden biri müfredat/sınıf/okul dışı bir ortamın manevi hissine bürünmek gibi geliyor. Medresede diz çöküp eğitim alan bir neslin evlatlarıyız. Sıralar manevi eğitim için yavan kalıyor.” YE2

Okulda manevi eğitimin önemi, YE2'nin ifade ettiği gibi, vurgulanmalıdır. Sınıf dışı etkinlikler, okulun manevi atmosferini güçlendirebilir. Öğrencilerin duygularına hitap etmek için daha fazla çaba sarf etmek gereklidir. Medrese geleneği, manevi değerleri önemsemeyi öğretmiştir ve bu geleneğin devam ettirilmesi önemlidir.

“Öğretmenlerin öğrencilere tutumlarının daha ılımlı olması gerekiyor. Yukarıda verdiğim örnekte öğrencinin bana tavrında ‘bir dahaki ders kitabını getir öyleyse’ diye cevap vermişim ben. Yani burada hem sınırını çizen hem kibarlığını koruyan bir roldeydim. Genel olarak da aşağılama, kızma, dikkate almama tutumları sergilenmemeli. Bir rota bulunmalı. Çünkü bu çocuklar hem ergenlik dönemindedir hem de istemeyerek geldikleri bir okulun içindedir. Öğrenciler benimsedikleri ortamda kendilerini daha değerli hissederler. Ve bu ortamlarda daha çok bulunmak isterler. Reddedilen ortamları kimse sevmez. Eğitimde Peygamber (sav)'in temel metodunu uygulamak her zaman avantajlı. Dini konularda kesin çizgiler koymak imani konular dışında yorum oluyor. Mesela başörtüsünü dik yapan öğrenciye ‘dinde yok’ diye tepki verirsek, örtüye yeni alışan birini kaybederiz. Zaten dinimizde renk ve şekil konusunda net çizgiler yok, genel çerçeve var. Bu çerçevenin içini uygun şekilde doldurmak bize kalmış.” YK2

YK2'nin ifadesine göre, öğretmenlerin öğrencilere daha olumlu bir tutum sergilemesi ve öğrencilerin duygularına daha fazla dikkat etmesi gerekmektedir. Öğrenciler, okulda benimsedikleri ortamda daha değerli hissetmektedirler ve bu ortamlarda daha fazla bulunmak istemektedirler. Manevi eğitimin önemi vurgulanmakta ve medrese geleneğinin devam ettirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca, öğrencilerin istemeyerek geldikleri bir okulda oldukları unutulmamalıdır ve aşağılama, kızma ve dikkate almama tutumları sergilenmemelidir. Eğitimde Peygamber'in temel metodunun uygulanması önerilmekte ve din konularında kesin çizgiler yerine genel çerçevenin uygun şekilde doldurulması gerektiği ifade edilmektedir.

“İdari anlamda ders dağıtımlarında öğrencilerin dilinden anlayan öğretmenlerin dokuz ve onuncu sınıflara ağırlıklı verilmesi iyi olur. Müfredat biraz daha hafifletilebilir. Son sınıflarda azaltılabilir. İmam hatip okuyan öğrencinin ayrıcalıklı olduğu hissini yansıtan etkinlikler artırılabilir. Aileler öğrencileri başlarından atarcasına bize göndermeseler daha iyi olur.” XK1

XK1'nin ifadesine göre, öğrencilerin dilinden anlayan öğretmenlerin dokuz ve onuncu sınıflara ağırlıklı olarak verilmesi ve müfredatın biraz daha hafifletilmesi önerilmektedir. İmam

hatip okuyan öğrencilerin ayrıcalıklı olduğu hissini yansıtan etkinlikler artırılmalıdır. Ayrıca, ailelerin öğrencileri başlarından atarcasına okula göndermemeleri gerektiği ifade edilmektedir.

“Öncelikle bu çocukları biz eğitmiyoruz. Bu çocukları teknoloji eğitiyor. Teknoloji bu neslin dininden önce dilini değiştirdi. Diller değişince eski din dilini anlamaz oldular. Onlarla ortak konuşulmaz oldu. Bizden kaynaklı aslında. Şimdi şöyle bir şey olabilir mi; orda tutalım, illa eski din dili devam etsin. Bunlar burada kalsın. Sonuç tutamadık. Çünkü bizden almıyorlar bilgiyi. Dijital dünyadan alıyorlar. Kavramları farklı yani. Buna çözüm olarak yapılacak şeylerin gençlerle ilgisi yok. Biz önce gündemi yakalayacağız. Bence öyle. Din eğitimcileri olarak onların dilini yakalamalıyız. Onları zorlamayalım illa geçmişin dilin falan, olmaz. O dille bir yere varılmaz. Şimdi literatürde din dili meselesi var. Din dilinde problem varsa yani eskinin diliyle Allah’ın dinini anlatmaya çalışsan olmuyor, anlatamıyorsun.” XE1

XE1 ifadesine göre, teknolojinin neslin dillerini değiştirdiği ve eski din dilini anlamaz hale getirdiği belirtilmektedir. Bu nedenle, din eğitimcilerinin gençlerin dilini yakalamak için çaba sarf etmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Eski din dili ile Allah'ın dinini anlatmak zor olabileceği için, din dilinde problemler olduğu ifade edilmekte ve bu problemin çözümü için gençlerin diline odaklanılması gerektiği önerilmektedir.

Okul ve öğretmenlerin, öğrencilerin manevi eğitimine öncelik vererek, onların ihtiyaçlarını karşılamaları ve onlara daha iyi bir gelecek hazırlamaları için gerekli çalışmaların yapılması faydalı olacaktır.

Öğretmenlerin gözlemlerine **müfredata yönelik** öneri ve beklentiler şu şekildedir:

“Müfredattan bağımsız, yaşadığımız bölgenin şartlarına göre oluşturulan bir ders sistemi oluşturulması aslında hayalim. Ama bu öğretmenler tarafından bile suistimal edilebilecek bir durum. Nasıl kontrol edilebilir bilemiyorum ama eğer böyle bir sistem olsa kendi düzenimi kurmak için daha sistemli bir hoca olmak için çabalayacağıma inanıyorum. İlk atandığımda ders kitabının öğrenciyi ve öğretmeni sınırlandırdığını düşündüğüm için her öğrencinin derse katılabileceği bir sistem oturtmuştum. Ders içinde yaptığımız şeyleri sınavda sormuştum. Ama idarenin kitaba bağlı bir ders ve sınav oluşturmam gerektiğini söyleyince bu sistemimi rafa kaldırdım.” YE2

Müfredatın eğitim sisteminde önemli bir yeri vardır. Ancak, öğrencilerin gerçek hayatla bağlantı kuramadığı ve sadece sınav odaklı bir eğitim anlayışına sahip olan müfredat sistemleri, birçok öğrencinin yeterli bir eğitim almasına engel olmaktadır. Böyle bir durumda, müfredata yönelik öneri ve beklentilerimiz neler olmalıdır? YE2 tarafından dile getirilen görüşler, müfredatın öğrencilerin gerçek hayatla bağlantısını yitirdiği ve öğrencilerin yeteneklerini ve ilgi alanlarını yeterince yansıtmadığı yönündedir. Bu nedenle, öğrencilerin yaşadığı bölgenin şartlarına uygun bir ders sistemi oluşturulması gerekmektedir. Ancak, bu

sistemin öğretmenler tarafından suiistimal edilmesi riski vardır. Kontrol mekanizmaları ve denetim süreçleri oluşturularak, böyle bir sistemin etkili bir şekilde uygulanması sağlanabilir.

YE2 ayrıca, ilk atandığı zaman öğrencilerin derse katılımını arttırmak için sınavlarda ders içeriklerine yer verdiğini ancak idarenin kendisine kitaba bağlı bir ders ve sınav oluşturmasını söylemesi sonucu bu sisteminin rafa kaldırıldığını dile getirmiştir. Bu durum, müfredatın kitap sınırlarına hapsedilmesinin bir örneğidir. Öğrencilere gerçek hayatta karşılaşılabilecekleri sorunlara çözüm bulabilme becerisi kazandıracak müfredat örnekleri oluşturulmalıdır. Müfredatın öğrencilerin gerçek hayatla bağlantısı ve ilgi alanlarını yansıtması gerekmektedir. Bu nedenle, müfredata yönelik öneri ve beklentilerimiz, öğrencilerin yaşadığı bölgenin şartlarına uygun bir ders sistemi oluşturulması, öğrencilerin gerçek hayatta karşılaşılabilecekleri sorunlara çözüm bulabilme becerisi kazandıracak müfredat örnekleri oluşturulması ve bu sistemin etkili bir şekilde denetlenmesi yönündedir.

“Ders kitaplarında konu bütünlüğü göremiyorum. Ünite başında ayet tanımı verilirken sonrasında başka bir meseleye geçiyor. Özellikle 12.sınıfların kitaplarını eleştiriyorum. Derste kendi sistemimi kuruyorum o yüzden. Hadis dersi kitapları usül ve teorik bilgi ile dolu. İlahiyat müfredatı uygulanıyor gibi liselerde. Pandemi dönemi İslam Ahlakı dersine girdim. İlk defa girdiğim bir dersti. Çünkü okulumuzda söz sahibi olan hocalar önden alıyor bu dersleri. Derse girince kitabı da çok beğendim. Bir ahlaki değerın İslam dinindeki yerine, sahabelerin konuya yaklaşımına, ayet ve hadis örneklerine yer verilmişti. Bu dersin 12.sınıfa kadar bekletilmesi yerine daha küçük sınıflarda hatta hadis dersi yerine konulabilir. Ya da hadis kitabı İslam Ahlakı dersi gibi hazırlanabilir.” YK2

Müfredatın öğrencilerin gerçek hayatla bağlantısı ve ilgi alanlarını yansıtması gerekmektedir. YK2'nin görüşleri de bunu desteklemektedir. Öğrencilerin, ders kitaplarında konu bütünlüğü görmesi gerektiğini, özellikle 12. sınıfların kitaplarının eleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, İlahiyat müfredatının uygulandığı gibi liselerde İslam Ahlakı dersi verildiğini söylemiştir ve bu dersin içeriğinin ahlaki değerlerin İslam dinindeki yerine, sahabelerin konuya yaklaşımına, ayet ve hadis örneklerine yer verildiği için beğenildiğini ifade etmiştir. Bu dersin 12. sınıfa kadar bekletilmesi yerine daha küçük sınıflarda, hatta hadis dersi yerine konulabileceğini veya hadis kitabının İslam Ahlakı dersi gibi hazırlanabileceğini önermektedir.

“Meslek derslerinin müfredatı bizim dönemlere göre ağır değil. Fakat gençlerimizin gelecek hedeflerini bir ilahiyat fakültesi süslemiyorsa meslek dersleri çok da cazip gelmiyor. Bir öğrencimiz kendini üniversite ve mesleki anlamda dini alanda yetiştirecekse bu öğrencilerimize sınavda da çıkabilecek meslek dersleri bilgileri verilsin, alan açılsın. Yoksa on ve on birinci sınıfta meslek dersleri, öğrencilerin birçoğu açısından işkence oluyor.” XE2

XE2, müfredatın meslek derslerinin öğrencilerin gelecek hedeflerini yansıtmadığı görüşünü dile getirmiştir. Kendini üniversite ve mesleki anlamda dini alanda yetiştirecek öğrencilere sınavda çıkabilecek meslek dersleri bilgileri verilerek, alan açılması gerektiğini savunmuştur. Aksi takdirde, on ve on birinci sınıfta meslek derslerinin birçok öğrenci için işkence olduğunu belirtmiştir.

“Öğrencilerle iletişim noktasında X ve Y kuşağı arasında üslup anlamında bir ayrım söz konusu. Biz bile bir üst kuşakla yeri gelince anlaşamıyoruz. Din dilinde zorlaşan bir iletişim gündemde. Gençler belirli bir kelime hazinesiyle yaşamlarını sürdürmeye başladıklarından din dili ağır geliyor. Bu durumu düzeltmek öğretmenlere kalıyor. Ders dışı aktiviteler bu konuda biraz yardımcı oluyor bize. Milli Eğitim'in bu konuda daha kapsamlı çalışma yapmasını isterim. Ailelerimizin de din dilinden bağımsız yaşamaması için kendilerine yönelik gelişimsel aktivitelerde bulunabilirler. Öğretmenlerin de ortak bir çalışması olabilir. Öğretmenler arasında da üslup ve dil sorunları oluşabiliyor.” YE1

YE1, öğrencilerle iletişim noktasında X ve Y kuşağı arasında üslup anlamında bir ayrım olduğunu belirtmiştir. Din dilindeki ağır ifadelerin öğrenciler için zorluğa sebep olduğunu söyleyen YE1, öğretmenlerin ders dışı aktivitelerle bu konuda biraz yardımcı olabileceğini ifade etmiştir. Milli Eğitim'in de bu konuda daha kapsamlı çalışmalar yapması gerektiğini belirten YE1, ailelerin de din dilinden bağımsız yaşamamaları için kendilerine yönelik gelişimsel aktivitelerde bulunabileceklerini önermiştir. Öğretmenler arasında da üslup ve dil sorunları yaşandığını belirten YE1, öğretmenlerin ortak bir çalışma yaparak bu sorunların üstesinden gelebileceklerini ifade etmiştir.

Öğretmenlerin gözlemleriyle **veliye yönelik** öneri ve beklentiler şu şekildedir:

“Aileler biraz çocuklarını umursasalar, değer verseler, onları dinleseler bence çok daha farkında öğrenci kitlemiz olacak. Dini sorumluluğu okula yıkan aile, davranışlarıyla örnek olduklarının farkında değiller. Ya da çocuğuna üniversite okutmayacağı için zaten salmış. Çocuklar vahim bir durumda. Annesi-babası, arkadaşı, hocası elindeki telefon olan öğrenci kitlesi bunlar. Evden iş sebebiyle kaçan öğrenciler var. Okulda dini sevdirmek de yetmiyor, aile önemli.” YK2

YK2'nin tavsiyesine göre, aileler çocuklarına değer vermeli, onları dinlemeli ve biraz umursarsa, öğrenci kitleleri daha farkında olabilmektedir. Ailelerin okula dini sorumluluk yüklemesi ve davranışlarıyla örnek olmaları gerektiği unutulmamalıdır. Bazı aileler çocuklarını üniversite okutmayacakları için onları önemsememektedirler ve bu da çocuklar için vahim bir durumdur. Öğrenci kitlesinin büyük bir kısmı, annesi-babası, arkadaşı ve hocası tarafından elinde telefon olan öğrencilerdir. Ayrıca iş sebebiyle evden kaçan öğrenciler de mevcuttur. Okulda dini sevdirmek önemlidir, ancak ailelerin rolü de oldukça büyüktür.

“Veliler için en çok istediğim şey şu; çocuklarını dinlesinler. Yani zorla bir şey olacağını düşünmüyorum. Okula yazdırırken çocuğunu mümkünse ikna etsinler. Mümkün değilse çocukların istediği liselerden çocuklarının mezun olmasını sağlasınlar. Çünkü zorla bir şey olmuyor. Özellikle imam hatipte istemeyerek geldiği için tavır alınabiliyor.” XK2

XK2'nin önerileri, eğitim psikolojisi açısından oldukça önemlidir. Çocukların eğitime karşı isteksiz olması, genellikle ailelerin onlara yeterince değer vermemesi ve dinlememesi ile bağlantılıdır. Çocukların okula gitmesi ve eğitimlerine devam etmesi, zorlamayla değil, ailelerin onları ikna etmesiyle daha etkili olacaktır. Ayrıca, çocukların istediği okullara yönlendirilmesi, onların eğitime olan ilgisini ve motivasyonunu artıracaktır. Bu nedenle, ailelerin çocuklarını dinlemesi, onların istek ve beklentilerini anlaması ve eğitime karşı tutumlarını olumlu yönde etkileyecektir.

“Öğrenciler arasında imam hatipli olmayı kesinlikle kabullenemeyenleri öncelikle veliler zorla göndermemelidirler. Okul idaresinde de öğrenci seçme hakkı olabilir. Bir örnek vermek istiyorum. Bir öğrencimiz bu okula kayıtlıyken “nakil bekliyorum/ben gideceğim” adı altında ve bu durumu her ders vurgulayarak ezber vermeyip, ödev yapmayı bir dönemini geçirdi. Dönem sonunda arka sıralarda köpek takliti yapıyordu. Ve tüm derslerden başarısız olmuştu. Bu çocukların burada tutulması yanlış. Bu tür çocukların velileri geldiğinde açık açık söylüyorum okul değiştirmenin daha faydalı olacağını. Çünkü bu çocuk hem ders hocasını yoruyor hem de yakın arkadaşlarını olumsuz etkileyebiliyor.” YK2

YK2, imam hatipli olmayı kabullenemeyen öğrencilerin velilerinin zorla göndermemesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca, okul yönetiminin öğrenci seçme hakkı olabileceğine dikkat çekmektedir. Örneğin, kayıtlı olduğu okulda ezber vermemiş, ödev yapmamış ve tüm derslerden başarısız olan öğrencilerin okulda tutulmasının yanlış olduğunu düşünmekte ve velilerine okul değiştirmenin daha faydalı olabileceğini ifade etmektedir.

“Ailelerimizin de din dilinden bağımsız yaşamaması için kendilerine yönelik gelişimsel aktivitelerde bulunabilirler.” YE1

YE1'in önerisi doğru olabilmektedir. Ailelerin din dilinden bağımsız yaşamaları, öğrencilerin din eğitimi konusunda daha açık fikirli olmalarına yardımcı olabilmektedir. Bununla birlikte, bu konuda ailelere yönelik önerilerin veya aktivitelerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu öneri, ailelerin çocuklarına değer vermesi ve onları dinlemesi gerektiği gerçeğini değiştirmemektedir.

3.3. GÖRÜŞLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmada öğretmen ve öğrenci yorumları ortak başlıklar altında ele alınıp yorumlanmıştır.

3.3.1. Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerinin Ortak Değerlendirmesi

Araştırma bulguları Z kuşağı öğrencilerinin dini eğitim yaşantılarını etkileyen faktörleri öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre çeşitli yönleriyle ortaya koymaktadır. Öğretmen ve öğrencilerden elde edilen yorumlar bir arada değerlendirilerek karşılaştırılmıştır. Bu bölümde araştırmanın bulguları üç ana tema altında ele alınacaktır.

a) Z Kuşağının Kimliğini Etkileyen Faktörler: Bu çalışmada, Z kuşağı olarak adlandırılan son nesil gençlerin kimliklerini etkileyen faktörler öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre değerlendirildi. Sonuçlar, teknolojinin, aile yapısının, eğitim sisteminin ve medyanın Z kuşağı gençlerinin kimliklerini etkileyen en önemli faktörler olduğunu gösterdi. Öğrencilerle yaptığımız yarı-yapılandırılmış görüşmede kendi kuşaklarını en çok ilişkilendirdikleri konunun teknoloji olduğunu gördük. Günümüzde sosyal medya, insanlar arasındaki iletişimi ve etkileşimi arttıran önemli bir araç haline gelmiştir. Ancak, sosyal medyanın kullanımı bazı olumsuz etkilere de neden olabilmektedir. Öğrencilerin ifadeleri ile öğretmenlerin ifadelerindeki en belirgin ayrımlardan biri teknoloji konusuna bakış açılarıdır. Öğretmenlerin yine aynı konuda en çok ele aldığı teknoloji konusu zararlar konusuna değinmektedir. Teknolojinin faydasından çok zararlarının etkilerini gördüklerini birçok örnekle dile getirmektedirler. Genel olarak ele alırsak; sosyal medya, kullanıcıların özellikle de gençlerin, gerçek hayattaki olaylara ve durumlara karşı duyarsızlaşmasına neden olabilmektedir. Çünkü sosyal medya, sürekli olarak insanları kendi hayatlarına odaklandırırken, başkalarının hayatlarına ilgisiz kalmalarına yol açmaktadır. Bu durum, insanların empati ve duyarlılık yeteneklerinin zayıflamasına neden olabilmektedir. Ayrıca, sosyal medya platformları, kullanıcıların sürekli olarak şiddet, taciz, nefret söylemi gibi olumsuz içeriklere maruz kalmasına neden olabilmektedir. Bu durum, zamanla insanların bu tür içeriklere karşı duyarsızlaşmasına neden olabilmektedir. Öğrenciler internet dünyasında karşılaştıkları durumları ele alırken kaybolan hassasiyetlere değinmektedirler. Öğretmenlerle bu konuda hemfikirdirler. Fakat kendilerinin hassasiyetlerinin kaybolduğu ile ilgili bilgi vermemektedirler. Öğretmenler ise öğrencileri genellikle teknolojinin zararlarına maruz kalmalarından suçlayıcı dille durumları izah etmektedirler. Öğrenciler, derslerde teknolojinin kullanılmamasına dair sitemlerini dile getirmektedir. Öğretmenler ise sınıf içerisinde genellikle teknolojiyi kullanmadıklarını söylemekle birlikte teknolojiyi kullanmanın gereklilik olduğunu

düşündüklerine dair ifadelere yer vermemektedirler. Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğu, medyanın kendilerine olumsuz bir etki yaptığını ve toplumsal baskıya neden olduğunu belirtmemiş olsalar da ifadeleri bu yöne işaret etmektedir. Öğretmenlerin çoğu ise teknolojinin öğrencilerin odak sürelerini kısalttığından boş özgüven yüklediğine dair görüşlere yer vermektedirler.

Öğrenciler teknolojiyi hayatlarının bir parçası ve gündemleri olarak görürken öğretmenler teknolojinin zararlarını gündem yapmaktadırlar. Öğrenciler kendilerini özgür olarak tanımlarken öğretmenler bu özgürlük kavramının öğrenciler tarafından farklı algılanıp davranış bozukluklarına yol açtığına değinmektedirler. Öğretmenler öğrencilerin değer kaybına uğradıklarını düşünüp buna dair örnekler verirken öğrenciler genel anlamda kendilerinin ahlaki tutumlarında bir sorun görmediklerini ifade etmektedirler

Aile yapısı Z kuşağı gençlerinin kimliklerini etkileyen önemli bir faktördür. Araştırmaya katılan öğrencilerin bir kısmı aileleriyle iletişim sorunu yaşarken bir kısmının ailelerinin kendilerini desteklediğini ve onların kimliklerini kabul ettiklerini belirtmektedirler. Aileleriyle sorun yaşayan bireylerin, bunun kimliklerini olumsuz etkilediğini söylemektedirler. Öğretmenlerin görüşleri de ailelerin ilgisizliğine odaklanmaktadır. Bu konudan şikâyetçi oldukları görülmektedir ama okul içerisinde aile-öğrenci-okul iş birliği için anlamlı bir çalışmanın olmadığı anlaşılmaktadır. Aile iletişimi öğrencilerin hem dini hem dünyevi tüm duygularına etki ettiği için ailelerin bilinçli olmaları gerekmektedir.

Z kuşağını etkileyen faktörler arasında din kavramını kullanan öğrenciler yer almaktadır. Çalışmamızda dini kaygıların veya dini hassasiyetlerin ön planda tutularak harekete geçirilmediğine dair hem öğretmenlere hem öğrenciler tarafından veriler yer almaktadır. Lise gençleri üzerine yapılan bir çalışmada (Şen, 2019) Allah inancı kuvvetli olsa da lise gençlerinin kız-erkek ilişkilerinde, günlük işleriyle ilgili karar verme süreçlerinde, giyim tercihlerinde ve eğlence kültürlerinde dinin ne dediğiyle pek ilgilenmedikleri ve dine başvurmadıkları verilerden çıkan sonuçlar arasındadır. Kuşaklar arası dindarlık eğilimleri üzerine yapılan bir başka çalışmada ise (Gökçe, 2021), Z kuşağından katılımcıların günlük planlamalarında dinî faaliyetlerin etkisinin çok sınırlı olduğu ve düzenli bir ibadet rutinlerinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda din, Z kuşağındaki pek çok birey için en önemli gündem maddesi değildir. Z kuşağı öğrencilerinin din algılarında evrensel doğrulara ulaşmada modern bilim ve teknolojiyi dine alternatif olarak değerlendirme eğiliminin diğer kuşaklara oranla artış gösterdiği şeklinde yorumlanan çalışmalara da denk gelmektedir. Bizim çalışmamızda

öğrenciler açısından imam hatip lisesinde okuyor olmak başlı başına bir dindarlık göstergesi olduğu düşünülmektedir. Yine de dini konularda hassasiyet vurgusunun azlığı dinin gündelik maddeler sıralamasında ilk sırayı almadığı görülmektedir. Öğrencilerin sorguladıkları konu akıllarına yatmıyorsa ya dine yeni bakış açısı geliştirmekteler ya da uzaklaşabilmektedirler. Öğretmenler açısından ise öğrencilerin din konusundaki gerçek düşüncelerini yansıtan bir yaklaşım için ortam oluşturulmadığı görülmüştür. Öğretmenlerin genel kanısı öğrencilerin herhangi bir konuyu sorgulasalar bile itaat ettikleri yönündedir.

b) İmam Hatip Lisesi Seçme Sebepleri: Türkiye'de imam hatip liselerinin son yıllarda popülerleşmesi, tartışmalara neden olmaktadır. Lise öğrencileri için, imam hatip lisesini seçmenin en önemli nedeni, zorunlu olmasıdır. Devlet tarafından belirlenen kontenjanlar arasında yer alan bu okul, öğrencilerin istekleri ne olursa olsun, belli bir oranda bu okulu seçmeye mecbur kılar. Bunun yanı sıra, bazı öğrencilerin aileleri tarafından da tercih edilen bu okul, dini eğitim vermesi nedeniyle tercih edilmektedir. Ancak, öğretmenlerin gözünden bakıldığında, imam hatip liseleri normal bir seçimdir. Bu okullarda öğrencilere dini eğitim verilmesinin yanı sıra, genel lise müfredatı da uygulanmaktadır. Ayrıca, imam hatip liselerinde verilen dersler, öğrencilerin mesleki kariyerleri için de faydalı olabilmektedir. Özellikle, ilahiyat fakültesi gibi dini bir bölümde okumak isteyen öğrenciler için, imam hatip lisesi mezunu olmak büyük bir avantajdır.

Öğrenciler lise tercihlerinin aileleri tarafından yapılması sebebiyle bu durumun derslerine, okula, sınıfa, arkadaşlarına olumsuz etkisi olduğunu düşünürken; öğretmenler aile isteği ile gelen öğrenci çoğunluğunun genel atmosferde olumsuz yanlarına genellikle denk gelmediklerini belirtmektedir. Çok nadir, okul çapında belki bir iki öğrencinin bu durumu abartılı şekilde yansıttıklarını gördüklerini söylemektedir. Son sınıflara gelindiğinde genellikle memnun ayrıldıklarına şahit olmaktadır. Öğrenciler ise istemeyerek gelmenin kendileri açısından zorluklarına değinirken ilerleyen sınıflarda derse adapte olamama, meslek derslerinden ziyade diğer derslere yönelip üniversite için hazırlık yapma yönelimlerinin arttığını, bazı dini tutumlarda hassas olamadıklarını dile getirmektedirler. Çalışmamızda öğretmen ve öğrenci arasındaki bakış açısı farklılığının aynı konularda öğrenci-öğretmen iletişimi eksikliğinden veya öğrencilerin duygu ve düşüncelerini ifade etme ortamlarının azlığından kaynaklandığı düşünülmektedir.

c) Sınıf İçi Yaklaşımların Değerlendirilmesi: İmam hatip lisesi öğrencileri, din eğitimi aldıkları meslek derslerinde sık sık sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunların kaynağı genellikle

dersin işleniş şekli olarak gösterilirken, öğretmenlerin ise müfredat sorunlarına takıldıkları görülmektedir. Öğrencilerin din eğitimi alırken karşılaştığı sorunlar, dersin işlenişinin öğrenciye hitap etmemesi, meslek dersleri sayılarının fazla olması, ders içeriğinin tekrar eden konulardan oluşması ve öğretmen üslubu gibi nedenler gösterilebilir. Ancak, öğretmenlerin dersin işlenişine çok takılmayışları, öğrencilerin ilgisizliğine ve müfredat sorunlarına takılması da sorunun bir diğer boyutudur. Öğrencilerin müfredatın değişiminin dersleri sevebilir, verimli geçirilebilir algısı için yeterli olmadığını düşünmeleri; öğretmenlerin dersi işleyişine bağlı görmelerindendir. Öğretmenlerin bu durumu çok ifade etmemeleri kendilerini yeterli görmelerindendir. Öğretmenler öğrencilerin az konuştuğu veya konuşmadığına dair yorumlar yaparken öğrenciler konuşmak istediklerini ama derslerde fırsat verilmediğini dile getirmektedirler. Öğrencilerin din eğitimi alırken karşılaştığı sorunların çözümü için, öğretmenlerin dersleri daha ilgi çekici hale getirmesi, din konularını daha anlaşılır bir şekilde aktarması ve müfredat sorunlarını çözmek için gerekli adımları atması gerekmektedir.

Meslek derslerinin öğrenci üzerindeki etkisi incelendiğinde öğrenciler sorgulayıcı bir akla sahip olup bazı konularda dine farklı bir bakış açısı geliştirdiklerini düşünürken öğretmenlerin bu durumu itaat ettikleri şeklinde yorumladıkları görülmüştür. Buradaki farklılığı öğrenci-öğretmen iletişim sorunlarına bağlamak mümkündür. Öğrencilerin öğretmenler hakkındaki bu düşüncelerinin var olması ders esnasında öğretmenlerin öğrencilere söz hakkı vermemesinden, öğrencilere bir konuda beyin fırtınası yaptırmamasından kaynaklanmaktadır. Bu kanıya varmamıza etki eden ortak örnek, öğrencilerin düzenli namaz kılmayışdır. Öğretmenler ve öğrenciler namaz konusundaki hassasiyetten aynı oranda şikâyet ederken öğrenciler bunun sebebini ibadetleri içselleştirememeleri olarak gösterirken, öğretmenler bu konu için öğrencilerin dini konularda itaate yöneldiklerini söylemesi çelişkili ifadelerdendir.

3.3.2 X ve Y Kuşığı Öğretmenlerinin Görüşlerinin Değerlendirmesi

Öğretmenler arası kuşak farklılıklarını ortaya koyabilmek için bu konu üç ana temada ele alınmıştır.

1- Z kuşağının kimliğini etkileyen faktörler: Eğitim sisteminde X ve Y kuşağı öğretmenleri arasındaki farklılıkların Z kuşağı öğrencilerine yansıdığı bir gerçektir. X ve Y kuşağı öğretmenleri arasındaki farklar, genellikle teknoloji kullanımı ve öğretimdeki yaklaşımlar olarak görülmektedir. Dijital göçmenler olarak bilinen X kuşağı öğretmenleri, teknolojik gelişmelere sonradan adapte olduklarından daha geleneksel öğretim yöntemleri kullanmaya meyilli olabilmektedirler. Y kuşağı öğretmenleri ise dijital yerliler olarak

büyüdükleri için teknolojiyi daha doğal bir şekilde kullanırlar ve daha yenilikçi öğretim yöntemleri kullanma eğilimindedirler. Teknoloji hakkında görüş farklılıklarının sebeplerinin bu olduğu düşünülmektedir. Öğrencilerin teknolojiye bakışlarını değerlendirirken X kuşağı öğretmenleri konunun üstüne düşmezken Y kuşağı öğretmenleri konu hakkında hem kendileri açısından hem öğrenciler açısından ayrıntılı açıklamalarda bulunmuşlardır.

Aile gözlemleri incelendiğinde X kuşağı öğretmenleri genelleme yaparken Y kuşağı öğretmenlerinin spesifik örneklerine denk gelmektedir. X ve Y öğretmenleri öğrencilerin arkadaşlık ilişkileri hakkında göze çarpan grupları örnek verirken daha rahat olup bireysel örnekte zorlandıkları görülmektedir. Araştırmamızda öğrencilerle iletişim azlığını bu konuda da görmekteyiz.

2- İmam hatip lisesi seçme sebepleri: Öğretmenlerin genel gözlemi öğrencilerin liseyi tercih sebeplerinin aileleri olması yönündedir. X kuşağı öğretmenleri bu durumu yadırgamamakla birlikte öğrencilerin dini bilgilerini tamamlamaları için liseyi sorumlu tutan velileri sorunun kaynağı olarak görmektedir. Öğretmenler, öğrencinin daha iyi bir ortamda eğitim alması için velinin öğrenciyi imam hatip lisesine yönlendirebileceği ama öğrencinin dini bilgi ve beceri eksiklerinin sorumluluğunu liseye/meslek dersleri öğretmenlerine yükleyemeyeceği görüşündedirler. Y kuşağı öğretmenleri ise genellikle öğrenciyi zorla değil de tercihler arasından buraya yönlendiren bir veli kitlesinden bahsetmektedir. Her iki kuşak öğretmenleri öğrencinin liseyi tercihte aile isteğinin ağır basması meselesini okula ilk başladığı süreçlerde sabote etme meylli olsa da genel itibariyle liseden memnun ayrılan öğrencilerin varlığına değinmektedirler.

3- Sınıf içi yaklaşımların değerlendirilmesi: X ve Y kuşağı öğretmenleri birbirlerinin bakış açılarını yargılamaktadırlar. Öğretmenlerin meslek derslerini seçerken ders müfredatının ağır olduğu Arapça ve Kur'an-ı Kerim gibi derslerin Y kuşağı öğretmenlerine verilip öğrencilerin ahlaki tutumlarını gözleme imkânının arttığı diğer meslek derslerini X kuşağı öğretmenlerinin alması kendi aralarında bir sorun olarak görülmektedir. Derslerin işleniş hakkında birbirleri için kesin yorumlarda bulunmamakla birlikte öğretmenlerin tahmini konuşmaları öğretmenler arasındaki iletişim sorunlarına işaret etmektedir. Öğrencilere yaklaşımları meslek derslerine genel bakış açısını ortaya koyarken öğretmenlerin birbirlerine yaklaşımları öğretmenler odasında ister istemez mobbing havası oluşturabilir. Üstelik öğretmenlerin birbirleriyle çatışmaları öğrencilere/eğitim ortamına yansdığından öğrenciler

aynı soruyu iki farklı öğretmene sorarak polemik oluşturabilmektedir. Bu tür durumlardan kaçınmak için öğretmenlerin zümre adı altında gerekli önlemleri almaları gerekmektedir.

Öğrencilerin dini konularda itaate meyilli olduğunu, çok soru sormadığını belirten kesim X kuşağı öğretmenleriyken, sorgulayıcı olup akıllarına yatınca itaat eden bir öğrenci kitlesiyle karşılaştıklarını ifade eden öğretmen kesimi ise Y kuşağıdır. Aynı zamanda Y kuşağı öğretmenleri öğrencilerin katılımını sağlayan bir soru sorulduğunda öğrencilerin hareketlendiğini belirtmektedir. Buradaki farklı izlenimin sebebini derslerde öğrenciye konuşma izni verilmesine bağlamak da mümkündür. Öğrencilerin herhangi bir konu hakkında görüşünü ifade edebilmesi için ona ortam sunulması gerekmektedir. Öğretmenlerin genelinde ders anlatma, müfredat yetiştirme endişesi namaz kılma alışkanlığı kazandırma endişesinden daha ağır basmaktadır. Öğretmenler arasındaki koordinasyon eksikliği göz önünde bulundurulunca öğrencilere meslek derslerini sevdirmeye, hissettirmeye, merak uyandırma olgusunun düşüklüğünün sebebi anlaşılmaktadır.

3.4. TARTIŞMA

Çalışmamızın bu bölümünde, imam hatip lisesi öğrencilerinin Din eğitimi adı altında eğitim sürecinde yer alan meslek derslerine ve bu vesileyle dine bakışlarına dair görüşlerine ve ders öğretmenlerinin görüşleriyle elde edilen bulguların incelenmesiyle ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir. Öğretmen ve öğrencilerden elde edilen yorumlar bir arada değerlendirilerek dört ana tema altında karşılaştırılıp tartışılacaktır.

1-Bireysel farkındalıkları boyutunda Z kuşağı: Katılımcılardan öğrencilerin Z kuşağı ile ilgili görüşleri incelendiğinde, bu kavramı kendi dönemlerine ve hislerine göre açıkladıkları görülmüştür. Dini eğitim ağırlıklı bir okulda okumalarına rağmen katılımcılar kuşak tanımını dini kavramlara göre değil daha çok ilgi alanları ve beklentileri üzerinden yapmıştır. Ayrıca yaptıkları tanımlamada teknoloji, sosyal çevre, eğitim, aile, dini değerler gibi rol oynayan etkenlerin kendilerini şekillendirdiği de görülmüştür. Bunun yanı sıra Y ve X kuşağı olan öğretmenlerin Z kuşağı kavramını değerlendirirken genelleme yaptıkları görülmektedir. Bu tanımlamada aile ve teknoloji ön plana çıkarken eğitimin daha sonra geldiği belirtilmektedir. Kavramla ilgili eleştirel yaklaşımda bulunan öğretmenlerin eleştirdiği nokta belirli bir yılda doğdu diye belirli bir tavır ve inanca sahip olunmaması gerektiği düşüncesidir. Oysa doğum yılı tavır ve inançları değil fırsat ve dezavantajları belirlemektedir (Kuran, 2019). Kuşak kavramına inanmadan sorumluluk/sorumsuzluk kavramlarına göre öğrencilerini yargılayan

öğretmenlerin ise bu tutumunun sebebinin kendi dönemlerinde aldıkları eğitiminin yansıması olduğu düşünülmektedir.

Kuşak kavramında ortaya çıkan özgürlük temasında öğrencilerin özgürlükten anladıkları şeyin kuralların sınırlarının esnemesi isteği olduğu görülmektedir. Ayrıca teknolojiye olan sınırsız erişim hakkı öğrencilerin bağımsızlık hissini artırdığı düşünülmektedir. Z kuşağının özellikleri ile ilgili hâlâ çalışmalar sürdürülmeye devam etse de bu neslin ilk sekiz özelliğinde özgürlük kavramının yer aldığı görülmektedir (Tabscott, 2009). Öğretmenlerin bu kuşağın özgürlük kavramını tanımlamasında ise karşımıza çıkan durum ‘bencil olmaları’ olmuştur. Öğretmenler aynı zamanda öğrencilerin özgürlüğü yanlış tanımladıklarını, sorumluluk almamak gibi gördüklerini düşünmektedirler. Bu açıdan kuşaklar arasında tanım farklılıklarının olduğu görülmüştür. Burada da insanların ve toplumların çok farklı insanlar ve toplumlarla karşılaştıklarında, kendileriyle özdeşleştirdikleri değerlere sığınarak farklı olanı yadsıma eğilimine girdikleri görülmektedir (Strauss, 2012).

Teknoloji ile kendilerini ilişkilendiren Z kuşağı öğrencilerinin, teknolojiyi iletişim ve benliklerinin bir parçası olarak gördüğü ortaya çıkmıştır. Öğrenciler teknolojiyi kendilerine güç veren, işlerini kolaylaştıran hayatlarının çok önemli ve gerekli bir parçası olarak görmektedirler. Teknolojiyi düşman ve korkutucu olarak değil, bir arkadaş olarak gördükleri belirtilmektedir (Şahin, 2009). Öğrencilere teknoloji ile ilişkileri sorulduğunda, bazıları dijital teknolojilerin kullanımına yönelik olumlu görüş belirtirken bazıları ise olumsuz görüş belirtmişlerdir. Hayatı kolaylaştırabildiği gibi amacına yönelik kullanılmadığında hayatı olumsuz yönde etkileyebileceğine değinilmiştir. Teknolojiye yönelik tutumlar için bizim araştırmamızda gördüğümüz gibi yapılan bir nicel araştırmada da (Erten, 2019), öğrencilerin cinsiyetlerine göre herhangi bir fark olmadığı, her iki grubunda aynı düzeyde tutum sergiledikleri belirlenmiştir. Öğretmenler, öğrencilerin dijital yerlileri olduğunu ve teknolojinin eğitimde sadece bir zaman kaybı olduğunu düşündüklerini belirtmiştir. Eğitimciler genellikle insanın önemli olduğunu düşünerek eğitim ve öğretim sürecine odaklanırlar. Teknolojinin değeri hakkındaki düşünceleri de buna bağlıdır. Çalışmalar, X kuşağı öğretmenlerinin öğrencileri doğrusal okumalara yönlendirdiklerini göstermiştir. Bu nedenle öğretmenler, öğrencilere bu konuda yeterli rehberlik sağlayamamaktadır. Teknolojiyi çoğunlukla müzik dinlemek için kullandıklarını gördüğümüz imam hatip liseli gençlerin bu konuya ılımlı yaklaşmayan büyüklerine set ördüklerini de görmekteyiz. Maher Zain’in “Kim bir şarkıyla tartışabilir ki?” dediği gibi, bu kuşağın merkezindeki değerleri yok saymak ya da üstünü karalamak yerine bu hobiye doğru kanalize etmenin eğitimsel farkındalığa olumlu yansıtacağı düşünülmektedir.

Kuşak tanımı yaparken din, ahlak ve değerlere değinerek tanım yapan Z kuşağı öğrencileri bu durumu okul ortamı ve internet dünyası eşliğinde yorumlamaktadırlar. Kaya (2019)'nın yaptığı çalışmada şu ifadeler yer almaktadır: “Papa VI. Alexander’in matbaaya karşı çıkan “kitapların çoğalması, korkarım Tanrı’ya olan inancı zayıflatacaktır” (Akgün, 2018) şeklindeki ifadesi, günümüzdeki dijitalleşme sürecine göre daha mikro düzeyde gözükse de yeniliklere ve değişime bakış açısını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Nitekim bu tartışmalar Türkiye tarihinde de karşımıza çokça çıkmış ancak değişimin kaçınılmazlığı görülmüştür. Günümüzden bakıldığında da bu tartışmalar ve çekincelerin aksine matbaa gibi gelişmeler dinin etki alanını, sosyalleşmesini ve rekabetçi yapısını geliştirmiştir.” Kuşaklar arasındaki teknolojiye karşı tutum farklılıkları aslında direnmeyle-kabullenmenin bir mücadelesi şeklinde gerçekleşmektedir. Çünkü her teknolojik ürün hayatımıza girdiği andan itibaren kendine ait yeni bir yaşam biçimini de dayatır bize (Duman, 2019).

Z kuşağı öğrencilerinin aileleriyle ilişkileri, kuşak tanımlamaları ve eğitimleri ile normal yaşantılarına etki ettiği görülmektedir. Zaten aile, toplumun üretilen değerlerinin nesilden nesile aktarılmasını sağlayan temel yapıdır. Aile, hem değer üreticisi hem de aktarıcısı konumundadır. Öğrencilerin ve öğretmenlerin aile tanımlamalarında ihmalkâr ebeveyn kavramının yüksek olduğu görülmektedir. Çocukların toplumun geleceği açısından önemi göz önüne alındığında, ailenin çocukların sağlıklı bireyler olarak yetişmeleri için sorumlu olduğu açıktır. Bunun yanı sıra, ailelerin çocuklarına sürekli rehberlik etmesi de önemlidir. Bireyin okul ve sosyal yaşamda başarılı olabilmesi için aileler, çocuklarının her türlü maddi manevi ihtiyaçlarına cevap vermelidir. Katılımcıların ortak şikâyetlerinden olan aile içi eksik/yanlış iletişim, eğitim dünyasına da olumsuz yansımaktadır. Çoğu zaman X ve Y kuşaklarının çocukları olarak, Z kuşağından birçok kişinin ailesi ile ilişkisi bir takım sorunlar barındırmaktadır. Z kuşağının dijital teknoloji tarafından doyurulan ve mobil cihazların aracılığıyla yaşayan bir dünyada büyümesi bu durumun sebepleri arasında sayılabilir. Otoriter aile örneklerinde öğrencilerin ailelerinin kendi kararlarına karışmaları durumunda ortaya *beni bi sal* terimi çıktığı görülmektedir. Kurallar/değerler bütününe özümseyemediklerinde konudan derhal uzaklaşmaktadırlar. Bunun altında yatan temel sebeplerden biri de aynı kavramların kuşaklar için aynı anlamları taşımamasıdır. X veya Y kuşağı için *doğru* kelimesi aile içerisindeki ya da dini anlamdaki genel geçer doğruları ifade ederken Z kuşağı için *bana göre/benim doğrularına göre doğru* anlamına gelebilmektedir. İlgisiz aile örneklerinde ise öğrencilerin konunun ayrıntılarına girmedikleri fark edilmektedir. Erkek öğrencilerin birçok konuda kısa cevaplar verdiği dikkat çekmektedir.

Kuşak kavramını din ile bağlantı kurarak ele almaya çalıştıklarında Z kuşağı öğrencilerinin biraz çekimser kaldığı söylenebilir. Bunun altında yatan temel sebeplerden biri beklenen Müslüman olmakla yaşadıkları kimlikleri altındaki Müslümanlığı irdelemeleridir. Diğer kuşaklar tarafından kendilerine yöneltilen eleştirilerin ışığında kendi kuşaklarının dini değerlerini *normal* olarak aktarmaktadırlar. M nesli yani Müslüman Z kuşağı dediğimiz kesimden olan imam hatipli bu gençlerin küresel Müslüman yaşam tarzını benimsedikleri düşünülmektedir. Yirmi birinci yüzyıl ümmeti adı altında M neslinin din dilinin değiştiği de görülmektedir. Janmohamed M Nesli kitabında (2018) “Her şeyden önce modernliğe ve İslam’a dayanan M Nesli bu iki bölünmeyi Müslümanların dışlanmasının iki farklı yüzü olarak görüyor ve varoluş prensipleriyle çatışan bu bölünmeye şiddetle karşı çıkıyor... M Nesli’ni gerçek anlamda kavrayabilmemiz için anahtar terimlerle ne kastettiklerini ve kendilerini anlatmak için dili nasıl kullandıklarını anlamamız şart.” demektedir. Bu yüzden, dili ve din dilini yeniden ele almamız anlamlı olacaktır. Öğrencilerin dini yaşam alanında ilk sorguladıkları konulardan birinin tesettür olduğu dikkat çekmektedir. Tesettür şekillerinin öğretmenler ve toplum tarafından sürekli yargılandığı dile getirilmektedir. Y kuşağı öğretmenlerinin tesettüre biraz daha ılımlı yaklaştığı görülürken X kuşağı öğretmenlerinin yargılayıcı ifadelerde bulunduğu görülmektedir. Bu da öğrencilerin tesettür algısına temkinli yaklaştığını göstermektedir. Bu durumun teknolojiyi kullanırken görsel kimliklerinde önemli olduğunu, güzelliği sürdürmek adına İslami modanın varlığının yadsınamayacağını ortaya çıkarmaktadır. Z kuşağı erkek öğrencilerin dini yaşantıyı ayrıntılı cevaplamadıkları dikkat çekerken *hepimiz Müslümanız* ibaresini genel çoğunlukta kullanmaları, akranlarının dini değerlerini yorumlamadıkları veya genel bir olumsuzluk görmediklerine işaret etmektedir.

İmam hatip lisesi öğrencisinin sosyal çevresini belirlemesi başlığımızda ortaya çıkan kavramlar arasında arkadaşlık tercihlerine değinen öğrencilerimizin arkadaşlığa önem verdiğini görmekteyiz. İmam hatip liselerinde arkadaşlık ilişkisi konusu, son yıllarda birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. Yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular, imam hatip liselerinde arkadaşlık ilişkilerinin diğer okullara kıyasla daha farklı ve özgün olduğunu göstermektedir. Öğrenciler arasında sıkı bir dayanışma ve birlik hissi bulunması, öğrencilerin dini değerlere daha sıkı bağlı olmaları ve bu değerleri arkadaşlık ilişkilerine de yansıtılmaları gibi özellikler, imam hatip liselerindeki arkadaşlık ilişkilerini diğer okullardan ayıran önemli özelliklerdir. X ve Y kuşağı öğretmenleri arkadaşlık ilişkilerinde bu ayrıntılara değinmiş, olumsuz örneklem grubunun oldukça az olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca sosyal medyanın varlığı arkadaşlık tercihlerini etkileyen faktörler arasındadır. Sosyal medyayı kullanan, kendi/fake hesabı olan,

ortak fenomenleri takip eden, giyim tarzlarını taklit eden, aynı şeylere gülen, aynı şeylere üzülen vb. gibi durumlara göre arkadaşlığını şekillendiren öğrencilere denk gelinmiştir. Bu konularda kız öğrenciler bu duruma özen gösterip daha ayrıntılı bilgi verirken erkek öğrenciler arasında bu durumun ilk sıralarda yer almadığı görülmektedir. Y kuşağı öğretmenlerinin, öğrencilere göre sosyal medya kriteriyle arkadaşlık tercihi kuran öğrencileri normal karşıladığı görülürken X kuşağı öğretmenlerinin bu konuya çok değinmedikleri görülmektedir.

2- Okula yönelik tutumlar çerçevesinde Z kuşağı: Öğrencilerin zamanlarının büyük bir bölümünü geçirdikleri yer şüphesiz okullardır. Bu sebeple öğrenim gördükleri bu yerlere karşı ne düşündükleri ve hangi duygular içinde oldukları eğitim hayatlarını etkileyen önemli bir faktördür.

Öğrencilerin liseyi tercih sebepleri arasında aile etkisinin yüksek olduğu görülürken bu durumu olumsuz anlamda yorumlayan öğrencilerin de çoğunlukta olduğu görülmektedir. Liseye gelme sebepleri arasında konumsal yakınlık ve daha iyi bir lise puanına erişememeleri yer almaktadır. Öğrenciler okula istemeyerek gelmenin başta meslek dersleri olmak üzere eğitim yaşantılarını olumsuz etkilediğini düşünmektedirler. Öğretmenlerin hepsi aile isteğiyle okula gelen öğrencilerin severek okula gelmediklerini bilmektedir. Fakat bu durumun olumsuz yansımalarının oldukça az olduğunu düşünmektedirler. *Aykırı öğrenci* kavramına uyan nadir örneklerin olduğunu söylemektedirler. İstemeyerek gelen öğrencilerin birçoğunun okuldan mezun olurken üzülen ayrıldıklarını dile getirirken aslında okula karşı önyargılarının kırıldığını ve uyum sağlayan bir profilde mezun olduklarını ifade etmektedirler. Öğrenciler bu durumu böyle yorumlamamaktadır. Meslek derslerinin yoğunluğundan şikâyete başlayarak okullarının yeterli donanıma sahip olmadıklarını söylemektedirler. Öğretmenler ile öğrencilerin aynı soruna farklı yorum getirmelerinin sebebi öğretmen-öğrenci iletişim eksikliği olarak öne çıkmaktadır. Y kuşağı öğretmenlerinin bu durumların farkında olarak öğrencilere daha anlayışlı yaklaşmaya çalıştıkları görülürken X kuşağı öğretmenlerinin bu konudaki hassasiyetlerinin azlığı dikkat çekmektedir.

Ateş'in yaptığı çalışmada (2016), "Çoğu İHL öğrencisi, dini bilgilerini öğrenmek için bu okula geldiklerini belirtmiştir. Bu nedenle, ergenlik dönemindeki öğrenciler, dini öğrenmeyi bir ihtiyaç olarak görüyor ve okul tercihlerini buna göre yapmaktadırlar" ifadeleri yer almaktadır. Bizim yaptığımız çalışmada öğrencilerin bu kaygıları taşıma oranının düşüklüğü görülmüştür. Bunun sebepleri arasında geçen zamanın ve sosyal medyanın yayılarak gençleri etkilemesinin yer aldığı düşünülmektedir. İmam hatip lisesine gelen öğrencilerin çok azının din

adamı olmak istediğini ortaya koyan çalışmalara bakıldığında dini bilgileri öğrenme kaygısının düşüklüğünün sebebi de anlaşılmaktadır.

Örekli (2018)'ye göre öğrencilerin okuldaki tutumlarının, öğrencilerin okula geliş amacından etkilendiği belirtilmektedir. İmam hatip lisesine aileler tarafından zorla gönderilen öğrencilerin sınıf ortamını bozdukları, bu nedenle öğretmenlerin büyük bir kısmının bu öğrencileri derse katılmaya teşvik etmek için enerji harcadıkları ve diğer öğrencileri ihmal etmek zorunda kaldıkları gözlemlenmiştir. Bu enerji düşüklüğü, öğretmenlerin derslerde yeterince aktif olamamalarına ve daha verimli bir ders işleyememelerine neden olmaktadır. Aynı zamanda, imam hatip lisesine gelen öğrencilerin düşük başarı seviyeleri, verilen eğitimin kalitesini de düşürmektedir." Yaptığımız çalışmada bizim düşüncemiz de bu yöndedir.

Mücahit (2016)'e göre "imam hatip lisesine gelmeden önce aile (%82.7) dini bilgiyi öğretirken, daha sonra öğretmen (%53.8) dini bilgiye kaynaklık etmektedir. (...) Bununla birlikte meslek dersleri öğretmenleri öğrenciler tarafından (ortalama %67) sevilmektedir. Meslek derslerinin sevilme oranı ise (%55.8)'e düşmektedir. Bu veriler, "Meslek dersleri öğretmenleri, okulda eğitim ve öğretim rollerindeki tutum ve davranışlarıyla öğrenciler tarafından sevilmektedir" ifadesini doğrulamaktadır. Yaptığımız çalışmada benzer verilere ulaşılmış bulunmaktayız.

3- Sınıf içi yaklaşımlar açısından Z kuşağı: Öğrenciler açısından meslek derslerindeki verimliliği etkileyen durumların başında olumsuz öğretmen davranışları ve meslek derslerinin işleniş şekli gelmektedir. Özgül (2019)'a göre "Görüşme yapılan öğrenciler meslek dersi öğretmenleri ile kültür dersi öğretmenlerini kıyasladığında, kültür dersi öğretmenlerinin dersleri daha aktif işlediği ve daha donanımlı olduğu şeklinde görüş beyan etmişlerdir. Meslek derslerinin anlatım ağırlıklı olması ve üniversite sınavında çıkmaması bu görüşü beslemede önemli bir etken olarak görülmektedir. Diğer yandan branş öğretmenlerinin ders işleme yöntemleri yönünden daha fazla beğenildikleri de dile getirilmiştir." Meslek dersleri, öğrencilere mesleklerinin gerektirdiği pratik bilgileri ve becerileri kazandırmak amacıyla verilen derslerdir. Bu derslerin içeriği ve işlenişi, öğrenciler için oldukça önemlidir. Öğrenciler derse ilgisizliklerinin ve derste uyumlarının nedenini de öğretmenin ders işleme yöntemine bağlamaktadır. Öğrenciler meslek derslerinde, güncel ve iş hayatında kullanılan teknolojik araçları ve programları kullanarak bilgi edinmek isterler. Bu sayede, mesleklerinde daha etkili ve verimli bir şekilde çalışabilmektedirler. Ayrıca, derslerde pratik uygulamaların yapılması da öğrencilerin beklentileri arasındadır. Teorik bilgilerin yanı sıra, uygulamalı olarak yapılan

örnekler, öğrencilerin mesleklerinde karşılaşılabilecekleri durumlara hazırlanmalarına yardımcı olacaktır.

Meslek derslerinde, öğrencilerin iş hayatında karşılaştıkları durumları öngörebilmeleri için, öğretmenlerin meslek hayatlarından örnekler vermesi de önemlidir. Bu sayede, öğrencilerin mesleklerinde karşılaşılabilecekleri zorluklar hakkında fikir sahibi olmaları sağlanır. Ayrıca, meslek derslerinin işleniş şekli de öğrencilerin beklentileri arasındadır. Öğrenciler, derslerin sıkıcı ve teorik olmamasını, derslerin interaktif katılımı ile işlenmesini isterler. Öğrencilerin derslere aktif bir şekilde katılmaları, derslerden daha fazla verim alabilmelerini sağlar. Meslek dersleri hakkında yapılan çalışmalar arasında Erdoğan'ın yaptığı (2017) kazanımlarla ilgili araştırmada “2010 yılında uygulanmaya başlanan meslek dersleri öğretim programlarına ve derslerin sınıflara dağılımına göre, 12. sınıfta okutulan meslek derslerinde yeterince verim alınmadığı görülmektedir. Bu durumun önemli bir sebebi öğrencilerin üniversiteye hazırlık sınavına yoğunlaşmış olmaları, bunun yanı sıra sınavda da herhangi bir soru gelmeyen ve üniversiteye giriş sınavı puanlarına bir katkısı olmayan meslek derslerine gereken ehemmiyetin verilmemesi olabilmektedir. Üniversite giriş sınavında LYS puan türünde yeni bir sınav konularak meslek dersleri bilgisi bu sınavla ölçülmeli ve İlahiyat Fakültesi ile İslami ilimler fakültelerine öğrenciler bu sınav türünden alınmalıdır. Bu durum hem İlahiyat Fakültesi ve İslami ilimler fakültelerine belli bir hazır bulunuşluk düzeyine sahip öğrencilerin gitmesi derken hem de meslek derslerine verilen ehemmiyetin artması sağlanmış olur. Dolayısıyla ders içi kazanımların gerçekleşme düzeyinin ciddi anlamda yükselmesine katkı sağlayacaktır.” ifadeleri yer almaktadır. Çalışmamızda paralel olarak aynı kanılara varmış bulunmaktayız.

Meslek derslerinin işlenişinin ve içeriğinin önemine vurgu yapan öğretmenlerin sorunların farkında olduğu ama öğrencinin başarısını etkileyen etkilere yönelik çalışmalara yeterince yer vermedikleri görülmektedir. Bu konunun sebepleri arasında örgün din eğitimi öğretmenlerinin eğitim-öğretim bilgi ve becerilerine ilişkin algıları incelendiğinde; öğretmenlerin kendilerini genel olarak yeterli algıladıkları görülmektedir (Akyürek, 2012). Akyürek'in yaptığı çalışmada öğretmenlerin öğretmen merkezli etkinliklerde kendilerini daha yeterli gördükleri ortaya çıkmıştır. Yaptığımız görüşmelerde bizim elde ettiğimiz gözlemimiz de bu yöndedir. Örekli (2018)'nin yaptığı çalışmada “öğrencilerin ilk etapta öğretmenlerinin karakteri ve meslek bilgisi ile ilgili özelliklere dikkat ettiği gözlenmiştir. Karakteristik özelliklerin öğretmende öğrenciyi kötü etkileyecek şekilde bulunması, öğretmenlerin

öğrencilerin gözündeki değerini düşürmektedir. Alanda uzmanlık, pedagojik formasyon eğitimi alma ve uygulama, kendine güven, anlatım becerisine sahip olma gibi mesleğe dair özellikler öğretmenin epistemik otorite olması için gerekli unsurlardandır.” Sınıf içerisinde bir öğretmenin ideal konumda olması için alanda uzmanlığa ve her konuda pratikliğe ihtiyaç vardır. Bizim çalışmamız da bunu doğrulamaktadır.

Mücahit (2016)’ya göre “Meslek derslerinin işleniş yöntemlerinden öğrencilerin memnuniyet düzeyi çok yeterli olmayıp, çağın gereği olan ve öğrencilerin göz, kulak ve zihnine birlikte hitap eden görsel materyallerin kullanım sıklığı da yeterli düzeyde değildir. Veri sonuçlarında bazen diyenler (%64.2).” ayrıca öğrencilerin meslek derslerinin verimliliği açısından yaptıkları yorumlar arasında işledikleri konuları unuttuklarına dair ifadeler yer almaktadır. Öğrenciler, günlük hayatta öğrendiği bilgileri kullanma konusunda (namaz kılmak gibi) sorunlar yaşadığını belirtmektedirler. Yiğit’in (2019) yaptığı çalışmada AİHL meslek dersleri öğretim programlarının problem çözme becerisi kazandırması açısından yetersiz olduğu bulgusu yer almaktadır. Aynı çalışmada müfredata yönelik kitap içeriklerinin güncel problemler hakkında farkındalık oluşturması açısından kısmen yeterli olduğuna dair verinin yer alması bizim çalışmamızdaki problemlere çözüm sunmaktadır. Çünkü öğretmenler güncel sorunlara yer ayırmaktan müfredata geçemediğini dile getirmektedir. Ya da bu durumun tam tersi söz konusu olabilmektedir.

Derslerde teknolojinin kullanımı açısından öğrencilerin istekleri teknolojinin kullanılması yanında öğretmenlerden Y kuşağı olanlar durumun farkında olduklarını genellikle kullanmaya çalıştıklarını dile getirirken X kuşağı öğretmenlerinin bu konuya hiç değinmedikleri görülmüştür. Konu ile ilgili çalışmamıza paralel olarak Beak (2008) çalışmasına göre de çoğu öğretmen, öğretim ve öğrenmeyi desteklemek için teknolojiyi kullanmayı amaçlar. Ancak, deneyimli öğretmenler genellikle dış etkilere tepki olarak istemsizce teknolojiyi kullanmaya karar verirken, deneyimi az olan öğretmenler ise kendi istekleriyle daha fazla teknolojiyi kullanma eğilimindedir.

Meslek derslerinin bireyde meydana getirdiği duygular incelendiğinde çalışmamızda sorgulayıcı ve itaatkâr olduklarına dair yorumlar ön plana çıkmaktadır. İtaat kavramında öğrencilerin dini değerlerle mutlu olduklarına dair yapılan çalışmada (Eken, 2019), “öğrencilerin din eğitimi aldıkları için mutlu oldukları, mutluluklarına aldıkları eğitimin olumlu yönde etki ettiği, başlarına gelen sıkıntılardan aldıkları din eğitimi sayesinde kurtuldukları” ifadeleri yer almaktadır. Çalışmamızda mutluluk olarak ifade edilmese de meslek derslerindeki

etkilerin bu yorumlara denk geldiği görülmektedir. Coşkun (2020)'un çalışmasına göre “genel dindarlıkta ve ibadet-tefekkür boyutunda erkekler ile kızlar arasında, istatistiksel açıdan kızların lehine anlamlı bir farklılaşma görülmüştür. İnanç alt boyutunda ise gruplar arasında betimsel olarak bir farklılık olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözükmemektedir.” ifadesi yer almaktadır. Bizim çalışmamızda kız öğrencilerin sorgulama yönünün daha ağır bastığı ayrıntılı yorum yaptıklarından anlaşılmaktadır.

Karadoğan (2019)'ın yaptığı çalışmada “Z Kuşağı'nın önceki nesillere göre çok daha erken büyüdüğünü ve daha pragmatik olduğu” ifade edilmektedir. Öğrencilerin duygularını tanımlayabilmesi, eleştirel bir dil kullanarak ifade edebilmesi ve beklentilerini dile getirebilmesi, bu çalışmanın hedefleriyle paralellik göstermektedir.

4- Kuşaklar arası öneri ve beklentiler: Öğrencilerin eğitim hayatları için beklentileri arasında meslek derslerinin müfredat değişimine gitmesi yer almaktadır. Öğretmenler bu konuda müfredatta tekrar eden konuların çıkarılması ve güncel konulara yer verilmesini istemektedir. Öğrenciler onbir ve onikinci sınıflarda sınava yönelik derslere ağırlık verdiklerinden meslek derslerine odaklanamadıklarını söylemektedirler. Meslek derslerinin bu sınıflarda azaltılmasını istemektedirler. Öğretmenler bu durumun farkında olmalarına rağmen bunun öğrenciye zarar vermediğini düşünmektedirler. Derslerin azaltılması yerine içerikle ilgili yorumlara yer vermişlerdir. İlahiyat fakültesine gitmek isteyenler için meslek derslerinin yer aldığı bir sınıfın açılacağı önerisinde bulunulmuştur. Bir öğretmenin sınıfa/mahalleye/ihtiyaca yönelik müfredat önerisi dikkat çekmiştir.

Sınıf içerisinde meslek derslerinin verilmesi yerine öğrencilerin manevi havayı deneyimleyebileceği, rahat oturabilecekleri bir yer/mekânın olmasının hem öğrenciler hem öğretmenler açısından faydalı olabileceğine dair görüşlere denk gelinmiştir. Okulun iç ve dış profilinin iyileştirilmesi istenmektedir.

Ders içerisinde teknoloji ve sosyal medyanın kullanılması öğrenciler tarafından birkaç defa dile getirilmiştir. İslam dinine karşı yöneltilen iyi-kötü niyetli tüm sorulara rahat cevap verebilecek bir eğitim almak istediğini söyleyen öğrencilere rastlanmıştır. Kendilerinin rahat soru sorabileceği ortamların oluşturulmasını isteyenler mevcuttur. Ayrıca derslerde öğrenci merkezli eğitimin artması için öğretmenlerin kendilerini geliştirmeleri önerilmektedir.

Öğretmenlerin beklentileri arasında genellikle öğrencilerin namaz alışkanlıklarına yönelik aktivitelerin artırılması isteği olduğu görülmektedir. Öğretmenler, zümre arkadaşları ile

iletişimin artması için zümre çalışmalarına ağırlık verilmesinin ayrıca idarenin meslek derslerine yönelik çalışmalara destek olmasının önemli olduğunu dile getirmektedirler. Veli-öğrenci ilişkisinin çok önemli olduğunu dile getiren öğretmenler, bununla ilgili idarenin kontrolünde çalışmaların yapılmasını istemektedirler. Öğrenciler ise öğretmenlerden daha ılımlı bir üslup ve daha uygun bir ders ortamı beklemektedirler. Öğretmenler de bu görüşe katılmaktadır. Gençleri derslere ve okula teşvik edecek ılımlı yapıya sahip öğretmenlerin dokuz ve onuncu sınıflara yönelik derslere girmesi olması daha uygun görölmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Z kuşağı öğrencilerinin din eğitimi yaşantılarını etkileyen faktörleri öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre tespit etmeye çalıştığımız araştırmanın sonuçlarına ve sonuçlara ilişkin önerilere aşağıda yer verilmektedir.

1. Sonuç

İmam hatip lisesi öğrencilerinin eğitim yaşantılarında etkili olan faktörlerin öğretmen, öğrenci, aile, dış etmen kaynaklı unsurları içerdiği belirlenerek bu durumların öğrencileri nasıl etkilediğine dair sonuçlar elde edilmiştir.

1.1. Öğrenciler Açısından Elde Edilen Sonuçlar

Araştırmada öğrenciler tarafından kelimelere yüklenen anlam farklılığı dikkat çekmektedir. Öğrenciler açısından Z kuşağı kavramı, öz haklarını bilip teknolojiyi kullanan, özgür birey olarak yorumlanmaktadır. Öğrencilerin en sık kullandığı sözcükler arasında (Ek-3) teknoloji-internet-sosyal medya kelimelerinin yer alması bunun bir göstergesi olarak görülmektedir. Öğrencilerin teknoloji ile her şeyi yapabilme içgüdüsünün bu durumu oluşturduğu düşünülmektedir.

Aile çatışmasını dile getiren öğrenciler ailelerinden beklentilerini dile getirmektedirler. Bu durum aile iletişimini önemsediklerinin bir göstergesidir. Öğrenciler yüz yüze arkadaşlık ilişkilerini sosyal medya arkadaşlığı kadar önemsediklerini söylemektedirler. Bu durumun internete karşı oluşan bir güvene işaret ettiği düşünülmektedir. Gerçek ile sanal arasındaki farkın gün geçtikçe azaldığı tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçları arasında öğrenciler, imam hatip lisesini tercih etme sebeplerini ailelerinin istekleri olarak dile getirmektedirler. Buna bağlı olarak meslek derslerinde zorlandıklarını ifade etmektedirler. Bu durumun öğrencilerin okula ve derslere entegrasyonunda önemli bir yer tuttuğu sonucu elde edilmiştir.

Araştırmanın bir diğer sonucu, örgün eğitim kurumlarında verilen din eğitimi öğretim programları ve kitaplarının, öğrencilerin eğitim seviyelerine uygun olmadığıdır. Din dilinin ağır bulunması, ezberlerin fazla olması, kitap içeriklerinde etkinliklerin olmaması, müfredatın ileri seviye olması başlıca sorunlar olarak dile getirilmektedir. Öğrencilerin din eğitimi için kullanılan öğretim programları ve ders kitaplarının güncelleme gerektirdiği tespit edilmiştir.

Meslek derslerinin üniversite sınavlarda yer almayışından dolayı öğrencilerin on bir ve on ikinci sınıflarda derse isteksizliğinin arttığına dair yorumlar yer almaktadır. Öğrencilerin

meslek tercihlerine göre meslek derslerinin sınıf düzeyinde farklılık göstermesi gerektiği ortaya konulmuştur.

Meslek derslerinin öğrencilerde bıraktığı izlenimlere göre öğrenciler sorgulayıcı olduklarını dile getirip herhangi bir konuda çok tatmin olmadıklarında dinden uzaklaşma/kopma yaşadıklarını ifade etmektedirler. Öğrencilerin meslek derslerinde elde ettikleri bilgilerle, karşılaştıkları dinî sorunlarını çözüme kavuşturamadıkları tespit edilmiştir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuç sınıf içi yaklaşımlar açısından öğrenciler öğretmenlerin karakteristik özelliklerinden oldukça etkilendiklerini ve derslerin işlenişinin kendileri için ne kadar önemli olduğunu dile getirmektedirler. Öğretmenlerin olumsuz davranışlarının dersleri takip etmelerinde olumsuz etki yaptığını, meslek derslerinin anlatım ağırlıklı olup derse katılım için farklı etkinliklerin oldukça az yer almasının ders verimini düşürdüğünü dile getirmektedirler. Bu yüzden eğitimcilerin formasyon yeterliliklerinin artırılması, öğretim yöntem ve tekniklerinin geliştirilmesi ve teknolojinin din eğitiminde kullanılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın bir diğer sonucu öneri ve beklentiler ışığında öğrenciler eğitim-öğretimin kalitesinin artırılmasına yönelik düşüncelerini dile getirmektedirler. Okulun fiziki imkanlarının iyileştirilmesi, öğrenci merkezli ders anlatımının gerçekleştirilmesi, ders kitaplarının güncellenmesi, öğretmen-öğrenci iletişiminin artırılması öğrenci istekleri arasındadır. Öğrencilerin alternatif eğitim-öğretim farkındalıklarının olduğu tespit edilmiştir.

1.2. Öğretmenler Açısından Elde Edilen Sonuçlar

Araştırma sonuçları arasında öğretmenler kuşak kavramının öğretmen ve öğrenciler arasında bir farklılığa sebep olduğuna ve öğrencilerin toplumsal uyumsuzluklarına dikkat çekmektedirler. Öğretmenler özgürlük kavramının öğrencilerde farklı anlamda tezahür ettiğini aslında bu özgürlüğü zamansal ve mekânsal kısıtlılığa işaret ettiğini söylemektedirler. Z kuşağının asi, bencil, diğerkâm olmayan vb. şeklinde dile getirmişlerdir (Ek-4). Öğretmenler ve öğrenciler arasında aynı kelimeye farklı anlamlar yüklenmesi iletişim sorunlarına işaret etmektedir.

Araştırmanın bir diğer sonucu, öğretmenler okul tercihleri açısından öğrencilerin çoğunlukla kendi istekleri ile gelmediklerini bilmekle birlikte bu durumdan öğrencilerin tamamen olumsuz etkilenmediklerini, mezun olurken liseden memnun olarak ayrıldıklarını söylemektedirler. Aynı zamanda, aile isteğiyle imam hatip lisesi tercih eden öğrenciler

arasından çok nadir sınıf düzenini bozacak öğrenciye rast geldiklerini dile getirmektedirler. Burada bir tezatlığın olduğu, öğrenci ve öğretmen arasındaki ilişkinin zayıf olduğu kanaatine varılmaktadır.

Meslek derslerinin verimli olması ve öğrencilere etkili bir din eğitimi verilebilmesi için öğretmenlerin rolünün çok önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmenler dersin verimliliğini öğrencilerin motivesine bağlamaktadırlar. Öğrencilerin derse karşı tutumunun önemli olduğunu söylemektedirler. Ayrıca öğretmenler derslerin işlenişi hakkında olumsuz yorum yapmamakla birlikte müfredattaki eksikliklere yönelik yorumlarda bulunmuşlardır. Müfredatın güncellenmesinin öğrenciler açısından verimli olacağını düşünmektedirler. Ders kitaplarında yer alan din dilinin sadeleştirilmesi gerektiğini ve meslek derslerinin üniversite sınavlarda yer almayışının öğrencilerin derse isteksizliğinin artırdığını dile getirmektedirler. Öğretmenlerin sorun tespitinde kendileri ile ilgili yeterli öz eleştiride bulunmayışları ve değişime ayak uydurma/teknolojiye hâkim olma konusunda bireysel farkındalıklarını dile getirmeyişleri mesleki yeterliliklerini geliştirmediklerine işaret etmektedir.

Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar arasında, meslek derslerinin öğrencilerde bıraktığı izlenimlere göre öğretmenler öğrencilerin genel anlamda itaatkâr/uyumlu olduklarını söylemektedirler. Öğrencilerin sessizliğini itaat olarak yorumlamaları öğretmenlerin öğrenciyle etkileşim halinde olmadığını göstermektedir. Bu aynı zamanda okul tercihinde ailesine itaat eden öğrencinin aynı itaat/sessiz duruşunu sınıfta sergilediği anlamına gelmektedir.

Araştırma bulguları gözlemlendiğinde öğretmenler arasındaki iletişim eksikliği ve davranış farklılıklarının okul içerisinde bütüncül havayı bozduğuna dair verilere rastlanmıştır. Bu soruna dair öğretmenlerin sessiz kalması, çözüm üretmemesi dikkat çekmektedir. Zümre ve idare ile ilişkilerin iyileştirilmesi öğrencilerin eğitim yaşantısına olumlu yansıtacağı düşünülmektedir.

2. Öneriler

Yaptığımız çalışma ile ilgili elde ettiğimiz sonuçlar neticesinde, imam hatip lisesi öğrencilerinin eğitim yaşantılarının daha iyi hale gelebilmesi için birkaç öneriye aşağıda değinilmiştir.

- İmam hatip okullarında görev yapacak öğretmenler, nitelikli ve alanında uzman kişiler arasından seçilmelidir. Ayrıca, öğretmenlerin mesleki ve pedagojik eğitimleri düzenli olarak güncellenmeli ve desteklenmelidir.

- Öğretmen olmak isteyen kişilerin pedagojik formasyonlarına üniversite yıllarının başlangıcında yer verilmesi ve bu konuda pratik yapmaları, öğretmenlik deneyimlerini daha etkili hale getirecektir.
- Öğretmenlerle öğrenciler arasındaki yaş farkından kaynaklı iletişim sorunlarının önüne geçilecek bir sistem oluşturulmalıdır.
- Okul ortamında hoşgörü ve saygı kültürü geliştirilmeli, farklılıkların zenginlik olarak kabul edilmesi teşvik edilmelidir. Ayrıca, öğrenciler arasında dayanışmayı artıracak etkinlikler düzenlenmelidir.
- İmam hatip okullarında her öğrencinin eşit fırsatlara sahip olması sağlanmalıdır. Bunun için, okul yönetimi ve öğretmenler, öğrenciler arasında adaleti sağlamak için çaba göstermeli ve öğrencilerin ihtiyaçlarına göre destek sağlamalıdır.
- Öğrencilere internet kullanımı hakkında doğru bilgi ve becerilerin öğretilmelidir. Öğrencilerin internette maruz kalabilecekleri zararlı içerikler hakkında bilgilendirilmeli ve bu içeriklerin nasıl engellenebileceği konusunda fikirler sunulmalıdır.
- Öğrencilerin internet kullanımı sırasında zaman yönetimi konusunda desteklenmeli, internetteki bilgileri sorgulamaları için teşvik edilmeli ve doğru kaynaklara yönlendirilmeli, internetteki aktivitelerinin sosyal ve duygusal gelişimleri üzerindeki etkisine dair farkındalık oluşturulmalıdır.
- İmam hatip okullarında öğrencilerin sınav odaklı eğitim yerine, özgür düşünme, eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini geliştiren bir eğitim sistemi uygulanmalıdır. Ayrıca, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine göre farklılaştırılmış bir eğitim sunulmalıdır.
- Öğrencilerin meslek derslerine daha verimli katılmalarını sağlayacak sosyal faaliyetler öğrencilerin fikirleri alınarak oluşturulmalıdır. Meslek derslerinin öğrenci katılımlı derse dönüşmesi için öğretmen merkezli eğitim sisteminden uzaklaşılmalıdır.
- Müfredata yönelik güncel meseleleri kapsayan konulara yer verilen bir düzenleme yapılmalıdır.
- Ders kitapları ve materyalleri, imam hatip öğrencilerinin ihtiyaçlarına uygun şekilde güncellenmeli ve zenginleştirilmelidir. Ayrıca, diğer okullarda kullanılan materyallerin de kullanımına izin verilmelidir
- Lise dönemindeki derslerin saat dağılımında sınav senesi dediğimiz on bir ve on ikinci sınıflarda meslek derslerinin ders saatleri azaltılmalıdır.

- Din dili dediğimiz meslek derslerinde öğrencilerin zorlanacağı konuların daha sadeleştirilerek ele alınması için çalışmalar yapılmalıdır.
- Meslek derslerinin öğrencilerde bıraktığı izlerin öğretmenler tarafından dikkate alınarak ders işlenmesi gerekmektedir.
- Meslek derslerine giren öğretmenlerinde üslup ve iletişim farkındalığı oluşmalıdır. Buna yönelik hizmet içi eğitim almaları önerilmektedir.
- Meslek derslerinde teknolojinin kullanımına yer verilmelidir. Teknoloji ve sosyal medyayı doğru kullanmanın örnekleminin ders içerisinde yapılması sağlanmalıdır.
- Öğretmenler arasında iş birliği sağlanarak ders içi ve dışı aktivitelerin yönetilmesi sağlanmalıdır.
- Aile-okul-idare iş birliği içerisinde çalışmalar yapılmalıdır.

2.1. İleri Araştırmalar İçin Öneriler

Yapmış olduğumuz bu çalışma, imam hatip lisesi öğrencilerinin eğitim yaşantıları hakkında öğretmen ve öğrenci görüşleri açısından belirli başlıklar altında incelenmiştir. Bu konuda araştırma yapacak kimselere şunlar önerilmektedir:

- İmam hatip liselerindeki eğitim yaşantılarında karşılaştıkları sorunları öğrenciler ve ailelerin görüşleri açısından tespit edebilmek ve din eğitimcilerinin meslekî yeterliklerini, yeterlik alanlarını belirleyebilmek amacıyla lisansüstü çalışmalar yapılmalıdır.
- Din eğitimi disiplini altında sınıf içi iletişimi konu edinen lisansüstü çalışmalar yapılmalıdır.
- Öğrencilerin eğitim hayatını etkileyen kuşak farkından kaynaklı sorunları ele alan nicel içerikli çalışmalar yapılmalıdır.
- Kız/erkek imam hatip liselerinde cinsiyet farkından kaynaklı ortaya çıkabilen sorunlara işaret eden nitel/nicel çalışmalar yapılmalıdır.
- Eğitimcilerin yaş farklılığından kaynaklı okul içi oluşan sorunları ele alan nitel/nicel çalışmalar yapılmalıdır.
- Teknolojinin eğitim yaşantısını hangi boyutlarda etkilediğine dair dinî araştırmalar yapılmalıdır.

EKLER

Ek-1 : Yarı-yapılandırılmış Görüşme Formu (Öğrenciler)

Ek-2 : Yarı-yapılandırılmış Görüşme Formu (Öğretmenler)

Ek-3 : Öğrencilerin En Sık Kullandığı Sözcükler

Ek-4 : Öğretmenlerin En Sık Kullandığı Sözcükler

Ek-1: Yarı-yapılandırılmış Görüşme Formu Soruları (Öğrenciler)

1. İmam Hatip Kimliğinde Z kuşağı sizin için ne ifade ediyor?

- Z kuşağını etkileyen faktörler sizce nelerdir?

a) Sosyal çevrenizi belirlerken nelere dikkat ediyorsunuz?

- Arkadaşlık ilişkilerinizi neye göre belirliyorsunuz?

- Sosyal medya kullanımınız sosyal çevrenizi belirlemede nasıl etki ediyor?

- Sosyal medyayı hangi amaçlarla kullanıyorsunuz?

- Ailenizi nasıl değerlendirirsiniz?

- Ailenizle ilişkinizin dini değerlerinizi nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?

2. İmam hatip lisesi seçme sebebiniz nedir?

3. Öğretmenlerinizin ders işleyişini nasıl değerlendirirsiniz?

- Meslek dersleri öğretmenlerinizden dersini verimli bulmadığımız öğretmenleriniz var mı? Sebebi nedir?

- Dersini verimli geçirdiğinizi düşündüğünüz öğretmenin farkı nedir?

- Öğretmenlerinizin ders dışı davranışlarını nasıl değerlendirirsiniz?

- Öğretmenlerinizin hangi tutum ve davranışlarını eleştirirsiniz?

- Öğretmenlerinizin ders içi ve ders dışı hangi tutumları sizi olumlu etkiler?

- Öğretmenlerinizin ders içi ve ders dışı hangi tutumları sizi olumsuz etkiler?

- Öğretmenlerinizin size karşı olan tavırlarının dini açıdan davranışlarınıza olumlu/olumsuz etkileri var mıdır?

- Öğretmenlerinizin hangi tutum ve davranışlarına sahip olmasını isterdiniz?

- Meslek derslerini nasıl değerlendirirsiniz?

- Derslerin içeriği sizin için ne ifade ediyor?

- Sizin için derslerdeki teorik bilginin yeterliliği nedir?

- Derslerin işlenişi hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

a) Meslek derslerinin sizde meydana getirdiği değişimler nelerdir?

- Meslek derslerinde aldığınız eğitimin dine bakışınızı hangi yönde etkilediğini düşünüyorsunuz? Neden?

- Mesleki derslerde aldığınız hangi teorik bilgileri olumsuz sorguluyorsunuz? Neden?

b) İmam hatip öğrencisi olarak eğitiminiz için öneri ve beklentileriniz nelerdir?

Ek-2: Yarı-yapılandırılmış Görüşme Formu Soruları (Öğretmenler)

1. Z kuşağı tanımını etkileyen faktörler nelerdir?

- Öğrenciler sosyal çevrelerini nasıl belirlemektedir?

2. Öğrencilerin imam hatip seçme sebebi nedir?

3. Öğrenciler mesleki derslere nasıl yaklaşmaktadır?

- Öğrencilerin ders içi ve ders dışı hangi tutumları dini değerlerini yansıtır?

- Öğrencilerin ders içi katılımları nasıldır?

- Dersin işlenişine etki eden olumlu/olumsuz faktörler nelerdir?

- Meslek derslerin müfredatını nasıl değerlendirirsiniz?

a) Mesleki derslerinin öğrencilerde meydana getirdiği değişimler nelerdir?

- Öğrencilerin meslek derslerinde aldıkları eğitimin dine bakışlarını hangi yönde etkilediğini düşünüyorsunuz? Neden?

- Öğrenciler meslek derslerinde aldıkları hangi teorik bilgileri olumsuz sorguluyorlar? Neden?

b) İmam hatip öğretmeni olarak din eğitimi açısından öneri ve beklentileriniz nelerdir?

KAYNAKÇA

Adıgüzel, O., Batur, H. Z., & Ekşili, N. (2014). Kuşakların değişen yüzü ve Y kuşağı ile ortaya çıkan yeni çalışma tarzı: Mobil yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 165-182.

Agati, H. A. (2012). *The Millennial Generation: Howe And Strauss Disputed* (Doctoral dissertations). PQDT Open. <https://dx.doi.org/doi:10.25774/w4-gjnp-xz92>.

Ağırdır, B. (2013). Y Kuşağı İnovasyon Araştırması Üzerine; *Deloitte Eğitim Vakfı*. https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/Other/TR_Y_Kusagi_Inovasyon_Arastirmasi_11072014.pdf

Akgün, E. (2018). Sosyal Medya Platformlarından Youtube Üzerinden Benlik Sunumunun Dramaturjik Bir Analizi. *Yeni Medya*, (4), 29-49. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yenimedya/issue/55568/760576>

Akgündüz, D. (2015). İmam Hatip Liselerinde Verilen Meslek Derslerinin İçerik Analizi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 48(1), 189-207.

Aksu, K. (2017). *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Okul Dış Zamanlarını Değerlendirme Biçimleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Ankara Üniversitesi: Yüksek Lisans Tezi.

Akyürek, S., (2012), İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersi ile Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Öğretmenlerinin Eğitim-Öğretim Yeterliklerine İlişkin Algıları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 10/23: 7-47.

Al F. (2021). *Z Kuşağı ve Ailede Kanaat Eğitimi*, (Yayın no. 692592), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Altıntaş, E. (2016). *Öğrencilerde İmam-Hatip Lisesi Algısı (Batman Örneği)*, (Yayın no. 431431), Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Altundaş, İ. (2019). *Amasya Örneğinde İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Beklenti Ve Sorunları*, (Yayın no. 560587), Amasya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Altundere, E. (2019). Risk toplumu bağlamında lise öğrencilerinin sosyal çevreye ve sosyal medyaya dayalı korkuları: Balıkesir örneği. *Toplumsal Değişim*, 1, 241–265.

Arabacı, İ. B. (2013). Dijital Yerliler, Dijital Göçmenler ve Sınıf Yönetimi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11-20.

Arğın, E., (2019), Z Kuşağının Sosyal Medya Bağımlılığı ve Narsist Eğilimler: Elazığ İli Örneği, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 6/6, 166-183.

Arıcı, H. Y. (2021). Ergen Din Tasavvurunun İnşasında Sosyal Medya. *Kalamname*, 67-93.

Arpacı, M., (2013), Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Değer ve Değerler Eğitimi İlişkin Görüşleri. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13/2, 205-228.

Arslan, A., Staub, Selva. (2014). “Kuşak Teorisi ve İçgirişimcilik Üzerine Bir Araştırma”, *KAÜ İİBF Dergisi*, 6/11: 1-5.

Arweck, E., & Nesbitt, E. (2010), Understanding the relationship between religious education and young people’s attitudes to religious diversity. *British Journal of Religious Education*, 32(3), 189-202.

Aşlamacı, İ., (2014), Türkiye’nin İslam Eğitim Modeli: İmam-Hatip Okulları ve Temel Özellikleri. *Turkish Studies*, 9/5: 265-78.

Aşlamacı, İ., (2017), İHL Öğrencilerinin Meslek Dersleri ve Meslek Dersi Öğretmenlerine Yönelik Tutum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 17 / 1: 197-231.

Ata, M. (2019). *Liselerde Seçmeli Peygamberimizin Hayatı Dersinin Öğrencilere Etkileri Bağlamında Sosyolojik Bir Araştırma (Adana-Yüreğir Örneği)*. (Yayın no. 584966), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Ateş, H., Evkaya C. (2017), Din, Ahlak ve Değerler Alanındaki Seçmeli Dersleri Tercih Eden Öğrencilerin İmam Hatip Liselerini Tercih Etmeme Nedenleri, *Geleceğin İnşasında İmam-Hatip Okulları*, C. II, (s. 447-459), Malatya, İnönü Üniversitesi Yayınevi.

Ateş, P. (2016), *İmam Hatip Lisesi'nde Okuyan Öğrencilerin İmam Hatip Lisesi'ni Tercih Nedenleri ve Beklentileri (Gaziantep Örneği)*. (Yayın no. 441045), Gaziantep Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Avcı, N., (2007), *Toplumsal Değerler ve Gençlik: Bir Değerler Sosyolojisi Denemesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

AYDIN, Gülşen Ç., BAŞOL, Oğuz (2014). “X ve Y Kuşağı: Çalışmanın Anlamında Bir Değişme Var mı?”, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4 (4), s. 115.

Ayçiçek, Metin, Çocuk ve Demokratik Eğitim Kuşaklar Arası Çatışma ve Aile İçi Demokrasinin Önemi, *Aram Pedagoji*, İstanbul 2013.

Ayhun, S. E. (2013). Kuşaklar Arasındaki Farklılıklar ve Örgütsel Yansımaları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 93-112.

Ayvaz, T. (2017, Ekim 11). *İnternet ve sosyal medya kullanıcı istatistikleri 2017*. <https://www.dijitalajanslar.com/internet-ve-sosyal-medya-kullanici-istatistikleri-2017/>

Bakioğlu, Ayşen, & Dalgıç, Gülay. (2014). *Eğitimcilerde Yansıtıcı Düşünme*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

Balcı, A., & Bozkurt S. (2013). Job expectation of generation X and Y teacher in Turkey. *World Applied Science Journal*. 21(4), 599-614.

Baloğlu, Z., (1990), Türkiye’de Eğitim, Sorunlar ve Değişim İçin Yapısal Uyum Önerileri”, TÜSİAD (tusiad.org).

Baltacı, A. (2019). İmam-Hatip Liselerinde alışan Öğretmenlerin Mesleki Sorunlarının Analizi ve özüm Önerileri. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (s. 241-264).

Barbarosoğlu, K. (2021). *Değişen Dünyada Eğitim ve Aile*. İstanbul Yayınevi

Barnes, K., Marateo, R. C., & Ferris, S. P. (2007). Teaching and learning with the Net Generation. *Innovate: Journal of Online Education*, 3(4), Teaching and Learning with the Net Generation " by Kassandra Barnes, Raymond C. Marateo et al. (nova.edu).

Başal, A. (2014). *Ş Kuşaağı*. İstanbul: Akın Başal Eğitim Danışmanlığı ve Yayıncılık.

Başer, A. (2010). Yeni İletişim Teknolojilerin Evriminde Televizyonun Yeri. A. A ve Filiz Aydoğan (Ed.). *İkinci Medya Çağında İnternet içinde*, (s. 36-58). İstanbul: Alfa Yayınları.

Baugh, L., & Sullivan, A. (2008). Yaşlı öğretmenlerin bazı çalışanlar tarafından az potansiyel ve düşük seviyedeki performans olarak tanımlanması. *Journal of Education and Training Studies*, 6(6), 36-44.

Baysal Berkup, S. (2014). Working with generations X and Y in generation Z period: Management of different generations in business life. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(19), 218-229. <http://dx.doi.org/10.5901/mjss.2014.v5n19p218>

Baytemur, K. (2020). *Lise Gençliğinde Allah İncancının Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler*. (Yayın no. 615035), Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Beak, Y., Jung, J., & Kim, B. (2008). What makes teachers use technology in theclassroom? Exploring the factors affecting facilitation oftechnology with a Korean sample. *ScienceDirect*, (p. 224-234).

Berge, Z. L. (2008). Training Generation N:how educators should approach the Net Generation. *Education and Training*, (p. 457-464).

Bilgin, B. (1981). Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(1), (s. 469-483).

Bilgin, B. (2005). Örgün Din Öğretiminde Değişen İhtiyaçlar ve Yönelişler. R. Ege içinde, *Kültürel eşitlilik ve Din*, 30-43.

Bilgin, N., (2006), *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek alışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Bilir, M. (2016). Din Dili Eğitimi ve Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 16, 35-50.

Bir, A.A. (2014). *Y Kuşağı, Z Kuşağı Tartışmasına Son*. <http://www.bugün.com.tr/y-kuşağı-z-kuşağı-tartışmasına-son-yazisi-996284>.

Birchmore, R., & Kestle, L. (2011). *The XYZ of the living curriculum*. Paper presented at the Annual Meeting of the Australasian University Building Educators Association (AUBEA) Conference, Goald Coast, Australia. http://epublications.bond.edu.au/aubea_2011/28.

Bjursell, C. (2015). “Advancing the field organizing for intergenerational learning and knowledge sharing.” *Journal of Intergenerational Relationships*, 13, 285–301.

Bozan, İ., (2007), *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri, Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı*. İstanbul: TESEV Yayınları.

Bulut, M. F. (2018). Digital Natives And Education: A Literature Review On Digital Natives And Their Learning Characteristics. *Journal of Educational Technology & Society*, 21(1), (p. 1-12).

Can, Niyazi- Ermeýdan, Mustafa. (2017). “Disiplin Sorunları ve Sınıf Yönetimine İlişkin Öğretmen ve Yönetici Görüşleri”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Dergisi* 1/1: (s. 38-58).

Cebeci, S. (2015). *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Cebeci, Suat. (1999). “İmam Hatip Liselerinin Öğrenci Yapısı ve Bunun Sosyal Gelişme Açısından Değerlendirilmesi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.1, 111-120.

Christensen, Larry B. vd. (2015). *Araştırma Yöntemleri Desen ve Analiz*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Cioletti, A. (2018). *Hi There, Gen Z! Nice to meet you*. Web: <https://www.licenseglobal.com>.

Coşkun, K. (2020). *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Din Anlayışı ve Sosyal Değerler Algısı*. Ankara: Doktora Tezi.

Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). California, Sage Publications.

Creswell, John W., (2013). *Karma Yöntemler, Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, çev. Güney Hacıömeroğlu, ed. Selçuk Beşir Demir, Ankara: Eğitim Kitap.

Çalışkanoğlu, Ş. (2018). *İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Sorun ve Beklentileri (Çorum Örneği)*, (Yayın no. 533752), Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Çatlı, Ö. G. (2021), "Gençlik Tipolojisi". *Z Kuşağı: Teorik ve Uygulamalı Bir Araştırma*. ed. Gökçen Çatlı Özen-Alev Duran. 17-32. İstanbul: Akademisyen Kitabevi.

Çelik, Ç. (2019). *Öğretmenler Arasındaki Kuşaklararası Bilgi Paylaşımı Düzeyleri ile Kuşaklararası Öğrenme Düzeyleri Arasındaki İlişki*. (Yayın no. 558938), Kocaeli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Çetin, İ. (2017). *Anadolu İmam Hatip Liselerinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Okula İlişkin Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. (Yayın no. 461394), İstanbul Sabahattin Zam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Çırak, M. (2019). *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Meslek Derslerine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi*. (Yayın no. 597624), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Çiftçi, A. (2005). Kuşaklar Arası Çatışma, *Diyanet Dergisi*, (176), 43-47.

Çokluk, Ö., & Yılmaz, K. (2017). Kuşaklar arası farklılıkların eğitime yansımaları. *International Journal of Social Science Research*, 6(1), 219-233.

DeBard, R. D. (2004). Millennials coming to college. *New Directions for Student Services*, 2004(106), 33-45. <http://dx.doi.org/10.1002/ss.123>

DeWall, C. Nathan, Pond Jr., Richard S., Campbell, W. Keith, Twenge, Jean M., (2011). Tuning in to Psychological Change: Linguistic Markers of Psychological Traits and Emotions Over Time in Popular U.S. Song Lyrics, *Psychology of Aesthetics, Creativity and the Arts*, Vol:5 (3), 1-9.

Doğan, G. (2019). *Liseli Gençlerde Günah Algısı (Elbistan Örneği)*. (Yayın no. 568564), İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Doğan, M. (2022). Ülkemiz Dindar Gençliğinin Kimlik Kolajında Kültürel, Küresel Ve Küyerel Etkiler; Dini Sosyolojik Tartışma Alanları Ve Bazı Öneriler. *IHYA*, 238-267.

Duman, Z. (2019). *Kuşak Çatışması: X ve Z Kuşağı Üzerine*, Ankara: Nobel Yayınları.

Edmunds, J., & Turner, B. S. (2005). Global generations: Social change in the twentieth century. *The British Journal of Sociology*, 56(4), 559-577. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2005.00083.x>

Eken, A. N. (2016). *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Din Eğitimi ve Mutluluk İlişkisi Üzerine Bir Araştırma (Sivas İli Örneği)*. (Yayın no. 603840), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Ekici, F. Y. (2014). Türk Aile Yapısının Değişim Ve Dönüşümü Ve Bu Değişim Ve Dönüşüme Etki Eden Unsurların Değerlendirilmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASS)*, 209-224.

Erdoğan İ., Turanalp, M.F. (2017). *İmam Hatip Liseleri Meslek Dersleri Kazanımlarının Gerçekleşme Düzeyine İlişkin Öğrenci Görüşleri*. Geleceğin İnşasında İmam-Hatip Okulları (s. 293-306).

Erdoğan, H., *İslamofobi Bağlamında Müslüman Kadın İmgesi*. AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/14 (2019), 637-651. <https://doi.org/10.33931/abuifd.633354>

Eriş, E.D., Süral Özer, P., Timurcanday Özmen, Ö.N., Çakır, Ö., & Tozkoparan, G. (2013). Generation “Y” in Turkish context: Multiple foci research. *International Journal of Business and Management Studies*, 5(1), 150-161.

Erol, K. (2011). Kültür Değişmesi ve Safiye Erol’un Kadıköyü’nün Romanı ve Ülker Fırtınası Adlı Romanlarında Kuşak Çatışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 387-406.

Erten, P. (2019). Z Kuşağının Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 190-202.

Eskicumalı, A. (2002). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş içinde Eğitim, Öğretim ve Öğretmenlik Mesleği* (Edt. Yüksel Özden). Pegema Yayıncılık. Ankara.

Fırat, D. (2014). *Sokağın Belleği*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Gani, A. (2017, 12 6). *Millennials at work: five stereotypes - and why they are (mostly) wrong*. theguardian.com: <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/15/millennials-work-five-stereotypes-generation-y-jobs>

Gay, G. (2010). *Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice*. Teachers College Press.

Geeraerts, K., Vanhoof, J.ve Bossche, P. (2016). “Teachers’ perceptions of intergenerational knowledge flows.” *Teaching and Teacher Education*, 56, 150- 161.

Gökçe, S. (2021). *Kuşaklara Göre Dindarlık Eğilimleri: Y ve Z Kuşaklarının Dindarlık Eğilimleri Üzerine Bir İnceleme*. (Yayın no. 699818), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Gökçearslan, Ş., Seferoğlu, S., (2005), *Öğrencilerin Evde Bilgisayar Kullanımına İlişkin Bir Çalışma*, XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi. Cilt II, 839-844, Denizli: PAÜ.

Grubb, V. M. (2017). *Clash of the generations: Managing the new workplace reality*. New Jersey: John Wiley & Sons. <https://www.perlego.com/book/995500/clash-of-the-generations-managing-the-new-workplace-reality-pdf>

Güdücü, B., (2021), *Gençlik Tanımı, Teorileri ve Tipolojileri. Z Kuşağı: Teorik ve Uygulamalı Bir Araştırma*. ed. Gökçen Çatlı Özen-Alev Duran. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Güler, Ahmet, M.Bülent Halıcıoğlu ve Serkan Taşgın (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık

Güler, İ., (2018), Sosyal Medyada Din. *Medya ve Din Tartışmaları Sempozyum Bildirileri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, 230-232.

Güler, S. (2019). İmam Hatip Lisesine Yönelik Tercihlerde Aile Etkisi ve Nedenleri. *Journal of Education and Future*, 14(1), 39-54.

Gümrükçüoğlu, S., (2020), *Din Eğitiminin Sosyal Medya Kullanımına Etkisi*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Güneş, A., (2018), Medyanın Olumsuz Din Algısına Etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28/1, 203-216. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.387896>

Güneş, F. (2012). *Öğrencilerin Düşünme Becerilerini Geliştirme*. TUBAR, XXXII, 127-146.

Güneş, M. (2019). Ailelerin Lise Tercihlerine Yönelik Tutumları ve Karşılaşılan Sorunlar. *Electronic Turkish Studies*, 14(2), 1663-1671.

Güneş, P. U. (2016). Toplumsal değişim, teknoloji ve eğitim ilişkisinde sosyal ağların yeri. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi AUAD*, 191-206.

Haberli, M., (2018), Sosyal Medyada Dini İnanç ve Ahlaki Değerlerin Dejenerasyonu Üzerine Bir Değerlendirme. *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*. 644-647.

Harber, J. G. (2011). *Generations in the workplace: Similarities and differences*. (Doctoral dissertation). <https://dc.etsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2446&context=etd>.

Hawkins, J. D., Guo, J., Hill, K. G., Battin-Pearson, S. & Abbott, R. D. (2001). LongTerm Effects Of The Seattle Social Development Intervention On School Bonding Trajectories. *Applied Developmental Science*, 5, 225–236.

Helvacı, M. A.- Çankaya, İ.- Bostancı, A. B. (2013), Eğitim Denetmenlerinin Görüşlerine Göre Öğretmenlerin Okullarda Değişime Karşı Direnme Nedenleri ve Düzeyleri. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi* 6/1, 120-135.

Helvacı, M. A.- Aydoğan, İ. (2011), Etkili Okul ve Etkili Okul Müdürüne İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2: 41-60.

Hiçyılmaz, G. (2021), *Kuşak dostu okul: Kuşaklararası alan, dayanışma ve bilgi paylaşımı ile kuşaklararası öğrenme arasındaki ilişki*, (Yayın no: 660357), Kocaeli Üniversitesi, Doktora Tezi.

Hilcenko, S. (2017). How Generation “Z” Learns Better? *European Journal of Social Sciences Education and Research*, 379-389.

Holiday H. (2018). Generation Z Social Media Users Have Quit Social Media Entirely. Web: <https://www.businesswire.com>.

Howe, N. & Strauss, W. (2007). The next 20 years how customer and workforce attitudes will evolve. *Harvard Business Review*, 85(7/8), 41-52.

International Journal of Social Research, (2019), *The Impact of Generation Z on Religious Education: A Review of Literature*.

Kamalak, M., & Kılıç, İ. (2016). İmam Hatip Liselerinin Öğrenci Tercihlerindeki Etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 73-98.

Karabulut, B. (2015). Bilgi Toplumu Çağında Dijital Yerliler, Göçmenler, Melezler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11-23.

Karaca, M. (2016). İmam Hatip Liselerinde Verilen Meslek Derslerinin Öğretim Programları ve İçerikleri. *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(6), 1-21.

Karadoğan, A. (2019). Z Kuşağı ve Öğretmenlik Mesleği. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9-42.

Karasar, N., (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar-İlkeler-Teknikler*. Nobel Yayın, Ankara.

Karateke, T. (2010). *İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Sorun ve Beklentileri (Batman İli Örneği)*. (Yayın no. 263632), Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Kartal, H. C. (2016). *Kuşak Çatışması ve Din İlişkisi "Y Kuşağı Örneği"*. (Yayın no. 428192), Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Kaya, İ. (2017). İmam Hatip Liselerine Tercih Etme Nedenleri ve Etkileyen Faktörler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(50), 525-532.

Kaya, M., 2019, *Dini Sosyalleşmede İnternet ve Sosyal Medya Etkisi*, (Yayın no. 613160), İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Kaya, Z., vd., (2017), Lise Öğrencilerinin Değer Yönelimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 662-674. <https://doi.org/10.14582/DUZGEF.783>

Kayaalp, F. ve Şimşek, U. (2021). Sosyal bilgiler öğretiminde öğrenme amaçlı yazma. S. Polat ve B. Aksoy (Eds). Kuramdan uygulamaya sosyal bilgiler öğretiminde çağdaş öğrenme ve öğretme yaklaşımları içinde. (s.48-72). Ankara: Pegem Akademi.

Kazak, E. (2016), *Okul yöneticilerinin öğretim liderliği davranışları ile okulda kuşaklararası iklim ve kuşaklararası öğrenme arasındaki ilişki*, (Yayın no: 464689), Kocaeli Üniversitesi, Doktora Tezi.

Kırık, A. M.-Köyüstü, S., (2018), “Z Kuşağı Konusunda Yapılmış Tezlerin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi”. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi 6/2, 1497-1518.

Kim, J., & Kim, M. (2015). A study on the relationship between religious education and religiosity of college students. *Journal of Korean Association of General Education*, 9(4), 27-46.

Klassen, R. M., Tze, V. M. C., Betts, S. M., & Gordon, K. A. (2010). Teacher efficacy research 1998-2009: Signs of progress or unfulfilled promise. *Educational Psychology Review*, 22(3), 247-265.

Kolnhofer, A. (2017). The X and Y Generations’ Characteristics Comparison. *Acta Polytechnica Hungarica*, 107-125.

Korkmaz, H., & Özmen, H. (2016). Lise Tercih Yapan Öğrencilerin ve Velilerinin Tercihlerine İlişkin Görüşleri. *Journal of Education and Training Studies*, 4(9), 62-69.

Kömürcüoğlu, H. (2014). *Y Kuşağını Anlamak Bir Gezi Parkı Araştırması*. Ankara: Kanguru Yayınları.

Kuran, E. (2019), *Z: Bir Kuşağı Anlamak*, İstanbul: Mundi Yayınları.

Kuran, E. (2020), *Telgraftan Tablete*, İstanbul: Destek Yayınları.

Lancaster, L. C., & Stillman, D. (2002). *When Generations Collide: Who They Are. Why They Clash. How To Solve The Generational Puzzle At Work*. New York, NY: HarperCollins.

Latif, H., & Serbest, S. (2014). Türkiye’de 2000 kuşağı ve 2000 kuşağının iş ve çalışma anlayışı. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 134–163.

Lester, M. (2011). *A study of the innovation, creativity, and leadership skills associated with the college-level millennial generation* (Doctoral dissertation). <https://digitalcommons.pepperdine.edu/etd> sayfasından erişilmiştir.

Lower, J., (2008), Brace Yourself Here Comes Generation Y, *Critical Care Nurse*, 28 (5).

Lüküslü, D. (2008). *Günümüz Türkiye Gençliği: Ne Kayıp Bir Kuşak Ne de Ülkenin Aydınlik Geleceği*. Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları. ed. Nurhan Yentürk vd. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 287-297.

Marshall, C., Rossman, G. B. (2013). *Designing Qualitative Research*, London: SAGE Publications

MEB, *Din öğretimi Genel Müdürlüğü*, Brifingi, Ankara 1990.

MEB, *İHL Ders Müfredatı*, <http://dogm.meb.gov.tr> [E.t. 16.04.2019].

MEB, *İmam Hatip Tanıtım Kitapçığı*, <http://dogm.meb.gov.tr> [E.t. 24.02.2019].

MEB, *Strateji Gelişim Başkanlığı, Örgün Eğitim İstatistikleri*, http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar, [E.t. 17.02.2019].

MEB, M. E. (2010). *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı*. Ankara: Devlet Kitapları Genel Müdürlüğü.

MEB, (2010). *Genelge*, 2010/30, 06.05.2010.

Merriam, B. S. (2015). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Sabahattin Turan (Çev.). Ankara: Nobel Yay.

Miedema, S. (2004). The Need For Interreligious Education. *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar* (s. 223-247).

Miles, M. B., Huberman, A. M. (1984). *Qualitative Data Analysis: A Source Book of New Methods*. London: SAGE Publications.

Mücahit, M. (2016). *İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretiminde Öğretmenin Rolü (Sivas İli Örneği)*. (Yayın no. 459473), Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi.

Oblinger, D. G. (2005). *Educating the Net Generation*. America: Educause.

Okumuşlar, M. – Genç, F. (2015). Din Eğitiminin Bilimselleşmesi/Neliği. *Din Eğitimi Dergisi*. 53-79.

Öcal, M. (2013). *Düünden Bugüne İmam Hatip Liseleri, 100 Yılında İmam Hatip Liseleri*, İstanbul: Dem Yayınları, 65- 104.

Öcal, M., (2017). *İmam Hatip Liselerinde Din Eğitimi*, İstanbul, Ensar Neşriyat. Öcal, Mustafa. (2011). *Medresetü'l-Eimme Ve'l-Hutebâ'dan İmam Hatip Liselerine Bizim Okullarımız*. İstanbul, ÖNDER İmam-Hatip Mezunları ve Mensupları Derneği.

Örekli, M. (2018). *Anadolu İmam Hatip Liseleri Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Öğrenciler Tarafından Epistemik Otorite Olarak Görülmesi Üzerine Nitel Bir Araştırma*. (Yayın no. 576077). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Özcan, M., & Tekeli, İ. (2018). İmam Hatip Liselerinde Din Eğitimi ve Öğretimi: İlköğretim 7-8. Sınıf Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(2), 25-44.

Özdemir, S. (2018). İmam Hatip Liselerine Yönelik Tercihlerin Sosyo-Kültürel Boyutları Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Social Science and Humanities Research*, 6(4), 333-342.

Özdemir, S. (2013). Yüksek Din Eğitiminin Geleceği ve İstihdam Alanlarına Yönelik Program Önerileri, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta, 2013/1 sayı: 30.

Özdemir, Ş. (2017). *Kuşaklar Teorisine Göre Türkiye'deki Gençlerin Medya Kullanım Alışkanlıkları ve İstanbul Örneği*. (Yayın no. 476953), Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Özensel, Ertan. (2004). *Türk gençliğinin değerleri : Liseli gençlik üzerine bir araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Sakarya.

Özgül, Z. (2019). *Öğrenci Görüşlerine Göre İmam Hatip Liselerinde Meslek Derslerinin Değerlendirilmesi (Şanlıurfa Örneği)*. (Yayın no. 10297784), Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Özkoç, H. H.- Bayrakdaroğlu, F. (2017). *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Öztürk, M, Akkurt, A. (2014). Z Kuşağı Neslinin Kimliğini Etkileyen Faktörler. *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, (2), 141-164.

Patton, Michael Quinn (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi.

Pekrun, R., Elliot, A. J., & Maier, M. A. (2017). Achievement goals and achievement emotions: Testing a model of their joint relations with academic performance. *Journal of Educational Psychology*, 109(7), 990-1006.

Pedro, F. (2006). *The New Millennium Learners: Challenging Our Views On Ict And Learning*, OECD/CERI, (May), 1–17. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>

Pletka, B. (2007). *Educating the Net Generation: How to Engage Students in the 21st Century*. California: Paperback.

Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *MCB University Press*, 1-6.

Putnam, R.D. (2010), *American Grace: How Religion Divides and Unites Us*, Simon & Schuster.

Reeves, T. C. and Oh, E. (2008). *Generational differences*. In J. M. Spector, M. D. Merrill, J .V. Merrienboer & M. P. Driscoll (Eds.), *Handbook of research on educational communication and technology* (3th Ed.), (pp. 295-303). New York: Taylor & Francis Group.

Report (2021), *Dünya Ülkeleri Sosyal Medya ve İnternet Kullanımı*. Eğitim, Kültür ve Araştırma Genel Müdürlüğü.

Rock, I. (1975). *An Introduction to Perception*. New York: Macmillan Publishing Company

Roorda, D. L., Koomen, H. M. Y., Spilt, J. L., & Oort, F. J. (2011). The influence of affective teacher–student relationships on students' school engagement and achievement: A meta-analytic approach. *Review of Educational Research*, 81(4), 493-529.

Ropes, D. (2013). "Intergenerational learning in organizations." *European Journal of Training and Development*, 37 (8), 713-727.

Sago, B. (2001). *Uncommon Threads: Mending The Generation Gap At Work. Business Credit*, 103(6), 57-59.

Senbir, H., (2004). *Z "Son İnsan" mı?: Z Kuşağı ve Sonrasına Dair Düşünceler*. İstanbul: "O" Kitaplar.

Sencer, M., Sencer, Y. (1978). *Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını.

Smith, C., Denton, M.L. (2005), *Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers*, Oxford University Press.

Skinner, E. A., & Belmont, M. J. (1993). Motivation in the classroom: Reciprocal effects of teacher behavior and student engagement across the school year. *Journal of educational psychology*, 85(4), 571.

Solmaz, B; Tekin, G.; Herzem, Z. Demir, M (2013). İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama, *Selçuk İletişim*, 7(4), s.23-32.

Solso, R. L. (1991). *Cognitive Psychology*. Boston: Allyn and Bacon

Sönmez, V. (2008). *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*. Anı Yayıncılık. Ankara

Strauss, W., & Howe, N. (1997). *The fourth turning: An American prophecy*. New York: Broadway Books.

Şahin, M. C. (2009). Yeni Binyılın Öğrencileri'nin Özellikleri. *Anadolu University Journal Of Social Sciences*, Cilt/Vol.: 9- Sayı/No: 2 : 155–172.

Tabscott, J. (2009). *Grown up digital: how the net generation is changing your world*. New York, McGraw-Hill Professional.

Tarhan, H. (2021). *Proje İmam Hatip Liselerinin Öğrenci, Öğretmen ve İdareci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*. (Yayın no. 681001). Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Tarhan, H; Karateke, T. (2021). *Proje İmam Hatip Liselerinin Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi / Evaluation of Project Imam Hatip High Schools in Terms of Student Views*. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi / The Journal of Mesned of Theological Studies*, (Güz 2021-2): 481- 516.

Taş, H. Y., & Kaçar, S. (2019). X, Y ve Z Kuşağı Çalışanlarının Yönetim Tarzları ve Bir İşletme Örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 643-675.

TDK. (2015). *Güncel Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Web Sitesi: <http://www.tdk.gov.tr>. Erişim Tarihi: 06.07.2019.

Tezcan, M, (2015). *Gençlik Sosyolojisi ve Antropolojisi Araştırmaları*, A.Ü.E.B.F. YAY., No. 178, Ankara.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2013). *06-15 Yaş Grubu Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanımı ve Medya*. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15866>.

TÜİK, (2018, Ocak 2). *Türkiye Nüfusu Yaş Gruplarına Göre Dağılımı Nufusu*. <https://www.nufusu.com/turkiyenufusu-yas-gruplari> adresinden alındı

TÜRK, A., (2013). *Y Kuşağı*, Kafekültür Yayıncılık, İstanbul.

Twenge, Jean M. (2013). *“Ben” Nesli*. çev. Esra Öztürk. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 4. Basım.

Twenge, Jean M. (2018). *İ-Nesli*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Uçkan, Ö. (2007). *Sosyalleşmenin Cazibesi Z Kuşağı*. <http://www.ozguruckan.com/kategori/teknoloji/22229/sosyallesmenin-cazibesi-z-kusagi> (27.01.2015).

UN. (2002). *Religious Education in Schools: School Education in Relation with Freedom of Religion and Belief, Tolerance, and Non-Discrimination*. International Association for Religious Freedom (IARF), 1-62. <https://iarf.net/wp-content/uploads/2013/02/Religious-Education-in-Schools.pdf>

Ünal, A. (2016). Öğretmenlik mesleği ve öğretmenden beklenen niteliklerin dönemin ekonomik, siyasi ve toplumsal etkilerine dayalı olarak dönüşmesi. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 123-135.

Ünal, S. (2016). Öğrencilerin Din Eğitimine Yönelik Tutumları ve Algıları Üzerine Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 1-24.

Wentzel, K. R. (1997). Student motivation in middle school: The role of perceived pedagogical caring. *Journal of educational psychology*, 89(3), 411.

White, J.E. (2020), *Meet Generation Z: Understanding and Reaching the New Post-Christian World*. Grand Rapids, MI: Baker Books.

Yapıcı, A. (2020). Şüpheler ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları. *İlahiyat Akademisi*, 12, 1-44.

Wilberg, E. (2022). *From the Silent Generation to Gen Z*. Norveç: BI Yayınevi.

Yalçın, M., & Aşkın, M. (2019). İmam hatip liselerinde din eğitimi sorunları: öğrenci görüşleri. *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 52-68.

Yavuzer, H. (2005). *Gençleri Anlamak: Ana-Babaların En Çok Sorduğu Sorular ve Cevaplarıyla*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yelkikalan, Nazan, AKATAY, Ayten, ALTIN, Emel (2010). “Yeni Girişimcilik Modeli Ve Yeni Nesil Girişimci Profili: İnternet Girişimciliği Ve Y, M, Z Kuşağı Girişimci”, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 10 (20), s. 489506.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

Yıldırım, C. (2015). *İmam Hatip Liselerinde Okul Kültürü Algısı (Diyarbakır Örneği)*. (Yayın no. 429817), Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Yıldırım, K. (2019). Din Dili Eğitimi ve Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar. *Journal of Social Science Researches*, 6(11), 114-127.

Yıldırım-Becerikli, S., (2013). Kuşaklararası İletişim Açısından Yeni İletişim Teknolojilerinin Kullanımı: İleri Yaş Grubu Üzerine Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(44), 19-31.

Yıldız, S. T., (2022). *Dijitalin Yerlileri: Z kuşağının sosyal medya kimliği*, sml.boun.edu.tr. (E.ts 23.03.2022).

Yılmaz, R. & Özdemir, M. (2011). Din eğitiminin gençlerin davranışlarına etkisi: Türkiye örneği. *International Journal of Human Sciences*, 8(2), 69-82.

Yılmaz, S. (2016). *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Akran İlişkilerinin İnsani Değerler ve Öznel İyi Oluş Düzeyleri Açısından İncelenmesi*. (Yayın no. 435403). Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Yiğit, Y. (2019). Anadolu İmam Hatip Meslek Derslerinin Problem Çözme Becerisi Kazandırması Açısından Fonksiyonelliği (Sivas İli Örneği). (Yayın no. 584616), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi.

Young, K. (2009). *The X, Y and Z of generations in schools*. The International Journal of Learning, 16(7), 203-216. <https://doi.org/10.18848/1447-9494/CGP/v16i07/46401>

Yüksekbilgili, Z. (2013). Türk tipi Y kuşağı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(45), 342-353. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6159/82800> sayfasından erişilmiştir.

Yüksekbilgili, Z. (2015). Türkiye’de Y kuşağının yaş aralığı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), s.259-267. <https://doi.org/10.17755/esosder.86949>

Yüksel, M. (2019). Lise Öğrencilerinin Okula Yönelik Algılarının ve Öğrenim Gördükleri Okullarına İlişkin Duygularının Belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 401-434.

Yüksel, Z.- Biçer, E.(2017). İmam Hatip Lisesi ve Diğer Lise Türlerindeki Öğrencilerin Dindarlık Düzeyleri ile Bazı Zararlı Alışkanlık ve Kötü Davranışlara Sahip Olma Durumları

Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Kırıkkale Örneği)”. *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*. 2:459-469.

Zemke, R., Raines, C., & Filipczak, B. (2000). *Generations at work: Managing the class of Veterans, Boomers, X-ers, and Nexters in your workplace*. New York: Amacon.

